חיה מאיר-מינרבי

יהודי קז'מרוק והסביבה בשואה

חיה מאירי-מינרבי

יהודי קז'מרוק והסביבה בתקופת השואה

מחקר זה נכתב בהדרכתו של פרופ' יהודה באואר,
המכון ליהדות זמננו - האוניברסיטה העברית, ירושלים.

כתיבה והוצאה לאור בסיוע: "ועד יוצאי קז'מרוק והסביבה".

עריכה לשונית:
תמי טמיר-גלילי

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

להורי זכרונם לברכה

שרה ויעקב פורשר
שמהם נחלתי את עולמי הרוחני

למאיר אישי היקר,
שהעניק לי השראה רוחנית בעת כתיבת החיבור.

למשפחתי, באהבה.

תוכן העניינים

הקדמה לספר – פרופ' י. באואר 1

הקדמה 3

חלק ראשון 7
הקהילה היהודית בקז'מרוק מראשיתה ועד פרוץ מלחה"ע השניה

מבוא 9
למרגלות הרי הטטרה התפתחה קהילה יהודית מיוחדת במינה

פרק ראשון — בקז'מרוק אורחות חיים יהודיים ופתיחות להשכלה כללית 15

פרק שני — חיי הכלכלה והמסחר בקהילה 27

פרק שלישי — חיי החברה בקהילה 31

פרק רביעי — החינוך בקז'מרוק לפני השואה 35

חלק שני 43
יהודי קז'מרוק בצל האיום הנאצי

פרק ראשון — הקהילה היהודית בסלובקיה האוטונומית 45

פרק שני — התגובות בקהילה היהודית בקז'מרוק נוכח
המדיניות האנטישמית 49

פרק שלישי — האריזציה וההסבה המקצועית 53

פרק רביעי הקהילה היהודית בקז'מרוק מנסה בכל כוחה לשמור על הקיים 57

פרק חמישי ההעפלה לארץ ישראל 63

פרק שישי מחנות העבודה בסלובקיה 69

סיכום 77

חלק שלישי 79
מחנות רכוז והשמדה

אושוויץ 81

פרק ראשון הטרנספורטים הראשונים 83

פרק שני באושוויץ – ההלם ונסיונות ההשרדות 95

פרק שלישי החיים הקשים במחנה – אושוויץ 105

פרק רביעי במצעד המוות ובעוד מחנות 115

סיכום 117

חלק רביעי 119
דרכי מילוט והצלה

מבוא הצלה ומחבוא בקז'מרוק–1942 121

פרק ראשון בריחה להונגריה 123

פרק שני אדוארד לאופר המכונה "תיאופיל גולה" מציל היהודים שהתחזה לנאצי 127

פרק שלישי "קבוצת העבודה" – נסיונות להציל יהודים רבים ככל האפשר 131

פרק רביעי קז'מרוק – מקלט לנמלטים מגיטו בוכניה ומקרקוב 135

פרק חמישי החיים בקהילת קז'מרוק אחרי "דיכוי המרד הסלובקי הגדול" 143

פרק שישי פעולות הצלה בקז'מרוק – 1944 147

סיכום 164

חלק חמישי 167
השחרור והחזרה לקז'מרוק בתום מלחמת העולם השניה

פרק ראשון השחרור 169

פרק שני הקהילה בקז'מרוק מתארגנת מחדש 175

פרק שלישי העליה לארץ ישראל 177

סיכום 183

הערות להקדמה 189
הערות על החלק הראשון 189
הערות על החלק השני 191
הערות לחלק השלישי 193
הערות לחלק הרביעי 196
הערות לחלק החמישי 198
הערות על הסיכום 199

מכתבים מאושוויץ לקז'מרוק ומקז'מרוק לאושוויץ 200
קהילות קז'מרוק והסביבה 209
מפתח אישים 211
ביבליוגרפיה 217

תקציר בגרמנית 1
תקציר באנגלית 27

הקדמה לספר

יש חשיבות רבה בנסיון לתעד ולתאר את תולדות היהודים על קהילותיהם בתקופת השו-אה. לכאורה, ניתן אולי לשאול מה רבותא יש בתיאורים פרטניים אלה, שיש בהם כמובן, גם הרבה חזרות, שכן חייהם של היהודים דמו אלה לאלה בקהילות השונות, בעיקר במה שמוגדר כמזרח ומרכז אירופה. אולם, הננו יורשיהם של הנספים, וחובה עלינו לתעד את הדברים במידת האפשר. ומצד אחר, ליד הדומה יש בכל קהילה ייחוד, ובתוך כל קבוצת יהודים יש ייחוד לכל פרט, ואין לקבל את הגישה העוסקת בהכללות בלבד ואינה חותרת לתעוד גורלו של פרטים, כי ככל שאנו דומים איש לרעהו ואישה לרעותה, כן שונים אנו. יש, אם כן, חשיבות גדולה בתפיסת השונה ובגורלו של כל אדם שהיה שם, בין שניספה ובין ששרד.

גורל יהודי סלובקיה גם הוא דומה ושונה מגורלם של קיבוצים יהודיים אחרים באותה תקופה. השלטון הגרמני היה בלתי ישיר – באמצעות המשטר הקלרופשיסטי בראשותו של הכומר יוסף טיסו וחבורת הפקידים המושחתים אשר סביבו. היתה זו הארץ הגרורה היחי-דה באירופה בה היוזמה לגירוש היהודים באה לא מצד הגרמנים כי אם מצד משתפי הפעו-לה המקומיים דווקא.

בתוך סלובקיה היה אזור בו התיישבו לפני מאות בשנים איכרים גרמניים, שהובאו לשם על מנת לפתח את הארץ ההררית, דלת האוכלוסין. היהודים שהתיישבו באזור היו נתונים להשפעת התרבות הגרמנית מחד גיסא, ולהשפעת התרבות ההונגרית מאידך גיסא, כל עוד נשלטה סלובקיה ע"י ההונגרים. בתוך כך פיתחו היהודים את חייהם הקהילתיים היהודי-ים המיוחדים ואת תרבותם הייחודית.

האוכלוסיה הסלובקית הגיעה לתודעה לאומית רק באמצע המאה התשע–עשרה בערך, ומאז נתפסו היהודים בעיניה כגורם זר המפיץ תרבות הונגרית וגרמנית ביניהם. עם זאת, חלה גם התקרבות מסויימת בין יסודות יהודיים וסלובקיים בעשורים הראשונים של המאה ה–20, וסבך היחסים האלה ניכר היטב בגורלם של יהודי קז'מרוק.

גב' חיה מאירי–מינרבי לקחה על עצמה את המשימה הקשה להגיע לכל תעודה אפשרית, לכל עדות אפשרית, כדי לתאר את תולדות יהודי קז'מרוק, עיירה ציורית גרמנית בתוך סלובקיה, בעת השואה. בסיפורה משתקפת קהילה יהודית חיה ונושמת, בעלת מסורת ודמות משל עצמה, עם כל החלוקות הפנימיות הידועות לנו גם במקומות אחרים, ובכל זאת מיוחדת במינה.

מוסדותיה ועיסוק חבריה שיקפו היטב את המצב המיוחד של היהודים בין גרמנים וסלוב-קים, כגורם שלישי בעל משקל ותרומה משלו לחיי העיירה.

המחברת מתארת גורלות של יהודים, כקבוצה וכפרטים, נסיונות עמידה מול הווה מאיים אך לא ברור, ואח"כ מול ההכרה הגוברת של סכנת כליון. היא מתארת נסיונות של הסתת-רות, גבורתו של איש יהודי המצליח להציל רבים אחרים כמתחזה לפשיסט סלובקי, סיוע מצד לא–יהודים במקום, ליד התאכזרות והתעלמות מגורל היהודים. היא גם עוסקת בגורל המגורשים לאושביץ, כלומר באלה מביניהם שלא נרצחו מיד, אלא הועברו למחנה הריכוז והצליחו לשרוד.

הסיפור קשור לארץ–ישראל, כי חלק לא קטן רצה להגיע לכאן, מקצתם אף הגיעו, לפני המלחמה, ומבין הניצולים רובם עלו ארצה אחריה.

החשוב בעבודה זו הוא בעצם הנסיון להחזיר לחיים קהילה יהודית שלמה, על חייה

התוססים, ואת סיפוריהם של אנשים ונשים מתוכה. ועל כך תבורך חיה מאירי–מינרבי, כי בכך היא תרמה תרומה חשובה לידע השואה מצד אחד, ולהזדהות עם קורבנותיה מצד אחר.

פרופ' יהודה באואר

הקדמה

העיירה הסלובקית קז'מרוק, שוכנת סמוך לגבול הפולני. מיקומה הגיאוגרפי– באמצע עמק חקלאי פורה ביותר, מול הרי הטאטרה המהווים מקומות נופש ומרפא לכל סלובקיה;

קז'מרוק מעניינת מכמה סיבות. ראשית, היא היתה מצויה במובלעת גרמנית במזרח סלובקיה. בשל עובדה זו, למדו יהודי קז'מרוק והסביבה, שהיו ברובם אורתודוכסים, בבתי ספר יסודיים ותיכוניים בשפה הגרמנית עם תושבי המקום. כתוצאה מכך, שלטו יהודי קז'מרוק בשפה הגרמנית ברמה של שפת אם ורכשו השכלה גבוהה והכשרה מקצועית ברמה גבוהה בזכות מורים מעולים, שהגיעו במיוחד מגרמניה.

מתוך פסיפס העדויות שגביתי, מצטיירת קהילה מיוחדת, ששימשה מרכז השכלה לכל הסביבה בסלובקיה וגם מעבר לגבול ההונגרי הסמוך. סטודנטים רבים הגיעו לקז'מרוק, שהייתה עיר מכניסת אורחים.

בעיר היו גם פעילויות ספורטיביות רבות, שהשתתפו בהן באופן פעיל גם יהודים אורתודוכסים (שאף הקימו קבוצת ספורט משלהם "הגיבור"). בכך נבדלה קהילת קז'מרוק מיתר הקהילות האורתודוכסיות.

תולדות הקהילה – שלא ראתה פוגרומים או רדיפות מאז התיישבו היהודים בעיר ב–1860;

שכנות טובה במיוחד עם גויי הסביבה יחד עם מבנה ארגוני חזק ומסודר, לפי כל איפיוני קהילה דתית אורתודוכסית.

כל הגורמים הנ"ל באו לידי ביטוי במאבק ההישרדות של יהודי קז'מרוק בשואה – ובזכותם שרדו בחלקם את מחנות ההשמדה, הרדיפות, החיים במחבוא, במחנות העבודה

והמרד הסלובקי, ואף סייעו זה לזה. במיוחד היתה ידיעת השפה הגרמנית במחנות בעלת חשיבות מכרעת.

במחקרי גביתי מיוצאי קז'מרוק והסביבה קרוב לחמישים עדויות, המכסות קשת רחבה של אירועים. רוב העדויות מתפרסמות כאן לראשונה. אחדים היו החלוצים, בני תנועות הנוער, שעלו לפני המלחמה ואחדים היו ניצולים ששרדו ממחנות ההשמדה, ממחנות עבודה וממחבואים שונים ועלו ארצה לאחר המלחמה.

בנוסף לעדויות, נעזרתי גם בתעודות, המתפרסמות בנספחים של עבודה זו, ובספרות הקיימת בנושא.

מעדויות אלה ניתן לשחזר באמינות גבוהה את קורות הקהילה לפני המלחמה, את ארגון הקהילה ומוסדותיה, ואת חיי הקהילה המתדרדרים תחת הגזירות האנטישמיות של הממשלה הפאשיסטית של סלובקיה העצמאית – עד לגירושם של היהודים בטרנספורטים לאושוויץ, שהראשון בהם היה ב–26 במרץ 1942.

במקביל להתפוררות הקהילה היו גילויי תושייה של הנשארים וכן של יוצאי קז'מרוק באושוויץ. כאלה גם אלה גילו חוסן גופני ונפשי ועזרה הדדית.

חלק מהעדויות מספרות על המעטים שנשארו בקז'מרוק ושרדו בעזרתם הפעילה של גויים בודדים, שהיו מוכנים להסתכן כדי להציל יהודים. באמצעות אישורים נשיאותיים ("ווינימקה") יכלו יהודים אחדים לחיות בקז'מרוק ולהמשיך לעבוד, תחת חסות האריזטור. היו שניסו לברוח לקרובי משפחה בהונגריה, וחזרו משם אחרי פלישת הגרמנים להונגריה בשנת 1944. היו שקנו תעודות התנצרות, בניסיון להתחמק מהטרנספורטים או שהתחבאו במקומות מחבוא אצל גויים.

סיבה נוספת לעניין שמעוררת קז'מרוק היא היותה במרכזו של נתיב בריחה חשוב של יהודי פולין, שדרכו ניצלו מאות רבות של יהודים מפולין. בארגון וסיוע פעיל של יהודי קז'מרוק ובמימון "קבוצת העבודה" שבברטיסלבה, הוברחו ניצולים מגיטאות בוכניה, קרקוב ומקומות נוספים בפולין.

ליוויה רוטקירכן כותבת בנושא:

"בעיירות–ספר בגבול סלובקיה והונגריה נוצרו מעברי–קבע ודרכם עברו קבוצות ילדים ושרידי הגטאות מסביבות בוכניה וקרקוב, קבוצות חלוצים מבנדין ומסוסנוביץ. בין מאות הפליטים היה גם האדמו"ר מבלז, שדרך הונגריה הגיע לארץ ישראל, בעיצומה של המלחמה...מבצעים אלה בוצעו בתאום עם 'ועדת העזרה וההצלה' בבודפשט. אולם העבודה בשטח נעשתה בעקר על–ידי החלוצים מסלובקיה ומפולין– 'עליהם רבצה כל העבודה ליד הגבולות'. על הצלת הפליטים כתבה גיזי (פליישמן. ח.מ.): 'חומר אנושי מעולה זה מקנה לעבודתנו ערך אמיתי ותחושת יעוד'"[1].

העבודה חולקה לתקופות, לפי האירועים שאיפיינו אותן:

עד 1939 – חיי הקהילה השלווים וארגון המוסדות;

מ–1939–1940 – הגזרות בקז'מרוק וחוקי הגזע; גיוס למחנות עבודה ברחבי סלובקיה;

מ–1940–1942 – אריזציה של הכלכלה, העברת בעלות המפעלים היהודיים לידי הגויים הארים;

מ–26/3/1942 עד ספטמבר 1942 – משלוחים למחנות השמדה;

מ–ספטמבר 1942 עד ספטמבר 1944 – הפוגה במשלוחים;
אוגוסט – אוקטובר 1944 – המרד הסלובקי הגדול ומיגורו;
מספטמבר 1944 עד ינואר 1945 – משלוחים מחודשים למחנות ההשמדה. מחבוא והצלה;
ינואר 1945 – השחרור בקז'מרוק;
אפריל–מאי 1945 – שחרור אנשי קז'מרוק ממחנות ההשמדה;
מ–1946 עד 1949 – עליה לארץ.

העבודה נכתבה בהנחייתו של פרופ' יהודה באואר, ובראש ובראשונה ברצוני להודות לו על היסודיות של הנחייותיו והערותיו, שעזרו לי מאד בחיבור עבודה זו, על סבלנותו ועל עידודו המתמידים שחיזקו את ידי לאורך כל הדרך.

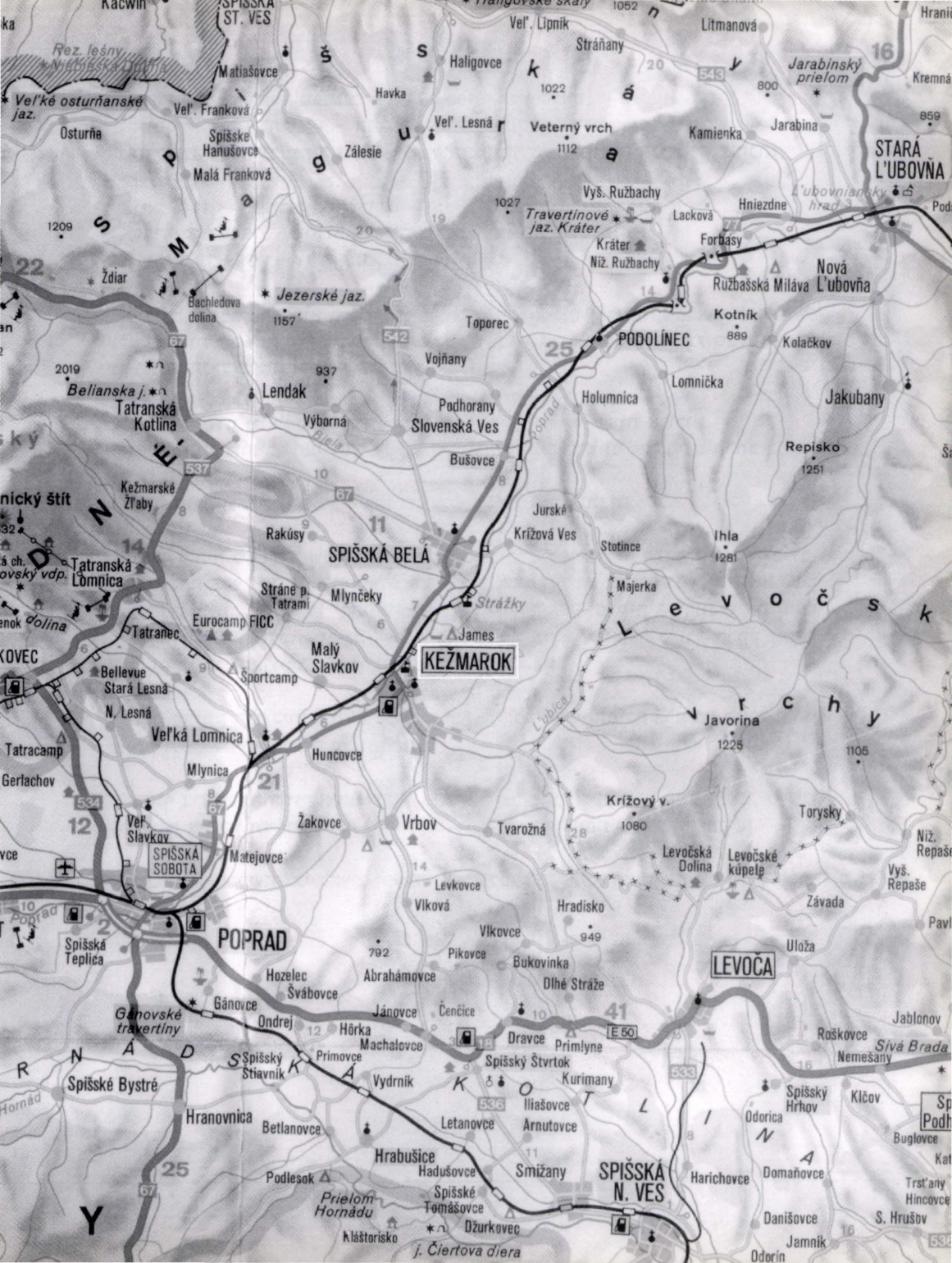
ברצוני להודות גם למכון ליהדות זמננו, שבארכיונו ביליתי שעות ארוכות.
תודה מיוחדת חייבת אני למר יהושע ביכלר, שהעמיד לרשותי את הידע הרחב בנושא יהדות סלובקיה.
הכרת תודה והערכה גם לד"ר רחל טוקטלי על עצותיה הטובות.

לעזר רב היה לי ספרה של גילה פטרן "האם מאבק על הישרדות – הנהגת יהודי סלובקיה בשואה 1945–1938" (הוצאת מורשת – המכון ליהדות זמננו, ירושלים 1992) וכן ספרה של ליוויה רוטקירכן "ההנהגה היהודית בסלובקיה" – פרקים בקורות שואת יהודי סלובקיה (הוצאת גבעת חביבה) 1988, שתרמו לי מידע רב–ערך לצורך הרקע הכללי שבמסגרתו קרו הארועים, המסופרים בעדויות.

תודה מעומק הלב ליוצאי קז'מרוק והסביבה, על העידוד והתמיכה בכתיבת הספר ובהוצאתו, ולשני ומירה אינדיק על תרומתם.

לבסוף ברצוני להודות לאותם עדים, אודים מוצלים, שחלקם כבר אינם בינינו, שישבו בסבלנות אין קץ וסיפרו לי את קורותיהם, ובכך היו לי למופת של ניצחון אנושי.

בעבודה זו מבקשת אני להציב יד ושם להם, למשפחותיהם, ולאותם שלא שרדו לספר את סיפורם.

Kačwin
SPIŠSKÁ ST. VES
Rez. lesný Nižnianska dolina
Veľké osturňanské jaz.
Osturňa
Matiašovce
Veľ. Franková
Spišské Hanušovce
Malá Franková
Žiar
Bachledova dolina
Jezerské jaz.
Belianska j.
Tatranská Kotlina
Kežmarské Žľaby
Tatranská Lomnica
Tatranec
Eurocamp FICC
Bellevue
Stará Lesná
N. Lesná
Veľká Lomnica
Tatracamp
Gerlachov
Spišská Teplica
Veľ. Slavkov
SPIŠSKÁ SOBOTA
Matejovce
POPRAD
Gánovské travertíny
Spišské Bystré
Hranovnica
Podlesok
Prielom Hornádu
Kláštorisko
j. Čiertova diera
Spišský Štiavnik
Primovce
Vydrník
Betlanovce
Hrabušice
Hadušovce
Spišské Tomášovce
Džurkovec
Smižany
SPIŠSKÁ N. VES
Harichovce
Domaňovce
Danišovce
Jamník
Odorín
Odorica
Spišský Hrhov
Kľačov
Buglovce
Trstʼany
Hincovce
S. Hrušov
Iliašovce
Arnutovce
Kurimany
Spišský Štvrtok
Dravce
Primlyne
Jablonov
Roškovce
Nemešany
Sivá Brada
LEVOČA
Uloža
Závada
Hradisko
Vlkovce
Pikovce
Bukovinka
Dlhé Stráže
Čenčice
Jánovce
Machalovce
Hôrka
Ondrej
Abrahámovce
Švábovce
Hozelec
Vlková
Levkovce
Vrbov
Žakovce
Huncovce
Mlynica
Tvarožná
Križový v.
1080
Levočská Dolina
Levočské kúpele
Torysky
Javorina
1225
Majerka
Strážky
James
KEŽMAROK
Malý Slavkov
Sportcamp
Mlynčeky
Stráne p. Tatrami
Rakúsy
SPIŠSKÁ BELÁ
Bušovce
Slovenská Ves
Podhorany
Výborná
Vojňany
Toporec
Lendak
Lomnička
Holumnica
PODOLÍNEC
Jurské
Križová Ves
Stotince
Ihla
1281
Repisko
1251
Jakubany
Kolačkov
Kotník
889
Ružbašská Miláva
Nová Ľubovňa
Forbasy
Kráter
Niž. Ružbachy
Vyš. Ružbachy
Travertínové jaz. Kráter
Veterný vrch
1112
Veľ. Lesná
Haligovce
Havka
Zálesie
Litmanová
Stráňany
Veľ. Lipník
Jarabinský prielom
Jarabina
Kamienka
STARÁ ĽUBOVŇA
Ľubovnianský hrad
Hniezdne
Lacková
Kremná
859
800
1052
1022
1027
1209
1157
937
2019
Tatranský štít
Tatranská Lomnica
Dolina
Spišské Podhradie
Levočské vrchy
Spišská Magura
Spišská Nová Ves
Ľubovnianska vrchovina
Pieniny

חלק ראשון

הקהילה היהודית בקז'מרוק מראשיתה ועד פרוץ מלחמת העולם השניה

מבוא

למרגלות הרי הטטרה
התפתחה קהילה יהודית
מיוחדת במינה...

קז'מרוק שוכנת באזור חקלאי המכונה ציפס, במזרח סלובקיה, למרגלות הרי הטאטרה. חוצה אותה הנהר פופראד (מלפנים שוורצוה או שוורצווסר), יובל של הוויסטולה, הזורם מדרום לצפון. זו תופעה נדירה, מאחר שכל הנחלים בצ'כוסלובקיה זורמים מצפון–מזרח לדרום–מערב, דהיינו בכיוון הפוך, בהיותם יובלים של הדנובה ושל האלבה. מפאת מיקומה הגיאוגרפי שימשה קז'מרוק, במאות שעברו, כיעד מבוצר כדי לקדם את פני הפולשים מצפון ומדרום, ובמאה הנוכחית שימשה מעבר מרכזי מפולין בצפון להונגריה בדרום וממערב למזרח, לברית המועצות.

האוכלוסיה – דוברת גרמנית, שחלק גדול ממנה לוטראני, כללה גם גרעין לא מבוטל של יהודים. רוב התושבים הינם צאצאיהם של גרמנים שגורשו מסקסוניה לפני שלוש מאות שנה, כתוצאה מהרפורמה והרפורמה הנגדית – והמלחמות, הרדיפות ופעולות התגמול שנתלוו אליהן. פליטים גרמנים אלה מצאו גן עדן חדש בין הסלובקים שוחרי השלום. הגרמנית הפכה ללשון רווחת באזור. ב–1815, בעקבות הקונגרס של וינה, הועבר שטח זה לשליטת הכתר האוסטרי יחד עם שטחים נרחבים של פולין, לאחר חלוקתה, כך שלמעשה הפך אזור הציפס וקז'מרוק במרכזו, למובלעת גרמנית במזרח סלובקיה.

מצב זה נשאר ללא שינוי עד 1867, כאשר שיקולים פוליטיים שנולדו בעקבות המאורעות של 1848 אילצו את פרנץ יוזף הקיסר לעשות מחוות מסויימות לעם ההונגרי כהכרת תודה לנאמנותו לכתר ולסיוע שהושיט לו ברגעים קשים אלה. האיזור של סלובקיה המזרחית סופח כמחוז שלם לממלכת הונגריה, שהיתה אז מדינה עצמאית בתוך הקיסרות של בית הבסבורג (שנשלטה בידי פרנץ יוזף, שתוארו היה מאז קיסר אוסטריה ומלך הונגריה). מאז הוחלפה השפה הרישמית של מזרח סלובקיה מגרמנית להונגרית[1]. המשמעות היתה שכל תלמיד, אפילו אם למד בבית ספר גרמני, היה צריך ללמוד גם הונגרית; כך נשארו ההונגרית, הגרמנית והסלובקית שפות מדוברות בקז'מרוק[2].

D lajstrom 3/1920 szám.

1

Iparigazolvány.

— Goldmann Mór —

kész

kellően bejelentette, hogy Késmárk szab. kir. város területén gazdas

elad ás ipart szándékozik űzni.

Miután az 1884. XVII. t.-c. által előírt kellékekkel igazolta azt,

ipar űzésére jogosult, nevezett

D 3/1920 szám alatt bejegyeztük iparlajstromunkba és részére

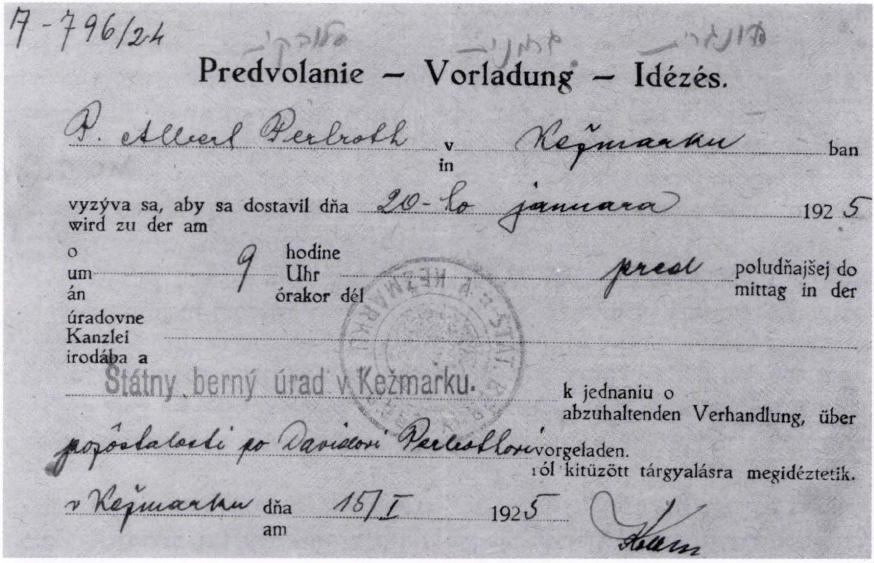
igazolványt kiadtuk.

Kelt Késmárkon, 1920 március 5 n.

Késmárk szab. kir. váro
mint elsőfokú iparha

polgármester.

נספח 1 – 1920 אישור בשפה ההונגרית ל–מ.גולדמן שמותר לו למכור מכונות חקלאיות

7-796/24

Predvolanie – Vorladung – Idézés.

P. Albert Perkroth v Kežmarku ban
in

vyzýva sa, aby sa dostavil dňa 20-ho januara 1925
wird zu der am

o 9 hodine
um Uhr
án órakor dél
úradovne
Kanzlei
irodába a

Štátny berný úrad v Kežmarku.

poludňajšej do
mittag in der

k jednaniu o
abzuhaltenden Verhandlung, über

pozvaloslobi po Davidovi Perkroth vorgeladen.
ról kitüzött tárgyalásra megidéztetik.

v Kežmarku dňa 15/I 1925
am

נספח 2 – 1925 – קבלה בשלוש שפות: הונגרית, גרמנית וסלובקית

השם הגרמני המקורי של העיירה היה Kaesmark (לפעמים נכתב Kesmark), שמשמעו: שוק הגבינה. אפשר, ואפילו כמעט וודאי, שהתעשייה הביתית של הסלובקים בעבר היתה ייצור גבינות, המאפיין כמה מחוזות של בוהמיה ומוריביה. מה שוודאי הוא שהשם הגרמני נשאר ללא שינוי במשך כל תקופת השילטון ההונגרי. הגרמנית המשיכה להיות מדוברת על–ידי רוב האוכלוסיה, בהיותה השפה שאיחדה את הלאומים השונים והמרובים שהרכיבו את הקיסרות האוסטרו–הונגרית.

כך נשארה קז'מרוק עיירה גרמנית. היו בה עיתון גרמני מקומי (שבועון), תיאטרון גרמני ונערכו בה מגוון גדול של פעולות בגרמנית. לפני מלחמת העולם הראשונה, ראו יהודי קז'מרוק את עצמם כגרמנים, בהבדל אחד: הם המשיכו לשמור באדיקות את המצוות והמסורת היהודית. בתקופה זו לא בלטה כאן האנטישמיות.

היו בקהילה, כמובן, בית כנסת אורתודוכסי וחדר, שלידם גר הרב. אולם רוב היהודים של קז'מרוק גרו מפוזרים בכל העיירה, אם כי תמיד הקפידו מרצונם על מגורים במרחק – הליכה מבית הכנסת, בשל איסור טילטול בשבת בהעדר עירוב. אבל לא היו הגבלות חיצוניות כלשהן לגבי מקום מגוריהם של היהודים, למשל בהשוואה למצב ברוסיה הצארית השכנה, שבה, בתקופה מסויימת, היו היהודים חייבים, על–פי גזירת הצאר, לחיות באזורי מגורים (תחום המושב).

מיקומה של קז'מרוק, אנשיה ותרבותה, איפשרו לקהילה היהודית לקיים פעילויות ספורטיביות בלתי מבוטלות. השחייה היתה ספורט עממי מאד בעיירה; במיוחד בתקופת שלטון הרפובליקה בצ'כוסלובקיה (1918–1939) יזמה התנועה Sokol פעילויות ספורטיביות מרובות[3] ב–1921 הוקמה אגודת ספורט בשם "הגיבור" (עם תלבושת מיוחדת וסמל האגודה)[4]. "הגיבור" ריכזה ענפי ספורט מגוונים כמו: סקי בחורף, טיפוס הרים, טניס, אתל-

טיקה קלה. בלט במיוחד הכדורגל, מאחר שלא היתה עיירה באיזור ציפס, שלא הקימה קבוצת כדורגל משלה. וכך, משנת 1929 עד שנת 1938, היתה גם סקציה לכדורגל של יהודי קז'מרוק במסגרת "הגיבור"[5]. קבוצה זו היתה מורכבת כולה מיהודים. גם תנועות הנוער בקז'מרוק היו פעילות בתחומי ספורט רבים והיו לשם דבר בכל הסביבה[6].

פעילויות תנועות הנוער התארגנו גם באולמות התעמלות מצוידים במכשירים מיוחדים שכללו מקבילים, טבעות, באולינג, פינג פונג. בהתעמלות עסקו במסגרת תנועת "המכבי". בפעילות הספורטיבית השתתפו כל שכבות החברה היהודית: אורתודוכסים, חסידים, ליברלים וחילונים, שלא כמקובל בקהילות אחרות.

בניגוד לעיסוק בספורט, היכול אולי להחשב כפעולה תרבותית, בלטה בקז'מרוק דלותן של פעולות התרבות האחרות. התיאטרון הגרמני סגר את דלתותיו בזמן מלחמת העולם הראשונה מבלי שנפתח שוב. ואילו בית הקולנוע, שאמנם תפס את מקומו של התיאטרון, הקרין סרטים מדרגת איכות שניה או שלישית. היו ערבי ריקודים במעט בתי קפה, כחי-קוי לוינה, ואלו היו מקומות המפגש היחידים בקז'מרוק, שנחשבו כשיא הבילוי אצל יהודי המקום. במקומות אלה נפגשו היהודים עם הגויים המקומיים, ושם נרקמו ביניהם יחסי ידידות[7].

בשנת 1918 הוקמה המדינה הצ'כוסלובקית. בעקבות וויכוחים עם המדינה הפולנית (שגם היא חידשה את עצמאותה בשנת 1918) על הגבולות בין שתי המדינות, נערך בספישקה סטרה ווס ובסביבתה מישאל עם. תוצאות המישאל היו שתושבי העיירה הביעו את רצונם להשאר במסגרת צ'כוסלובקיה, כמו 14 כפרים אחרים בסביבה: ואילו 14 כפרים אחרים בסביבה הביעו את רצונם להצטרף למדינת פולין. יש לציין, שבהרבה כפרים באי-זור , התושבים דיברו בשפה הנקראת "דיאלקט פומוגורסקי" (בליל שפה פולנית–סלוב-קית). בד בבד, החל הליך איטי, אבל ברור ועקבי, לחיסול המובלעת הגרמנית בציפס ולחי-סול התרבות הגרמנית. בשלב הראשון, בוטלו כל שמות המקומות הגרמניים ובמקומם ניתנו שמות סלובקיים: כך הפכה Prag ל-Praha, Bruenn הפכה ל– Brno, Kaschau ל– Kosice ו– Kaesmark ל– Kezmarok. כמו כן שונו בהתאם שמות הרחובות. ובהתאם להלך רוח זה החלו הסלובקים להסתכל ביהודים דוברי הגרמנית כיורשי השלטון האבסבורגי העויין, שהתנגד להגדרה העצמית של הצ'כים והסלובקים. לכן בעת הרדיפות הנאציות לא זכו היהודים אלא במעט אהדה ורחמים מצד הצ'כים והסלובקים[8].

עם הכחדת אוכלוסיית היהודים בשואה והקטנת אוכלוסיית הגרמנים עד מאוד, ירדה חשיבותה של קז'מרוק לרמה של עיירה קטנה, בלתי משמעותית ומשנית. היהודים המע-טים ששרדו עזבו אותה והעתיקו את מגוריהם לערים גדולות או עלו לארץ. רק לאחרונה עושה סלובקיה מאמצים ראשונים כדי לשחזר את העבר ולשומרו לתודעתם של הדורות הבאים.

כיום גרים בקז'מרוק רק זוג יהודים אחד, רשק'ה וליאו קובץ', ילידי המקום, אודים מוצ-לים, המחזיקים את מפתח בית הקברות היהודי שנשתמר מימים ימימה, שבו נקברו גברים לחוד ונשים לחוד, בנפרד, ודואגים לשומרו מפני מפגעים והרס המצבות והגדרות[9].

נספח 3 – שנות העשרים והשלושים – ענפי ספורט בקז'מרוק

פרק ראשון

בקז'מרוק = אורחות חיים יהודיים ופתיחות = להשכלה כללית

הישוב היהודי

בתחילת המאה ה–19, מנעה גזירת השלטונות המונרכיים את האפשרות שיהודים יתגורו בערים המרכזיות, והם החלו בונים את ביתם בכפרים הסמוכים לערים אלו. כך היה גם בעיר קז'מרוק שעל גבול סלובקיה–פולין, שסביבתה היתה משופעת בעיירות ובכפרים רבים, בהם התיישבו יהודים, שמצאו את עיקר פרנסתם בעיר המחוז קז'מרוק[10].

במקביל, הלכו והתפתחו ההשכלה והלימודים הכלליים בבתי הספר היסודיים, התיכוניים, המקצועיים והעיוניים שהיו בעלי שם במאה ה–19, לא רק בקז'מרוק והסביבה אלא אף בפריפריה רחבה שהגיעה עד הונגריה ופולין בצפון. בקז'מרוק למדו היהודים יחד עם הגויים באותם בתי הספר, ורכשו מספר שפות (ראה להלן: פרק "השכלה").

בתחילת שנות ה–60 של המאה ה–19 הותר ליהודים להתיישב בערים המרכזיות של הקיסרות האוסטרו–הונגרית, אך חלקם נשארו לגור בכפרים ובעיירות הקטנות מכח ההרגל, בשל פרנסתם או בגלל לימודיהם בישיבה. כך קרה בהונסדורף[11] שכבר במאה ה– 16 התישבו בה יהודים והקהילה התפתחה והתפרסמה ברבניה, גדולי תורה, ובישיבתה הגדולה והפכה לאחד ממוקדי עליה לתלמידים להתעמק בתורה. עם ביטול הגזירה, החל ריכוז יהודים מתקבץ בעיר קז'מרוק[12], וכשהקהילה הלכה והתרחבה, ביקשו למנות להם רב.

כפי שראינו, תושבי העיר היו בני לאומים שונים. הרכב האוכלוסיה היה בערך ביחס דלהלן:

45% גרמנים; 35% סלובקים; 10% הונגרים;

השאר (כ–10%) היו יהודים, שנחלקו לקבוצות שבאו מפולין, גרמניה והונגריה, ולכן

Smrtný list

Okres: Kežmarok

Bežné číslo	Čas zápisu (deň, mesiac, rok)	Čas odumretia (deň, mesiac, rok, hodina)	Meno a priezvisko, zamestnanie (postavenie), bydlisko zomrelého	Náboženstvo	Vek	Meno a priezvisko manžela(ky)	Meno a priezvisko rodičov	Miesto smrti, v prípade, keď zomrelý nezomrel vo svojom bydlisku	Príčina smrti
83	25. októbra 1940	24 (dvadsaťštyri) októbra 1940 (tisícdeväťstoštyridsať) o 11 hodine	Nátan Zollmann súkromník Kežmarok ulica Martina Rázusa č. 47	izr.	68 (šesťdesiatosem) rokov	Eugenia Goldmannová	nebohý David Zollmann nebohá [illegible] nenáma		Emphysema pulmonum, chronicum papal predĺžok pravej strany pľúc

Prípadné poznámky pred podpisom. Podpisy.	Dodatočné zápisy. Opravy.
Nečitateľný podpis v.r. oznamovateľa, Emil Hugo Fischer, v.r. matrikár	

Svedčím, že sa tento výťah doslovne / obsahom srovnáva s matrikou zomrelých matričného obvodu.

[illegible] 1940

TROVY: Ks 12 — Ks 10 — Ks 22 —

MATRIČNÝ ÚRAD KEŽMAROK

matrikár.

Skladné číslo 13. (Číslo vzoru 17. m. ú.)

47.

נספח 4 - 1940 - תעודת פטירה של נתן צולמן, שנולד בקז'מרוק ב-1872

ידעו שלוש שפות על בוריין, דבר שלימים קידם אותם בענייני מסחר והקשרים עם הסבי-בה.

גידול הקהילה היהודית בקז'מרוק ובסביבה נבע מכמה סיבות: ניתן לייחס זאת לתנאים כלכליים נוחים, אולי ליחסי שכנות תקינים ותנאי חינוך טובים. מצב זה איפשר לקהילה להתפתח ולהתרחב עד שהתחילה מלחמת העולם הראשונה. מלחמה זו הטביעה את חותמה הקשה גם על הקהילה היהודית. יהודים רבים מקז'מרוק והסביבה [13] גוייסו לצבא האוסטרו–הונגרי ונשלחו לחזיתות המלחמה יחד עם שאר הלוחמים, כשאחדים מהם אף זכו לאותות הצטיינות על גבורתם[14]. אחרים לא זכו לשוב לבתיהם כי נפלו חללים באזו-רי הקרבות. משפחות יהודיות נשארו מיותמות והאלמנות נשארו ללא תמיכה ועזרה. רבים מהשבים חלו במחלות אנושות, כמו השחפת [15].

גם מבחינה כלכלית היה המצב קשה: היו אבטלה, אינפלציה , מחסור במזון, פעילויות שנבלמו, מסחר ששבת וכל אלו השפיעו על התפתחות הקהילה. ברם, אחרי מלחמת העולם הראשונה חל גם שינוי לטובה. יהודים רבים התוספו למקומיים בקז'מרוק מכל ארצות הסביבה – מפולניה, מהונגריה ועוד[16]. רבים הגיעו לקז'מרוק על מנת להצטרף לקרוביהם שכבר ישבו בעיירה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, ואילו אחדים מבני הקהילה עזבו אותה על מנת לחפש מקורות פרנסה בארצות מעבר לים. תחלופה זאת נמשכה בכל התקופה בין שתי מלחמות העולם, מבלי שניתק הקשר בין העוזבים לבין הנשארים, והינה חלק משתי תופעות המאפיינות את יוצאי קז'מרוק עד עצם היום הזה: 1) שמירת הקשר בין יוצאי העיירה. 2) הימצאות יוצאי העיירה במקומות מרובים יחסית בעולם המערבי.

יהודי קז'מרוק הותיקים עזרו לחדשים להשתלב בחיי העיר בהגשת סעד ובעצות טובות כדי להקל עליהם להסתדר מבחינה חברתית וכלכלית במקום מגוריהם החדש.

חיי הדת של יהודי קז'מרוק

החינוך היהודי בקז'מרוק הלך והתפתח החל משנת 1877, שבה מונה לרב הראשי של העיר הרב אברהם גרינבורג, מהעיר מישקולץ שבהונגריה, שתרם רבות לפיתוח החיים הדתיים והקהילתיים[17]. במרוצת הימים נאלץ הרב להתמודד עם "בני דת משה", אלה שאימצו את רעיונם של תלמידי משה מנדלסון ל"ריענונה" של דת ישראל. על רקעה של מציאות זו, החלה התנצחות פנימית בקהילה היהודית. הרב גרינבורג נתגלה כמי שנכון לנקוט צעדים קיצוניים, ובלבד שרישומם של אלה, המנסים להנהיג רפורמה בדת ישראל, לא יהיה ניכר בקז'מרוק.

הרב גרינבורג נקט בעניין זה כמה שיטות. בין השאר הירבה להתנצח עימם, וביקש בכך לנסות ולשכנע אותם שאין דרכם צודקת וסכנה רבה טמונה בה. מאידך, גיסא, חיזק את מוסדות הדת בקז'מרוק, והקים ישיבה, אשר קלטה עוד ועוד בחורים[18]. בית הכנסת הור-חב. נבנה מקווה הטהרה. עם זאת, על פי אופיו , לא היה הרב מעורה בכלל הציבור בעיר ואך מעטים, יחסית, נמנו עם מקורביו ואנשי סודו.

בכל תקופת כהונתו כרבה של קז'מרוק המשיך וטיפח הרב גרינבורג את חיי הדת ויצר קשר מתמיד עם המשפחות היהודיות בעיירות הסמוכות לעיר. בין העיירות והכפרים שבהם התיישבו יהודים, מכוח הגזירה שלא להתגורר בערים הגדולות, היו הונסדורף,

ספישסקה–בלה, ספישסקה נובה וואס, ספישסקה–ולאכי, ספישסקה סטארה לובובנה, קרומפאכי, פודולינץ, פופראד ועוד. יהודי קהילות אלו פנו אליו לפתרון בעיות הלכתיות. הרב אברהם גרינבורג נפטר בקז'מרוק בשנת 1919 (בח"י בטבת תרע"ט).

הרב שמחה נתן גרינבורג, בנו של הרב אברהם גרינבורג, נתמנה לרב הקהילה כממשיך דרכו של אביו ומיד נהפך מקובל על הבריות. הוא היה נעים הליכות וסובלני, הרחיב את הישיבה בקז'מרוק, שבתקופתו הגיע מספר בחורים הלומדים בה – 35 עד 40[19]. הוא התייחס בהבנה רבה לתלמידי ישיבתו, אשר רכשו גם השכלה כללית במוסדות חינוך שונים בעיר.

לרב שמחה נתן גרינבורג היתה השפעה ניכרת על כל אנשי הקהילה וגם על לא יהודים, שרחשו לו כבוד רב. הוא הצליח לגשר בין אורתודוכסים לבין מתבוללים, בין "מתנגדים" לבין "חסידים" בתוך קהילתו, בין יהודים ולא יהודים. כך התנהלו חיי היהודים בקז'מרוק שלפני המלחמה מתוך סובלנות הדדית, דבר שעשוי היה להיות לתועלת לקהילה בעת הרדיפות וההגליות העתידות לבוא.

הרב דיבר בבית–הכנסת בגרמנית, וביום העצמאות הצ'כוסלובקית, ב–28 באוקטובר, הגיעו לבית הכנסת גם גויים, וביניהם קציני צבא בדרגות גבוהות,כדי לשמוע את הדרשה של הרב בגרמנית ואת דרשתו של הכומר המקומי בעברית. הדבר היה ייחודי לקז'מרוק, ומאפיין את יחסי היהודים והגויים בעיר[20].

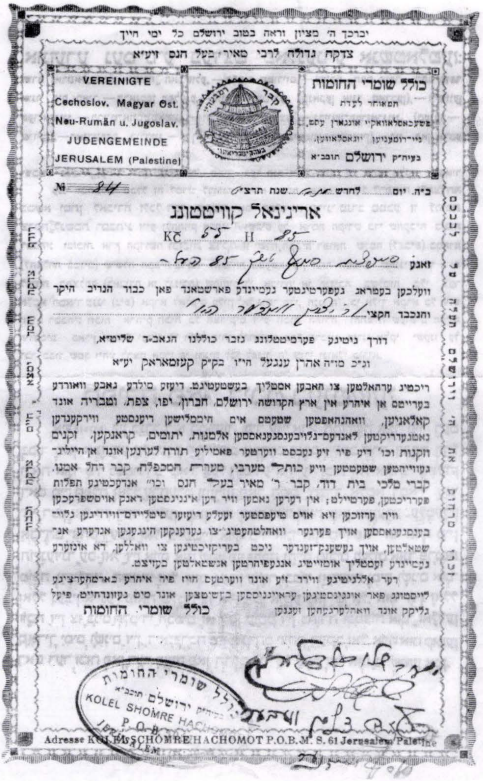
שליחותו הרבנית של הרב ר' שמחה נתן בקז'מרוק פתחה, למעשה, דף חדש בפעילות הרוחנית במקום. רובם של ילדי העיר והעיירות שבסביבה קנו בימיו דעת תורה בישיבה, שעמדה תמיד בסימן הרחבה. הוא היה מעורה עם הבריות וביתו פתוח לכל. הרב עודד את לימוד התורה בישיבה או לימודי קודש עם השכלה כללית ולימוד שפות.

הפתיחות וההשתלבות עם הסביבה ובו זמנית השמירה על אורחות חיים יהודיים, דתיים ומסורתיים הפכו את קז'מרוק למרכז השכלה ולימוד תורני, והיו מקור לגאוות הקהילה היהודית בקז'מרוק והסביבה, ולהערכת יהודי הסביבה.

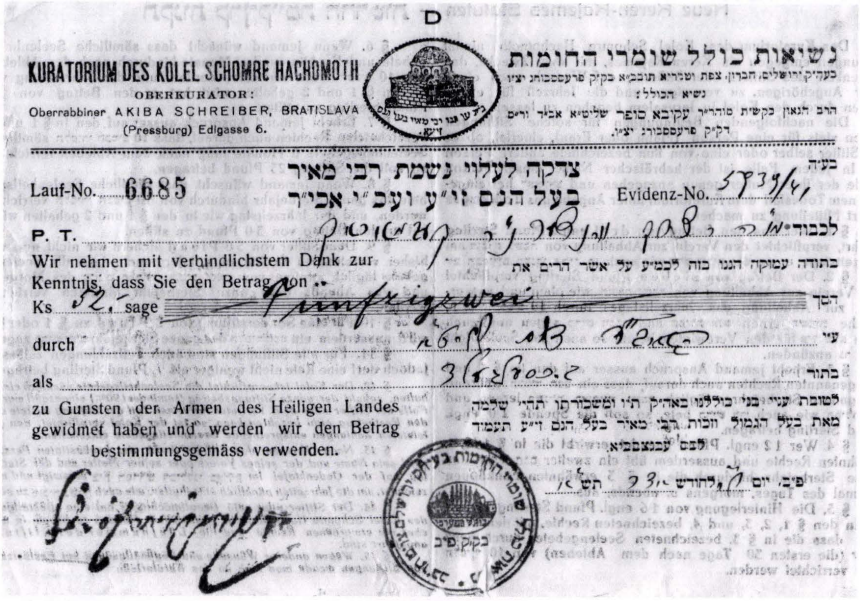
חלקם של התלמידים המשיכו ללמוד בישיבתו של הרב שמחה גרינבורג בקז'מרוק, שהיתה ידועה בשם "הישיבה הרמה". לישיבה זו הגיעו מרחבי סלובקיה, מרוסיה הקרפטית ומהסביבה, בגלל התנאים הכלכליים הנוחים של אנשי הקהילה והתיחסותם המיוחדת לבחורי הישיבה, וגם בגלל שמו של ראש הישיבה, שהתפרסם בכל האזור [21]. חלקם הגדול של יהודי קז'מרוק למדו לימודי קודש אצל הרב גרינבורג ולימודי חול בבתי הספר העירוניים בעיר, הן בשפה גרמנית והן בשפה הסלובקית [22]. הם ידעו קרוא וכתוב בלשון הקודש, קריאה בתורה בטעמי המקרא, משניות וגמרא. בשיעורים פרטיים למדו יהדות ועברית.

אם כי הקהילה היהודית בעיירה היתה מאורגנת על פי דגם הקהילות האורתודוכסיות שבמדינה, רוב היהודים היו דתיים , שומרי שבת; היו גם משפחות אחדות אשר לא הקפידו על קיום המצוות והיו אפילו מתבוללות לגמרי. אולם, התקיימו יחסי ידידות ורעות בין כל התושבים היהודים במקום.

אחת מהמשפחות החילוניות האלה היתה משפחת הרטמן, מבין העשירות בקז'מרוק, שהיתה להם חנות בדים גדולה ומפורסמת בסביבה באיכותה. הם לא ביקרו בבית הכנסת והיתה תקופה שפתחו את החנות בשבתות, אך בלחץ וועד הקהילה, החליטו לסגור. משפחת הרטמן תרמה לכל קופות הצדקה שהיו בקהילה[23]. היו גם משפחות שתרמו לקופות צדקה בארץ ישראל ולקרן קיימת לישראל[24].

נספח 5, 6 – קבלות צדקה שנתרמו מיהודי קז'מרוק לארץ ישראל משנת 1941

AVS DEM GOLDENEN BVCHE DES
JVDISCHEN NATIONALFONDES:
למזכרת נצח! מכתב תעודה
מספר חותם שלקרן קימת לישראל
EINGETRAGEN
1918
Leo Herz
Kesmark
Durch Frau Zelli Herz und Kinder
שם חנרשם
המנוח אריה ליב הערץ ז"ל
ע"י מרת יטל העדץ עם בניה ובנותיה בקעסטארק

נספח 6 א'

הקהילה, שבראשה עמד לזר נויגרשל, היתה מאורגנת היטב, והתקיימו בה גם הרבה מוסדות דתיים בתי כנסת ובתי מדרש, שבהם התנהלו תפילות ולימודים כסדרם.

שני בתי הכנסת הגדולים והמרכזיים היו:
1) בית הכנסת הגדול בשם "קהל עדת קז'מרוק" עוצב על-ידי אדריכל ידוע מפרג, ברקני (1886–1967) והיה מרשים ביופיו. במיוחד יפה היה ארון הקודש, שהיה מעוטר בשני לוחות הברית. גם שער הכניסה היה בעיצוב מיוחד, בדוגמת חומת ירושלים ושני לוחות הברית, שעוצבו על ידי האומנים יוסף פורשר ובנו אדולף ששמם יצא לתהילה בכל רחבי אוסטרו-הונגריה[25].
2) היה קיים גם בית הכנסת ובית מדרש של החסידים, שבו התפללו לפי נוסח ספרד. מיקומו היה בבית פרטי ולימים עבר לבית כנסת קטן.

מוסדות יהודיים נוספים היו:
1. מקווה טהרה ובית מרחץ – היו פתוחים לסירוגין לנשים ולגברים.

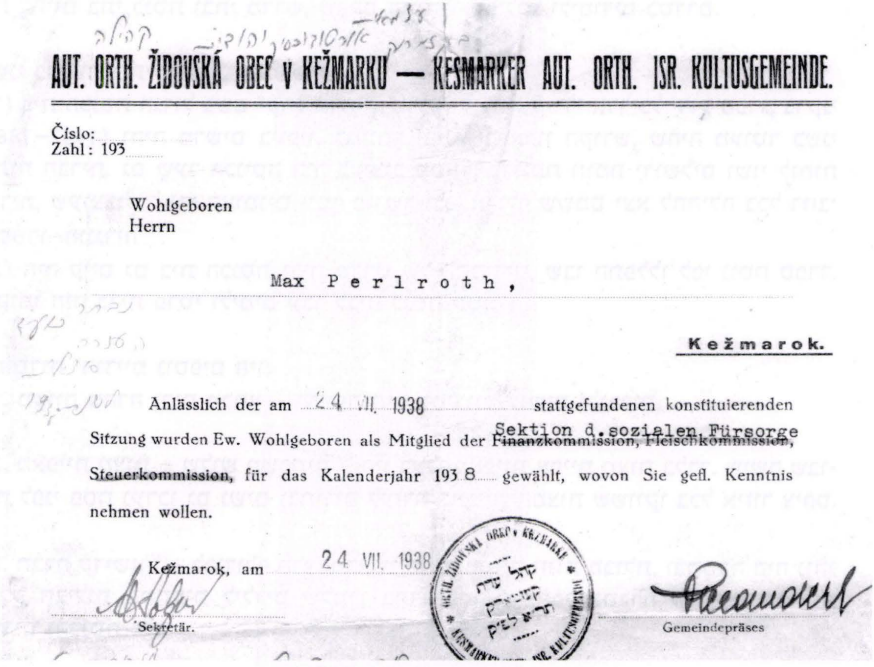
2. מאפיית מצות – שלוש משפחות[26] היו בעלי מאפיות אפיית מצות בלבד. שישה שבועות לפני פסח נערכו גם נשים ובחורים לעזרה באפיית המצות ששווקו בכל איזור ציפס.

3. חברה קדישא[27]– לרודולף הרץ, מראשי הח"ק, היתה חנות מכולת, ובחנוכה היה נוהג לחלק חבילות ממתקים לילדים שלמדו בחדר כמו כן טיפל בחברה קדישא, בגמילות חסדים והכנסת כלה.

4. חברת ש"ס – אירגנה את לימודי הש"ס בצותא והיתה מארגנת סעודות מצוה בסיום לימוד הש"ס. הדיין גליק, שהיה גיסו של הרב גרינבורג, היה אחראי לעריכת סעודות המצוה. שם נערכו גם תוכנית אמנותית בהשתתפת התלמידים ומסיבות החנוכה, שבהן חילקו חבילות לילדים. הסבא של הרץ, הרוקח, הקים קרן לחלוקת שי – תפוז, תפוח עץ וסוכריות, שנהגו לתלות אותם בבתים[28].

5. ועד הקהילה – זכות הבחירה למוסדות הקהילה ניתנה לעומדים בתשלום מסי הקהילה. לוועד הקהילה נבחרו 24 חברים, שהיו נציגי הקהל (רפרזנטנטים). ראש הוועד היה זולטן אריה וסגניו היו מקס פנסטר, מוריץ גולדמן. ראשי הקהילה היו לזר נויגרשל, ליוש אלכסנדר, ד"ר דזידר קורנהאוזר (יו"ר) וירמיס קליין. מועצת הקהילה, שנבחרה כוועד, בחרה מקרבה את ראש הקהילה, את סגנו, את הגזבר[29] ואת שני גבאי בית הכנסת הגדול. הכנסות הקהילה, מלבד המסים, היו התשלומים עבור שרותים כגון שחיטת עופות ובקר. לשחיטה הכשרה היו אחראים קופל זינגר והרשקוביץ.
משכורות הרב, החזן והשוחט מומנו מתרומות של העולים לתורה, ממכירת מקומות בבית הכנסת הגדול ומתשלומים, שניגבו בכל חופה שהתקיימה בקהילה.

6. משחטות ומסעדות כשרות – בקז'מרוק היו מספר קצבים[30]. תחילה היתה המכירה בביתם, ומאוחר יותר בבית הקהילה, שם היה לכל אחד מהם חלון וכל הקהילה ידעה מתי השחיטה ומתי ניתן לקנות. היתה גם מסעדה כשרה בקז'מרוק. כל בעלי המקצוע הזה למדו

AUT. ORTH. ŽIDOVSKÁ OBEC v KEŽMARKU — KESMARKER AUT. ORTH. ISR. KULTUSGEMEINDE.

Číslo:
Zahl: 193

Wohlgeboren
Herrn

Max Perlroth,

Kežmarok.

Anlässlich der am 24. VII. 1938 stattgefundenen konstituierenden Sitzung wurden Ew. Wohlgeboren als Mitglied der ~~Finanzkommission, Fleischkommission,~~ Sektion d.sozialen Fürsorge ~~Steuerkommission,~~ für das Kalenderjahr 1938 gewählt, wovon Sie gefl. Kenntnis nehmen wollen.

Kežmarok, am 24 VII. 1938

Sekretär.

Gemeindepräses

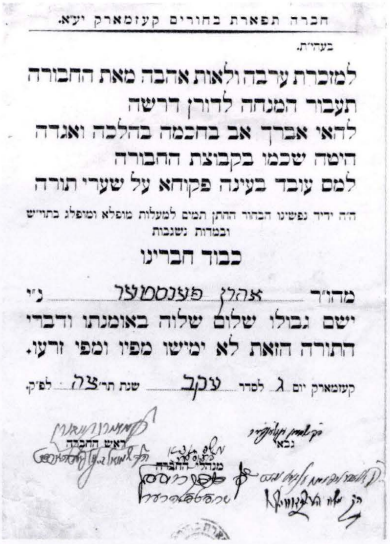
נספח 7 – 24.7.1983 – מסמך המאשר שהנהגת הקהילה בחרה את מ. פרלוט למנהל המחלקה הסוציאלית בקז'מרוק.

פעם בשבוע בבית הכנסת.

7. חברת "פועל צדק" – תפקידה היה לתמוך במעוטי יכולת, לעזור לנזקקים, להעניק הלוואות, לסייע באמצעים כספיים לכל נזקק, ולדאוג לגמילות חסדים ולהכנסת כלה[31]. הם נתנו צדקה אחת לחודש למי שנזקק. היה גם מתן בסתר; ההלוואה ניתנה כנגד משכון ושני ערבים.

8. חברת "תפארת בחורים"– התבססה על התנדבות בחורים ללמוד תורה עם הרבים. פעולותיהם במסגרת הלימוד היו:

1) קיום שעור תורה מדי שבת בשבתו.
2) קיום מנין מיוחד בימים הנוראים;
3) ארוע מיוחד ביום כניסת בחור לחופתו. היו משמחים את החתן, היו קונים לו מתנה מיוחדת, בדרך כלל ספרי קדש או סידור.
4) ב"חברת תפארת בחורים" היו הכרויות בין בחורים ובחורות. כל אירועי השמחות התנהלו בין כותלי בתי הכנסת והכל השתתפו במצוות השמחה [32].

חברה תפארת בחורים קעזמארק יע"א.

בעזרת.

למזכרת עד"ה ולאות אהבה מאת החבורה
תעבור המנחה לדורן דרשה
להאי אברך אב בחכמה בהלכה ואגדה
חוטה שכמו בקבוצת החבורה
למס עובד בענה פקוחא על שערי תורה

הה"ד ונשיגו הבחור החתן תמים למעלות מופלא ומשולם בתריש ובמדות נשגבות

כבוד חבריו

מהו"ר אהרן פענסטער נ"י
ישם גבולו שלום שלוה באומנתו ודברי
התורה הזאת לא ימישו מפיו ומפי זרעו.

קעזמארק יום ג לסדר עקב שנת תר"צ לפ"ק

נספח 8 – מסמך המעיד על חברת "תפארת בחורים" בקז'מרוק

9. קופות צדקה והכנסת אורחים בשבת – כדי למנוע את התופעה של העניים המחזרים על הפתחים, היו הקבצנים באים אל קופות הצדקה והקופאי היה נותן להם את הצדקה. קבצנים אלה לא היו אנשי המקום, אלא באו מפ.ק.ר. ומפולין[33]. כמו כן היו בעלי הבתים נוהגים לקבל אורח לשבת. כל אדם יכול היה לקבל הלוואה מקופת הצדקה, וכך הגיעו אנשים גם ממרחקים כי הידיעה על כך נפוצה בכל הסביבה. סכום ההלוואה ושם הלווה נרשמו, וכל 16 שבועות יכלו לחזור ולקבל צדקה מהקופה. האחראי על קופת הצדקה היה אריה זיינבל. איצ'ה מאיר פריד וג'יגה גולדמן היו האחראים בקהילה על הכנסת האורחים והפנייתם למשפחות מארחות[34]. קז'מרוק היתה ידועה בהכנסת האורחים שלה שכללה בין היתר גם אירוח "בימים קבועים" של תלמידים שלא גרו בקז'מרוק, במשך השבוע.

כמו כן, בבית הקהילה היה "חברה זאל" (Sal) (אולם "שלופשטיבל" – אכסניה לאורחים). לקז'מרוק הגיעו לעתים קרובות אורחים ממרחקים, במיוחד מקרפטורוס לאיסוף כספים. הקהילה דאגה לארחם בבתים יהודיים לארוחות הצהריים, ואם נשארו בשבת – הלינו אותם בשלופשטיבל[35].

10. חברת ביקור חולים – חבריה של חברת "ביקור חולים" נהגו דרך קבע לבקר את החולים המרותקים למיטתם ואת המאושפזים בבתי החולים, ולסעוד אותם על מיטת חוליים.

11. חברת "עזרת נשים" – בחברת "עזרת נשים" היו מספר חברות מהמשפחות הבולטות בקהילה. הרבנית גרינבורג היתה אחראית לכך, שתמיד יהיה מי שישהה בבית החולים ליד המאושפזים[36].

נספח 9 – הכשרה של השומר הצעיר, מחנה קיץ, 1934

התנועות הפוליטיות היהודיות והציוניות בקז'מרוק

עם עלית הלאומנות הסלובקית בסוף המאה ה–19, קמו במקביל 8 מרכזים של התנועה הציונית בסלובקיה בערים הגדולות: ברטיסלבה, ניטרה, פרשוב, קושיצ'ה, דולני קובין, בבאנסקה ביסטריצה ואף קז'מרוק. כבר בשנת 1898 שלחה הקהילה את מר זולטן אריה, אחד ממכובדי הקהילה, כנציג לקונגרס הציוני הראשון בבזל.

יהודי קז'מרוק לקחו חלק פעיל בפעולות שונות של ההסתדרות הציונית ושל קרן–קיימת לישראל. כבר ב–1903 נוסד בקז'מרוק המוסד הציוני "אחי ציון"[37].

יצחק אלטמן היה יו"ר התנועה הציונית בעיר. מר ארטור יאנוביץ היה נשיא התנועה הציונית החדשה הרביזיוניסטית[38]. כן נמצאו אנשים, שהיו פעילים גם במסגרות פוליטיות כמו "אגודת ישראל", "המזרחי", "השומר הצעיר"[39], "בית"ר"[40]. הנשים היו מאורגנות ב–WIZO[41].

תנועת המזרחי וארגון הנוער שלה "בני עקיבא" היו פעילים מאוד. כבר ב–1922 היה קיים בעיר סניף המזרחי–נוער המזרחי. בשנת 1929, כשהתקיימה הועידה הראשונה של הפועל המזרחי, נשלח אליה נציג מהסניף של קז'מרוק. עד שנת 1939 ברציפות היתה קיימת פלוגת הכשרה של נוער המזרחי – בני עקיבא, שבה למדו צעירים יהודים מקצועות שונים ובעיקר חקלאות והצעירים חכרו משוטר אחד בעיר שטח גדול, אשר בו גידלו פרחים וירקות. בערבי שבת וחגים מכרו את הפרחים בבתי היהודים. יהודי המקום תמכו בעין יפה בהכשרה הנ"ל[42]. המרכז הציוני בקז'מרוק היה פעיל והגיעו אליו אורחים מכובדים, כמו ד"ר אוסקר נוימן, שהיה נשיא ההסתדרות הציונית בסלובקיה בסוף שנות ה–30. הוא ביקר הרבה פעמים בקז'מרוק, נאם בפני הקהל ומסר אינפורמציה על ההתפתחויות בתנועה הציונית. כל המפגשים התקיימו במועדון הציוני של קז'מרוק.

אולם, בני הנוער המקומי לא פעלו בקז'מרוק במסגרות להכשרת חלוצים. בני העיירה עברו הכשרה כזו במקומות הסמוכים, כמו בעיירות ספישסקה–בלה, ספישסקה סטרה ווס, רוז'בכי, טטרה אז'י, קוטלינה ועוד. במסגרות אלו למדו על הארץ ותנאי ההתאקלמות – צעד מוקדם לקראת עליה: ללמוד מקצוע מתאים לארץ ישראל, שיעמוד בתנאים שהעמידו האנגלים באותם הימים (כיוון שאישורי כניסה לארץ ניתנו רק למי שרכש לו מקצוע מועיל בארץ). הצעירים, שלמדו מקצוע ועברו הכשרה חלוצית, עלו לארץ כבודדים והיוו הקשר בין הארץ ויהודי קז'מרוק. הם התיישבו בקיבוצים כמו: העוגן, כפר מסריק, כפר רופין, גן שמואל , שדה אליהו, קבוצת "מגד" שילה, או במושבות כגון יבניאל ועוד. נביא להלן דוגמה של עליית משפחה מקז'מרוק: נפתלי וילהלם שטורך נולד בקז'מרוק ב–1915 , למד בבית ספר עממי ובחטיבת ביניים. הוא השתייך למשפחה ציונית בקז'מרוק, שחמשה מתוך שבעת ילדיה עלו לארץ לפני פרוץ המלחמה. נפתלי קיבל את הכשרתו לפני העליה בצ'כיה. אחיו אברהם, שהיה בן 22, עלה בשנת 1934 והתיישב בחיפה.

ב–1935 עלה נפתלי לארץ עם אחותו רבקה לבית שטורך וברוך כוכבא, בעלה, שהיה מראשי בני עקיבא בצ'כוסלובקיה. בתחילה התיישב ברחובות, ולימים עבר לפרדסים ברעננה.

ב–1936 עלתה שושנה שטורך (שכטר) בקבוצה של בני עקיבא, והתיישבה מטעם ההכשרה בקיבוץ שדה אליהו[43]. הרב נתן שמחה גרינבורג, שבתחילה לא ראה את הציונות בעין טובה, עודד, בשנים האחרונות לפעילותו הרוחנית, את החלוצים לעלות לארץ, ושם את הדגש על חשיבות מצוות ישוב הארץ[44].

פרק שני

חיי הכלכלה והמסחר בקהילה ייצור באיכות גבוהה תרם לאמינות בקשרי המסחר עם הגויים בסביבה

היהודים בקז'מרוק היו מעורים היטב בכלכלת האזור, ופיתחו אותה בתנופה שהביאה רווחה לכל התושבים. הם עסקו במקצועות שונים: בתעשייה, במלאכות זעירות, במסחר ובמקצועות חופשיים: רופאים, עורכי–דין ומנהלי חשבונות. כמעט לא היו פקידים במשרדים ממשלתיים וגם בחקלאות עסקו רק מעטים, למרות שלא מעטים גרו בכפרים מסביב לקז'מרוק.

גרונסקי מהליגובצה , שבסמוך לקז'מרוק , עסק בגידול חיטה באמצעות השבחת הקרקע באמצעי דישון שונים. למעשה היתה זו מהפכה חקלאית בכפר ובסביבה הקרובה: עד אז היה מקובל, שהאדמה באזור אינה ראויה לגידול חיטים. איכרי הכפר למדו ממר גרונסקי שיטות עיבוד חקלאיות. רוב אדמות הכפר השתייכו לכנסיה הנוצרית, והודות להשפעת גרונסקי על ראשי הכנסיה, הסכימה הכנסיה למכור את אדמותיה לאיכרי הכפר ואף למר גרונסקי, שרכש שטחי אדמה רחבים[45].

בין אנשי הקהילה היו שניהלו את המסחר בחיטה ובתוצרת חקלאית, וכך למעשה שיווקו עבור האיכרים את תוצרתם של האחרונים[46]. היו בקז'מרוק מספר מפעלים ובתי חרושת בבעלות יהודית. בין המפורסמים שבהם היה מפעל הברינזה – תעשיית גבינה ליצור מקומי ואף ליצוא לארצות הברית ולארצות הסביבה; בית חרושת לעיבוד עץ; בית חרושת לנעלי בית ובית חרושת לסכיני גילוח. יהודי העיירה התמחו בעיקר בענף ההלבשה וההנעלה. הם פיתחו תעשיית קונפקציה לנשים, גברים וילדים.

המפעלים ייצרו באיכות גבוהה, ובזכותה נוצרה אמינות בקשרי המסחר עם התושבים הגויים בכל הסביבה. כדי להגיע לתפוקה ברמה כה גבוהה, עברו בוגרי בתי הספר הכלליים ובעיקר הבנים לבתי ספר מקצועיים מעולים עם סיום לימודיהם. אחרי 3 שנות לימוד מקצועי היו חייבים להתמחות במשך שנתיים נוספות, ולאחריהן היה כל תלמיד חייב

לעבור בחינות כדי שיקבל תעודת מוסמך מהארגון של המקצוע שבו בחר. כל מי שרצה לפתוח עסק זעיר (כמו מכולת), היה חייב לעבור מבחנים המעידים על יכולתו. בעלי המלאכה: פחח, חשמלאי, אינסטלטור, מנקה ארובות, היו צריכים להיבחן כדי שיוכלו להימנות כחברים באַרגון הכללי של בעלי המלאכה, המעיד על רמתם ואיכות עבודתם.

מקצועות החייטות לנשים וגברים, הצבעות, הסנדלרות, הכובענות לנשים היו תחום התמחות יהודי ספציפי, לעומת מקצועות כמו בניין וחקלאות, שהיו נחלת הגויים. החופש ואי ההגבלה בבחירת מקצוע איפשרו לבניהם של בעלי האמצעים להמשיך ללמוד בפראג, בברנו או בברטיסלבה באוניברסיטה. היו מספר רופאים בקז'מרוק, מנתחים, עורכי–דין ובעלי מקצועות חופשיים. הם היו מפורסמים בקז'מרוק והסביבה – הן בזכות מיומנותם והן בזכות מומחיותם, ומבוססים מבחינה כלכלית. הם לא השתייכו לקהילה האורתודוכסית, ומבחינה חברתית היו מעורבים עם האינטליגנציה של הגויים בקז'מרוק והסביבה. לימים באו חבריהם לעזרתם, כמו במקרה של הכומר דודינסקי והמורה אנטול ולדוב, שעזרו להציל, תוך סיכון חייהם, את היהודים שהיו מיודדים איתם מלפני המלחמה (ועליהם נפרט עוד להלן).

ד"ר נויגרשל, מנתח, היה בין היהודים שיזמו את הקמתו של בית חולים גדול בקז'מרוק. הוא גם הנהיג לידות בבית חולים. עד אז היה מקובל ללדת בבית בעזרת מיילדת. ד"ר גולדמן היה רופא שיניים שנולד בעיירה פודולניץ, שליד קז'מרוק. הוא למד בבית ספר תיכון בקז'מרוק והמשיך את לימודיו באוניברסיטה בפראג. כיוון ששכר הלימוד היה גבוה מאוד, נעזר בדוד עשיר שמימן את לימודיו. לאחר סיום לימודיו חזר לקז'מרוק והתערה מבחינה חברתית באינטלקטואלים הגויים, שלמדו איתו בבית הספר והיו לחבריו. היו עוד מספר רופאים: ד"ר טייכנר, ד"ר קיש[47].

על הקשיים הכלכליים הכרוכים בקבלת תואר דוקטור מספרת ד"ר שרלוטה גרינוולד שנולדה ב–1908 בהליגובצה: "בגיל 19 סיימתי בגרות בקז'מרוק... אבא שלח אותי ללימודים באוניברסיטה הגרמנית בפראג ללא תשלום (במקרה שנכשלתי בבחינה, מועד נוסף עלה כסף). המגורים והאוכל עלו כסף. בשנה הראשונה היו 400 סטודנטים ומהם 200 יהודים, שהגיעו לפראג מפולין, הונגריה ורומניה בגלל הנומרוס קלאוזס. הם שילמו הרבה כסף. למדתי 5 סמסטרים. הלכתי לקליניקה – מחלקה פנימית באוניברסיטה, שם עבדתי כשנתיים. בינתיים הלכתי להרצאות, אח"כ עבודת אחיות ולאחר מכן התחילו הבחינות. אחרי 2 בחינות נסעתי הביתה להליגובצה. הנסיעה עלתה 60 קרונות. נשארתי שנה בבית כי לא היה כסף לשלוח אותי לסיים 10 מבחנים בפראג. הגעתי הביתה, גידלתי חזירים. בת דודתי הדה ובת דודה נוספת נתנו לי כסף וחזרתי לפראג על מנת לסיים את הלימודים. לא בכל הבחינות הצלחתי אך סיימתי ללמוד בשנת 1936... קיבלתי את הדוקטורט. היינו רק 2 יהודים מתוך 12...".

היו בקהילה מספר משפחות שעסקו בהובלת סחורות ממקום למקום[48], שיווק עצים, אספקת בשר כשר[49]. בתחילה בעגלות רתומות לסוסים ומשנת 1928 – במשאיות[50].

מפעלים וסיטונאות

היו בקז'מרוק מספר מפעלים ומחסנים סיטונאיים, כמצויין לעיל, והעיקריים בהם היו אלה:

1) בתי מלאכה לבית צינסלר, סיטונאות לדברי בית וסדקית.
2) בתי עסק קראוס, סיטונאי ליינות[51].

3) שני בתי דפוס יהודיים שהדפיסו בעברית ובגרמנית.
4) מפעל מכני למצות, שסיפק מצות לפסח לכל המחוז.
5) מפעל להכנת גבינת ברינזה בבעלות משפחות מוריץ גולדמן ונויגרשל, ששלחו את הגבינה לוינה וגם לארה"ב.
6) מפעלי עץ:
א. אחד המפעלים – בתי המסחר הגדולים ביותר , שהיה מפורסם לא רק בקז'מרוק אלא ברחבי סלובקיה, היה המפעל לעצים ופחם של יוסף ברוינפלד, שמרכזו היה בקושיצה. העצים היו מיועדים למכרות, לעמודי טלגרף ולחימום בתים. הפחם היה מיועד לחימום והסקה בחורף הקשה, במיוחד בהרי הטטרה ואילו הקוקס התאים יותר לחימום מרכזי בבתי המלון בהרי הטטרה. המפעל פעל עד 1942, כשהאחראית על המפעל בקז'מרוק גורשה עם בנות יהודיות אחרות למחנה אושוויץ[52].
ב. סניף הפירמה הגדולה שנקראה בשם Prazska Nevsidelska Cellulovka, בבעלות האחים פצ'ק. המפעל עסק בתעשיית העצים, הוא התמחה בעיבוד עצים, בכריתת יערות, בהובלת עצים, הכנת קרשים, הכנת משלוחים לתעשיית תאית (צלולוזה).
בקז'מרוק והסביבה משפחות לא מעטות עסקו בענף העץ, והן גם העסיקו עובדים רבים: מנהלי חשבונות ופקידים אחרים[53].
7) בתי העסק של משפחת שיינפלד: סחר בתבואה, מפעל לדגים כבושים ומכולת סיטונאית [54].
משפחת שלוס עסקה באספקת דלק מאז 1888. "כל המשפחה התעסקה עם דיסטריביוציה (חלוקה) של בנזין, שמן, זפת, ניירות זפת לכסוי גגות. זו היתה פרנסת אבי. כאשר בא לקז'מרוק בשנות 1888/1890 לאחר נישואיו, החל להתבסס מבחינה כלכלית. היה צורך לנסוע מקז'מרוק לפולין, שם היו בורות הנפט. הוא והעגלונים שהיו איתו נסעו עם סוסים רתומים לעגלות מיום ראשון בבוקר וחזרו ביום רביעי בלילה. העגלונים היו שבויים רוסים והממשלה הקציבה להם מזון לכלכלתם וגם פטור מהצבא. הם העמיסו על עגלה כזו שמונה או תשע חביות עץ. וכך הביאו נפט, שמן ובנזין. אלה היו החיים במשך הרבה שנים"[55].

פרק שלישי

חיי החברה בקהילה:
עזרה הדדית
גמילות חסדים
ופעילות עירונית תוססת

המאפיינים המייחדים את קז'מרוק, שעליהם עמדנו לעיל, השפיעו על האוכלוסיה המקומית שגילתה מתינות וסובלנות כלפי המיעוט היהודי. יהודי קז'מרוק לא נאלצו מעולם להסגר באזור מגורים מיוחד, לא נרדפו בפוגרומים, ולא סבלו מגילויי אנטישמיות בולטים. כך נוצרה קרקע נוחה להתאקלמות היהודים. התושבים יכלו להתבסס ולהתפתח מבחינה כלכלית וחברתית, והיה להם הבטחון שבישיבת קבע. לכן נהרו לקז'מרוק לא מעט יהודים.

תהליך קליטת היהודים באיזור עבר כמה שלבים: היהודים הראשונים התיישבו כבר במאה ה–12 במזרח סלובקיה באזור ציפס, אך יכלו לשבת רק בכפרים קטנים ולא בערים שבקרבתם.

עם הקמת המונרכיה הדואלית האוסטרו–הונגרית ב–1867, חקק הפרלמנט ההונגרי את חוק האמנציפציה, שמטרתו העיקרית היתה להביא להתבוללות של המיעוטים בממלכה. במסגרת מדיניות פנימית זו של הונגריה, הותר ליהודים להתישב גם בערים גדולות. או אז החלה נהירתם של יהודי הציפס לקז'מרוק, אם כי בחלקם נשארו בכפרים שבסביבה.

למתיישבים בקז'מרוק הצטרפו קרובי משפחה מארצות הסמוכות לגבול הסלובקי, וכך נוצרו גרעיני משפחה שהלכו והתרחבו.

ראשי הקהילה נבחרו תמיד מתוך נכבדיה, ולרוב מראשוני המקום[56].

במסגרת הפעילויות החברתיות שהתקיימו בקהילה , זכורות פעילויות הקהילה בחג חנוכה, עבור הילדים. בראש המארגנים עמד המורה ליהדות אדון גסנר. ילדים הדליקו נרות, דיקלמו שירים, וקיבלו חבילות עם ממתקים[57]. בנוסף לתפקידיו בהוראה, הכין מר גסנר את הילדים לבר–מצוה ולדרשה, שנאמרה בגרמנית[58].

הקהילה התאפיינה בעזרה הדדית, גמילות חסדים ותמיכה בנזקקים כמו פעולות התנדבותיות לחולים. מסופר שכשרופא חזר מבילוי בלילה והבחין באור בבית יהודי, שבו ידע

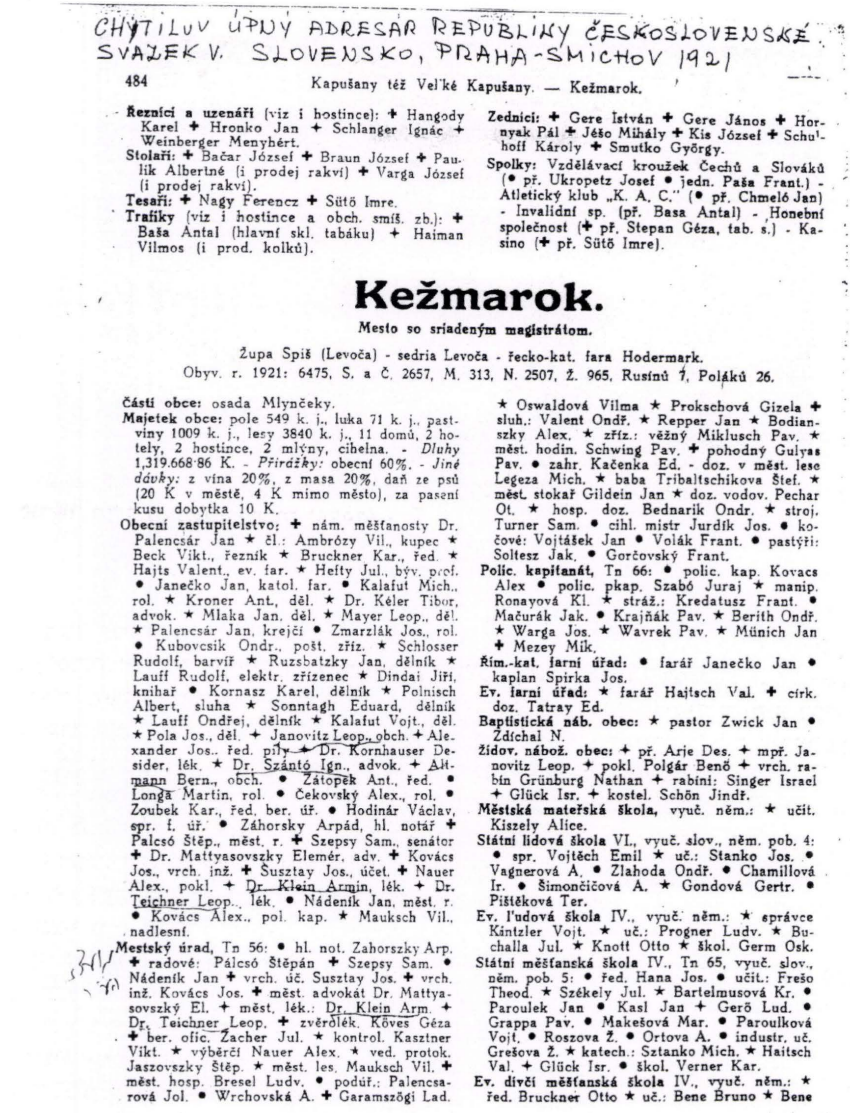
שיש חולה, נכנס לשאול לשלום החולה[59].
האינטליגנציה בקז'מרוק שמרה על קשרים חברתיים בינה לבין עצמה ופיתחה יחסי חברות הדוקים גם עם האינטלינציה של הגויים[60].

נספח 10 – בבית קפה בקז'מרוק מרגיט גרוסברג וארוסה לדיסלב גרוס, מגדה ואוטו פורשר וידיד מאנשי קז'מרוק (1936).

מצבם הכלכלי היה טוב, והם קיימו מפגשים חברתיים קבועים בערבים בבית הקפה אשר בקז'מרוק, אצל "קרפייאק"[61], בבעלות באצ'י גרוס או אצל "פרייר". במסעדה ובמלון שררה אוירה טובה ושמחה. הלא דתיים מבני הקהילה השתתפו בערבי הריקוד ושיחקו בקלפים. כל הרופאים ונשותיהם היו נוהגים לעסוק בחורף בסקי בהרי הטטרה[62]. כפי שנראה בהמ-שך, קשרי ידידות אלו הוכיחו את עצמם בעת צרה, כשהחלה המלחמה.
מתוך הנתונים המופיעים בשנתון של מרשם התושבים הצ'כוסלובקי משנת 1921 שצי-טטנו לעיל[63] אפשר להתרשם מהמעורבות הערה של התושבים היהודים בכל ענפי הפעי-לות העירונית בקז'מרוק, בהתחשב בעובדה שהיהודים היו רק 965 לעומת 12000 תושבי העיר לא יהודים. בין טובי העיר מופיעים שם חמישה יהודים – ליאופולד יאנוביץ, דר' איגנציו סנטו, ברנרד אלטמן, דר' ארמין קליין ודר' ליאופולד טייכנר. בין חברי מועצת העיר מופיעים דר' ארמין קליין ודר' ליאופולד טייכנר; בין קציני משטרה היה סגן מפקד התחנה יוראי סצאבו. בשנתון האמור מפרטים גם נושאי משרה של הקהילה היהודית בעיר, היו"ר ד. אריה, חברי ההנהלה ל. יאנוביץ ובנו פולגר, הרב נתן שמחה גרינבורג ורבני המשנה ישראל זינגר וישראל גליק וגם השמש ז'ינד שון. בין שמונת עורכי–הדין המופי-עים בשנתון, ששה היו יהודים. (יוסף גליקסמן, מיכאל מושקוביץ, א. סנטו, איגנציו סנטו, מרק סנטו (שלושה אחים) וויט וויס). בין הבנקאיים מוצאים אנו יאנוש את מרקוביץ ודר' א. ליטמן. גם בתחום המסחר והתעשיה מוצאים אנו שמות לא מעטים של יהודים: בעלי המנסרה, סוחרי רהיטים, בעלי בית חרושת לרהיטים, בעלי בית זיקוק לנפט, מלונאים, בעלי בתי מרזח ומסעדות, בעלי בית דפוס, ועוד[64].

הרשימה איננה ממצה, כי בשנתון האמור מופיעים עוד הרבה בעלי מקצוע, סוחרים ותעשיינים יהודים[65].

CHYTILUV ÚPLNÝ ADRESÁR REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ SVAZEK V. SLOVENSKO, PRAHA-SMICHOV 1921

484 Kapušany též Velké Kapušany. — Kežmarok.

Řezníci a uzenáři (viz i hostince): ✚ Hangody Karel ✚ Hronko Jan ✚ Schlanger Ignác ✚ Weinberger Menyhért.

Stolaři: ✚ Bačar József ✚ Braun József ✚ Paulik Albertné (i prodej rakví) ✚ Varga József (i prodej rakví).

Tesaři: ✚ Nagy Ferencz ✚ Sütő Imre.

Trafiky (viz i hostince a obch. smíš. zb.): ✚ Baša Antal (hlavní skl. tabáku) ✚ Haiman Vilmos (i prod. kolků).

Zednici: ✚ Gere István ✚ Gere János ✚ Hornyak Pál ✚ Jéšo Mihály ✚ Kis József ✚ Schuhoff Károly ✚ Smutko György.

Spolky: Vzdělávací kroužek Čechů a Slováků (● př. Ukropetz Josef ● jedn. Paša Frant.) - Atletický klub „K. A. C." (● př. Chmelé Jan) - Invalidní sp. (př. Basa Antal) - Honební společnost (✚ př. Štepan Géza, tab. s.) - Kasino (✚ př. Sütő Imre).

Kežmarok.

Mesto so sriadeným magistrátom.

Župa Spiš (Levoča) - sedria Levoča - řecko-kat. fara Hodermark.

Obyv. r. 1921: 6475, S. a Č. 2657, M. 313, N. 2507, Ž. 965, Rusínů 7, Poláků 26.

Části obce: osada Mlynčeky.

Majetek obce: pole 549 k. j., luka 71 k. j., pastviny 1009 k. j., lesy 3840 k. j., 11 domů, 2 hotely, 2 hostince, 2 mlýny, cihelna. - *Dluhy* 1,319.668·86 K. - *Přirážky:* obecní 60%. - *Jiné dávky:* z vína 20%, z masa 20%, daň ze psů (20 K v městě, 4 K mimo město), za pasení kusu dobytka 10 K.

Obecní zastupitelstvo: ✚ nám. měšťanosty Dr. Palencsár Jan ★ čl.: Ambrózy Vil., kupec ★ Beck Vikt., řezník ★ Bruckner Kar., řed. ★ Hajts Valent., ev. far. ★ Hefty Jul., býv. prof. ● Janečko Jan, katol. far. ● Kalafut Mich., rol. ★ Kroner Ant., děl. ★ Dr. Kéler Tibor, advok. ★ Mlaka Jan, děl. ★ Mayer Leop., děl. ★ Palencsár Jan, krejčí ● Zmarzlák Jos., rol. ● Kubovcsik Ondr., pošt. zříz. ★ Schlosser Rudolf, barvíř ★ Ruzsbatzky Jan, dělník ★ Lauff Rudolf, elektr. zřízenec ★ Dindai Jiří, knihař ● Kornasz Karel, dělník ★ Polnisch Albert, sluha ★ Sonntagh Eduard, dělník ★ Lauff Ondřej, dělník ★ Kalafut Vojt., děl. ★ Pola Jos., děl. ✚ Janovitz Leop., obch. ✚ Alexander Jos., řed. pily ✚ Dr. Kornhauser Desider, lék. ★ Dr. Szántó Ign., advok. ✚ Altmann Bern., obch. ● Zátopek Ant., řed. ● Longa Martin, rol. ● Čekovský Alex., rol. ● Zoubek Kar., řed. ber. úř. ● Hodinár Václav, spr. f. úř. ● Záhorsky Arpád, hl. notář ✚ Palcsó Štěp., měst. r. ✚ Szepsy Sam., senátor ✚ Dr. Mattyasovszky Elemér, adv. ✚ Kovács Jos., vrch. inž. ✚ Susztay Jos., účet. ✚ Nauer Alex., pokl. ✚ Dr. Klein Armin, lék. ✚ Dr. Teichner Leop., lék. ● Nádeník Jan, měst. r. ● Kovács Alex., pol. kap. ★ Mauksch Vil., nadlesní.

Městský úřad, Tn 56: ● hl. not. Zahorszky Arp. ✚ radové: Pálcsó Štěpán ✚ Szepsy Sam. ● Nádeník Jan ✚ vrch. úč. Susztay Jos. ✚ vrch. inž. Kovács Jos. ✚ měst. advokát Dr. Mattyasovszký El. ✚ měst. lék.: Dr. Klein Arm. ✚ Dr. Teichner Leop. ✚ zvěrolék. Kőves Géza ✚ ber. ofic. Zacher Jul. ★ kontrol. Kasztner Vikt. ★ výběrčí Nauer Alex. ★ ved. protok. Jaszovszky Štěp. ★ měst. les. Mauksch Vil. ✚ měst. hosp. Bresel Ludv. ● podúř.: Palencsarová Jol. ● Wrchovská A. ✚ Garamszögi Lad. ★ Oswaldová Vilma ★ Prokschová Gizela ✚ sluh.: Valent Ondř. ★ Repper Jan ★ Bodianszky Alex. ★ zříz.: vězný Miklusch Pav. ★ měst. hodin. Schwing Pav. ✚ pohodný Gulyas Pav. ● zahr. Kačenka Ed. - doz. v měst. lese Legeza Mich. ★ baba Tribaltschikova Štef. ★ měst. stokař Gildein Jan ★ doz. vodov. Pechar Ot. ★ hosp. doz. Bednarik Ondr. ★ stroj. Turner Sam. ● cihl. mistr Jurdík Jos. ● kočové: Vojtášek Jan ● Volák Frant. ● pastýři: Soltesz Jak. ● Gorčovský Frant.

Polic. kapitanát, Tn 66: ● polic. kap. Kovacs Alex ● polic. pkap. Szabó Juraj ★ manip. Ronayová Kl. ★ stráž.: Kredatusz Frant. ● Mačurák Jak. ● Krajňák Pav. ★ Berith Ondř. ★ Warga Jos. ★ Wavrek Pav. ★ Münich Jan ✚ Mezey Mik.

Řím.-kat. farní úřad: ● farář Janečko Jan ● kaplan Spirka Jos.

Ev. farní úřad: ★ farář Hajtsch Val. ✚ církv. doz. Tatray Ed.

Baptistická náb. obec: ★ pastor Zwick Jan ● Zdíchal N.

Židov. nábož. obec: ✚ př. Arje Des. ✚ mpř. Janovitz Leop. ✚ pokl. Polgár Benő ✚ vrch. rabín Grünburg Nathan ✚ rabíni: Singer Israel ✚ Glück Isr. ✚ kostel. Schön Jindř.

Městská mateřská škola, vyuč. něm.: ★ učit. Kiszely Alice.

Státní lidová škola VI., vyuč. slov., něm. pob. 4: ● spr. Vojtěch Emil ★ uč.: Stanko Jos. ● Vagnerová A. ● Zlahoda Ondř. ● Chamillová Ir. ● Šimončičová A. ★ Gondová Gertr. ● Pišťéková Ter.

Ev. l'udová škola IV., vyuč. něm.: ★ správce Kántzler Vojt. ★ uč.: Progner Ludv. ★ Buchalla Jul. ★ Knott Otto ★ škol. Germ Osk.

Státní měšťanská škola IV., Tn 65, vyuč. slov., něm. pob. 5: ● řed. Hana Jos. ● učit.: Frešo Theod. ★ Székely Jul. ★ Bartelmusová Kr. ● Paroulek Jan ● Kasl Jan ✚ Gerő Lud. ● Grappa Pav. ● Makešová Mar. ● Paroulková Vojt. ● Roszova Ž. ● Ortova A. ● industr. uč. Grešova Ž. ★ katech.: Sztanko Mich. ★ Haitsch Val. ✚ Glück Isr. ● škol. Verner Kar.

Ev. dívčí měšťanská škola IV., vyuč. něm.: ★ řed. Bruckner Otto ★ uč.: Bene Bruno ★ Bene

Ž. = יהודים לפי לשון

נספח 11 – 1921 – מרשם התושבים ומשלח יד (לפי סקטורים מקצועיים)

פרק רביעי

החינוך בקז'מרוק לפני השואה

מוסדות חינוך רבים ומגוונים....

קז'מרוק כמרכז השכלה לסביבה

תחת השפעת רוב האוכלוסיה הגרמנית, רכשו היהודים את התרבות ואת השפה הגרמנית וגם למדו בבתי ספר גרמניים[66], ואילו את השפה הסלובקית למדו מבני המקום. כך אפשר היה למצוא בבתי היהודים, מלבד ספרי קודש, גם ספרי יסוד מהספרות הגרמנית הקלסית.

צ'כוסלובקיה היתה אז ארץ ליברלית והיהודים יכלו ללמוד, ללא כל הגבלה, בכל המוסדות להשכלה, מגן הילדים עד לבית הספר התיכון ובית הספר העל–תיכוני. שערי האוניברסיטה בפראג או בברטיסלבה היו כמובן פתוחים ליהודים.

יהודים הגיעו לקז'מרוק גם מהונגריה ללמוד בבתי הספר שבעיר, ששמם יצא למרחוק. אלו שגרו בסביבה הגיעו ברכבות כל בוקר או ברכיבה על אופניים והרחוקים – גרו אצל משפחות מקומיות וזכו לאירוח מכובד.

היהודים והגויים בקז'מרוק למדו יחד בכיתות מעורבות בבית הספר היסודי, בחטיבות–הביניים ובתיכון. האנטישמיות שהיתה קיימת, בעיקר בקרב המורים, היתה סמויה, בלתי ניכרת ובלתי רישמית והתלמידים היהודים זכו ליחס הוגן מחבריהם ללימודים וממוריהם. רמת הלימודים היתה גבוהה מאוד. המורים המעולים הובאו בחלקם מגרמניה. הלימודים התנהלו במוסדות חינוכיים מגוונים ורבים (ראה להלן), מה שמעיד על החשיבות הרבה שתושבי המקום רחשו לחינוך ולהשכלה.

ואלו מוסדות החינוך בקז'מרוק, שבהם למדו גם יהודים:

גני ילדים:

1) גן ילדים עירוני – מגיל 3 עד גיל 6;

U p i s.

Kolek 50 hal. a razitko: Štátna Obchodná škola Ležmarok...No. 99.....

Zeugnis der Staatshandelsschule in Ležmark.....

M a x i m i l i a n P e r l r o t h geboren am 21. März 1903 Kesmark in Slovakei ordentlicher Schüler des zweiten Jahrganges der deutschen Abteilung, hat im ersten Semester des Schuljahres 1919/20 das Zeunis erster Stufe mit Belohnung erhalten. Sittliches Betragen lobenswert.... Fleiss ausdauernd..... F o r t s c h r i t t:.....

Slovakische Sprache...lobenswert...Deutsche Sprache...lobenswert.....

Rechnen.....vorzüglich...Geometrie.....

Geographie und Bürgerkunde.lobenswert...Geschichte.....

Handelskunde.....vorzüglich.....Korrespondenz.....vorzüglich.....

Buchführung.....vorzüglich.....Kontorarbeiten.....

Naturgeschichte.....Physik.....

Warenkunde.....lobenswert.....Turnen.....vorzüglich.....

Stenographie.....vorzüglich.....Schönschrift.....lobenswert.....

Nicht obligate Gegenstände.....Aessere Form der schriftlichen Aufgaben sehr gefällig..Versäumte Stunden 32 unentschuldigt /.....

Ležmark, am 14. Feber 1920.....

Ant. Zátopek.....Isidor Engländer.....

Direktor.....Klassenvorstand.....

...onto zbavu ...mu vydané ...ľnej ...dlovne ...
...povedinou vystavenou na 1/2 ...ú, ktorá je opatrená
kolkom za 50 hal.

Zo súdnej kancelárie okresného súdu v Ležmarku,
oddelenie I., dňa 4. Sep. 1941

Dávka za úradný výkon 5.- Ks
zaplatená pod pol. 1050 /41 ev. z.

...ný kancelista

נספח 12– העתק תעודה שהוצאה ל–מ. פרלרוט בשנת 1941 על לימודיו בביי"ס ממשלתי למסחר בשפה הגרמנית בשנים 20–1919

2) גן ילדים פרטי – מגיל 3 עד גיל בי"ס, שנקרא "הגן של אננה". רוב הבנות היהודיות הלכו לגן זה.

3) החדר בתלמוד תורה – שבו למדו בנים בלבד, מגיל 5 עד גיל בי"ס, וחלקם המשיכו ללמוד בשעות אחר הצהריים בבית הספר. החדר נמצא בבניין הקהילה והיו בו שלוש כתות[67].

4) ישיבת קז'מרוק, בבית הרב שמחה נתן גרינבורג– שבה למדו כ–30–25 בחורים, חלקם מקז'מרוק.

בתי ספר יסודיים מכתה א'–ב': "Volksschule"

א. בית ספר יסודי ממשלתי ממלכתי – שפת הלימוד גרמנית;

ב. בית ספר יסודי אזרחי–אוונגלי – השתייך לקהילה האוונגלית ושפת הלימוד היתה גרמנית;

ג. בית ספר ממשלתי – שפת הלימוד סלובקית.

בכל בתי הספר היסודיים קיבלו כל הילדים, פעמיים בשבוע, שעורי דת, שעה אחת. לקהילה הקתולית – הגיע כומר קתולי; לקהילה הפרוטסטנטית – הגיע מורה דת; לקהילה היהודית – מורה ליהדות . בתפקיד זה שימשו מר קראוס ומר גסנר, שהיו גם מורים בחדר.

בתי ספר על יסודיים: כיתות ו', ז', ח':

א. בית ספר אוונגלי לבנות – שפת הלימוד גרמנית;

ב. בית ספר ממשלתי – שפת הלימוד גרמנית;

ג. בית ספר ממשלתי – שפת הלימוד סלובקית.

בתי ספר תיכוניים:

1. עיוניים:

(א) Lyzeum - Gymnasium מכתה ה' עד בגרות (סיום). ליציאום–גימנזיום היה שייך לקהילה האוונגלית; שפת הלימוד היתה גרמנית. למדו לטינית וצרפתית כמקצועות חובה, ואילו אנגלית היתה מקצוע בחירה.

רמת הלימודים היתה גבוהה, וכדי להתקבל נדרשו ציונים מינימליים.

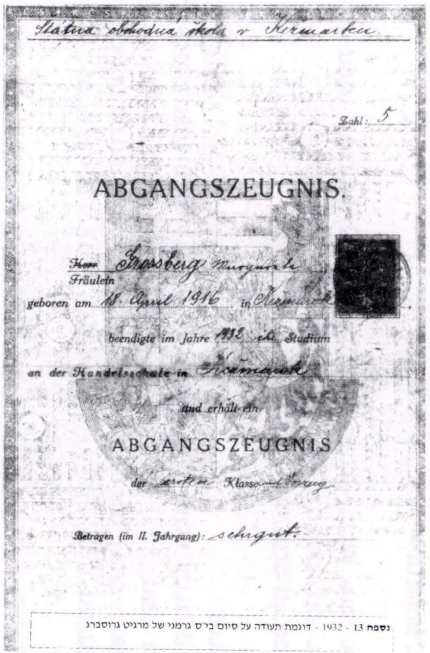
(ב) Slovenske Gymnasium בית ספר תיכון ממשלתי, מכתה ה' עד בגרות. שפת הלימוד היתה סלובקית, וגם בו נדרשו ציונים גבוהים מבי"ס יסודי כדי להתקבל.

2. בית ספר מסחרי:

(א) Einjaehrige Maedchenhandelsschule. בית ספר חד שנתי לבנות, שהיה שייך לקהילה האוונגלית. שפת הלימוד – גרמנית. המקצועות הנלמדים: הנהלת חשבונות, כתיבה על מכונת כתיבה, קורספונדנציה, תורת המסחר, קצרנות, מתמטיקה, בנקאות. תנאי הקבלה –שמונה שנות לימוד, וציונים מתאימים.

(ב) Deutsche Handelsschule בית ספר מסחרי, דו–שנתי (מעורב) שפת הלימוד – גרמנית. תנאי הקבלה – שמונה שנות לימוד וציונים מתאימים.

(ג) Obchodna Skola בית ספר מסחרי, דו שנתי (מעורב) שפת הלימוד סלובקית. תנאי הקבלה – שמונה שנות לימוד, וציונים מתאימים[68].

Státní obchodní škola v Kremnici

Číslo: 5

ABGANGSZEUGNIS

Herr / Fräulein Grosberg Margarete

geboren am 18. April 1916 in [redacted]

beendigte im Jahre 1932 ihr Studium

an der Handelsschule in Kremnitz

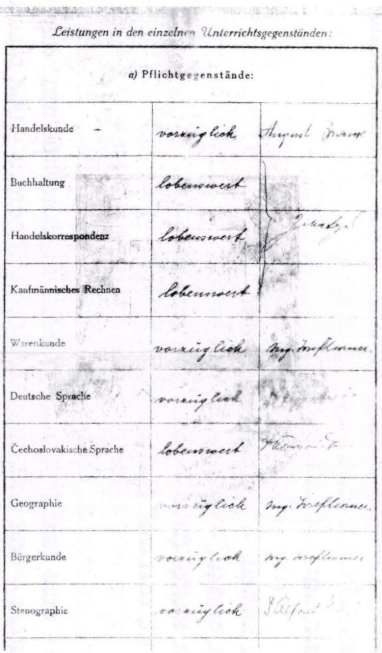
und erhielt ihr

ABGANGSZEUGNIS

der ersten Klasse Vorzug

Betragen (im II. Jahrgang): ausgezeichnet.

נספח 13 - דוגמת תעודה על סיום בי"ס גרמני של מרגרט גרוסברג

Leistungen in den einzelnen Unterrichtsgegenständen:

a) Pflichtgegenstände:

Handelskunde	vorzüglich	Ausgez. Dienst
Buchhaltung	lobenswert	
Handelskorrespondenz	lobenswert	
Kaufmännisches Rechnen	lobenswert	
Warenkunde	vorzüglich	Reg. Professorin
Deutsche Sprache	vorzüglich	
Čechoslovakische Sprache	lobenswert	
Geographie	vorzüglich	Reg. Professorin
Bürgerkunde	vorzüglich	Reg. Professorin
Stenographie	vorzüglich	

b) Freigegenstände:

Übungen in der stenographischen Schnellschrift	vorzüglich	
Schreiben auf der Schreibmaschine	lobenswert	Reg. Professorin
Čechoslovakische Konversation		
Turnen		

Äußere Form der schriftlichen Arbeiten (im I. Jahrgang): empfehlend.

Kremnitz, am 24. Juni 1932

Direktor

Reg. Professorin, Klassenvorstand

Dieses Zeugnis ersetzt nach § 13a der Gesetze vom [illegible] über [illegible] R.-G.-Bl. Z. 26, und der Ministerialverordnung vom 13. August 1907, R.-G.-Bl. Z. 196, das Reifezeugnis [illegible] im Handelsgewerbe.

נספח 13 – 1932 – דוגמת תעודה על סיום בי"ס גרמני של מרגרט גרוסברג

(ד) Trackova Skola בית ספר על–יסודי – לטכסטיל. הלימודים היו דו שנתיים או תלת שנתיים. שפת הלימוד – סלובקית. אחרי גמר הלימוד היו בחינות ממשלתיות עיוניות ומעשיות להנדסת טכסטיל עם הסמכה (בי"ס לאריגה). התלמידים באו מכל רחבי סלובקיה.

(ה) Fachschule fur Frauenberufe בית ספר מקצועי לנשים. בית ספר בפיקוח ממשלתי בשיתוף הקהילה האוונגלית. שפת הלימוד – גרמנית. תקופת הלימודים: שלוש שנים. תנאי הקבלה: תשע שנות לימוד. המקצועות הנלמדים: פיתוח הטעם האסתטי, דיגום אופנה, ציור אופנה, תפירה, גזירה, מתמטיקה, ספרות, תורת הלבשה, תורת טכסטיל, קורות הלבוש במהלך ההסטוריה, בישול וכלכלת בית. בשנה השלישית היתה כל תלמידה בוחרת בתחום – התמחות, ונבחנה בו כדי להשיג תעודת גמר ממשלתית[69].

כל בוגרת קיבלה תעודה, שהסמיכה אותה לפתוח עסק לפי תחום התמחותה: סלון לתפירה או לבגדי ילדים או לנשים או סלון לאופנת כובעים (Putzmacher). זה היה ביה"ס היוקרתי ביותר בקז'מרוק, לא רק בשל רמת הלימודים הגבוהה, אלא גם בזכות הליכות המורים ומיומנותם. המורים באו מן הסודטים ומווינה.

כיוון שקז'מרוק היתה מרכז השכלה, והגיעו אליה סטודנטים יהודים וגויים גם מארצות אחרות כמו הונגריה, פולין והסביבה (כולל תלמידים לישיבות ולבתי ספר תיכוניים–מקצועיים גבוהים), שכרו רבים מהם חדרים לתקופות ממושכות. בני הקהילה דאגו לסטודנטים היהודים ולכל מחסורם כל זמן שהותם בקז'מרוק והם הוזמנו בשבתות ובשאר ימי השבוע ל"שולחנות" בבתי משפחות הקהילה[70]. בכפרים שמסביב למדו התלמידים מהכיתות הנמוכות (עד כתה ג') בבתי הספר אשר בישוביהם. מכתה ד' ומעלה נסעו התלמידים מדי יום ברכבת לקז'מרוק ושם המשיכו את לימודיהם.

היו משפחות ששלחו את ילדיהן לביה"ס האונגלי "דויטשה פולקס שולה" (בי"ס יסודי גרמני). בבית–ספר זה היו היהודים צריכים לשלם שכר לימוד. אלו שהיו להם מספר ילדים בגיל בית ספר או ששכר הלימוד לא היה בהשג ידם, שלחו את ילדיהם לביה"ס הסלובקי הממשלתי, שבו הלימודים היו חינם[71].

גם המשפחות האורתודוכסיות שלחו את ילדיהן לבתי הספר הכלליים בקז'מרוק. הילדים הלכו בשבת בבוקר לבית הכנסת, ואישור מיוחד התיר להם להגיע ללימודים בשעה 10:00 ולהיות משוחררים מכתיבה באותו יום. את השלמת לימודי היהדות והדת נהגו הבנות לקבל בבית ההורים, ואילו הבנים למדו ב"תפארת בחורים"[72].

יחסי גומלין בין יהודים לשכניהם בקז'מרוק

כפי שצויין לעיל, היוו היהודים מיעוט של כ–10% מכל תושבי קז'מרוק, שביניהם היו גרמנים, סלובקים והונגרים. אולם הם לא חיו כמיעוט, אלא כאוכלוסיה שוות ערך. הם לא גרו בשכונה נפרדת אלא התערבבו ובנו בתים בין הגויים. היחסים ביניהם היו יחסי שכנות טובה ושררה ביניהם הבנה, כיוון שהיהודים התחנכו, כפי שראינו, גם בבתי הספר הכלליים והרחיבו את אופקיהם.

הקשר העיקרי ביניהם היה בעסקי עבודה: היהודים המקומיים היו סוחרים ומנהלי עבודה ישרים, ולכן היו מאד מקובלים ומצליחים וזכו להערכה רבה וליחסי עבודה תקינים.

במועצת קז'מרוק היו היהודים שווי זכויות בבחירות וארבעה יהודים נבחרו מתוך 12

ČECHOSLOVAKISCHE REPUBLIK.

Öffentliche / ~~Private*)~~ Fachschule für Frauenberufe

in Kežmarok.

*) Öffentlichkeitsrecht erteilt mit Erlaß des Ministeriums für Schulwesen und Volkskultur vom 31. Jänner 1934, Z. 135.329/33

Kat.-Z. 8. Schuljahr 1934/35.

Gewerbliche Lehrwerkstätte für Kleidernähen.

Abgangszeugnis.

Herbst Elisabet

geboren am 31. Oktober 1917 zu Kež[illegible]k,

im Lande Slovakei, hat im Jahre 1932/33 den ersten,

im Jahre 1933/34 den zweiten Jahrgang der zweiklassigen Frauenfachschule und

im Jahre 1934/35 die gewerbliche Lehrwerkstätte für Kleidernähen besucht und

nachstehenden Erfolg nachgewiesen:

Betragen: sehr gut.

Verbindliche Gegenstände:	
Geschäftsaufsätze und Bestimmungen der Gewerbeordnung	lobenswert
Gewerbliches Rechnen und gewerbliche Buchführung	vorzüglich
Materialienkunde	vorzüglich
Kostüm- und Geschmackslehre	vorzüglich
Zeichnen	lobenswert
Kleidernähen	befriedigend
Schnittzeichnen	lobenswert
Sticken und Zierarbeiten	lobenswert
Slovakische Sprache	lobenswert
Unverbindliche Gegenstände:	
Gesamterfolg	lobenswert

נספח 14 – 1935 – אישור על סיום בי"ס מקצועי לנשים בשפה גרמנית

Dieses Zeugnis ersetzt laut Kundmachung des Ministers für Industrie, Handel und Gewerbe /im Einvernehmen mit dem Minister für Schulwesen und Volkskultur/ vom 2.Juni 1934,S.d.G.u.V.Nr.99,im Sinne des § 19, Absatz 3 des Gesetzes vom 10.X.1924,S.d.G.u.V.Nr.259 und der Regierungsverordnung vom 28.IV.1925,S.d.G.u.V.Nr.93,bei der Anmeldung des auf die Frauen-und Kinderkleider beschränkten Kleidermachergewerbes durch Frauen,den Nachweis der ordnungsgemässen Beendigung des Lehrverhältnisses /Gesellenbrief,bezw.Gesellenprüfung/.

~~Dieses Zeugnis ersetzt laut Kundmachung des Ministers für Industrie, Handel und~~ Gewerbe (im Einvernehmen mit dem Minister für Schulwesen und Volkskultur) vom ..... S. d. G. u. V. Nr. ....., im Sinne des ~~§ 14 d~~, Absatz 3 des Gesetzes vom 5. Februar 1907, R. G. Bl. Nr. 26 und der Ministerialverordnung vom 26. Juli 1907, R. G. Bl. Nr. 180, bei der Anmeldung des auf die Frauen- und Kinderkleider beschränkten Kleidermachergewerbes durch Frauen den Nachweis der ordnungsmäßigen Beendigung ~~des Lehrverhältnisses (Gesellenbrief, bzw. Gesellenprüfung)~~.

Kežmarok, am 28. Juni 1935

Unterschrift des Direktors (der Direktorin), bzw. des Leiters (der Leiterin):

Otto Bruckner

ÖFFENTLICHE FACHSCHULE FÜR KLEIDERMACHER KEŽMAROK VEREJNÁ ODBORNÁ ŠKOLA PRE ODEVNÉ POVOLANIE

Helene Schaubert
Klassenvorstand.

Unterschriften der übrigen Lehrkräfte:

Johan Kintzler
Erna Horny.
Sieglinde Schindbauer
Ulma Schulz.
Edith Rauh.

Rangstufen der Beurteilung:

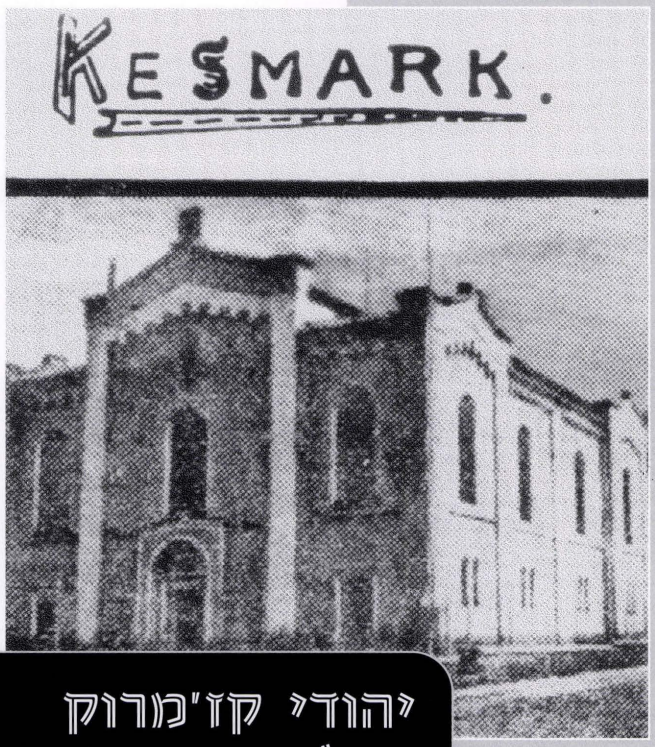
Stufe:	1	2	3	4	5
Betragen:	sehr gut	gut	entsprechend	minder entsprechend	nicht entsprechend
Fortgang:	vorzüglich	lobenswert	befriedigend	genügend	nicht genügend
Gesamterfolg:	vorzüglich	lobenswert	befriedigend	genügend	nicht genügend

סה"כ. ברם, פרט לאינטליגנציה היהודית, שהתערבבה עם הלא יהודים, כמעט ולא היו קשרים חברתיים בין היהודים לבין יתר האוכלוסיה, להוציא קשרי העבודה ההכרחיים, מכיוון שכל קבוצה שמרה על ייחודה ואורח חייה המסורתיים.

היחסים בין יהודי המקום לבין תושבי הכפרים היו תקינים ואפילו התעמולה האנטישמית, שניהלו חלק מן הסלובקים בהשראת הגרמנים, לא הצליחה להעכיר את היחסים הטובים בין היהודים לבין תושבי הכפר, עד לשנת 1938[73].

יחס זה ליהודים ייחד את קז'מרוק לעומת סלובקיה כולה שבה שררה האנטישמיות מימים-ימימה (ראה בחלק שני, פרק ראשון).

חלק שני

יהודי קז'מרוק בצל האיום הנאצי

פרק ראשון

הקהילה היהודית בסלובקיה האוטונומית נתונה לרדיפות ולגירושים

לכאורה, "חיים כרגיל"

עם עליית היטלר לשילטון בגרמניה בשנת 1933, החלה תקופה חדשה גם בסלובקיה והשפעתה ניכרה בחיי היהודים במדינה בכלל וביהודי קז'מרוק בפרט. כאמור לעיל, היתה קז'מרוק מובלעת גרמנית בארץ סלובקית, ומיושבת על–ידי "הדויטשה ציפס", דוברי גרמנית, שהזדהו עם הלך הרוח בגרמניה הנאצית. בחיי הקהילה היהודית בקז'מרוק לא הורגשו מייד הזעזועים בעקבות שינויים אלה. התהליך האנטישמי היה הדרגתי עד 1938, שנה שבה חלו שינויים משמעותיים במשטר בצ'כוסלובקיה. לא כולם הבינו מייד את ההשלכות ההרסניות של שינויים אלה ולכן המשיכו את חייהם כמו קודם, כאילו לא קרה דבר; (עם זאת, כפי שראינו, היו צעירים בודדים שהעריכו נכונה את המצב והחליטו לעלות לארץ[1]. היו אלה חניכי תנועות הנוער הציוניות, השומר הצעיר, בני עקיבא, הפועל המזרחי, מכבי הצעיר, שהיו בהכשרות בסלובקיה וקבוצות שלא היו בהכשרה, כגון הרביזיוניסטים. אולם, כאמור, מדובר במעטים.)

באוגוסט 1938 הוציאה ממשלת צ'כוסלובקיה את המפלגה הנאצית בצ'כיה אל מחוץ לחוק וסגרה את מועדוניה. בד בבד גייסה צ'כוסלובקיה את מלוא צבאה וריכזה אותו על הגבולות, כדי להגן על עצמה מפני פלישה גרמנית. בקז'מרוק היה ריכוז גדול של אלפי חיילים, וביניהם חיילים יהודים רבים. בשבתות ובראש השנה תרצ"ח – 1938 אירחו המשפחות היהודיות בקז'מרוק ובציפס את החיילים היהודים המגוייסים. היהודים קיוו שבנות הברית של צ'כוסלובקיה, יוגוסלביה, ברית המועצות, צרפת ואנגליה, יעמדו לימינה בעת התקפה גרמנית צפויה. אך לא כך היה: בהסכם מינכן מיום 30.9.38, ויתרו צ'מברליין, ראש ממשלת בריטניה, ודאלאדיה, ראש ממשלת צרפת, על הגנת צ'כיה, והסכימו שהיטלר יספח את אזור הסודטים לגרמניה, ובעקבות כך ספחה לעצמה כמה שטחים בשלזיה.

הגרמנים הסודטים העלו את תביעתם לחזור "הביתה" ולהצטרף לרייך השלישי,

וצ'מברליין תמך בהם למען הצלת השלום לדורות הבאים... גם ההונגרים ביקשו לחזור לכור מחצבתם, ושטחים חשובים בדרום סלובקיה סופחו להונגריה. הסלובקים דרשו אוטונומיה נרחבת בראשות מנהיגם הכומר טיסו. תושבי הסודטים וההונגרים השיגו את מבוקשם.

התוצאה הפרדוקסלית ממאורעות אלה היתה, שלגבי האזורים שסופחו להונגריה כעסו האזרחים על היהודים בטענה שהם הגורמים והאשמים למצבם החדש שנוצר, בהיותם מסיתים ואחראים לטישטוש האופי הסלובקי של האזורים האלה. כך הפכו היהודים לשעיר לעזאזל. האנטישמיות היתה קיימת בסלובקיה (להבדיל מקז'מרוק) זמן רב לפני שהיתה למדינה עצמאית; היהודים נחשבו לסוכני המדיאריזציה והגרמניזציה ותומכי הצ'כים אלה סטריאוטיפים ששורשיהם גם מסורתיים ודתיים.

אחרי הסכם מינכן, הלך מצבם של יהודי צ'כוסלובקיה והחמיר מדי יום, במיוחד באזורים שבהם ישבה אוכלוסיה גרמנית, וביניהם בקז'מרוק ובציפס. היהודים באזור הסודטים נטשו את בתיהם ואת רכושם וברחו כפליטים אל פנים המדינה. חלקם הגיעו גם לקז'מרוק ולסביבה, שם דיברו גרמנית וישבו קרובי משפחה שלהם. יהודי המקום עזרו להם ככל יכולתם, כפי שעזרו לפליטים מגרמניה ומאוסטריה. כך ארחה משפחת צוקרברג את אחיו של ראש המשפחה, מקס פריילין, רעייתו ובנו בן ה–5, שנפלטו מוינה לאחר סיפוח אוסטריה לגרמניה, והגיעו לקז'מרוק בשנת 1940, לאחר שהייה בברנו. גם אחותה של גב' צוקרברג, אסתר רוט מסניק, הגיעה מפולין בתקופה זו ועלתה אחר כך מקז'מרוק ארצה[2]. הפליטים הגיעו מליברץ–רייכנברג, מיבלונץ–גבלונץ וממקומות אחרים בסודטים[3].

ב–5.10.38, מוצאי יום כיפור תרצ"ט, התפטר נשיא הרפובליקה ד"ר א. בנש מתפקידו, ואת תפקיד ראש ממשלת צ'כוסלובקיה קיבל גנרל סירובי. ממשלה זו החליטה להתאים עצמה לתנאים החדשים שנוצרו בצ'כיה, כדי שלא לעורר את זעמה של גרמניה.

ב–6 באוקטובר 1938, בעקבות ועידת מינכן, זכתה סלובקיה באוטונומיה במסגרת הרפובליקה הצ'כו–סלובקית השניה[4].

ממשיכי דרכו של המנהיג הלאומני הכומר הקתולי הלינקה, שנפטר באותה שנה, תפסו באותו יום, את השילטון בסלובקיה. הם הוציאו אל מחוץ לחוק את כל המפלגות הדמוקרטיות והמפלגה הקומוניסטית, והתירו את האירגונים הסלובקים הלאומניים בלבד.

ד"ר יוזף טיסו[5] נהיה לראש הממשלה האוטונומית של סלובקיה. ב–14 במרס 1939 הכריז על עצמאות סלובקיה. למחרת היום כבשו הגרמנים את צ'כיה (בוהמיה ומורביה), כוננו שם "פרוטקטורט", ולמעשה, היתה גם סלובקיה למדינת חסות של הגרמנים. מ–14 במרס 1939 עד 29 באפריל 1945 שרר בה משטר טוטאליטרי של מפלגה חוקית אחת ויחידה: "מפלגת העם הסלובקית של הלינקה" (הלודקים). יוזף טיסו ומפלגת הלודקים קראו לסולידריות נוצרית – אידיאולוגיה שכרכה את הערכים של לאומנות קיצונית עם סדר חברתי, המבוסס לכאורה על הקתוליות, עם סמכותיות ואנטי–קומוניזם קיצוני.

המשטר התייצב לימין גרמניה הנאצית, ואחד מצעדיו הראשונים היה כריתת חוזה חסות (Schutzvertrag) עם גרמניה, שעליו חתם שר החוץ הגרמני יואכים פון ריבנטרופ. החוזה איפשר למעשה לגרמניה להתערב בענייניה הפנימיים של סלובקיה ולהכתיב את מדיניות החוץ שלה.

על השלטון בסלובקיה נאבקו שתי סיעות, אך המשותף להן היתה מחוייבותן לחקיקת חוקי אפליה נגד היהודים. אז התחילו היהודים להרגיש בשינויים הקשים שחולל המשטר החדש: בקהילות היהודיות הלכו והתערערו יחסי השכנות הטובים, ששררו קודם בין הגוי-

ים ובין היהודים.

ב–2 בנובמבר 1938, פחות מחודש אחרי שניתנה אוטונומיה מלאה לסלובקיה בראשות יוסף טיסו, אילצה בוררות וינה את ממשלת בראטיסלבה למסור לידי הונגריה שטחים בדרומה ומזרחה של סלובקיה.

כך החליטה גרמניה (ע"פ הבטחה קודמת של היטלר להורטי, שליט הונגריה, וע"פ הסכם מינכן), להעביר מסלובקיה להונגריה שטחי אדמה פוריים ועשירים. אז נחשפה בכל חומרתה האנטישמיות, שתמיד הייתה בסלובקיה בצורה סמויה.

עם הקמתה של סלובקיה האוטונומית ברפובליקה הצ'כוסלובקית השניה, ועם הוויתור על שטחים להונגריה, החלו פעולות גלויות נגד היהודים.

יחידות הסער של "ההלינקובה גארדה" ("משמר הלינקה") ויחידות מתנדבי ההגנה – ארגון צבאי למחצה של פולקסדויטשה – תקפו יהודים ברחובות קז'מרוק והסביבה, בזזו את רכושם וגירשו אותם בכוח לשטח ההפקר שבין סלובקיה להונגריה . רבים מבין היהודים המגורשים היו אזרחי הונגריה, או נחשבו לתומכי הונגריה[6].

בשבת, 5 בנובמבר 1938, ללא כל הודעה מוקדמת, הוציאו הסלובקים את כל היהודים נטולי האזרחות הסלובקית שהיו בקז'מרוק ובסביבה מבתי הכנסת, והודיעו להם כי הם מגורשים בלי להודיעם למה ולאן.

מקז'מרוק והסביבה גורשו אז 30 משפחות יהודיות ברכב פתוח, והורדו מהמשאיות בשדות העשויים לשמש, לפי ההסדר החדש, גבול בין סלובקיה לבין הונגריה. משפחות אלו נשארו תחת כיפת השמים בחודש נובמבר הקר למשך כשבועיים, כאשר שני הצדדים עוסקים בגירושן הלוך וחזור. היהודים משני צידי הגבול, שניסו לבוא לעזרתן, נדחו על ידי החיילים. רק אחרי מאמצים והשתדלויות, התירו הסלובקים את החזרת המשפחות. אולם בשובן של המשפחות לקז'מרוק מצאו את בתיהן תפוסים על–ידי זרים ואת רכושם מוחרם. בשל ההשפלה והעוול שבגירוש הבשילה אצל אחדים ההחלטה לא להישאר בקז'מרוק ולעלות לארץ ישראל אפילו בעלייה בלתי לגלית[7]. גם בספישסקה בלה, שבסביבת קז'מרוק, שגרו בה 35 משפחות יהודיות, גורשו נטולי האזרחות שביניהן על–ידי הגארדיסטים וההיטלריוגנד מעבר לגבול ליד קושיצה, במשאיות פתוחות, באמצע הלילה של 4 בנובמבר 1938; אולם במקרה זה נמשך הגירוש יומיים בלבד, וכשהוחזרו לבתיהם בקשו השילטונות המקומיים סליחה בטענה שחלה טעות[8].

מצבם של המגורשים שחזרו לקז'מרוק לא שב לקדמותו. למראית עין, נהגו הגרמנים המקומיים כלפי היהודים כאילו הכל כשורה. כך נמשכו קשרי הכלכלה, המסחר וההוראה בבתי הספר, ללא שינוי חיצוני. ואילו ב–1938 החלו סוכני תעמולה נאציים לגייס את הגרמנים המקומיים למפלגה לאומנית–גרמנית, שהיתה למעשה נאצית. הם ליבו את הלאומנות הגרמנית, תוך הטפות לגבי יעודה של גרמניה להגן על עצמה ולהטהר מהיהודים. הם אירגנו הפגנות אנטישמיות, אשר לובו, בין היתר, גם על–ידי מאמרי שיטנה נגד היהודים, שפורסמו בעיתון גרמני בשם קרפאטנפוסט שיצא בקז'מרוק.

איש בשם פיטונק, עורך–דין סלובקי, "הצטיין" בהסתה נגד התושבים היהודים של העיר; ביוזמתו ובהדרכתו ערכו אנשי ההלינקובה גארדה חיפושים וסריקות בבתי היהודים, ולקחו בעיקר דברי ערך. בהוראת השלטונות נאספו כל הפעולות של התנועה הציונית, אבל לא אלה של הקהילה[9].

אט אט השתלטו הנאצים גם על בתי הספר הגרמניים בציפס. מנהלי בתי הספר הובאו לקז'מרוק מגרמניה, לאחר שלמדו בסמינרים גרמניים בהשראה נאצית. כך חדרה לבתי

הספר האנטישמיות בצורה גלויה[10].

מעתה ואילך נהגו גדודי נוער גרמני – היטלראי וסלובקים שהצטרפו אליהם להתנפל מדי פעם בפעם על יהודים, והיו פוגעים בהם ללא הבחנה. במיוחד נפוצו ההתנפלויות באזורים כמו קז'מרוק, שבהם גרו גרמנים או גרמנים–סלובקים. למרות זאת המשיכו היהודים לנהל את עסקיהם "כרגיל", בתקווה שתהא זו תקופה בת–חלוף. כן נמשכו הלימודים של תלמידים יהודים בבתי הספר המקומיים עם תושבי המקום, וגם בישיבות.

פרק שני

התגובות בקהילה היהודית בקז'מרוק נוכח המדיניות האנטישמית

תחושת שותפות הגורל היהודי...

ב–14.3.1939 הוכרזה "עצמאות" סלובקיה. המשטרה הסלובקית החליפה את קציניה הצ'כים בסלובקים. כנופיות ההלינקובה גארדה קיבלו מעמד רשמי. אז החלו ההפגנות נגד היהודים בגלוי, והדבר נתן את אותותיו גם בקז'מרוק ובסביבה. מההפגנות עברו המפגינים המוסתים להשחתת רכוש יהודי. נשברו שמשות בחנויות שבבעלות יהודית, וגם דירות של יהודים נפגעו. על הקירות של הבתים אשר במרכז העיירה הודבקו כרזות שיטנה נגד היהודים. המפגינים אף השתוללו מול ביתו של רב העיר, שמחה נתן גרינבורג. אמנם,באירוע זה עוד הקפידו הפורעים שלא לבזוז רכוש ולא להיכנס לבתי היהודים, אלא "הסתפקו" בפגיעות חיצוניות.

בתקופת אי–וודאות זו נודע בקז'מרוק מפה לאוזן, שמתארגנת קבוצה של בחורים יהודים, ששרתו כחיילים בצבא הצ'כי לשעבר. תוכניתם היתה להגיע לקרקוב, ומשם לעבור לאנגליה בעזרת הקונסול האנגלי ולהצטרף ללגיון הצ'כי שם. מקז'מרוק יצאו 20 בחורים. הברחת הגבול היתה כרוכה בסכנה רבה, ובתשלום סכום כסף בלתי מבוטל למבריחים. אך הם לא הצליחו להשיג את מטרתם. כשהגיעו לקונסוליה האנגלית בקרקוב התברר להם תוך ימים ספורים, שתמורת שוחד נשלחו לאנגליה במקום החיילים פליטים פולנים שהגיעו מגרמניה.

כשגילו האנגלים את התרמית, הפסיקו את המבצע, והבחורים מקז'מרוק (חוץ משניים שהצליחו להגיע לאנגליה, והצטרפו ללגיון הצ'כי שם) נאלצו לחזור בכוחות עצמם כלעומת שבאו, ובתנאים הרבה יותר גרועים, מאחר שכספם אזל ולא היו להם מלווים, בדרך חזרה[11].

ביום 1.9.39 הכריזה גרמניה הנאצית מלחמה נגד פולין. דרך קז'מרוק עברו צבאות גרמניה, אשר בשלב זה לא פגעו עדיין ביהודי המקום. בנובמבר 1939 פרסמה הממשלה

הסלובקית צווים ואיסורים נגד המיעוט היהודי במדינה. בכל שבת בבוקר הופיעו על לוחות המודעות בערים גזירות חדשות: אסור ליהודים לצאת מהבית משש בערב עד שמונה בבוקר. אסור ליהודים ללכת על המדרכה אלא רק בכביש. אסור לקנות בחנות או בשוק אלא בין עשר לשתים עשרה לפנה"צ. אסור ליהודים לגור בדירה הפונה לחזית, ומי שיש לו דירה כזו – עליו לפנותה מיד. אסור ליהודים להופיע במקומות ציבוריים. העונש על הפרת ההוראות: חמשת אלפים קרונות ושלושה חודשי מאסר. הרדיו והעתונות עושים לאוכלוסיה כל הזמן שטיפת מוח. תועמלנים ממשלתיים מסתובבים בערים ובכפרים. בבתי קולנוע, לפני הקרנת הסרטים, מקרינים סרטים שיש בהם הסתה נגד היהודים. כגון, תמונה של יהודי עם זקן והקריין שואל: "אתה יודע מי זה ? זה האויב שלך, מוצץ דמך ורכושך. צריך לשחרר את המדינה ממנו".

גם על לוחות המודעות ובחלונות הראווה רואים תצלומים של יהודים מזוקנים, מלוות גם סיסמאות הסתה והשפלה.

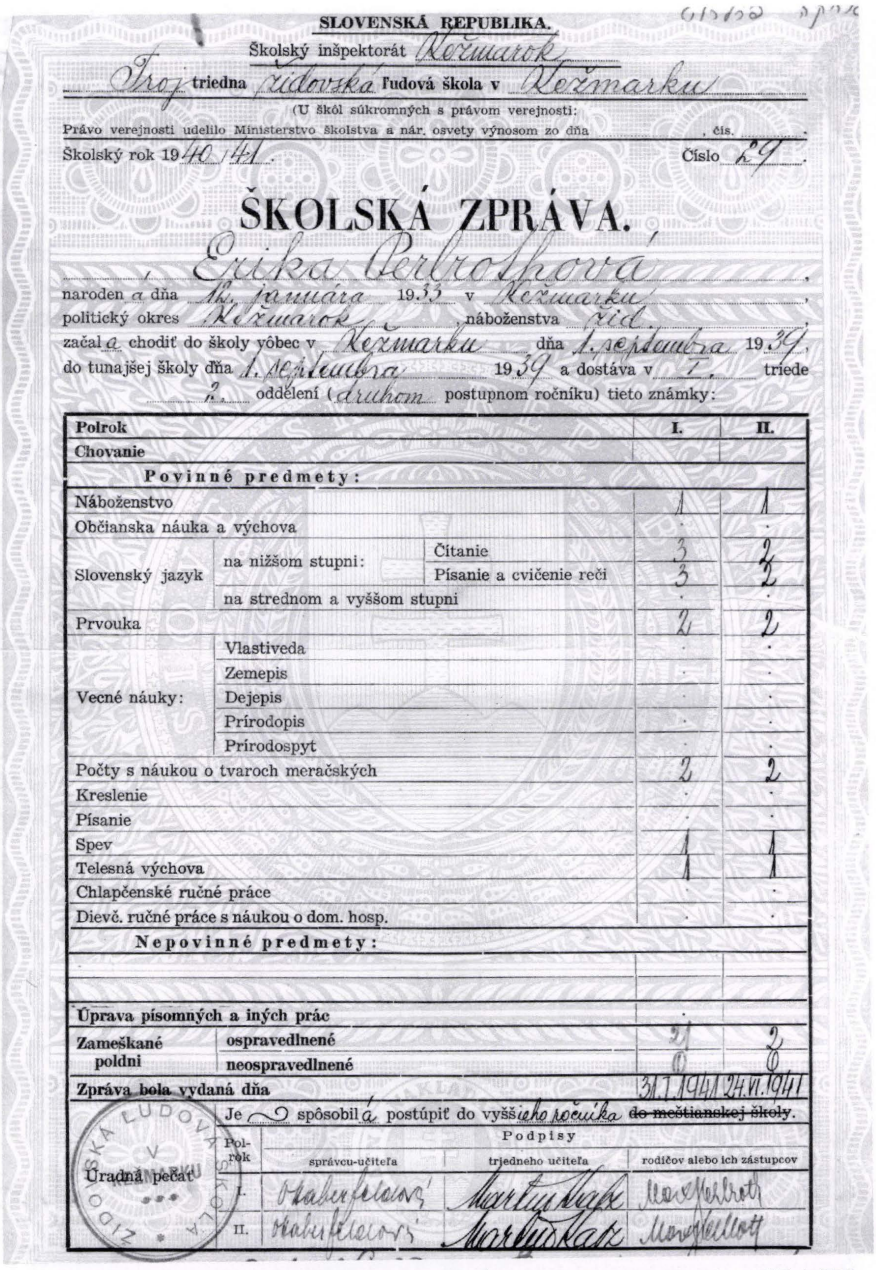
בשלב זה החלו היהודים להבין שהמצב הולך ומחמיר, ושאולי הפתרון היחיד הוא לעזוב את סלובקיה. אז החלה התארגנות להגירה לארצות שונות ולעליה לארץ ישראל, על אף הקשיים הרבים הכרוכים בכך: הן מפאת הגזרות של ספר הלבן הבריטי, והן מאחר שגם יתר אומות העולם סגרו את שעריהן בפני הפליטים היהודים, שבקשו להמלט מרדיפות הנאצים. לכן לא נשארה ברירה אלא להעפיל בדרך בלתי לגלית, הידועה היום כעליה ב'. למרות רצונם לעלות ארצה, היו צעירים שנשארו בקז'מרוק כי לא רצו לעזוב את הוריהם הקשישים בסלובקיה. על העליה הזו ר' בפרק חמישי להלן.

בבית הספר בהתחלת שנת הלימודים 1940–1939, מנעו סטודנטים השייכים להיטלר-יוגנד את כניסתם של תלמידים יהודים לבית הספר האוונגלי Volksschule Deutsche שהיה בית ספר פרטי. היתה זו, כנראה, יוזמה בלתי רישמית, מאחר שלמחרת הודיעה הנהלת בית הספר לתלמידים היהודים שעליהם להמשיך ללמוד בבית הספר, וכך אמנם היה: היהודים סיימו את שנת הלימודים וקיבלו את תעודותיהם, כמו כל תלמיד אחר, ואילו הסטודנטים שהפגינו הוזהרו פן יישנה הדבר

לעומת בית הספר האוונגלי, שונה היתה גישת בתי הספר הגרמנים האחרים. לקראת התחלת שנת הלימודים 1940–1939, החליטו בתי הספר הגרמניים שבקז'מרוק שלא לקבל תלמידים יהודים, להבדיל מבתי הספר הסלובקים שבעיר, שעשו זאת רק החל בשנת הלימודים 1941–1940. אז הקימה קהילת קז'מרוק בית ספר יהודי בתוך בית הקהילה, שמנה 91 ילדים בבית ספר יסודי ו–150 בתיכון. הקהילה קבעה שילמדו חצאי ימים וגבתה דמי לימוד, שבגלל הגזירות הכלכליות, יכלו לשלמם רק 70 משפחות. בד בבד התארגנה הקהילה לעזרת הנזקקים, בתשלום ובמתן בגדים[12].

בבית הספר שבבית הקהילה לימדו מורים יהודים, שפוטרו ממשרותיהם בבתי הספר הכלליים. מנהלת בית–הספר היתה הגברת הברפלד[13], שהיתה אהובה מאוד על התלמידים[14]. מאחר שמספר התלמידים לא היה גדול, אוחדו כמה כיתות יחד. הילדים, שהפסיקו את לימודיהם בבתי הספר הכלליים, החלו להתאסף בבית הקהילה, ללמוד רק עם חבריהם היהודים. הילדים, שבאו מבתים מתבוללים, ועד אז לא חיו את חיי הקהילה, הפכו מודעים לפתע ליהדותם, וזאת היתה עבורם מהלומה קשה כשלעצמה[15]. כך יצרו הגזירות האנטישמיות אחדות מחוזקת בקהילה, מתוך תחושת שיתוף גורל שהרגישו גם המתבוללים.

בגלל האיסורים החמורים של השלטונות הסלובקיים ללכת לקולנוע, לפארקים, לטיו-

SLOVENSKÁ REPUBLIKA.

Školský inšpektorát Kežmarok

Trojtriedna židovská ľudová škola v Kežmarku

(U škôl súkromných s právom verejnosti:

Právo verejnosti udelilo Ministerstvo školstva a nár. osvety výnosom zo dňa . čís. .

Školský rok 1940/41. Číslo 29.

ŠKOLSKÁ ZPRÁVA.

Erika Perlroshová,

narodený a dňa 16. januára 1933 v Kežmarku,

politický okres Kežmarok, náboženstva žid.

začal a chodiť do školy vôbec v Kežmarku dňa 1. septembra 1939,

do tunajšej školy dňa 1. septembra 1939 a dostáva v I. triede

2. oddelení (druhom postupnom ročníku) tieto známky:

Polrok			I.	II.
Chovanie				
Povinné predmety:				
Náboženstvo			1	1
Občianska náuka a výchova				
Slovenský jazyk	na nižšom stupni:	Čítanie	3	2
		Písanie a cvičenie reči	3	2
	na strednom a vyššom stupni			
Prvouka			2	2
Vecné náuky:	Vlastiveda			
	Zemepis			
	Dejepis			
	Prírodopis			
	Prírodospyt			
Počty s náukou o tvaroch meračských			2	2
Kreslenie				
Písanie				
Spev			1	1
Telesná výchova			1	1
Chlapčenské ručné práce				
Dievč. ručné práce s náukou o dom. hosp.				
Nepovinné predmety:				
Úprava písomných a iných prác				
Zameškané poldni	ospravedlnené		21	2
	neospravedlnené		0	0
Zpráva bola vydaná dňa			31.I.1941	24.VI.1941

Je spôsobilá postúpiť do vyššieho ročníka ~~do meštianskej školy~~.

Úradná pečať	Polrok	Podpisy správcu-učiteľa	Podpisy triedneho učiteľa	Podpisy rodičov alebo ich zástupcov
	I.	Dr. Kabelac	Martin Kupa	Max Perlrot
	II.	Dr. Kabelac	Martin Kupa	Max Perlrot

נספח 15 – 1940–41 – תעודה של בי"ס יהודי בחתימת המנהלת הברפלד והמורה מרטין כץ

לים, לפעילויות ספורטיביות ולמפגשים חברתיים, נותר הרבה זמן פנוי, שנוצל על–ידי מספר תלמידות ללימוד מקצוע גזירה ותפירה באופן פרטי אצל התופרת גרוס, שבהיותה קומוניסטית נמלטה מקושיצה לקז'מרוק, בגלל קרבתה למשפחת ברודמן. במבט לאחור, רכשו לומדות מקצוע זה, מכשיר יעיל, שעזר להן לשרוד בשואה[16].

גם מבחינה חברתית היתה לאנטישמיות השפעה על כל חיי הקהילה. אנשים שאתמול היו חברים הפכו בן לילה לאויבי היהודים ומבקשי רעתם ואף התקיפו אותם ברחובות. היהודים מהעיירות שבסביבה עקרו לקז'מרוק, בתקווה שירווח להם בעיר ושהבריונים, שהתנפלו עליהם מדי פעם, לא יעשו זאת עוד; אך גם בעיר המשיכו ההתנפלויות והיהו-דים הסתגרו בבתיהם ועד כמה שאפשר נמנעו מלצאת מהם[17].

גם מבחינה כלכלית התחילה הקהילה לחוש במחסור, כשננעלו מקורות ההכנסה שנשל-חו לבני הקהילה על–ידי קרוביהם מחוץ לסלובקיה. כך, למשל, נסגר בית החרושת לטקס-טיל של משפחת הרבסט בווינה, שעבר תהליך אריזציה מיד לאחר סיפוח אוסטריה לגרמ-ניה ב–1938. כתוצאה מכך, נפסקה התמיכה הכספית לבני משפחת הרבסט בקז'מרוק. ילדי המשפחה בעיירה נאלצו לצאת לעבודה, על מנת לדאוג לפרנסת המשפחה.[18]

אך המצב עתיד להחמיר עוד יותר.

פרק שלישי

"האריזציה" וההסבה המקצועית

נישול היהודים ממקורות פרנסתם....

ככל שחלפו הימים, ניסו היהודים בקז'מרוק למצוא פתרונות אפשריים על מנת להמשיך לחיות – לא כמו פעם, אבל ככל שניתן היה בנסיבות החדשות – באילוצים שניכפו עלי-הם, בחוקים שהחמירו, בצווים ואיסורים שהתפרסמו בחוצות מדי יום, שהצרו מאד את החופש והיוזמה.

ביולי 1940 נערך בזלצבורג מיפגש בהשתתפות היטלר, המנהיגים הסלובקיים טיסו, טוקה ומאך, ופראנץ קרמסין מנהיג המיעוט הגרמני של "הגרמנים הקרפטים" (Karpaten-Deutsche) בסלובקיה. במיפגש הוחלט לכונן בסלובקיה משטר נציונל–סוציאליסטי, דוגמת גרמניה. כתוצאה מכך, שלח באוגוסט 1940 המשרד הראשי לבטחון הרייך, את דיטר ויסליצני כיועץ לענייני יהודים, שתפקידו היה להחיש את החקיקה האנטי–יהודית[19].

השלטון הסלובקי החדש, בשיתוף עם גרמניה הנאצית, הציב לו כמטרה לנשל את יהודי סלובקיה מהכלכלה. כדי להשיג זאת החלו לנשל את היהודים מרכושם ומעסקיהם, לדחוק אותם ממעמדם במקצועות חופשיים וממשרות בכירות, ולהעביר הכל באופן הדרגתי ומסודר לסלובקים. פעולה זו כונתה "אריזציה", והיהודים המנושלים "נאנסו" להמשיך לעבוד במפעליהם כמדריכים של הסלובקים, שנהיו לבעלי המקום והרכוש.

הסלובקים הקימו מוסדות מיוחדים לצרכי מדיניותם האנטי–יהודית. המשרד הכלכלי המרכזי, שכונה גם מחלקה 14 (UHU: Ustredny Hospodarsky Urad), ושהיה קשור למשרד ראש הממשלה, הוקם כדי לסלק את היהודים מהכלכלה ולפקח על האריזציה. שווי נכסי היהודים הוערך ביותר מ–3 מליארדי כתרים סלובקים, מהם 44% נכסי דלא ניידי, 23% עסקים שונים ומפעלים ו–33% הון. בתוך שנה אחת השלימה מחלקה 14 את תהליך האריזציה ובו חוסלו 10,025 עסקים של יהודים ו–2223 הועברו לבעלים "אריים".

ב–26.9.40 הוצא צוו בדבר הקמת "מרכז היהודים" בסלובקיה, שהיה אמור להיות כפוף

למחלקה 14 ולהעביר את פקודותיה לכל היהודים. בהתחלה אורגן "המרכז" כדוגמת ה"התאחדות הארצית של היהודים בגרמניה" ותפקידיו כללו הסבה מקצועית של היהודים לעבודה גופנית, קידום הגירת יהודים מסלובקיה, וניהול בתי ספר ומוסדות צדקה יהודיים . למרכז היהודים היה משרד ראשי בברטיסלבה הבירה וסניפים במרכזים יהודיים אחרים בסלובקיה כגון: קז'מרוק, טרנבה, ניטרה, ז'לינה ועוד. על הסניף בקז'מרוק היו אחראים יחזקאל אנגלנדר, מנדל ברגר ולאצי פנסטר. ל"ראש מרכז היהודים" מונה הינריך שוורץ, שהיה יו"ר הקהילה היהודית האורתודוכסית, שמושבה בברטיסלבה. אולם שוורץ נאסר באפריל 1941 בגין "אי שיתוף פעולה", ובמקומו מונה "ראש" ממושמע יותר, מנהל בית ספר יהודי – ארפד שבשטין, ששימש בכהונה זאת עד 1943[20].

טרם נקלטו הגזירות האלה וכבר צצו חדשות: תוך שמונה ימים צריכים היהודים למסור לרשויות את הפספורטים, רשיונות הנהיגה, תעודת יוצא צבא, התכשיטים, הכסף, הזהב, בגדי ספורט ומכשירי ספורט. גברים מגיל 18 עד 50 מגוייסים לעבודה.[21].

האריזטורים השתלטו בחנויות, בעסקים ובמפעלים שהיו בבעלות יהודית, והפכו לבעלי הבית החדשים והחוקיים שהמשטר החדש יזם והפעיל. חלקם הגנו על בעל המפעל היהודי, שהיה בקיא ומיומן בהעסקת העובדים והפעלת העסק והמשיכו להעסיקו כשכיר בעסקו–שלו. אך חלקם ניצלו את המצב כדי להיפטר מהבעלים היהודים, ומסרו אותם לשילטונות בזמן המשלוחים למחנות.

להלן עדותו של אחד מהיהודים, שעסקו הולאם: "בקיץ 1940 החלו במינוי מנהלים גרמנים וסלובקים במפעלים יהודים, שעדיין תיפקדו. במפעל של משפחתנו, בו עבדו ומצאו פרנסתם: אבי ואמי, שני אחי ואני, מונה כאריזאטור של רכושנו חייט גרמני בשם אנטון קוירשפלד, שהיה במקצועו חייט לקונפקציה עדינה. המנהל הגרמני של מפעל משפחתנו סיפק רשיונות עבודה לי, להורי ולשני אחי. ב–1941 עבר המפעל לידים אריות. כל בני משפחתי העניפה נאלצו לעקור מדירותיהם אשר במרכז העיר ועברו לגור לדירות אשר ברחוב צדדי של העיירה. בתי היהודים מדורי דורות הולאמו ונוהלו על ידי לא יהודים"[22].

ביצוע תהליך האריזציה של המפעלים היהודיים בסלובקיה נעשה בכמה שלבים, כפי שתוארו בפרוטרוט על–ידי גילה פטרן בספרה[23].

כך החלו בהלאמת מפעלים שבבעלות יהודית ובחיסולם. חוסלו בתי מלאכה וחנויות של יהודים וכך נושלו ממקורות מחייתם ונאלצו לעבוד תמורת תשלום זעום בסלילת מסילת ברזל ליד שטרבסקה פלעסו (באיזור הרי טטרה). העובדים יכלו, על חשבונם, לחזור לבתיהם אחרי סיום העבודה.

אבל תהליך האריזציה לא חל רק על מפעלים, בתי מלאכה וחנויות, אלא גם על המטלטלין, כגון מקלטי רדיו ,מצלמות, כלי רכב וכספים: אסור היה ליהודי להחזיק יותר מאשר 5000 קרונות וחשבונותיהם בבנקים היו לחסומים. מ–23/12/40, היה צריך כל יהודי שרצה לשלם מסים מחשבון חסום, לקבל אישור מיוחד בכתב מהממשלה, כי הבנק לא היה יכול לחייב את חשבונו החסום[24].

יהודי קז'מרוק, בעלי המפעלים והעסקים לשעבר, מילאו בחריצות את הציפיות של האריזטורים הסלובקים. היה עליהם להוכיח שהם נחוצים להצלחת העסקים, להצדיק את המשכורות הגבוהות של האריזטורים, ומדי פעם בפעם גם לשחד את המנהיגים כדי להציל נפשות. מהנותר מהרווח, קיבלו אף הם משכורות למחייתם.

אלה שלא התמזל מזלם להמשיך להתפרנס מהעסק שממנו נושלו, התפרנסו בצורות שונות: סוחרים מכרו את סחורותיהם בבתיהם לאחר שחנויותיהם נסגרו, למרות האיסור

לעשות כן ולעתים גם סיכנו את נפשם; בעלי בתי המלאכה שנסגרו – חייטים, סנדלרים וספרים –עבדו, שלא כחוק, בדירותיהם הפרטיות; המורים לימדו נערים ונערות, שלא הלכו לבתי הספר, במסגרות פרטיות או, כפי שראינו, בבית הספר היהודי שהקימה הקהילה.

גזירות אחרות התייחסו לבעלי מקצועות חופשיים: אסרו עליהם לעסוק במקצועם. עורכי–דין, שנאלצו לסגור את משרדיהם, והפכו לשכירים. שני שלוש מספר על גיסו יינו קליין עורך הדין, שלאחר שסגר את משרדו הלך לעבוד בפופראד בחברה קבלנית גדולה בתור מנהל חשבונות, וכך קיבל "ווינימקה" המעידה על נחיצותו לכלכלה.[25].

גם לכל הרופאים נשללו הרישיונות, נלקחו מהם המרפאות ונאסר עליהם לטפל בחולים, אפילו יהודים. כדוגמא נביא את סיפורו של רופא משפחתי, ד"ר טייכנר, שגם אביו הזקן היה רופא ידוע בקז'מרוק. לאחר נישואיו, בנה את ביתו בו שימשה הקומה הראשונה למרפאה והקומה העליונה למגורים. כשהתחילה האריזציה, נשלל ממנו הרישיון. מרפאתו ניתנה לרופא סלובקי, והוא נאלץ לפנות את הקומה העליונה ובמקומה ניתנה לו ולבני ביתו הדירה שבקומת קרקע, שקודם גרו בה המשרתים[26].

החוקים הנאצים והאריזציה גורמים להיפוך תפקידים: מנהל מפעל, שהיה בבעלות משפחתו מדורי דורות וזכה לכבוד והערכה גם על–ידי תושבי קז'מרוק והסביבה, יהודים ולא יהודים, הופך, בנסיבות הזמן, לפועל, ואילו "הפועל" מתמנה למנהל המפעל והופך לבעל הבית, דבר שגרם למהפכה חברתית וכלכלית בקרב תושבי האזור.

מתוך עדויות שברשותנו, מסתבר שהיו מקרים שבעל העסק היהודי היה יכול לבחור לו את האריזטור הרצוי לו, מבין מכריו או לקוחותיו שנחשבו לידידיו הטובים. היו אף מקרים שבהם היתה אפשרות לנהל משא ומתן להחלפת האריזטור, שנתמנה על–ידי השילטונות. אולם לא תמיד התגלתה הבחירה כמוצלחת. לא אחת קרה שהאריזטור, לאחר שהוכנס בסוד המקצוע, דאג לסלק את היהודי על–ידי מסירתו לשלטונות.

מעידה איבי גלוק[27]: "אבי בחר שלא להביא לעצמו אריזטור, כיוון שהיו סוחרים יהודים שבחרו מבין לקוחותיהם, שחשבו אותם לידידים טובים, וברגע שראו שהעסק מתקדם הם היו הראשונים שהלשינו על בעל הבית. יום אחד הגיע אלינו ממערב סלובקיה איש זר ואמר:'יש לי חבר גוי סלובקי שקוראים לו ונדל קאבט והוא מבקש ממני לומר לך שאינו מעונין להיות בעסק, יש לו שני ילדים ואשתו תהיה במקומו ואתם תעשו מה שאתם רוצים'. האשה, שהפכה להיות אריזטורית בחנות הטקסטיל של משפחת רוזנצוויג, היתה אשה ישרה. אמי התחילה לקנות לה בגדים וכשהיא חלתה וגילו לה אבנים בכיס המרה, הורי לקחו אותה לבית החולים ודאגו שיהיה לה מנתח פרטי".

באותם הימים של אי–וודאות וחרדה בקרב התושבים היהודים, מופיעה בקז'מרוק דמות של יהודי, בלתי מוכר בקהילה, שבתושיה, בתבונה ובאומץ לב בלתי רגילים מחליף את זהותו היהודית, מתחזה לאיש הלינקובה גארדה ומעמדת כח זו מצליח להציל הרבה יהודים. שמו היה אדוארד לאופר. הוא ברח מניטרה לאחר שהרג, כדי להגן על אשתו, איש הלינקובה גארדה מקומי. בדרך לא דרך הגיע לקז'מרוק. פה עזר לו גרמני בשם גרוס, יחד עם ידידו מאוסקופף, להשיג תעודת זהות על שם גרמני שנחשב מת במלחמה, תיאופיל גולה. גרוס הפנה את גולה לד"ר פז'יטני, שחיפש מומחה ארי לאיסוף גרוטאות ברזל, סמרטוטים ועצמות לתעשית הדבק. מומחה כזה היה דרוש לו לניהול הסניף בקז'מרוק של מפעל כזה שמרכזו בפופראד, שהיה בבעלות מר הולנדר היהודי. לפי הצעת גרוס, הציג גולה את עצמו לפני ד"ר פז'יטני כמומחה בכל הנוגע לאיסוף גרוטאות והתקבל לעבודה

כמנהל המפעל, שמנה כשמונים עובדות. באמצעות תעודת–הזהות, כשהוא מלווה ע"י פקיד המפעל, הלך גולה ללשכת העבודה וקיבל רשיון עבודה, מסמך יקר ערך בימים ההם. גם במשרד לרישום התושבים הלך הכל כשורה.

בתחנת המשטרה חקרו קצת יותר, אבל גולה התגבר גם על חקירה זו, וקיבל אישור מגורים בקז'מרוק. מצוייד באישור זה, התמקם בביתה של משפחת המרשלג. במהרה קיבל גולה הוראות ברורות מפופראד לא לערב את הולנדר, בעל הבית היהודי, בניהול המפעל, מאחר שכבר איננו שלו. הוא צריך לעבוד כמו פועל פשוט[28].

מעכשיו הופך גולה למוסד של פעולות הצלה, מחבוא ומודיעין שתרם רבות לקהילה היהודית בקז'מרוק, תחת הכיסוי של אריזטור. אנחנו נרחיב לגבי פעולותיו בהמשך דברינו.

יהודי העיר שנושלו ממקורות פרנסתם כמתואר לעיל, נעשו תלויים בתמיכת המרכז היהודי. בקז'מרוק היה כלל, שחברי הקהילה הקפידו על ישומו, שכל מי שעדיין היה לו בסתר סכום כסף, תמך בנצרכים ובנזקקים, כך שלא היתה משפחה שנעזבה לנפשה, גם ברגעים הקשים ביותר[29].

ועד הקהילה, הרב שמחה גרינבורג, וכמה פעילים עסקו במניעת מפגעים, בעידוד התושבים, במעקב אחרי הארועים והשפעתם על האנשים, בדאגה למשפחות שפרנסתן נלקחה מהם. בעלי היכולת התגייסו ותמכו באחרים , נוצרה אחוה ודאגה לנצרכים. בלטו בפעילות זו מר מוריץ גולדמן, שהיה בתקופה זו יושב ראש הקהילה, מר לאצי פנסטר, מר מקשה פרלרוט ומר חיים שלוס[30].

אלה שהמשיכו לעבוד, תמכו באחיהם מהסכומים שהשתכרו, והיו מפרישים כספים לתמיכה בקרובי משפחה, לצדקה וגמילות חסדים, ולהחזקת הקהילה היהודית. היה צורך לממן את עבודתה הסוציאלית של הקהילה לפרנסת הפליטים שהגיעו לקז'מרוק מהסביבה וממרחקים חסרי כל, וכן לפרנסת המשפחות שנשארו בקז'מרוק ובניהן עבדו במחנות העבודה בסלובקיה.

בעקבות הגזירות חזרו לחיק הקהילה גם המתבוללים, שהיו עד כה מנותקים ממנה לחלוטין. בעת צרה זו קיבלה אותם הקהילה באהדה, ונעזרה בשרותיהם בסתר, למרות הסכנה הכרוכה בכך. בתחילה עוד היו בידי הרופאים , למשל, אישורים מיוחדים שאיפשרו להם במידת מה תנועה חופשית בעיר (מה שנאסר על היהודים האחרים).

היו גם כאלה שיחסיהם הטובים עם הגויים בקז'מרוק לפני המלחמה נשארו ללא שינוי גם בשעת המצוקה הנוראה של הלשנה וגזירות קשות. אז התגלו כמה גויים, שהצילו את ידידיהם תוך סיכון עצמם ולימים כונו "חסידי אומות העולם"[31].

פרק רביעי

הקהילה היהודית בקז'מרוק מנסה בכל כוחה לשמור על הקיים...

הקרב היה אבוד מראש...

חלק גדול מן היהודים הוכרחו לעבוד עבודות כפיה צבוריות. חלק אחר של היהודים עבדו תמורת שירות צבאי ותמורת גיוס למחנות עבודה. השליטים הסלובקיים הצדיקו זאת בתעמולה נגד היהודים, באומרם שהם מטשטשים את דמותה של סלובקיה הקתולית על–ידי הכנסת השפה והתרבות ההונגריות, ושהם עזרו להונגרים וגם לצ'כים להשתלט על סלובקיה. היהודים התעשרו על חשבון הסלובקים, ולכן עליהם להשיב את הגזילה לעם הסלובקי.

בתחילת ספטמבר 1940 שלחו הגרמנים לסלובקיה עוזרים ויועצים כדי לכהן במיניס-טריוני סלובקיה ובמוסדות השונים. ממשלת סלובקיה קבלה אותם בסבר פנים יפות ובכ-בוד גדול. היועצים היו: פם, למפלגת הלודקים הסלובקית הקתולית; הנקל לנוער של אותה מפלגה; וקצין ס.ס., ויקטור נגלר, כדי לארגן את גדודי ההלינקובה גרדה כדוגמת גדודי הס.ס. בגרמניה. על הגדודים הללו יהיה בעתיד להוציא לפועל, יחד עם הגרמנים, את הגזי-רות נגד היהודים. בכל הפעולות הללו השתתפו גם הגרמנים בסלובקיה בכלל וציפס ובקז'מרוק בפרט. ברחבי המדינה הוקרנו סרטים גרמניים אנטישמיים: בית רוטשילד, היהודי זיס ועוד. במרכז העיר, ליד עיריית קז'מרוק, הוקם עמוד מיוחד, שעליו נתלה העתון הארסי "דר שטירמר", שבו הודפסו דברי שטנה וקריקטורות על העם היהודי.

עד סתיו 1941 חיו יהודי קז'מרוק והסביבה תחת הגזירות הקשות של השלטונות הסלוב-קיים, שהגבילו אותם הן בחיי הכלכלה, הן בחיי החברה והן בחיי התרבות; אולם, בכל זאת, נשארו בקז'מרוק ויכלו, בצורה זו או אחרת, לדאוג לפרנסתם, אם כי, לרוב, תחת פיקוח האריזטורים.

ב– 9.9.41 אושר בפרלמנט הסלובקי קובץ חוקים שיטתי הנקרא בשם "הקודקס היהו-די", שבו היו 270 סעיפים.

בקובץ זה קיבצו וגיבשו שליטי סלובקיה את כל החוקים והגזירות שחוקקו עד אז בענייני היהודים. הקובץ התבסס על העקרון הנאצי, הקובע שמהותו של היהודי הוא גזעו המושחת, ולכן יש צורך לנדות את היהודי ולהוציאו מתוך האומה הסלובקית הנוצרית הנציונל–סוציאליסטית. אין לו תקנה אפילו אם התנצר. הקובץ היהודי איננו אלא מהדורה חדשה ומעובדת של חוקי נירנברג הנאציים.

כאשר הובא תוכנו לידיעת אנשי הקהילה הקתולית, מחו נגדו מזכיר הוותיקן, החשמן לואיג'י מאליונה, והכנסיות הסלובקיות הקתוליות, האוונגליות והלוטרניות נגד ספר זה בעיקר מפני שהוא פגע במומרים, שחסו בצל הכנסיה[32]. מלבד שיקול זה, לא יצאה הכנסיה להגנת היהודים. אם היו בין הכמרים אחדים שגילו יחס אנושי ליהודים ועזרו להם, היה זה מיוזמתם האישית[33].

ע"פ הקודקס האמור נגזר על היהודים לענוד טלאי צהוב בצורת מגן דוד על דש בגדיהם. מחובה זו שוחררו: ילדים עד גיל 6 (לאחר זמן שונה גיל הפטור לגיל 4); בן/בת זוג לא יהודיים, בנישואי תערובת, שלא התגיירו; יהודים שעדיין נותרו בשירות; יהודים שהתנצרו לפני 10 בספטמבר 1941; ומי שהיתה בידיו תעודת "ווינימקה", שהעידה שהוא חיוני לחיי הכלכלה (ר' להלן). הוטל עליהם עוצר עם רדת החשכה ואיסור נסיעה מישוב לישוב אלא ברשיון מיוחד; השלטונות הקפידו לקיים את הגזירות, כך שהיו להן השלכות כלכליות וחברתיות ועל היהודים שהלכו לבית הכנסת היה להקדים ולגמור את תפילת קבלת שבת וערבית בטרם תרד החשכה.

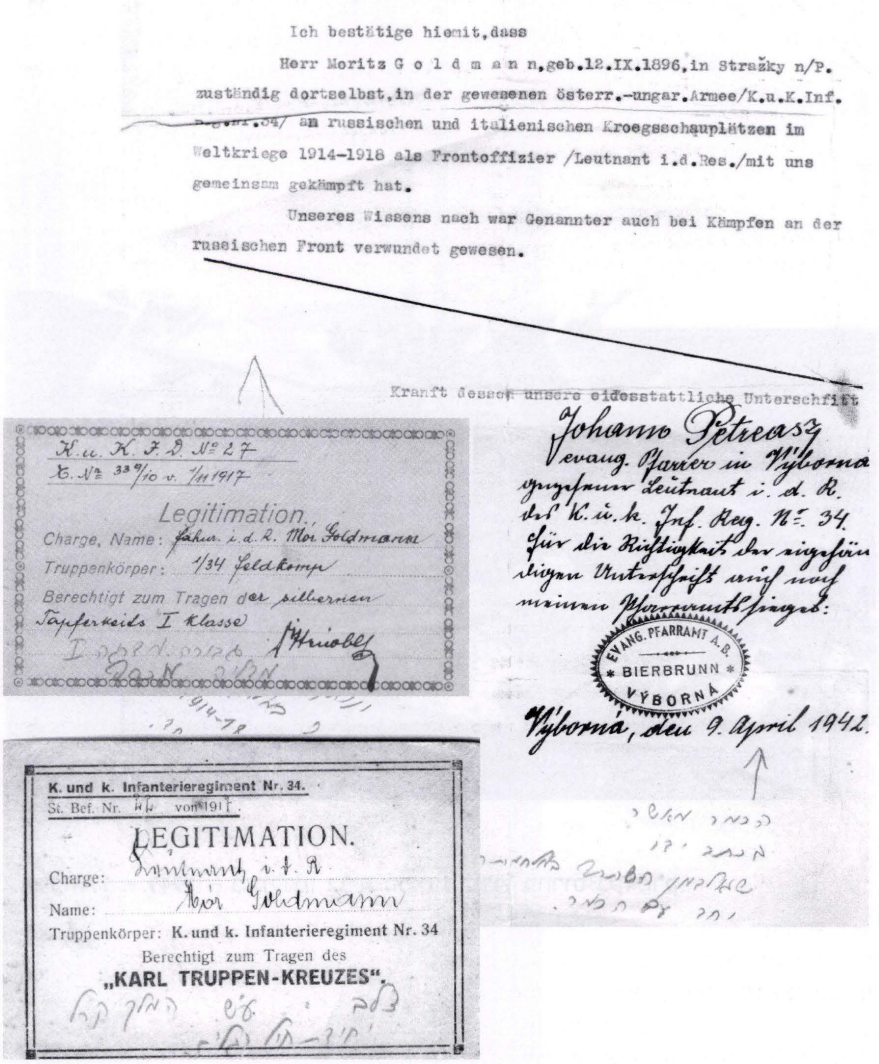
אולם, גם במצב קשה זה יכלו בעלי אמצעים לקנות מהנשיא טיסו תעודות המקנות תואר "מאוד חשוב לכלכלה הסלובקית". תעודה זאת נקראה "ווינימקה" והיא הגנה על נושאיה מפני פגיעות בגוף[34].

אלה שקיבלו את הווינימקה יכלו, בכסף רב, לשחד את הממונים ולא להיכלל ברשימות של אלה שעליהם לצאת ולעזוב בתיהם ל"מחנות העבודה". בעטיה של תעודה זו נשארו בקז'מרוק מספר משפחות, שראש המשפחה או אחד מבניהן היו נושאי "ווינימקה".

יהודי קז'מרוק נמנעו מלצאת לרחובות הראשיים בשעה שהיו בהם סטודנטים גרמנים, כי הייתה זו "מצווה" לפגוע ביהודי מזדמן: הבריונים היו מעיפים כובעים, חוטפים תיקים וזורקים אותם, היו חובטים באנשים ודוחפים אותם ומפילים אותם ארצה. היו גם מקרים של התגוננות מצד היהודים. רוב ההתנפלויות נעשו ביום, אם כי קרה גם שגדודי נוער גרמני וסלובקי, אנשי ההלינקובה גארדה חברו יחד, ופשטו בלילה על בתי משפחות יהודיות לביקורת פתע: "האם עוצר הלילה מתקיים במלואו? "האם יש יהודי בבית שאינו רשום כדייר"? "האם יש סחורות שנסחרות שלא כחוק? האם יש אגירת מזון למעלה מן המותר"? כך הטרידו את היהודים גם בלילות ולא נתנו להם מנוחה.

מיד אחרי הוצאת הצו הנ"ל, החלו הגרמנים המקומיים, בסיוע הנמרץ של גדודי הלינקובה גארדה, לערוך חיפושים בבתי היהודים ולקחת מה שמצא חן בעיניהם. גם מצרכי המזון הדלים שנרכשו על סמך תלושי קיצוב נשדדו על ידם.

בית הכנסת הגדול בקז'מרוק פנה לרחובה הראשי ולמרכז. הוא היה מפואר מאוד[35]. בית הכנסת היה יקר מאד לבני הקהילה, שטיפחו אותו ובמשך כמה עשרות שנים שימש להם כמרכז רוחני ודתי. דווקא משום כך, היה בית הכנסת לצנינים בעיני הגרמנים. בקיץ 1941 נכנסו עשרות בני נוער נאצים לבית הכנסת לעשות בו שמות: שברו את הרהיטים והדלתות, קרעו את הפרוכת, לכלכו את הקירות בכתובות נאצה ובזפת; רק בנס לא פגעו בספרי התורה. מקרה זה פגע מאוד ביהודי קז'מרוק. ראשי הקהילה פנו אל ראשי השלטונות

Ich bestätige hiemit, dass

Herr Moritz G o l d m a n n, geb. 12.IX.1896, in Strašky n/P. zuständig dortselbst, in der gewesenen österr.-ungar. Armee/K.u.K. Inf. Regt. Nr. 34/ am russischen und italienischen Kroegsschauplätzen im Weltkriege 1914-1918 als Frontoffizier /Leutnant i.d.Res./ mit uns gemeinsam gekämpft hat.

Unseres Wissens nach war Genannter auch bei Kämpfen an der russischen Front verwundet gewesen.

Kraft dessen unsere eidesstattliche Unterschrift

Johann Petrecsz
evang. Pfarrer in Výborna
ungarischer Leutnant i. d. R.
des K. u. k. Inf. Reg. Nr. 34.
Für die Richtigkeit der eigenhändigen Unterschrift und mein Pfarramtssiegel:

EVANG. PFARRAMT A.B. * BIERBRUNN * VÝBORNA

Výborná, den 9. April 1942.

K. u. K. J. R. № 27
K. № 33 9/10 v. 1/11 1917

Legitimation.

Charge, Name: Fähn. i. d. R. Mor. Goldmann
Truppenkörper: 1/34 Feldkomp.
Berechtigt zum Tragen der silbernen Tapferkeits I Klasse

K. und k. Infanterieregiment Nr. 34.
St. Bef. Nr. 84 vom 1917.

LEGITIMATION.

Charge: Fähnrich i. d. R.
Name: Mor. Goldmann
Truppenkörper: K. und k. Infanterieregiment Nr. 34
Berechtigt zum Tragen des
„KARL TRUPPEN-KREUZES".

נספח 16 – 7.4.42 – אישור שניתן ע"י יוהן פטר, כומר אוונגלי, על כי שמואל גולדמן לחם איתו במלחמת העולם ה–1 והיה סגן קצין. ראה גם אישור על מדליית כסף וגבורה מדרגה ראשונה.

נספח 17 – 1941 – מ.גולדמן בבית הכנסת הגדול ההרוס בקז'מרק

הסלובקיים, לראש העיר, למפקדי המשטרה ואפילו למנהיג ההלינקובה גארדה הסלובקית שבעיר, במחאה על המעשים הנוראים שעשו הגרמנים.

הם פרטו על נימי הגאווה הסלובקית, וטענו "כי הגרמנים פגעו לא רק ביהודים בלבד אלא בכבוד השלטון הסלובקי ועושים בו כבשלהם". היהודים הציעו להציב שומרים יהודים על בית הכנסת לאחר שהקהילה תשפץ אותו, וביקשו מהרשויות הסלובקיים שיתירו להם להסתובב סביב בית הכנסת גם בשעות הלילה, למרות העוצר. הסלובקים הסכימו, ואף הבטיחו להעמיד שוטרים משלהם סביב בית הכנסת. הקהילה שיפצה את כל ההריסות ובימים הנוראים ובחג הסוכות התפללו בכוונה יתרה.

בעקבות המאורע, אירגנו צעירי הקהילה היהודית, בסתו 1941, שמירה סביב בית הכנסת המרכזי. אולם שמירה זו לא הועילה הרבה. יום אחד אירגנו הנוער הגרמני המקומי וכנופיות ההלינקובה–גארדה מיצעד משותף במרכז העיר. למיצעד הצטרפו צעירים מן הכפרים הסמוכים לקז'מרוק (פולקסדויטשע), ברעש גדול ובזמרה של שירים צבאיים גרמנים וסלובקים. בידי הצועדים היו מכשירי הרס, כגון פטישים, קרדומים ועוד. השומרים היהודים, שהיו נטולי נשק, נוכחו לדעת שיהיה זה איבוד–לדעת אם יתנגדו למתפרעים המשולהבים, ונמלטו לרפת של מר ברגמן. באותו יום נחרב בית הכנסת המרכזי היפה אשר בעיירה[36]. ספרי תורה וספרי הקודש חוללו, והריהוט בבית הכנסת נהרס כליל. עוברי אורח יהודים שנזדמנו באקראי לרחוב הוכו ונחבלו. אחדים מהשומרים היהודים ניסו להתנגד ולהחזיר מכות, אך הקרב היה אבוד מראש. הם היו מעטים נגד רבים, שפעלו בתמיכת השילטונות[37].

נספח 17א' – האניה רודניצאר מתקרבת לחופי הארץ בדצמבר 1939

פרק חמישי

ההעפלה לארץ ישראל

מראשית שנות השלושים החלו צעירים יהודים לעלות ארצה בעזרת תנועות הנוער השונות...

יהודי קז'מרוק היו ציונים ברובם. אחד מהם אף השתתף בקונגרס הציוני הראשון בבזל, וייצג את הקהילה. עם זאת, מלכתחילה התבטאה ציוניותם של יהודי קז'מרוק רק בתמיכה כספית ואידיאולוגית לתנועה הציונית, כי מצבם הכלכלי והחברתי המשופר לא היווה תמריץ לעזוב את מקום מולדתם ואת פרנסתם, כדי ללכת לארץ רחוקה, בלתי מפותחת ומלאה בנעלמים.

רק לאחר שעלתה המפלגה הנאצית לשילטון בגרמניה הסמוכה, החלו צעירים בקז'מרוק לחשוב על העלייה לארץ ישראל בצורה מוחשית יותר.

בהתחלה נעשו נסיונות ספורדיים לעליית יחידים, לעיתים בניגוד לרצון המשפחה, ובמרוצת הזמן התארגנו קבוצות שונות לעלייה מאורגנת יותר.

כך, משנת 1934 החלו צעירים וצעירות יהודים לעלות ארצה בעזרת תנועות הנוער השונות. הם עלו כיחידים או בקבוצות, לאחר שעברו הכשרה מתאימה. ב–1938 החלו לעלות אף משפחות שלמות, שהתארגנו בחבורות. היו שניסו לעלות בדרך בלתי–לגלית.

בתקופה זאת היו הסלובקים מעוניינים לעודד את היהודים לעזוב את סלובקיה. אפילו המגוייסים היהודים בצבא הסלובקי שוחררו אם הוכיחו שבידיהם כרטיס נסיעה לחו"ל.

מספר אחד ממגוייסים אלה, לדיסלב גרוס: "גוייסתי לצבא הסלובקי ברוז'ומברוק. עסקנו שם בעבודות שירות משפילות. גויסתי למחנה עבודה בסלילת כביש עבור הצבא הגרמני. כעבור כמה חודשים מיום הגיוס , אבי שילם עבורי כרטיס לאוניה המפליגה לארץ ישראל, ובעקבות זאת, הצבא שיחרר אותי על מנת לאפשר לי לצאת את סלובקיה"[38]. האוניות הפליגו מברטיסלבה על פני הדנובה דרך בודפשט–הונגריה, יוגוסלביה ורומניה, והמשיכו בים השחור ובים התיכון עד שהגיעו לפלסטינה.

בארגון העלייה ה"בלתי לגלית" עסקו אנשי "ביתר" וה"מזרחי". הודות למאמצים המרו-

בים הצליחו לארגן עלייה של 100 צעירים מן העיירה והסביבה. מר אהרן גרינהוט מבר-טיסלבה היה מאוד פעיל בארגון העלייה. לאצי פנסטר היה אחראי בעיר קז'מרוק על סידור ענייני העלייה[39].

מקז'מרוק נרשמו רבים, אך הציפיה הממושכת ליציאה המקווה גרמה להם להתייאש, וכמה משפחות ביטלו את רישומן וביקשו החזרת כספם[40]. נשארו רק 28 נפשות[41].

גם משה גרוס, שהיה בין המגורשים להונגריה ב–5.11.38 (שבת פרשת לך לך), החליט לאחר הגירוש עם כמה מחבריו לעלות לארץ ישראל והצטרפו לקבוצת קונפינו. בסופו של דבר הפליגה האניה מבראטיסלבה ביום א' 10/12/1939.

שם הספינה שהסיעה את העולים עד בודפשט היה "סוקול". זו היתה ספינת טיולים על נהר דנובה, שמיועדת למטיילים בקיץ, ללא הסקה וללא מקום לינה מאורגן. בבודפשט הוחלפה הספינה באניה גדולה יותר ושמה "טולן", שעל סיפונה התנוסס דגל עם צלב קרס. העולים קיבלו 3 ארוחות ביום בחדר האוכל המרווח ואוכל כשר בגורגו סולינה. שם חיכתה לעולים אניה גדולה ושמה "רודניצ'אר" (Rudnichar), שהיתה צריכה להפליג לים התיכון. אניה זאת נבנתה עוד בשנת 1870 בהולנד להובלת פחם ושנים לא היתה בשימוש מחמת "זיקנה". כעת הכשירו אותה (500 טון ברוטו) להובלת פליטים יהודים. היה זה הסיבוב הרביעי שלה בהסעת מעפילים לארץ ישראל, בפיקודו של הקברניט הבולגרי שהיה סוכנו של איש התנועה הציונית בבולגריה, ברוך קונפינו מסופיה, ועל כן ראו עצמם העולים כקבוצה "קבוצת קונפינו".

התחנה הבאה היתה וורנה בבולגריה, שבה עגנה האניה ב–26/12/39. לאחר מעבר הדר-דנלים הגיעה האניה לקושטא ב–2.1.40. התורכים לא איפשרו לאניה לעגון, ולכן נאלצה האניה לצאת לים השיש חרף סערה שהתחוללה בו באותו זמן. עוד מנמל וורנה נגררה מאחורי האניה סירה ובה 60 פליטים מבולגריה קשורה לאניה בחבל ארוך.

אחרי תלאות רבות בשל שתי סערות בים, הגיעה האניה לרודוס. המזון אזל, והרעב הציק לנוסעים. בנמל זה קיבלו הנוסעים מעט תפוזים, והאניה המשיכה לעבר חיפה, לשם הגיעה ביום ראשון בבוקר 7.1.40. במהרה הורדו הרווקים שבנוסעים, שהיו הרוב, לסירות הקשו-רות על הסיפון, כ–40 איש לכל סירה. הקברניט נתן בידיהם משוטים, והזהירם להשתמש בהם רק בעת צרה בלבד. אנשי הצוות של האניה קשרו בזריזות סירה לסירה בשרשרת, ובעלי המשפחות התחילו לרדת לסירה שנגררה מאחורי האניה כל הדרך.

חמש הסירות הצליחו להגיע לחוף, והאנשים מצאו מקלט בבית העולים בבת גלים. לאחר בדיקת המכס, העלו השוטרים האנגלים את העולים על ארבעה אוטובוסים, כשמ-שוריין המשטרה הבריטית מאבטח את שלום הפליטים היהודים, עד למחנה העולים הבלתי ליגלים בעתלית. שם נשארו עד 24/2/40, ומשם הועברו לבית עולים בתל–אביב, ברח' עלייה[42]. כך הגיעו לארץ 520 גברים, נשים וטף.

נסיון אחר של עלייה בלתי לגלית, שלא עלה יפה, היה זה של הרמן הרבסט: אחרי ששילם את הסכום הנדרש, סידר כל הסידורים המתאימים, עלה באביב 1940 על אניה בשם VOIVODA MISIS, עם עוד כ–500 איש. האניה עגנה בברטיסלבה שלושה שבועות, אך השילטון ההונגרי החליט לבסוף שלא לתת לאניה אישור מעבר. כל האנשים ירדו בבכי מהאניה, והרמן הרבסט אמר לאחותו בז'י שזה סוף חייהם. ואמנם, הוא נספה מאוחר יותר בשואה[43].

עלייה מיוחדת במינה היתה זאת של 350 עולים מסלובקיה, ובהם 11 מקז'מרוק[44], שאו-רגנה על–ידי "ביתר" בפראג. העולים עלו על סיפון האוניה "פנצ'ו" (מקודם "סטפנו")

ב–18/5/40, אבל ההפלגה התעכבה בברטיסלבה כמה ימים מפאת מיעוט הנוסעים, שלא הגיעו למכסה הרצויה לבעלי האוניה. בשלב זה התערב אישית זאב ז'בוטינסקי, ששמע על עיכוב האניה וסיבתו, וניסה לזרז את יציאת האניה. הוא שלח לבוקרשט אחד ממקורביו, בן חורין, כדי להוציא לפועל את ההפלגה, וכך אמנם קרה. האניה הפליגה לדרכה. סמוך לעיר בזדן שעל הגבול היוגוסלבי הועברו מאניה בשם "אורול" לאוניה בשם "פנצ'ו" 101 יהודים ניצולי דאכאו ובוכנוולד, ששוחררו על–ידי הגרמנים על–סמך העובדה שהיו בידיהם תעודות המעידות על הסעתם מעבר לים[45]. ביוגוסלביה שוב התעכבה האוניה כ–50 יום, מאחר שלא ניתנו להם אישורי מעבר. לבסוף ניתנו האישורים המיוחלים, והאניה המשיכה במסעה בדנובה דרך הונגריה, רומניה ובולגריה. דרך הים השחור ומצר הדרדנלים הגיעה האוניה ב–28/9/1940 לפיראוס. בהמשך ההפלגה בים האגאי התנפצה האוניה בגבול בין שטחי יוון לבין שטחי איטליה, והעולים מצאו מפלט באי בלתי מיושב, קמילה מיסי. שם נשארו בתנאים קשים ביותר עד שהגיעה אוניה איטלקית, שהעבירה אותם לאי רודוס באמצע חורף סגרירי וגשום. כדי לתמוך בהם, הגיעו לרודוס תמיכות כספיות מאמריקה, סלובקיה, יוגוסלביה והונגריה. ראשי תנועות הנוער ומנהיגי המפלגות הציוניות שבין העולים הכירו בסכנה הטמונה בבטלה כה ממושכת, וארגנו פעולות תרבותיות: בית ספר, מעין אוניברסיטה עממית ועוד. מרודוס הועברו העולים על ידי האיטלקים ב–12/1/42 למחנה הריכוז פראמונטי (Ferramonti) בדרום איטליה, שבו רוכזו יהודים לא איטלקים. שם נשארו עד ל–10/10/1943, עת ששוחררו על–ידי כוחות בנות הברית. ב– 1/6/1944 הגיעו העולים לנמל אלכסנדריה שבמצרים, וממנה נסעו ברכבת ללוד, לשם הגיעו למחרת היום. כך הסתיימה העלייה הארוכה ביותר והמוזרה ביותר. היא התבצעה באניה בינלאומית, שנבנתה על–ידי האנגלים, נקנתה על–ידי האיטלקים, שטה תחת דגל בולגרי, ולפרקים תחת דגל תורכי. קברניטה היה רוסי, המלחים היו יוונים, הנוסעים היו יהודים, שהפליגו בויזה פאראגואית, לארץ היהודים, שהכניסה אליה היתה אסורה ליהודים[46]. יש בסיפור עלייה זו תמצית של הטרגדיה היהודית של אותה תקופה.

עד כאן העליות. למרות התלאות והקשיים שראינו לעיל, יצאו חלקן לפועל, והעולים הצליחו להגיע ארצה כמעפילים. אבל מסתבר מתוך העדויות שברשותנו, שהיו משפחות שלא לקחו בחשבון את העלייה לארץ, ואפילו לא חשבו להגר למקומות אחרים. כדוגמה נצטט את עדותו של ד"ר הרצוק, יליד קז'מרוק (1926): "אני זוכר שקבלנו ויזה ו– Affidavit (שהיה מאד קשה לקבלה–ח.מ.) מאחד מבני הדודים של אבא שלי לבוא לארה"ב; אבא שלי לא רצה לנצל את הויזה בטענה שהוא לא יודע אנגלית ופחד להתחיל הכל מחדש. הוא גם האמין שהכל יעבור מהר...לארץ ישראל נסעו בעליית הנוער. לפעמים גם הנשים, ונסעו צעירים כחלוצים. אבל לבוא עם משפחה ועם ילדים קטנים לארץ ישראל לא היה מקובל, למרות שהיו מקרים שעשו את זה"[47].

מבין העולים היו אחדים שהתגייסו לבריגדה היהודית, כמו, למשל, אחיו הצעיר של בומי לזר. ב–1938 חיפש בומי לזר, ראש גדוד ב"מכבי הצעיר" בספישסקה בלה, ילדים שיכולים להישלח ארצה במסגרת עליית הנוער, אולם אף הורה לא הסכים לשלוח את ילדו. רק משפחת לזר עצמה הסכימה לשלוח את בנם, אחיו הצעיר של בומי וזה התגייס ברבות הימים לחי"ל[48].

אחרים התגייסו לצבא הבריטי[49], ואחדים התגייסו לצבא הצ'כי[50], כפי שראינו לעיל חמשה משבעת ילדי משפחת שטורך[51] עלו ארצה בשנות השלושים ואילו האחרים נשארו בקז'מרוק. כשהמצב באירופה הלך והחמיר, פנתה רבקה שטורך–כוכבא (שהיתה כבר

TRANS-JORDAN FRONTIER FORCE

CERTIFICATE OF DISCHARGE.

Serial No. 1786

Regtl. No. 2328 Rank TROOPER

Name NAFTALI STORCH.

Branch of Service and nature of C. Sqn. (CAVALRY)

Employment DUTY TROOPER

Date of Enlistment 2nd January, 1937.

Date of Discharge 2nd January, 1940.

Reason for Discharge Termination of Contract

Character VERY GOOD

Further Remarks

Was in receipt of Proficiency Pay and Good Conduct Pay for one badge.

Lieut.-Colonel

Commanding Trans-Jordan Frontier Force.

H.Q.T.J.F.F.

Date 1/1/40.

GPP. 2171—500—27-12-36

HEADQUARTERS
RECORD OFFICE
- 1 JAN 1940
Transjordan Frontier Force

נפתלי שטורך

סמי בושל

הלל וולצק

נספח 18 – 1940 – נפתלי שטורך בא"י כחייל בחיל הספר. משרת בעבר הירדן המזרחי

בארץ) לסוכנות היהודית, וביקשה להפעיל פרוטקציה לקבלת צרטיפיקטים להוריה, כדי שיעלו לארץ. היא נענתה בשלילה, כיוון ששערי הארץ היו נעולים. כשסיפרה בסוכנות שאחיה מגוייס לחיל הספר הבריטי (הוא היה אחד משלושת היהודים היחידים שגוייסו), הציעו לה שאחיה נפתלי יפנה בכתב לנציב העליון ויבקש את הסרטיפיקטים לעלית ההורים. ואכן, כך הוא עשה. כעבור שבועיים נתקבלה תשובתו של הנציב העליון לפיה יהיה עליו לפנות בצינורות המקובלים בצבא; אחרי חודש התקבלו הסרטיפיקטים, ובסוף אוגוסט 1939 עלו ארצה בני משפחת שטורך הנותרים, בעליה ליגלית, ערב פרוץ מלחמת העולם השניה[52].

ברצוננו להביא פה מקרה חריג בהחלט של עליה ליגלית של בת פודולניץ, בסביבת קז'מרוק, בעצומה של המלחמה. מדובר באחותו של אמיל שכטר הנשואה ובתה בת 3, אשר בעלה היה כבר בארץ ישראל ואילו הן נשארו בפודולניץ. בעלה בארץ ישראל הצליח להשיג מן השלטונות הבריטים, שאשתו תיכלל בהסכם חילופי שבויים וכך יחד עם בתה הפעוטה, הצליחה בצורה ליגלית בשנת 1943 להגיע לארץ ישראל, אל בעלה ואל החופש.

הבאנו לעיל כמה דוגמאות של עליות בלתי ליגליות המעידות על כך שגם בקז'מרוק קראו כמה יהודים את הכתובת על הקיר, עזבו את המקום בטרם המשלוחים למחנות המוות, ובכך הצילו את חייהם.

לגבי הצבא הצ'כי – שהוקם על–ידי ממשלת צ'כיה הגולה בלונדון כצבא שחרור המולדת. גוייסו אזרחי צ'כיה שבגולה, כגון בברית המועצות, שם הגיע אחוז היהודים בין המגוייסים ל–70%, ובארץ, שבה התגייסו כ–2000 יהודים החל משנת 1941[53]. בסיס הצבא הצ'כי היה בבת–גלים, שבו עברו החיילים אימונים לקראת הלוחמה במדבר, כשהסתמנה סכנת הפלישה הגרמנית למצרים. לאחר שהסכנה חלפה, העבירו הבריטים את היחידה הצ'כית לאנגליה ומשם נשלחה, יחד עם יחידות בנות הברית, לפלישה לאירופה.[54].

לאחר מכן נעשו ניסיונות נוספים לעלייה בלתי לגלית בברטיסלבה גם על–ידי היודנראט הסלובקי – STREDNA ZIDOV (U.Z)[55].

פרק שישי

מחנות העבודה בסלובקיה

דגם מיוחד במינו...

החל מ–1939, גיבשו הסלובקים תוכנית לניצול היהודים לצרכי עבודה וייעול. החיילים היהודים בצבא הסלובקי לפני 1939 הוצאו במפתיע מיחידותיהם וסופחו כחיילים למחנות העבודה[56].

על שנתוני 1919, 1920 ו–1921 הצהירו הסלובקים שהם חלק מהמערכת הצבאית, ונקראו בשם "הפלוגה היהודית". הממונים על פלוגה זו היו חיילים סלובקים בעלי דרגות נמוכות וחסרי השכלה. ב–1940, בהתאם לחוק הסלובקי, חוייבו היהודים בעבודות כפייה במסגרת מחנות צבאיים, בכפיפות למפקדת פלוגות העבודה שבמיניסטריון ההגנה (MNO).

מחנות העבודה בסלובקיה, שבהם רוכזו היהודים המגוייסים לצבא הסלובקי, היוו דגם מיוחד במינו שכדוגמתו היה רק בהונגריה במלחמת העולם השניה. גם בין תושבי קז'מרוק והסביבה היו "מגוייסים" כאלה. האזרחים שעבדו במחנות אלה, למרות התנאים המשפילים ששררו בהם, זכו להגנת השלטונות מפני המשלוחים, וכך ניצלו מרביתם.

על יסוד החוק הסלובקי, הוחל בינואר 1940 בהקמתן של פלוגות העבודה בקרב הצבא. קצינים וחיילים יהודים, ששירתו באותה עת בצבא הסלובקי, הועברו משירות צבאי פעיל לקבוצות עבודה מיוחדות אלה, והיו מעוגנות בתקנה 150 מ–21.6.1939.

ב–1940, חוייבו גם האזרחים היהודים בעבודות כפייה במסגרת מחנות צבאיים, בכפיפות למפקדת פלוגות העבודה שבמיניסטריון ההגנה.

ב–3 במרץ 1941 התקיים הגיוס הראשון של היהודים, שהגיעו אז לגיל צבא, והוקם אז הגדוד השישי, שהיה מורכב מחמש פלוגות: שלוש (21, 22, 23) של יהודים, פלוגה אחת[24] של צוענים ופלוגה אחת[25], המכונה "פלוגת טנגו", של חיילים סלובקים עבריינים. כל היהודים המגוייסים בגדוד השישי, בכל מחנות העבודה ברחבי סלובקיה, היו מוגנים בחוק מיוחד, ובדרך כלל לא נשלחו למחנות ההשמדה בפולין.

גיוס שני של יהודים לגדוד השישי היה ביום 1 באוקטובר 1941, יום כיפור תש"ב; תאריך זה מהווה סיומה של תקופה נסבלת יחסית וראשיתה של תקופה הרבה יותר קשה, שבה חוקקו חוקים והותקנו תקנות, שנועדו לסלק את היהודים מכל עמדותיהם הכלכליות והחברתיות, להעביר את מקור פרנסתם ואת רכושם לידיים סלובקיות ובסופו של דבר לשולחם למחנות ההשמדה.

כל המגוייסים החדשים, ילידי 20' – 21'[57], שכונו רובוטניקים (Robotnik Zid) או "הפועל היהודי", לבשו מדים מיוחדים, שונים ממדי הצבא הסלובקי. צבעם של המדים הירוקים של צבא סלובקיה שונה לכחול כסמל יהודי.כמו כן אסור היה ליהודים לחגור חגורה, לענוד את סמל המדינה, ולציין דרגות כלשהן. במקום נשק קיבלו אתים, ששימשו אותם גם באימונים צבאיים רגילים, וכל זה גרם להם מבוכה ובושה[58].

בין היחידות של הגדוד השישי היתה יחידה אחת, המורכבת ברובה מבחורים דתיים. הם הקפידו לקיים את המצוות, כולל כשרות, אפילו בתנאים הקשים של מחנות אלה. הצבא העמיד לרשותם משגיח כשרות, סיפק שלוש פעמים בשבוע בשר כשר, ואיפשר להם להתפלל שלוש פעמים ביום. בשבתות ובחגים שוחררו מן העבודה, והחזירו שעות אלה על–ידי עבודה נוספת בכל יום. יחידה זאת נקראה "הפלוגה הכשרה". כשהתחילו המשלוחים לפולין ולא היתה אפשרות של הספקת בשר כשר, היו שהעדיפו לרעוב, אם כי מספרם של המקפידים הלך ופחת ככל שהחריף המצב[59].

עד יולי 1943 עסקו מגוייסי הגדוד השישי בתעשייה ובמלאכה, ובעלי המקצועות החופשיים שבהם הועסקו במקצועם: ד"ר אלכס פלח[60] זכה ליחס מיוחד, ושימש בתחילה כרופא מיוחד ולאחר מכן כרופא אחראי במחנה סווטי–פטר; באותו זמן, עד המרד הסלובקי, היה גם רופא של שדה התעופה הצבאי במקום; אריה האי עסק בנגרות, וכדומה[61].

ביום 1 ביולי 1943 פורק הגדוד השישי, והעובדים נשלחו למחנות עבודה אחרים, לפי בחירתם: נובאקי, סרד, דובניצ'ה, קרלובני, קוסטולונה וסבטי יור[62]. במחנה סבטי יור היו כמה יהודים מקז'מרוק, שסיפרו בעדותם, שהחיים שם היו קשים בהרבה מאלה שבגדוד השישי, מאחר שהם עבדו תחת הפיקוח של ההלינקובה גארדה, בתנאי עבודת פרך. בין היתר עסקו בהרחבת האפיק של נחל דונה, שבמסגרתה הוכרחו לחפור ולמלא 8 או 9 עגלות עפר ליום.[63] במחנות אחרים עבדו הרוב בחפירות תעלות ניקוז, סלילת מסילות ברזל, וחפירת מינהרה ארוכה למעבר רכבות. אחרים עבדו בגדיעת עצים, סלילת כבישים והכשרת שטחים לשדה תעופה צבאי, ותפירת מדים לגארדיסטים.

כאמור, בין המגוייסים למחנות עבודה, היו גם כמה וכמה יוצאי קז'מרוק. חלק מהם היו גם בפלוגה הכשרה,[64] במחנה סרד, הסמוך לברטיסלבה[65]. במחנה זה תפרו העובדים, בין השאר, מדים לגארדיסטים ולנשים, והיה להם מעמד מיוחד. על–יד מחנה סרד היה בית חולים, שבו היו מאושפזים גם יהודים מהמחנה[66].

והנה דוגמה לגורל מגוייס כזה: שלמה (שני) שלוס, יליד 1918 מן העיר קז'מרוק, היה צריך להתגייס לצבא הצ'כוסלובקי בשנת 1939, אולם הוא לא גוייס, כי קיבל דחייה לתקופה של שנתיים, על סמך הודעתו שהוא מתכוון להגר למדינה מעבר לים. ב–1941 הארכו לו את הדחיה לגיוס והפעם למחנה עבודה צבאי סלובקי, לשנה נוספת. אולם בחודש ינואר 1942, קיבל שלוש במפתיע צו גיוס, המחייב אותו להתייצב בכפר צ'מרנע ליד ורנוב (מזרח סלובקיה) למחנה עבודה צבאי סלובקי. בצ'מרנע שהה עד סתיו 1942, ומשם הועבר, יחד עם קבוצה של 80 יהודים אחרים, למחנה עבודה צבאי בקמניצא ליד סנינה, ושם עבד עם יתר היהודים בשירות המחנה. למעשה היו במחנה יותר אנשי שירות מחיילים.

נספח 19 – 1942 – תמונות "המגוייסים" היהודים במחנות העבודה. קבוצה נפרדת של חיילים יהודים במסגרת צבאית לצורכי עבודה – 24 באוגוסט 1940, ללא נשק.

נספח 20 – 1942 – תמונות "החיילים" היהודים – אתים במקום נשק.

מפקד מחנה זה היה סלובקי בשם אדמיצה, נוצרי קתולי אדוק. והוא היה אחד ממקור-ביו של נשיא המדינה , ד"ר יוזף טיסו, שהיה שונא יהודים ידוע. לעומתו, היה אדמיצה איש מתון וסובלני שהטיף לנצרות, וכשהחלו במרץ 1942 הגירושים של יהודי סלובקיה למחנות השמדה בפולין הכבושה, רכשו רוב הצעירים של המחנה, בפקודת המפקד, תעו-דות התנצרות, שבעזרתן אפשר היה להתחמק מהמשלוחים. התעודות נרכשו בכפר רותי-ני אצל כומר הכפר, יווני–קתולי בשם דודינסקי, שעליו נדבר עוד בהמשך. אדמיצה גם אילץ את יהודי המחנה לבקר בכנסייה אשר בכפר, והיה עליהם להופיע גם בפני הכומר לווידוי. בקמניצה שהו העובדים היהודים עד אביב 1943.

כמעט בכל מחנה עבודה, חוזרת ונשנית תופעה מיוחדת ליהודים: הם הצליחו להשתחרר לחופשת השבת באמצעות אישורים שזוייפו בהם חתימות וחותמות של הממונים עליהם. הם היו עוזבים את המחנה בלילה בדרכים עוקפות, וחוזרים למחרת בלילה, מאחר שבלילה לא היתה ביקורת. הטפסים סופקו על–ידי עובדים יהודים ששירתו במשרדים של המחנות, כמו, למשל צבי בלומנשטוק ממחנה הומנה. הבחורים לא פחדו, כי כדי להיות בבית, יחד עם הוריהם, שנשארו בקז'מרוק בזכות ה"וינימקה", היו מוכנים לשלם כל מחיר שהוא[67].

גם שלמה גרינולד–גרונסקי, מכפר הליגובצה שבסביבת קז'מרוק, גוייס ב–12.2.1940 למחנה עבודה צבאי בעיירה טרבישוב (מזרח סלובקיה). גם הוא, כפי שעשו אחרים בתקופה זו, הגיש בקשה להשתחרר מהמחנה בנימוק שברצונו להגר לארץ ישראל. משנענה בחיוב, נסע לברטיסלבה, עלה על אוניה בשם "הנסיכה מריצה" ושהה על סיפונה 21 יום בנמל, עד שהתקבלה הודעה כי לא ניתן רשיון הפלגה. אז חזר לבית הוריו, ושם קיבל, כעבור חודשיים, צו גיוס משלטונות הצבא הסלובקי. עם הצו היה עליו להתייצב במחנה הצבאי בצ'מרנע ליד וורנוב שבמזרח סלובקיה. בשנת 1941 גוייס גם אחיו מיצי אפרים לצבא הסלובקי, למחנה עבודה בעיר סבינוב שבמזרח סלובקיה. מהמחנה הצבאי צ'מרנע הועברה יחידתו לעיר פרשוב, אף היא במזרח סלובקיה, שבה היתה קהילה יהודית גדולה. כעבור זמן מה , הועבר מפרשוב לעיר רוז'ומברוק (מרכז סלובקיה), ושם עבד יחד עם צעירים יהודים אחרים בהקמת אנדרטה לזכר קצין סלובקי גבוה, שנהרג בחזית המזרח בברית המועצות. אחרי סיום הקמת האנדרטה, הועברה היחידה לקמניצה נד שירוקי, שוב במזרח סלובקיה, שם הועסק מיצי בעבודות שונות ביערות הסביבה (כריתת עצים וניסורם).

בקיץ 1943 נתקבלה, כאמור כבר, פקודה ממשרד הפנים הסלובקי שהעובדים היהודים, שעד עכשיו היו תחת השלטון הסלובקי הצבאי, עוברים לידי השלטון של ההלינקובה גארדה. שינוי זה התבטא בהעברת העובדים למחנות אחרים. גרונסקי וחבריו הועברו לסבטי יור, ששם עבדו בעבודה גופנית קשה ומפרכת – חפירת תעלת ניקוז לנהר מורבה , שנעשתה בידיים וללא מכונות חפירה; גם יחס המשגיחים הגארדיסטים היה קשוח. מסבטי יור עברו לאיבנקה ליד ברטיסלבה, וגם שם המשיכו לעבוד בחפירות תעלות ניקוז.

היו מקרים, שבאותו מחנה נפגשו אחים או קרובים אחדים מאותה משפחה, והדבר הקל עליהם את החיים במחנה העבודה הסלובקי.

שלמה גרינולד–גרונסקי מספר שבהתחלת שנת 1944 הועברה יחידתו לקרלובני (צומת רכבות חשוב) אשר במרכז סלובקיה ושם עסקה היחידה בחפירת מנהרה ארוכה למעבר רכבות. כעבור חודש, הועברו שוב לבנסקה–בלה ועסקו בסלילת מסילת ברזל מבנסקה בלה עד לבנסקה שטיאבניצה[68].

מחנות עבודה צבאיים אחרים היו גם בערים טרבישוב, מיכלובצה, פרשוב , ודונובלי[69].

הגדוד השישי היה מפוזר בכ–40 מחנות עבודה: בקטנים היו כ–20 עובדים, והגדולים והי-דועים יותר היו: צ'מרנע, סבינור; סבטי פטר, סבטי יור; לאב–זוהור (שבו היתה "הפלוגה הכשרה"); הומנה. מחנות אלה התקיימו עד לתחילת המרד הסלובקי, באוגוסט 1944. כל היהודים שהיו במחנות העבודה ברחבי סלובקיה ועבדו בכפייה בעבודות שירות, מלאכה ותעשיה, היו מוגנים מפני גירוש למחנות ההשמדה, למרות שבכמה מחנות היו גילויי אנטישמיות.

היו גם שלושה מחנות מסוג אחר, לא צבאי, בהנהלת U.H.U.: נובאקי, סרד ווהנייה. מי שלא הייתה לו ויזה ימקה ולא גוייס לפלוגות עבודה בצבא, גורש לעבודה באחד משלושת המחנות. מחנות אלה הוקמו כמפעלי ייצור של המדינה. היו בהם מפעלים תעשיתיים, בתי מלאכה, שבהן נוצלו המיומנויות המקצועיות של כל עובד יהודי והופעל ציוד שהוחרם מהיהודים. בסרד, למשל, הוקמה נגרייה[70] מהגדולות והחדישות בסלובקיה. יושבי המחנה עסקו גם בענפים אחרים, כגון קונפקציה, ייצור כובעים, שענות, כימיה, ייצור צעצועים, ייצור רשתות, מסגרות ונפחות, ייצור צינורות ביטון ובניה במסגרת מינהל הבנייה הממ-לכתית.

בנובאקי עסקו בקונפקציה, ייצור כובעים, ייצור שטיחים, רפדות, פרוונות, ייצור מבר-שות, ייצור לבוש תחתון, עיבוד צמר אנגורה, ייצור תיקים, קרטונאז', חריטת עץ, פחחות, בניה במסגרת מינהל הבניה הממלכתי; פעלו גם סדנה למכניקה ומעבדת צילום.

בויהנייה ייצרו קונפקציה, פרוונות, תעשיה כימית, כובענות, ייצור צעצועים, ייצור רשתות, ייצור תיקים, נגרות ומסגרות.

למחנות ניתנה אוטונומיה מלאה בניהול ענינים כלכליים . בראש כל מחנה עמד קומיס-אר שהיה גם מפקד המשמר. מעל לקומיסארים הממשלתיים, הוקמה לשכה מרכזית –U.K. – כמוסד מייעץ, שבה היו גם נציגי ה–U.Z. והמחנות[71].

הצלחתם הכלכלית של המחנות האלה היתה גדולה: הם כיסו את הוצאות התפעול והו-תירו רווח, אשר עבר לקופת המדינה. להצלחה תרמו פדיון העבודה של העובדים ומחיר נמוך יחסית של המוצרים. כל אוכלוסיית המחנה שולבה בתהליך הייצור. יום העבודה במחנה נמשך עשר שעות, משעה 7 בבקר עד שתים עשרה בצהריים, ומשעה אחת עד שש. בשבת אחה"צ וביום ראשון לא עבדו.

לפעמים, לצורך מילוי תפקידיהם, יצאו העובדים את המחנה להרכבת תוצרתם: כך יצאו הנגרים ממחנה סרד להרכבת מדרגות ונגרות בניה באתרים ולהרכבת מקפצה לקפיצות סקי בהרי הטטרה הגבוהים; המסגרים יצאו להרכבת בית חרושת לטבק, וכל אלה בנוסף למת-כננים, סוכנים וקנינים. כך התהוותה תופעה מוזרה, המתוארת בפי אחד החוקרים כדלק-מן: "כך נוצר במשך הזמן מצב גרוטסקי. במדינה שאסור בה ליהודים לעסוק בכל מלאכה המפרנסת את בעליה, היה מחנה העבודה היהודי משגר סוכנים נוסעים לפירמות אריות ומוכר סחורותיו לעיני כל, למורת רוחם של כל מיני מתחרים"[72].

ליד עבודות הייצור במחנות העבודה, טיפחו היהודים פעילות חברתית המבוססת על תנועות הנוער הציוניות השונות, בעלות רקע אידאולוגי וחברתי שונים, שקיימו קשרים עם הנהגות תנועות הנוער הפועלות במחתרת[73].

אולם, אין לחשוב, לאור האמור לעיל, כי חיי היהודים במחנות העבודה היו קלים. נהפוך הוא: חלק ממפקדי המחנות היו סדיסטים, שהרבו להתעלל ביהודים: במחנה סרד, למשל, היה מפקד המחנה בשם ווזאר סדיסט, שנתן יד חופשית להתעללות ביהודים ואפשר לשדוד את רכושם; בנובאקי היה מפקד המחנה פולהורה, סטודנט לרפואה שתיין, בעל

Zoznam miest / táborov kde zlúčili príslušníci VI.rob. práporu.

Paleta	100 ludí	Podskalka	400 Ludí
Kuchyna	120 "	Svaty Peter	250 "
Radosice Sanok	200 "	Jamnik Kalenik	200 "
Presov	30 "	Lab	250 "
Trebisov	200 "	Zohor	400 "
Rusomberok	20 "	Svaty Jur	450 "
Banska Bela	100 "	Devinska Nova Ves	100 "
Borkut	30 "	Hochstetno	30 "
Zilina	25 "	Zobor	25 "
Vrutky	30 "	Kralovany	100 "
Hanusovce	220 "	Porubka	100 "
Podbansko	80 "	Lesť	
Okolicne	15 "	Kamenica nad/Cir.	90 "
Vyhne		Ivanka pri Dun.	80 "
Podturen	25 "	Nitra	
Michalovce	50 "	Nove [illegible]o n/V	
Dubnica	50 "	Stara Lura	
Kostolna	200 "	Caramsek	
Javorniky		MNO Bratislava	
Oremlas	50 "	Biskupice Zlatovce	
Cemerne	500-600 "	Pierova Lieskova	
Sabincv		Podolinec	
Humene	250 "	Banska Stiavnica	
Zamutov	30 "	Banska Bystrica	

נספח 21 – 10.2.1940 יולי 1943. רשימת המחנות של הגדוד השישי (גדוד העבודה)

Jozef	2.2.1921,Michalovce	Michalovce	21/32363/41.Pp	nenej		R.O.Sv.Jur	slobodný	maliar	
SCHVERCMAN Adalbert	30.1.1921,Plaveč-Sabinov	Plaveč-Sabinov	21/46091/41.Pp	není	není	R.O.Sv.Jur	slobodný	rolník	./.
SCHWEMEL Arnód	14.11.1921,Lastovce-Trebišov	Lastovce Trebišov	21/51462/41/Pp	není	není	nemá			
SCHWICHER Pavel	31.12.1921,Bratislava	Bratislava	21/04828/41.Pp	21.7.1937 krst. list má	má	R.O.Sv.Jur	slobodný	maliar	rolník
SPITZER Viliam	23.10.1921,Turč.Sv.Martin	Turč.Sv. Martin	21/28218/41.Pp	není	není	R.O.Sv.Jur	slobodný	stroj.zámočník	
STRELINGER Pavel	11.12.1921,Brtkáň Maďarsko	Bratislava	21/04614/41.Pp	15.3.1942 krst. list má	nemá	R.O.Sv.Jur	slobodný	drevár	stolár
SCHARFSTEIN Karel	29.9.1921,Nitra	Nitra	21/38151/41.Pp	není	nemá	R.O.Sv.Jur	slobodný	obch.pom.	mulér
SCHLESINGER Max	19.8.1920,Topoľčany	Topoľčany	20/50623/40.Pp	není	nemá	R.O.Sv.Jur	slobodný	učitel	elektrikár
STEKAUER František	16.3.1920,Slanica	Dol.Kubín	20/23009/40.Pp	5.8.1942,krstný list má	má	VT.Kame-nica n/Cir.	slobodný	elektrotech.telefonista	
STEINER Imrich	27.4.1920,Budapešť Maď.	dtto Prešvidza	20/42936/40.Pp	není	nemá	PO-Liptov. Sv.Peter	slobodný	šofér	automechanik
SCHIFFER Henrich	8.6.1920,Sered-Trnava	Sered-Trnava	20/53499/40.Pp	není	není	R.O.Sv.Jur	slobodný	obchodník	./.
SCHVARZ Šimon	27.11.1920,Bratislava	Bratislava	20/04410/40.Pp	není	nemá	R.O.Sv.Jur	slobodný	robotník	./.
SCHWARZ Karol	25.3.1917,Vondrišel Galhiča	Spiš.Bela Kežmarok	17/20010/39-Pp	26.4.1943,krstný list má	má	R.O.Láb	slobodný	student	rolník
SZABO Viliem	8.12.1917,Litava-Žilina	Rajec-Žilina	17/59110/39-Pp	není	má	R.O.Zobor	slobodný	uvádník	robotník
STEINER Edrich	11.8.1915,Košono-Maďarsko	N.Kaston/Vilš/31265/39-Pp		není	nemá	R.O.Sv.Jur	slobodný	medik	./.
SCHREIBER Leo	6.9.1914,B.Bystrica	B.Bystrica	14/07046/36-Pp	není	má	P.O.Liptov. Sv.Peter	slobodný	LUDr	hudobník
SCHUHFELD Šalamon	17.11.1918,Kežmarok	Kežmarok	18/20053/39-Pp	21.2.1939 list má krst.	má	VT.Kame-nica n/C.	slobodný	obch.pom.	šofér
SCHLOSSS Leopold	26.12.1918,Ľavoša	Sp.Podhradie Ľavoša	18/ 24130/38-Pp	není	nemá	P.O.Láb	slobodný	čalunník	./.
SCHEINER Gabriel	27.10.1916,Maďarsko	Prešov dtto	16/61733/36-Pp	6.11.1942,krstný list má	nemá	VSD Prešov	slobodný	šofér	automecha-nik
SZABO Ladislav	19.6.1921,Urmin -Nitra	Urmin-Nitra	21/36745/41.Pp	5.8.1942 krstný list má	nemá	V.T.Kame-nica n/C.	slobodný	chemik	./.
SCHWARTZ Jozef	7.5.1916,Topoľčany	Topoľčany	20/36726/40.Pp	není	nemá	V.T.Kame-nica n/C.	slobodný	student	hospodár

נספח 21 א' – רשימת המגוייסים למחנות העבודה

מצבי רוח משתנים, שנהג להתעלל ביהודים. במחנה ויהנייה היה המפקד הגרדיסט גינדל, שהנהיג עונש מלקות, וחודשים רבים אחרי העונש נותרו סימנים ופצעים שלא הגלידו.

גם ההגנה מפני המשלוחים, שהצבענו עליה לעיל, לא היתה מוחלטת: במשלוח של 23 בספטמבר 1942, המכונה "הטרנספורט של יום כיפור", למשל, חסרו למכסה של 1000 איש כ–300 והם נלקחו מהעובדים במחנות סרד ונובאקי.

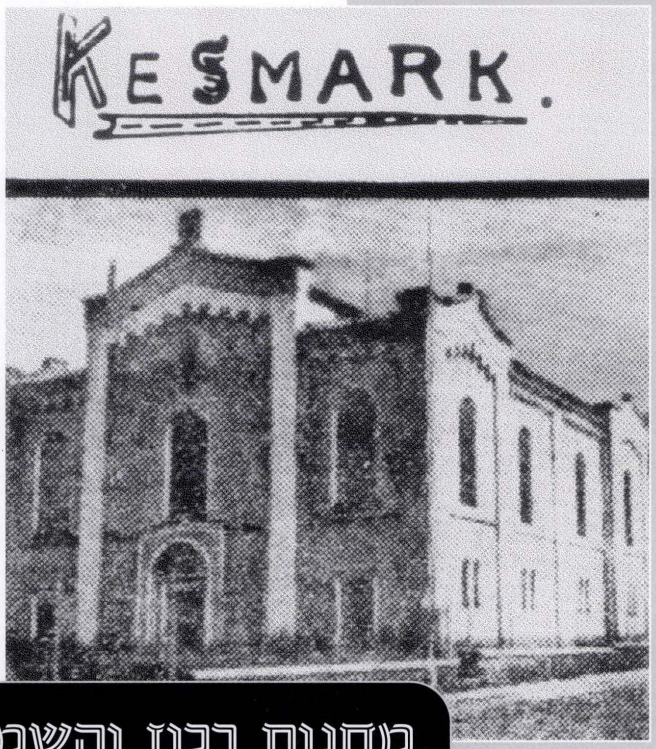
סיכום

באוגוסט 1944, כשהחל המרד הסלובקי הגדול, ברחו כל היהודים ממחנות העבודה. רובם הצטרפו לפרטיזנים, ו–85 מהם נפלו בפעולות המרד הסלובקי. חלק אחר עבר למקומות מחבוא בקז'מרוק. וחלקם נפל לידי הגסטפו, ואז הובלו לאושוויץ או למחנות השמדה באזור לובלין[74].

לסיכום פרק זה על מחנות העבודה, לא נוכל להתעלם מהעובדה שתופעה ייחודית זו ליהדות סלובקיה מאופיינת על–ידי אמביוולנטיות בולטת: מחד גיסא, ראינו התחשבות מסויימת, ולפעמים מפליאה, של השילטונות לדרישות היהודים ("הפלוגה הכשרה", חופשות שבת, התפילות בחגים, אירועי תרבות מיוחדים) וההגנה שניתנה לעובדים היהודים מפני המשלוחים; ומאידך גיסא, עצם הרצון להשפיל, לפגוע ביהודים ולנצלם, בלווי כל הסממנים האכזריים של השנאה האנטישמית המובהקת.

אנו סבורים שגורמי אמביוולנטיות זו טמונים, אולי, בגישה הסלובקית לבעיה היהודית. לסלובקים היה נח להשתמש ביהודים, ככוח אדם זול, ולכן היה ראוי לשמור עליהם כדי לנצלם לפיתוח הכלכלה. כך אולי ניתן להסביר את העובדה, שאפילו האנטישמיים שבסלובקים, או, לפחות, לא כולם, לא אימצו את תורת "הפתרון הסופי של הבעיה היהודית" של הנאצים בקיצוניותה, עד כמה שהדבר התאפשר להם.

חלק שלישי

מחנות רכוז והשמדה

אושוויץ

אם נכנס לאושוויץ לא תהא לנו אפשרות לצאת משם"

(פליטה מפולין)

מחנה אושוויץ הוקם על–ידי הנאצים בשנת 1940, ליד העיר אושוינצ'ים (Oswiecin) שבפולין, כ–200 קילומטרים צפונה מקז'מרוק. המחנה נבנה על–ידי עובדי כפייה יהודים שגרו באושוינצ'ים ובסביבה.

ב–1 במרץ 1941 הביאו הנאצים כ–10,900 אסירים למחנה, רובם אסירים פוליטיים פולנים. ביניהם היה יוז'י פוז'ינסקי, שעל פועלו בקרב האסירים היהודים מקז'מרוק נרחיב את הדיבור בהמשך. באותה תקופה נבנה מחנה שני, המכונה אושוויץ 2 או בירקנאו, שלצורך בנייתו פונו כ–2000 כפריים פולנים מבביצ'ה, בודי, ראייסקו, בזיזינסקה (בירקנאו), ברושקוביצ'ה, פלווי והארמזה. בתיהם של תושבי כפרים אלה נהרסו, כדי לפנות שטח לבניית מחנה זה. בירקנאו היה, למעשה, מחנה ריכוז והשמדה בתאי גזים ומשרפות.

כן הוקם גם מחנה שלישי, אושוויץ III– בונה מונוביץ. השם בונה בא ממפעלי גומי מלאכותי, "בונה", שבמונוביץ. במרוצת הזמן נבנו עוד 45 מחנות משנה, שבהם עבדו האסירים בפרך עד אפיסת כוחותיהם.

במרץ 1942 הוקם אגף נשים במחנה אושוויץ 1. קבוצות הנשים הראשונות, שנאסרו והוחזקו באגף זה, היו 999 נשים גרמניות ממחנה רונסברוק, ומספר זהה של צעירות מפופראד שבסלובקיה, שהגיעו למחנה עם המשלוח הראשון מסלובקיה, ב–26 במרץ 1942. משלוח זה כלל גם צעירות מקז'מרוק, שפופראד מצויה במרחק של כ–24 קמ" דרומית לה. מתאריך זה ואילך החלו הגרמנים לאכלס את המחנה על ידי יהודים, שנלקחו מכל רחבי אירופה וגם מסלובקיה.

בפרק זה נביא כמה עדויות של ניצולים ממחנה אושוויץ, יוצאי קז'מרוק, המשקפות את המעבר האכזרי מחיים אנושיים לתופת של המחנה. העדויות מראות, שלמרות התנאים התת–אנושיים של החיים במחנה, נשמר צלם האנוש אצל חלק מהאסירים. יחסי האהבה

והאחווה, שנרקמו בין האסירים מקז'מרוק, נשמרו גם לאחר שחרורם וקישרו ביניהם לכל חייהם של הניצולים אפילו אם גרו בארצות שונות ומרוחקות.

סלובקיה היתה הראשונה מבין גרורות הרייך שמילאה את ציפיות ממשלת גרמניה בפתרון ה"שאלה היהודית" בדרך של גירושים אכזריים. היא עשתה זאת ללא לחץ גרמני[1]. לפי דעה אחרת, נבע הדבר מהתיאום המתמיד במדיניות הפנים והחוץ של סלובקיה עם גרמניה הנאצית, שהוליך את הממשלה להחלטה הגורלית לגרש את היהודים[2]. כבר ב–10 בפברואר 1942, גזרה ממשלת סלובקיה על כל היהודים להרשם רישום חדש בפרטים מלאים: שמות, תאריך לידה מלא, מין, מצב משפחתי, מקום לידה, מען מגורים מלא ומדוייק. השלטונות הקפידו מאד בבצוע הגזירה. הרשום בקז'מרוק נערך בבית הקהילה, וראשי המשפחות רשמו את נפשות ביתם. היו יהודים שלא נרשמו, כי סברו שמוטב להסתכן ולא להרשם, ואכן צדקו: לאחר מכן התברר, שברישום זה נתנו היהודים התמימים פרטים מלאים, ופרטים אלה הקלו על ההלינקובה גארדה את מלאכת גירוש היהודים מסלובקיה. אולם עוד בתקופה זו, גם כשכל היהודים נדרשו להרשם במרשם התושבים, לא היו סימני חרדה, כי חשבו שהרישום נעשה לשם גיוס היהודים למחנה עבודה.

עוד באותו חודש, גזרו שלטונות "או–הו" הסלובקיים להחרים מהיהודים בגדי צמר עוד-פים, פרוות ובטנות, והותר להם להחזיק דברי לבוש מוגבלים. הם טענו, שלא יתכן שצבאות גרמניה, בעלי בריתה של סלובקיה, לוחמים בחזית בקור ובכפור למען תקון העולם, וסלובקים רבים עובדים בגרמניה למען הרייך, בעוד שהיהודים לבושים בבגדים חמים[3].

באותו חורף, אירגנה הקהילה היהודית בקז'מרוק מבצע חורף לנזקקים; למחסן מוצנע שבבית הקהילה הובאו בגדי חורף, וכל יהודי, שנזקק ללבוש חם, היה בא למחסן, ומקבל את הלבוש ההולם אותו.

באותו חורף פשטו המחרימים על בתי היהודים בקז'מרוק כדי להחרים תכשיטים, שעוני זהב וחפצי חן, ניירות ערך ומטבע חוץ, אולם לא הצליחו במבצע זה, מפני שיהודים רבים החביאו מבעוד מועד חלק מרכושם, כדי שיעמדו להם כחסכונות לעת הצורך.

נוכחנו לדעת שבהרבה עדויות, ואפילו בכמה ספרים הדנים בנושא, חלו אי–דיוקים ביחס לתיאום בין התאריכים הלועזיים והעבריים, שבהם התרחשו האירועים, שעליהם נרחיב להלן את הדיבור. טבעי שכך יקרה, מאחר שהאנשים נוטים לזכור אירועים ביתר בהירות מאשר תאריכים. לכן, להבנה יתרה ומדוייקת של השתלשלות המאורעות, נביא להלן את התאריכים העיקריים והרלוונטיים של התקופה הנסקרת:

ראש חודש ניסן תש"ב	1 בניסן 19 במרץ 1942
ג' בניסן תש"ב שבת פרשת "ויקרא"	21 במרץ 1942
י' בניסן תש"ב, שבת הגדול	28 במרץ 1942
יום ד', יד בניסן תש"ב ליל סדר ראשון	1 באפריל 1942
יום שבת של חול המועד פסח תש"ב	4 באפריל 1942
ו' בסיון תש"ב חג שבועות	22 במאי 1942
שבת פרשת "בהעלותך", כ"א בסיון תש"ב	6 ביוני 1942
שבת ראש השנה תש"ג	12 בספטמבר 1942
יום ב' י' בתשרי יום כיפור	21 בספטמבר 1942
שבת, חג סוכת ט"ו בתשרי תש"ג	26 בספטמבר 1942
יום א', שמחת תורה תש"ג	4 באוקטובר 1942

פרק ראשון

הטרנספורטים הראשונים

א. מרץ 1942

כבר בחודש פברואר 1942, הגיעו לקהילת קז'מרוק ידיעות על גירוש צעירים יהודיים הממשמש ובא, באמצעות המקורבים לראשי קז'מרוק[4]. אולם עד כמה שהפחידה והדאיגה ידיעה זו את יהודי העיירה, היתה הדעה הכללית שהמגורשים ילכו למחנות עבודה או להתיישבות מחודשת בפולין, ולכן לא היו נסיונות בריחה רבים.

בו זמנית, החלו להגיע לקז'מרוק שמועות על מה שמעוללים הנאצים ליהודים בפולין. אחד מהפליטים הרבים שהגיעו אז מפולין לקז'מרוק, בן ציון כאלפ, הזהיר את מקורביו שלא ישלחו את הבחורות לפולין, כי לא תחזורנה משם[5]. אולם, שמועות אלה הופרכו ע"י ראשי הקהילה. אף אחד בקז'מרוק לא היה יכול להאמין לידיעות על רציחות המוניות ועל ההריגות בקבר אחים: "לעומתו (כאלפ) אמר ברודי לא לעשות פניקה"[6].

אברהם ברודי היה מנכבדי הקהילה בקז'מרוק באותה תקופה. האוירה היתה אמנם קשה, אבל עוד קיננה בלב היהודים התקווה למצוא פתרונות, אולי בעזרת פעילי קבוצת העבודה, כולל הבריחה לארצות השכנות שלא נכבשו ע"י הגרמנים. רוב נסיונות הבריחה מקז'מרוק היו להונגריה. מספרת אחת הבורחות על נסיון כזה, שנעשה בחודש מרץ 1942:

"אדית, נושי, עוד חברה ואני אירגנו מונית. הנהג היה יהודי בשם אורן. היה עליו להעביר אותנו להונגריה, שאז עוד לא היתה תחת כיבוש גרמני. שמו לנו מלכודת. אחרי חצות המשטרה תפסה אותנו, ושחררה אותנו רק אחרי שההורים שלנו שילמו סכום מסויים"[7].

לאחר פורים תש"ב – 3 במרץ 1942 – נערכה בבית משפחת גולדשטיין החתונה היהודית האחרונה בעיר קז'מרוק, לפני הגירוש. חג הפסח התקרב, ואנשי קהילת קז'מרוק ביקשו רשות מהסלובקים להפעלת מאפית המצות, אך נענו בשלילה[8]. בינתיים גילה להם

פקיד בכיר שהם עומדים לעזוב את בתיהם לפני פסח. השמועה פשטה בכל הקהילה, והי-הודים היו בהלם.

ב–19 במרץ 1942, ראש חודש ניסן תש"ב, הכריזו יהודי קז'מרוק על תענית ציבור להסרת רוע הגזירה. היו בין היהודים כאלו, שנמלטו ועברו את הגבול להונגריה תוך הסתכ-נות גדולה. היו שנפלו למלכודות על ידי הלשנה של מבריחי הגבול, שקיבלו הון עתק. ואילו כל האחרים, שנשארו בקז'מרוק בפחד גדול לגבי העתיד, החלו להתכונן לחג הפסח. למרות איסור מטעם השלטונות על אפיית מצות, התארגנה הקהילה במחסני הקהילה והתכוננה לחג הפסח. האפיה היתה ידנית, וכמנהגם מדי שנה הכינו קמחא דפסחא – מפעל המיועד לעזור לנזקקים לקניית מצרכים לפסח.

בשבת ה–21 במרץ 1942 נאספו כחמישים צעירות יהודיות בבתיהן בקז'מרוק ובסביבה, כולן רווקות מגיל 16 ומעלה. כולן רוכזו במרתף המועצה האזורית של קז'מרוק. מכמה משפחות נלקחה יותר מבחורה אחת.[9] היו כמה צעירות, שלמרות שנרשמו בזמן כנדרש, לא צייתו לקריאת ההתייצבות למשלוחים אלא עזבו את בית הוריהן ומצאו מקומות מחבוא. אבל השלטונות הסלובקיים גזרו, שאם הצעירות לא תתייצבנה, תילקחנה אמהו-תיהן. שתי נשים פקדו את הבתים של הצעירות הנעדרות והזהירו מפני הגזירה. בעקבות זאת יצאו הצעירות ממחבואיהן והתייצבו למשלוח. בהקשר זה נביא כאן מקרה יוצא דופן, שקרה בקז'מרוק בימים אלה: "למשנה לרב חסידי, שהיה אלמן והיתה לו בת שקראו לה מלכה; היא נחשבה "מבוגרת" – בת 25, התחתנה עם בחור חרדי... החופה והקידושין לא נרשמו בעירייה ולכן לא היתה לה תעודה של נישואין אזרחיים. היא היתה אם לחמישה ילדים ובאו לקחת אותה עם הבנות... הקהילה טיפלה בעניינן והיא לא נלקחה ונמחקה מהרשימה"[10].

נושאי ה"ווינימקה" (להזכירנו, היה זה אישור המעיד על כך שנושא תעודה זו חיוני לכלכ-לת המדינה ולכן אין לגרשו) לא נלקחו בתחילה לאושוויץ, אבל היו מקרים שאישור כזה לא מנע את הגירוש, מאחר שבאותו רגע הוא לא היה בהישג ידו של המגורש. מספרת גיזי שלוס: "הייתי זכאית לאישור (ווינימקה), שצו גירוש לא חל עלי. אבל האישור נשלח לפי כתובת הפירמה בפרשוב, ולכן לא היה בידי שום מסמך שאני פטורה מגירוש"[11]. בשל כך נלקחה גיזי עם יתר הצעירות.

היו גם כאלה, שלא סמכו על האישורים, וירדו למחתרת. מספר אמיל שכטר מפודולינץ: "החלטתי שאסור להסתמך על האישור הנ"ל, ושעלי לרדת למחתרת. הצלחתי להעביר למכר סלובקי כמויות של סחורות טקסטיל. הלכתי עם אמי לכפר הסמוך בשם הוידמרק ושם פנינו לכומר היווני–קתולי בשם דודנסקי, אשר אמר לנו עוד לפני חודשים אחדים: "אם אתם תהיו זקוקים לעזרה, תבואו אלי, אדאג לכם". הכומר הטוב מסר לנו כתובת של איכר רותיני, הגר יחד עם בני ביתו ביער ליד טחנת קמח, המכונה טחנת קמח אשר ביער".

ביום א', 22 במרץ, נלקחה קבוצה ראשונה של צעירות למחנה צבאי בפופראד. שם היו עד יום רביעי, ה–25 במרץ. הקבוצה השניה של הצעירות, שרוכזה גם היא במרתף המוע-צה האזורית של קז'מרוק, נלקחה לפופראד באותו יום רביעי וצורפה לקבוצה הראשונה.

הצעירות שהו בפופראד כמה ימים תחת שמירה קפדנית מאד, שמנעה כל נסיון בריחה. והרי עדותה של מרגיט בכנר גרוסברג[12]: "לפני גירושי לאושוויץ (חשבתי שלוקחים אותנו לעבודה), עבדתי בתור מנהלת חשבונות בנגריה גדולה, שהשתייכה לגרמני אחד בשם רודו-לף פלנצ'ר, אשר השתדל לשחרר אותי מחובת הגירוש; הוא הציע גם סכום כסף גדול למפקדי המחנה בפופראד, אבל בקשתו נתקלה באזניים אטומות של הסלובקים הפשיס-

טים. אנשי ההלינקובה גארדה אשר בפופראד לקחו מאתנו כסף ותכשיטים שהיו אתנו, בטענה ש'בין כה אין לכן צורך בהם כי לוקחים אתכן מכאן לעבודה ובמקום העבודה החדש שלכן אין צורך בכסף ובתכשיטים".

בשלב זה חשבו עדיין הצעירות שלוקחים אותן למחנות עבודה, ולא העלו על דעתן את הצפוי להן.

ביום ד' – 25 במרץ 1942[13] גורשו לאושוויץ ברכבות משא כל הצעירות היהודיות שרוכזו בפופראד, כ–1000 במספר[14].

ב. אפריל 1942

אחרי משלוח ראשון זה, החלו הסלובקים להכין את המשלוח השני, ולשם כך עצרו צעירות נוספות והפעם גם גברים מגיל 16 עד 45. המעצרים החלו כבר יומיים לאחר המשלוח הראשון, בשבת הגדול 28 במרץ, שבה נעצרו כמה צעירות בבתיהן[15].

מעצרים נרחבים בוצעו גם בערב פסח – יום א', 1 באפריל 1942. המעצרים נמשכו במשך כל היום וגם בעיצומו של ליל הסדר. מספר ליוש צולמן: "באמצע עריכת הסדר, הגיעו לביתי שוטר סלובקי ואיש מן ההלינקובה גארדה, והם אמרו לי שעלי לבוא אתם למקום ריכוז היהודים אשר בעיר. ביקשתי מהם שישאירו אותי עד למחרת הבוקר ואני עצמי אגיע למקום הריכוז. האמינו לי והלכו להם. ובאותו יום (2 באפריל – הערה שלי ח.מ.) הועברנו לפופראד, ועוד באותו יום לז'ילינה. מז'ילינה נסענו שוב בקרונות בקר לאושוויץ"[16].

על מעצרים בליל הסדר הראשון מספרים גם ש. גברייהו[17] ולאצי פנסטר[18]: "בליל פסח תש"ב נלקחו האנשים משולחן ליל הסדר. גם אני נלקחתי לבית הסוהר המחוזי . קצין המשטרה בשם בטינה ממוצא צ'כי שהכירני אישית, תמורת 200 קרונות שיחרר אותי. בעת שחרורי אמר לי: "תהיה זהיר, הלילה יגורשו מן העיר הרבה יהודים. עברתי בזהירות ברחובות צדדים, כדי להגיע לביתי וכדי להזהיר את קרובי משפחתי על מה צפוי להם. הגעתי ישר לזרועות חוליית שוטרים אשר "עסקה" באותו העת באיסוף יהודים. נמסרתי לידי שוטר בודד אשר בבניין העירייה. למזלי, הטלפון צלצל והשוטר ניגש לחדר השני. אני כמובן ניצלתי את העדרותו של השוטר ויצאתי מן הבניין. הפעם הייתי זהיר יותר. הספקתי להודיע לאחי והסתתרנו בגג הבית בו גרנו. נשארנו 10 ימים במחבוא המאולתר . אחי עמנואל, שלא הספיק בעוד מועד להסתתר, נתפס וגורש. אחרי השחרור לא חזר, ניספה בפולין".

אל תחנת הרכבת בקז'מרוק הגיעו בני משפחתם של המגורשים כדי להיפרד מהם. אמן של בז'י וגיזי לבית הרבסט הביאה עם בנה הצעיר סל גדול קלוע מלא בסוודרים מבית החרושת המשפחתי, שחולקו למגורשות.

מספרת בז'י הרבסט: "לקחו אותי למרתף של המועצה האיזורית "Bezirksamt" ושל המשטרה, למקום שבו קיבצו את הבנות, כחמישים במספר, לתחנת הרכבת בקז'מרוק. ראיתי את אימי עם שני אחיי. בידיהם היה סל גדול קלוע ובתוכו מעל 20 סוודרים שהיו לנו בבית מבית החרושת שלנו [בווינה – ח.מ]. בהרגשה עצובה ובלב כבד נפרדנו אחת מהשניה. בתוכי הרגשתי שזו פרידה לתמיד... ועל תנאי הנסיעה מספרת היא: עלינו על 40 קרונות להובלת בהמות, בכל קרון כ– 50 בנות. בכל קרון היה רק חלון אחד בגודל של

50–60 סנטימטר עם סורגים, בלי מים, בלי שירותים. ישבנו על הריצפה של הקרון, בכינו בשקט שלא ישמעו. פחדנו ממה שלא ידענו. כשהתקרבנו לגבול פולניה סיפרו לנו שתי צעירות, שהגיעו לקז'מרוק כפליטות מפולין ושהיו באותו קרון לאושוויץ: 'אם ניכנס לאושוויץ לא תהא לנו אפשרות לצאת משם'"[19].

ג. מאי - יוני- יולי 1942

לאחר המשלוחים האלה, נערכו משלוחים אחרים של צעירות וגברים בתדירות רבה (כמעט כל שבוע) מחודש אפריל עד התחלת חודש יוני, שאז החלו משלוחים של משפחות שלמות[20]. מעידה עליזה הלק–גולדמן[21]: "משנת 1942, כל יום שני אספו אלף ומאתיים יהודים מכל רחבי סלובקיה. ביום החמישי העלו אותם על הרכבת בקרונות בהמות, ונשלחו ללובלין או לאושוויץ. יהודי וגוי ניהלו את המשלוחים – ד'ורי קליין ומרצ'ק"[22].

לגבי המשלוחים מכל רחבי סלובקיה, ראה עדותה של מרים הניג: גורשתי ביוני 1942 מפרשוב לפופראד ומשם לז'לינה. בפופראד עבדתי במשרד הגירושים שני חודשים, טיפלתי בכרטסת של היהודים המגורשים למחנות השמדה. ראיתי כיצד הסלובקים מביאים מכל קצווי סלובקיה יהודים חולים, ישישים, חולים ואמהות עם תינוקות. הסלובקים טענו לשם הטעיה שכולם מובלים לעבודה. שאלתי גארדיסט סלובקי האם הזקנים, התינוקות והחולים – גם הם מסוגלים לעבוד. האם גם אותם משגרים לעבודה. הוא התחמק מלתת תשובה."

בגירוש הגדול, שהתקיים ביום 30.5.42, גורשו מן העיירה רוב רובם של היהודים[23]. בעיירה נשארו אז, בסך הכל, 50–60 משפחות יהודיות, שהיתה להם "ווינימקה נשיאותית" של הנשיא טיסו (הדרגה הגבוהה ביותר של ווינימקה – ח.מ), והיהודים המועטים, שהועסקו על–ידי האריזטורים ללא "ווינימקה", מאחר שהיו זקוקים להמשך עבודתם במפעלים.

בנוסף לאלה היו יהודים ספורים שהתחבאו בקז'מרוק ובסביבה[24].

"בקרב המגורשים למחנות פולין היו: הוריי היקרים, אחי גזה, אחי ארמין ומשפחותיהם. יהודי קז'מרוק המיועדים לפולין רוכזו בתוך המבצר טקלי'[25]. לאבי הי"ד היו אחד–עשר אחים ואחיות בסביבת העיר קז'מרוק, וכולם גורשו לפולין הכבושה בתאריך הנ"ל יחד עם בני משפחותיהם מרובות הילדים. פרט לשתי קרובות, אף אחד מהם לא חזר ולא זכה לראות במפולת הגרמנים ועוזריהם הסלובקים"[26]. שלב זה של משלוח משפחות שלמות זיעזע את הקהילות היהודיות בסלובקיה בכלל, ובקז'מרוק והסביבה בפרט, יותר ממשלוח הצעירות והצעירים שקדמו להם. בעוד שניתן היה לחשוב שהצעירים נלקחו למחנות העבודה, היה ברור לכל כי משפחות שלמות, על זקניהן, אינן נלקחות למחנות עבודה. רק אז היו נסיונות נואשים של יהודים נושאי ווינימקה (ואף של לא יהודים) להציל קרובים וידידים.

נביא להלן דוגמא אחת מפיה של עליזה הלק ילידת ז'לינה, שנישאה לאיש קז'מרוק ד"ר גולדמן: "נסעתי במיוחד לז'לינה למקום שריכזו שם את היהודים למשלוחים במטרה להציל את גיסי – ד"ר ליאו גולדמן, יליד פודונימץ בסביבת קז'מרוק, שעבד בפופראד כרופא שיניים, הוא ורעייתו. באתי למשרדו של המנהל, דיורו קליין, שלמדתי אתו בבית הספר. היו שם אלפי אנשים, שכולם רצו לשחרר את קרוביהם. כשהוא ראה אותי, עשה

נספח 21 ב' – "טקלי שלוס" המבצר בלב קז'מרוק

לי סימן שאחזור בשעה אחת. כשחזרתי אף אחד לא היה במשרד, הוא קיבל אותי וסיפר-תי לו שנמצאים פה גיסי ואשתו. אמר לי לחזור בשעה חמש, במקום איסוף היהודים, ליד קרונות הבהמות שבהם נלקחו כולם לאושוויץ או ללובלין. הוא אמר לי שכאשר מרצ'ק יקרא את שמם אעשה לו סימן ואז הוא יוציא אותם, ואמנם כך היה והם ניצלו... באותה הזדמנות פגשתי שם את חברתי מרגיט קליינהנדלר שהייתה מזכירה של עו"ד ווייס, לא יהודי, מקז'מרוק. היא הייתה יחד עם כל משפחתה – ההורים המבוגרים ואחיה הנשוי עם ילדה קטנה. אנחנו לא נלקחנו כי לבעלי היתה ווינימקה נשיאותית. קראתי לה מחוץ לרי-כוז היהודים והצעתי לה להתלוות אלי, כי היה לה סיכוי להינצל, אבל היא לא היתה מוכנה לעזוב את משפחתה. אף אחד מהם לא חזר"[27].

בין המשפחות שנלקחו היתה גם משפחת צוקרברג, תושבי קז'מרוק. לאב המשפחה היתה ווינימקה , שכן הוא עסק בתעשיית עצים והיה מומחה בעיבוד עצים, כריתת יערות והכנת משלוחים לתעשיית התאית. הפירמה שהוא עבד בה היתה בבעלותם של אחים פצ'ק, כפי שהוזכר לעיל' מפעל גדול בשם Prazska Nevisidelska Cellulovka ביוני 1942 נלקחו ההורים ושני ילדים. השלישי, אברהם, נמלט ושרד, והנה סיפורו: "רצו לקחת גם אותי אך אני נמלטתי. אבי היה באותו יום באיזה כפר בענייני עבודה. אני ביקשתי מאמי להסתתר והאמנתי שיש לאבי קשרים טובים בין האיכרים, אשר יהיו מוכנים להסתיר את המשפ-חה. אני לא האמנתי לגרמנים שמדובר כאן על התיישבות בפולין. בינתיים הביאו את אבי כדי לצרפו לטרנספורט, אחרת היו לוקחים מישהו אחר במקומו. אני נשארתי והסתתרתי בשדה דגן, שהיה מאחורי ביתנו. שוטר מצא אותי והביא אותי לתחנת המשטרה. שם ביקשתי לשירותים, נעלתי את הדלת מבפנים וקפצתי דרך החלון, שהיה בגובה של 3.5 מטר, אל תוך החצר של תחנת המשטרה – ונמלטתי. ברחתי לאחת השכנות, אשר נתנה לי מיקלט ללילה אחד. מהשכנה עברתי למבנים של הקהילה היהודית והסתתרתי על עליית הגג. הייתי שם שלושה או ארבעה ימים. אחד החברים של אבי, שמעון אנגלנדר, הגיע והביא לי בגדים של איכר ותעודה על שם יאן בוהינצק (Bohuncak Jan). עם משאית הביא אותי ללבצופצה (Levcovce). זאת היתה אחוזה של יהודים כ–10 ק"מ דרומית מקז'מרוק. לאחר מספר ימים הועברתי לזוג איכרים זקנים אשר היו זקוקים לעז-רה, ושם עבדתי עד לשיחרור האיזור על ידי הצבא הרוסי בתחילת ינואר 1945. עם השיח-רור חזרתי ברגל לקז'מרוק, ושם פגשתי פליטים בודדים שיצאו מהמחבואים. עד לפרוץ המרד הסלובקי באוגוסט 1944 הגעתי פעמיים לקז'מרוק בסתר. הגעתי לביתו של הרב גרינבורג שנשאר בקז'מרוק עם מספר לא גדול של יהודים; שאבתי עידוד ממנו וחזרתי לכפר. נחשבתי לגיבור [בשל כך] שאני, נער בן 16, חי לבד עם זהות שאולה. התייסרתי מאוד שאני ברחתי ומשפחתי הלכה – אבדה, וזה ליווה אותי כל הזמן. מרבית הזמן הייתי לבד. בקיץ ישנתי בגורן ובחורף ברפת עם הפרות. המזון היה מספיק ופשוט: חלב , לחם , תפוחי אדמה , ירקות וגם בשר פעם–פעמיים בשבוע. עבדתי בשדה עם סוסים בחריש , בהובלות, ולפעמים יצאתי עם כבשים למרעה."[28].

ד. אוגוסט - ספטמבר- אוקטובר 1942

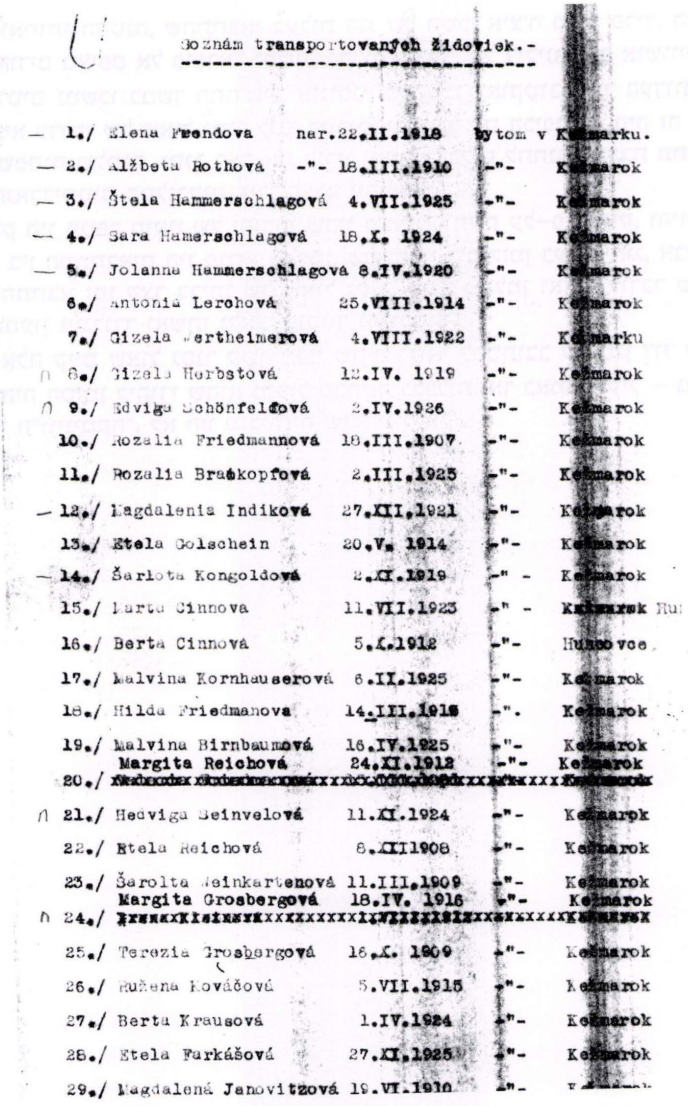
עד ראש השנה תש"ג (ספטמבר 1942), המשיכו אנשי ההלינקובה גארדה לעצור את היהודים המתחבאים. שאול גסנר, אחד מניצולי קז'מרוק, מספר שלילה אחד נעצרו אחיו

בן ה–13 ואחותו הקטנה, שהתחבאו בעלית הגג של השכן איצ'ה מאיר פריד. הם הובאו עם עוד יהודים מציפס אל פופראד ומשם, בקרונות בקר, אל ז'ילינה ואל אושוויץ.

הטרנספורטים נמשכו במשך החודשים אוגוסט, ספטמבר ואוקטובר, אך העדות היחידה שבידינו היא עדותו של שאול גסנר לגבי הטרנספורט של יום הכיפורים. היה זה טרנספורט של משפחות שלמות. גסנר ראה את הוריו ואחיו מובלים לתחנת הרכבת תחת משמר כבד של הגארדיסטים הסלובקים, וידו קצרה מהושיע[29].

בקז'מרוק היו מספר מועט של יהודים שהיו רשאים לחיות על–פי החוק, והיתר נאלצו להתחבא. בין המתחבאים היו מוריץ גולדמן, שהתחבא רוב הזמן בעלית הגג, אביו ארתור גולדמן שהתחבא זמן קצר בביתו של שאול גסנר, משה פוגלמן ואדית לורכר שהתחבאו בביתה, שמעון אנגלנדר ואשתו ולאצי פנסטר ומשפחתו.

עם כל אלה קיים שאול גסנר קשר מפני שהיה רשאי להסתובב עם מגן דוד קטן בדש מעילו, שהיה הסימן ליהודי שהוא מועיל מבחינה כלכלית. אך כאמור לעיל – גם יהודים אלו, בעלי ה"ווינימקה", לא היו מובטחים שלא יגורשו[30].

Zoznám transportovaných Židoviek.-

1./	Elena Frendova	nar.22.II.1918	bytom v	Kežmarku.
2./	Alžbeta Rothová	-"- 18.III.1910	-"-	Kežmarok
3./	Štela Hammerschlagová	4.VII.1925	-"-	Kežmarok
4./	Sara Hamerschlagová	18.X. 1924	-"-	Kežmarok
5./	Jolanna Hammerschlagová	8.IV.1920	-"-	Kežmarok
6./	Antonia Lerchová	25.VIII.1914	-"-	Kežmarok
7./	Gizela Wertheimerová	4.VIII.1922	-"-	Kežmarku
8./	Gizela Herbstová	12.IV. 1919	-"-	Kežmarok
9./	Edviga Schönfeldová	2.IV.1926	-"-	Kežmarok
10./	Rozalia Friedmannová	18.III.1907	-"-	Kežmarok
11./	Rozalia Brackopfová	2.III.1925	-"-	Kežmarok
12./	Magdalenia Indiková	27.XII.1921	-"-	Kežmarok
13./	Štela Golschein	20.V. 1914	-"-	Kežmarok
14./	Šarlota Kongoldová	2.XI.1919	-"-	Kežmarok
15./	Marta Cinnova	11.VII.1923	-"-	Kežmarok Hu
16./	Berta Cinnová	5.I.1912	-"-	Humenné
17./	Malvina Kornhauserová	6.II.1925	-"-	Kežmarok
18./	Hilda Friedmanova	14.III.1918	-"-	Kežmarok
19./	Malvina Birnbaumová	16.IV.1925	-"-	Kežmarok
20./	Margita Reichová	24.XI.1913	-"-	Kežmarok
21./	Hedviga Beinvelová	11.XI.1924	-"-	Kežmarok
22./	Etela Reichová	8.XII1908	-"-	Kežmarok
23./	Šarolta Weinkartenová	11.III.1909	-"-	Kežmarok
24./	Margita Grosbergová	18.IV. 1916	-"-	Kežmarok
25./	Terezia Grosbergová	16.X. 1909	-"-	Kežmarok
26./	Ružena Kováčová	5.VII.1915	-"-	Kežmarok
27./	Berta Krausová	1.IV.1924	-"-	Kežmarok
28./	Etela Farkášová	27.XI.1925	-"-	Kežmarok
29./	Magdalená Janovitzová	19.VI.1918	-"-	

נספח 22 – 1942 – משלוחי הטרנספורטים

Okresný úrad v Kežmarku.

Ku [illegible] 501/1942 prez.

2.4.42

Dodatok k soznamu transportovaných Židoviek.

52./	Maria Katzová,	nar. 15.I.19[illegible]	býva Kežmarok
53./	Regina Katzová	" 27.10.1919	"
54./	Editha Dickmannová	" 16.9.1923	"
55./	Alzbeta Goldsteinová	" 16.I.1923	"
56./	Alica Goldsteinová	" 10.8.1924	"
57./	Rebeka Riemerová	" 23.7.1917	"
58./	Miriam Hornová	" 8.III.1925.	"
59./	Fany Sternová	" 10.9.1910	"
60./	Felicia Wachsmannová	" 22.VI.1922	"
61./	Ester Goldmannová	" 26.12.1923	"
62./	Viola Grossová	" 19.V.1919	"
63./	Maria Singerová	" 3.11.1923	"
64./	Šarolta Jonapová	" 9.11.1914	"
65./	Helena Saxová	" 24.V.1912	"

V Kežmarku, dňa 30.III.1942.

Na stráž !

okresný náčelník.

2./

30./	Rozalia Farkašová	nar.	26.VIII.192	bytom	Kežmarok
31./	Rela Kalusová	-"-	16.V. 192	-"-	Kežmarok
32./	Helena Freierová	-"-	6.I.1909	-"-	Kežmarok
33./	Alžbeta Freierová	-"-	9.IV. 191	-"-	Kežmarok
34./	Ida Feuereisenová	-"-	12.XII-.190	-"-	Kežmarok
35./	Fani Grosbergová	-"-	2.VII. 192	-"-	Ľubica
36./	Irena Reichová	-"-	12.IX. 1907	-"-	Kežmarok
37./	Gertruda Kleinbergerová	-"-	3.IV.1922	-"-	Spišská Belá
38./	Fani Mangelová	-"-	16.I. 1922	-"-	Holumnica
39./	Sidonia Tacková	-"-	24.V. 1924	-"-	Holumnica
40./	Ella Mangelová	-"-	2.V.1920	-"-	Slovenská Ves
41./	Maria Weisbergová	-"-	24.I. 1917	-"-	Lendák
42./	Etka Lercherová	-"-	20.VIII.191	-"-	Lendák
43./	Izabela Somerfeldová	-"-	4.XII.1917	-"-	Ľubica
44./	Viera Goldmannová	-"-	6.VI.1921	-"-	Ľubica
45./	Edita Goldmanová	-"-	19.III.1924	-"-	Kežmark
46./	Erika Laxová	-"-	10.II.1924	-"-	Kežmarok
47./	Sidonia Helerová	-"-	2.XII.1907	-"-	Ždiar

Potvrdzuem správne prevzatie horemenovaných 47 židoviek k ďalšiemu pokračovaniu.

V Poprade, dňa 27.marca 1943 o.....hod.

Na stráži

Okresný úrad v Kežmarku.

Ku Sí [illegible]:86/1942 prez.

Soznam transportovaných Židov

1./Bergmann	Alfons	nar.28.XI.1922	Kežmarok
2./Brodmann	Eugen	" 10.I .1923	"
3./Bittermann	Šalamon	" 20.VIII.1923	Spišská Belá
4./Birnbaum	Adolf	" 31.X. 1924	Bušovce
5./Bittermann	Gejza	" 17.VII. 1921	Sp.Belá
6./Breitkopf	Josef	" 6.III. 1920	Kežmarok
7./Birnbaum	Moric	" 18.V. 1923	Bušovce
8./Deutsch	Viliam	" 30.I. 1923	Ľubica
9./Elgelhart	Dávid	" 1.IX. 1899	Kežmarok
10./Engel	Josef	" 20.X. 1906	"
11./Engelhart	Filip	" 9.I. 1908	"
12./Engel	Adolf	" 21.II. 1920	"
13./Engelhart	Viktor	" 25.X. 1912	"
14./Eliaš	Vladislav	" 25.V. 1908	"
15./Freyer	Alfred	" 8.III. 1903	"
16./Friedmann	Eugen	" 21.XI. 1922	"
17./Friedmann	Leo	" 21.XII. 1901	Ľubica
18./Frei	Adolf	" 6.XI.1900	Kežmarok
19./Frei	Gejza	" 28.III.1906	"
20./Goldschein	Josef	" 11.I. 1911	Kežmarok
21./Grosberg	Koloman	" 21.V. 1924	"
22./Grosberg	Leopold	" 25.VIII.1900	"
23./Goldmann	Šimon	" 19.VI. 1925	"
24./Grosswirt	Ervín	" 26.III.1923	"
25./Gruber	Milán	" 17.VI. 1925	"
26./Goldfinger	Samuel	" 12.VI. 1923	Holumnica
27./Grossberg	Henrich	" 27.X. 1913	Kežmarok
28./Gärtner	Pinkas	" 16.III.1922	"
29./Gärtner	Samuel	" 12.I. 1923	"
30./Gruber	Juda	" 24.VIII.1912	"
31./Gärtner	Saul	" 18.II. 1921	"
32./Gärtner	Viliam	" 11.VII.1909	"
33./Grün	Maximilian	" 28.XII.1925	"
34./Grünwald	Izrael	" 21.XI. 1911	"
35./Goldmann	Samuel	" 22.VIII.1925	"

Okresný úrad v Kežmarku.

Kežmarok, 7. IV. 194-.

Ku číslu: 381/1942 pres.

Dodatok k zoznamu transportovaných Židoviek.

78./Friedmannová Edita,	nar. 4. V.	1924	Kežmarok,	zatknutá 7. II. 42-	1/18	-D/5
79./Aranka Goldmanová	" 15. X.	1919	"	dodaná už 2. II. 42	5/20	
80./Mellerová Edita	" 23. IX.	1923	"	--.--	-/19	
81./Grossbergová Anna	"28. V .	1918	"	zatknutá 7. IV. 42	4/2	-D/1
82./Lorberová Katarina	"15. X .	1924	"	" 7. IV. 42	6/16	-D/3

פרק שני

באושוויץ - ההלם ונסיונות ההשרדות

ממשיכה בז'י הרבסט לספר בעדותה: "אחרי נסיעה ארוכה הגענו למחנה אושוויץ. בצעקות 'מהר! מהר!' הורידו אותנו מהרכבת. ראיתי שער גדול ועליו קשת והמילים "Arbeit Macht Frei" – "העבודה משחררת". לבשתי שמלה יפה, ומזוודה קטנה היתה בידי. הקולות של ה–ס.ס. העירו אותי מההלם הנורא. בין הבנות חיפשתי את אחותי גיזי. אחרי שמצאתי אותה, נשארנו יחד לעמוד בשורה. ההבטחה לאמי, שאעזור לגיזי, היתה חזקה מאוד[31].

מיד עם הגעתן, נלקחו הצעירות למקום הנקרא סאונה. היתה זאת בריכה שבה היו צריכות להתפשט לגמרי. לקול צעקות הס.ס.: "verlausten Juden" (יהודים עם כינים) נגזזו שערותינו, יצאנו מהסאונה נתקפנו בהלם כי לא הכרנו זו את זו[32] [33]: "כשנכנסנו למחנה אושוויץ ועמדנו בשורה כדי להיכנס לצריף הראשון, משכה את תשומת ליבי בחורה שיצאה מהדלת השניה. היא היתה בלי שערות, בבגדים דומים לבגדי הצבא הרוסי. חבל היה קשור למותניה. לא היכרתי אותה, התבוננתי; המראה שלה היה לא רגיל. גוף בסמרטוטים ועיניים. אחרי שהילדה הזאת פתחה את פיה וקראה בשמי, הכרתי אותה: בת כיתתי בורישקה צ'ובל מפופראד".

טיפול אכזרי אף יותר קיבלו הגברים. כשהגיעו למחנה, הופשטו לגמרי והוכנסו למרתף, ושם הוכו על–ידי אנשי ס.ס. מכות נמרצות. לאחר מכן הלבישו אותם במדים של שבויי מלחמה מברית המועצות, שמתו מפאת התנאים הקשים ותת– התזונה וכן עקב מגפת מחלת טיפוס הבהרות אשר פרצה בקרבם. למחרת בואם לאושוויץ הועברו הגברים תחת ליווי משמר ס.ס. לבירקנאו, ושם, אחרי שנעשה להם חיטוי, הוכנסו לאורוות סוסים, בהן היו שלוש קומות של מיטות. אנשי ס.ס דרשו ששמונה אסירים יתנדבו להיות "שטובנע-לטעסטא", כלומר אנשים שיהיו אחראים לסדר ולניקיון בצריפי המגורים. שמונה אסירים

התנדבו וביניהם איש קז'מרוק ליוש צולמן, והממונה עליהם היה פושע גרמני בשם אלפרד קיהלר, שהיה כלוא אף הוא בבירקנאו.

מספר צולמן: "גם אני הייתי בין שמונת המתנדבים, אבל רק שני ימים החזקתי מעמד בתפקיד שטובענעלטעסטע; תפקידנו היה להצדיע בפני הגרמנים , אשר באו לבלוק שלנו, ולהודיע על מספר מדוייק של הנוכחים בבלוק. בדיוק בזמן שגרמני שהה בצריף, בא אחד מאסירי המחנה, אשר גר בצריפנו; הכריז הגרמני: "פלשמעלדונג" ["ספירה כוזבת" – ח.מ.]. האסיר המסכן, אשר מן המחראה נלקח על ידי יהודי בשם ש. כ., אשר בא לבירקנאו לפני-נו מצרפת, והוא [ש.כ. – ח.מ] בגלל התנאים האיומים אשר שררו במחנה מוות בירקנאו, נהפך לחיה טורפת, ואיבד את דמותו האנושית, ש. כ. במכות חזקות אשר הנחית על האסיר היהודי האומלל הרגו. ש.כ. היה בתפקיד קאפו במחנה אימים זה. במקרה הופיע גרמני אשר תואר לו "לאגערעלטעסטא" זאת אומרת זקן המחנה, והוא בעצמו פושע פלילי שהועבר לאושוויץ מבית הסוהר בגרמניה. הוא אמר שבעוד זמן מה יבקר בצריף שלנו אוב-רשטורמבאנפיהרר (Obersturmbannfuehrer) שוורצהובער (גרמני מאוסטריה). שוורצהובר הופיע והוא בחר מקבוצתנו 120 בחורים חזקים ואני בקרב הנבחרים. כך הגענו לבונה, חזרנו לאושוויץ ומאושוויץ נסענו ברכבת לבונה, והמשכנו ברגל ללכת יחפים צריכים לחסוך את הנעלים למקום עבודתנו"[34].

אחת השאלות המתעוררות בעקבות העדויות של ניצולי מחנה ההשמדה אושוויץ בכלל, ויוצאי קז'מרוק בפרט, היא: איך יכלו הם להישרד בתוך התופת של מחנה המוות, מול הנא-צים שאיבדו צלם אנוש. נראה לנו, כי תופעה זאת היא, בין היתר, תוצאה של חוסן פיזי וחוסן נפשי שהורכבו מכמה גורמים שחברו יחד, כגון: המטען התרבותי, ההכשרה המק-צועית, תושייה, יכולת ההסתגלות וכושר עמידה בסבל, בנוסף לעזרה הדדית. לטענתנו, נחונו במיוחד יהודי קז'מרוק בתכונות אלו, והן שהצילו אותם במחנות פעמים רבות. להלן נביא עדויות , המאששות טענה זו (ברור שהיה גם יסוד חזק של מקרה ומזל). החוסן הפיסי היה גורם טרומי חשוב מאוד, מאחר שבלעדיו סווגו האסירים, עם הגעתם אל המח-נה, עם הנשלחים ישירות אל המשרפות (לא במשלוחים הראשונים של הבנות). כבר כאן נוצר יתרון לבני קז'מרוק הודות למערכת החינוך המצויינת שהיתה שם, שבה הושם דגש על ספורט. אולם, גם אם גורם זה היה הכרחי, הרי לא היה בו די, כי גם האדם החזק ביותר פיסית, ללא התכונות האחרות, דינו להיכנע במרוצת הזמן.

מתוך עדויות הניצולים נראה שהגורם המשמעותי ביותר היה החוסן הנפשי, שחיזק את החוסן הגופני גם ברגעים שניטלו מהאסיר כל כוחותיו, והוא היה חלוש וחסר כל תקווה ואף ראה לפניו את המוות.

המטען התרבותי שאיתו הגיעו הניצולים למחנה, כמו ידיעת השפה והתרבות הגרמנית, עזר בוודאי להשתלב בעבודות משרדיות שהיו פחות קשות ומסוכנות. לפעמים גם ידיעת המוסיקה ונגינה על כלים מוסיקאליים עזרו לאסירים להינצל. מרגיט גרוסברג, למשל, חיברה הימנון באושוויץ, שהופץ במהירות ועזר לעודד את רוחם של האסירים[35].

באשר להכשרה מקצועית, היה חשוב לגרמנים לנצל את אלו מבין האסירים אשר התמחו במקצועות שהיו נחוצים במחנות, כגון: עבודה משרדית, עזרה רפואית (רופאים וחוב-שים), חייטים, טבחיות ועוד[36]. לעוסקים במקצועות אלה היו סיכויים גדולים יותר להיש-רד (להלן אביא מספר עדויות בנושא זה).

בכל אלה בא לידי ביטוי המצב הגופני, המקצועי והתרבותי של בני קז'מרוק בזכות מערכת החינוך הייחודית שבעירם, כפי שפירטנו בחלק הראשון של עבודה זו. הפעילות

Auschwitzlied
von Margit Grossberg (Bachner)

Zwischen Weichsel und der Sola schön verstaut
zwischen Sümpfen,Postenketten, Drahtverhau
liegt das KL-Auschwitz,das verfluchte Nest,
das der Häftling hasset,wie die böse Pest.

Wo Malaria ,Typhus und auch andres ist,
wo die grosse Seelennot am Herzen frisst,
wo so viele Tausend hier gefangen sind
fern von ihrer Heimat,fern von Weib und Kind.

Häuserreihen siehst erbaut von Häftlingshand,
bei Sturm und Regen musst Du tragen Ziegeln ,Sand.
Block um Block entstehen für viele tausend Mann,
alles ist für diese,die noch kommen dran.

Ausse Flöhe,Läuse,plaget Fieber dich,
viele Tausend mussten sterben kümmerlich,
ja du wirst gequälet hier bei Tag und Nacht,
und bei jedem Schritt ein Posten dich bewacht.

Traurig siehst Kolonnen du vorüberziehn,
Mutter,Schwester kannst du oft dazwischensehn;
darfst sie nicht mal grüssen,es brächte dir den Tod,
vergrösserst unwillkürlich dadurch nur ihre Not.

Traurig ziehn die Reihen nun an dir vorbei,
schallend hörst Befehle du,wie "links, zwei,drei!"
hier etwas zu sagen hast du gar kein Recht,
wenn dein Mund auch gerne um Hilfe schreien möcht,

Vater,Mutter,ob ihr noch zuhause seid,?
niemand weiss von unserem grossen Herzeleid.
nur träumen darfst du hier noch von einem Elternhaus
aus dem das Schicksal jagte so schnöde Dich hinaus.

Sollte ich dich Heimat nicht mehr wiedersehn
und wie viele andre durch den Schornstein gehn
seid gegrüsst ihr Lieben am unbekannten Ort,
gedenket manchmal meiner,die ich musste fort.

x unwillkürlich

נספח 23 – המנון היהודים באשוויץ שחובר במחנה ע"י מרגרט גרוסברג בגרמנית ותיר-גומו לעברית

שיר אושוויץ

מאת מרגיט גרוסברג

(התרגום נעשה בעזרת יום פון-שוורצה)

חבוי בין הויסלה לטולה
בין ביצות, בין שומרים, בין גדרות,
שם שוכן מחנה כה מצחין בשם אושוויץ
שאותו ישנאו יהודים לדורות.

כאן קדחת וטיפוס ועוד מחלות ,
כאן הסבל נוגס לו בלב.
כאן כלואים אנשים, כה הרבה רבבות,
כה הרחק מביתם האהוב.

לעיניך נגלות שורות של בתים
שבנו אסירים בגשמים, בסערה,
מכלאות , מכלאות לאלפי אנשים
שיבואו אל זה המקום הנורא.

פרעושים עם כינים עם קדחת עליך.
אלפים פה מתים במכאוב אין מוצא.
בוקר וליל תישא עינוייך
בכל עת השומר פה אותך ימצא.

כאן בעצב תביט במצעד אסירים
ביניהם אחותך ואמך.
אם תאמר רק "שלום" - תיילים כבר יורים,
אם תצעק - יצחקו בשמחה.

אימי, אבי, היש לכם מנוח ?
אין איש יודע על כאבנו זה.
הגורל אותך קרע אתמול בכוח
מהבית, שעליו אתה הוזה.

אם נגזר עלי שלא לראות ביתי
ובעשן שמיימה לעלות, כמו רבבות -
אשלח ליקירי ברכות מעומק נשמתי.
חישבו עלי; מכם לקחו אותי ברכבות.

תרגום לעברית של המנון היהודים באשוויץ שחובר במחנה ע"י מרגרט גרוסברג

הספורטיבית, שהיתה טבועה בהרגלי החיים של הצעירים בקז'מרוק, ההקפדה בהכשרת העובדים ובמיומנותם, השאיפה לפרפקציוניזם – כל אלה היו לעזרת האסירים בימים טרגיים אלה.

ריבוי סוגי העבודה באושוויץ איפשר לעיתים ניידות רבה של האסירים ממקום עבודה אחד למשנהו. כך, למשל, עבדה אליס גרין, ילידת ספישסקה סטרה וואס, (בסביבת קז'מרוק) בכמה מקומות. בתחילה עבדה כשנה ב"קומנדו קנדה". זו היתה מחלקה שמיינה את כל דברי הערך של היהודים שהיו בבגדים: דולרים, כסף , זהב, יהלומים. העובדות בקומנדו קנדה לבשו אוברול כחול וחבשו מטפחת אדומה מנוקדת, ועבדו ב–3 משמרות. לדבריה של אליס גרין[37] העובדות היהודיות חיבלו בעבודתן וזרקו פעמים אחדות חלק מדברי הערך לבית השימוש, כדי שלגרמנים לא תיוותר הרבה מהגזילה. לאחר מכן עברה אליס גרין לעבוד במחנה חקלאי בהרמנזה הנמצאת כ–6 ק"מ מבירקנאו, עם עשר יהודיות אחרות, ששמונה מהן היו מסלובקיה. תפקידן היה לטפל בתרנגולות ובכ – 5,000 אפרוחים, ובין היתר היה עליהן לבדוק שהאויר יהיה תמיד נקי. האסירות לבשו בגדים מיוחדים – מדי פסים אפורים וחבשו מטפחת לבנה, אך החשוב מכל היו התנאים המשופרים: היו להן גם נעליים, ובלילה ישנו על סדינים ולבשו כותנות לילה. גם האוכל היה טוב יותר משל אסירות "רגילות": הן קיבלו כל יום מרק ובשר או דגים[38].

מוזר לראות איך תנאי העבודה "המשופרים" במקומות אלה היו כה חריגים לעומת אלו שבמחנה אושוויץ–בירקנאו. נשאלת השאלה האם העובדה, שהבחורות האלה ידעו גרמנית כתובה ומדוברת, והן היו בעלות רקע תרבותי גרמני, היא שגרמה לפריבילגיות האלה. לדעתי, וכפי שיוכיחו העדויות שאביא להלן, היתה ידיעת הגרמנית אמצעי חשוב ביותר להישרדות, והיא שהובילה ישירות לקבלת תפקיד טוב יותר, שבצידו תנאים משופרים יחסית. כאשר הגיעו אסירות ממקומות אחרים באירופה, הפכו הסלובקיות דוברות הגרמנית לשכבה המיוחסת.

"רוטציה" דומה לשל אליס גרין עברה גם בז'י הרבסט: מייד עם הגעתה לאושוויץ עסקה בהעברת שקי תפוחי אדמה מקרונות הרכבת למחסני המחנה. לאחר מכן עבדה למשך זמן קצר במחסן בגדים. אחר כך עברה לעבוד במשרדים (כפי שנראה בהמשך).

כשהועברה לבירקנאו עבדה בכל מיני עבודות בתוך המחנה ומחוצה לו: בחפירות ביער ובעקירת השורשים של העצים שנגדעו על–ידי הגברים כדי להכין אדמה לחקלאות. אחר כך חפרה תעלות לייבוש ביצות בגרנש (שלזיה). מבירקנאו הועברה למחנה בודי, שם עבדה במשתלה לעצי יער עד 18 בינואר 1945, כשהחלה צעדת המוות.

במחנה בודי, שהיה קרוב לאושוויץ ומחנה לוויין שלו, היו החיים ותנאי העבודה שונים לגמרי מאלה שבמחנה הראשי. שם עסקו בתוכניות לשתילת עצי פרי ועצי יער עם רישום מדוייק וקפדני של שם העץ, תאריך השתילה ומקום גידולו בשטח, וכן סימונו בשירטוטים מדוייקים ומעקב אחרי גדילת העצים. גיזי הרבסט וחברתה הטובה גרדה בונביט מהולנד הועברו למחנה בודי, שם עבדו במשרדים של המשתלה לעצי פרי. גרטה עבדה כמזכירה וגיזי עבדה כשרטטת, והן העבירו בצילומי שמש העתקות של תוכניות לשתילת עצי פרי ועצי יער.

יום אחד נתבקשה גיזי על–ידי אשת ה–ס.ס. "שלה" לעשות לה מניקור, ולאחר מכן הפך הענין להרגל. בזכות המניקור זכתה גיזי ליחס מיוחד, עד כדי כך שהיה לה אומץ לבקש מאותה אשת ס.ס. להעביר לבודי את אחותה בז'י, שהבריאה בינתיים ממחלת הטיפוס, כדי שתשמש ככוח עזר במשרדים שבבודי.

מספרת בז'י: "כשהגעתי לבודי חשבתי שאפגש עם אחותי ונוכל להיות ביחד...אחרי התקופה הארוכה והקשה שהיינו בנפרד. אבל לא נפגשנו, מאחר שאחותי נשלחה לבירקנאו, כעונש בעקבות המעשה הבא: ה– Oberscharfuehrer של משתלת עצי הפרי פתח את הרדיו במשרדו כדי לשמוע חדשות. גיזי וגרדה, שישבו בחדר סמוך, היו סקרניות לשמוע את החדשות. הן התקרבו לדלת הסגורה והיטו אוזן. ה–ס.ס. פתח פתאום את הדלת ומצא אותן עם אוזניים כרויות ליד הדלת. זו היתה סיבה להעביר אותן למחנה בירקנאו. אחר כך שמעתי שהן עובדות במחסנים של בירקנאו ... במחנה בודי התחלתי לעבוד במשתלה של עצי יער. בבודי היינו שש נשים יהודיות: רופאה מאיטליה; רופאת שיניים בשם רוזה מפולניה; בחורה מברלין, שעבדה עם רופאת השיניים בשם הנזי ומלי שטרנברג מבלגיה, טייסת שעבדה בבודי במשרד במקום גרטה בונביט; וורה רכנובסקה, משרטטת מפראג שעבדה במקום גיזי ואני, שעבדתי במשתלת עצי יער. הנשים במחנה בודי גרו באולם גדול מלא מיטות של שלוש קומות[39].

גיזי הולצר (שלוס) עסקה באושוויץ עם הגעתה בפירוק בתים שניזוקו. היתה זו עבודה קשה ומסוכנת, כי קרו מקרים בהם התמוטטו הקירות וקברו תחתם כמה מהנשים העובדות במקום זה. גיזי עבדה עד 10.8.42, ומשם הועברה לעבודה במחצבה (קיעסגרובע בגרמנית), שהיתה עבודה גופנית קשה מקודמתה. בתושייה רבה הצליחה לשפר את מעמדה, על ידי העברתה לעבודה משרדית; הנסיון שרכשה במקום הקודם שלה בעבודה משרדית ובידיעת השפה הגרמנית על בוריה היו לה לתועלת והצילו אותה, כפי שהיא בעצמה מספרת: "ביום אחד הכריזו על סלקציה גדולה. מצד אחד עמדו נשים יהודיות ומצד שני אסירות לא יהודיות, כרטסת האסירים בידי אנשי ס.ס. גם שמי הוקרא; נעמדתי דום, ואמרתי שאני מרגישה בריאה ורצוני לעבוד, רק אני זקוקה לשלושה ימים לעבוד בצריף, אחר כך אוכל לצאת לעבודת חוץ. איש ס.ס. בדרגת אונטרשרפיהר ושמו מילר הופתע מדיבורי והוא שאלני: מה מקצועך ? עניתי לו: אני עבדתי במשרד בענף העצים. מילר סידר אותי לעבודה במשרד הרוויר. היה עלי לרשום בכרטסת של אסירי המחנה את אלה שנפטרו במחנה. התפקיד היה לזייף בכרטסת של האומללים, אשר הובלו למשרפות כדי להרעילם בתאי גזים ואחר כך לשורפם, ולרשום כאילו נפטרו מתוך מחלה כגון התקפת לב, דלקת ריאות וטיפוס. אמרתי לאיש ס.ס. מילר , שאין ביכולתי להמשיך לעבוד וכך לעזור למערכת השקרים של הגרמנים. הוא ענה לי, שגם בשבילו העבודה במחנה לא מתאימה, הוא עומד להתנדב לחזית. כעבור ימים אחדים לא ראיתי יותר את איש ה–ס.ס. מילר, כנראה הועבר לחזית. המשכתי לעבוד במשרד הרוויר[40].

דוגמא אחרת של תושייה המצילה ממוות במחנה אושוויץ, מוצאים אנו גם אצל יוצאת קז'מרוק אחרת – מרגיט גרוסברג: "פעם שמתי לב לשתי נערות יהודיות, אשר הלכו לבושות בבגדים נקיים ומסודרים. שאלתי מי הן הנערות, שיש להן זכויות יתר? ענו לי: הן פקידות במשרד. במיפקד בבוקר הודעתי ל"בלוק פיהרערין", שאני פקידה מיומנת , יודעת לכתוב במכונת כתיבה ושולטת בשפה הגרמנית על בוריה. הבלוק פיהרערין רשמה את מספר האסיר שלי. כעבור יומיים נקראתי ואמרו לי שעלי להתייצב למחרת. בבוקר נעצרתי ליד השער ושם חיכו עוד שמונה בחורות יהודיות, הופיעו אנשי ס.ס. וערכו לכולנו מבחן בקיאות. נבחרתי עם עוד ארבע בנות יהודיות, אף הן מקז'מרוק, ככשירה לעבוד במשרד"[41]. המפקד הגרמני אמר לה, לאור הצלחתה בבחינה (שבה הפגינה גם ידע בכתיבת אותיות גותיות) להמליץ על עוד בחורות מקרב חברותיה, ואכן עשתה זאת. הבחורות שהמליצה עליהן הצליחו במבחן והתקבלו לעבודות משרדיות, פרט לאחת. היתה זו א.

קליין, מחברותיה הטובות ביותר של מרגיט. היא סיימה בקז'מרוק בית ספר סלובקי, שבו לא למדו גרמנית. א. קליין נכשלה במבחן ולא נתקבלה לעבודות משרדיות, ומאוחר יותר נספתה במחנה.

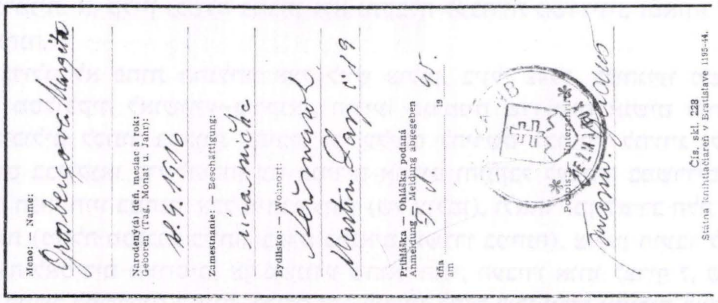
תושייה גדולה לא פחות התגלתה אצל ליוש צולמן. ביולי 1942, כשהגיעו משלוחי המשפחות מסלובקיה לאושוויץ–בירקנאו, הודיעו הגרמנים שדרושים אנשים היודעים גרמנית והיכולים לכתוב במכונת כתיבה, וכי עליהם להירשם לבחינה. לודוויג (ליוש) צולמן נרשם בבירקנאו כדי להיבחן עם אסירים אחרים והתקבל לעבודה במשרדים, מה ששיפר את תנאי חייו במחנה. אבל איתרע מזלו (של צולמן), ולאחר זמן לא רב חלה בטיפוס הבהרות (מחלה מסוכנת ביותר, בפרט בתנאים ששררו במחנה). צולמן הועבר לצריף 12, המרפאה לאסירים מיוחסים. אך משנודע שהוא יהודי, העבירו אותו לצריף 7, שיושביו נלקחו היישר למשרפות המוות. בלילה זחל לודוויג לחדר שבו עבדו אסירים בעבודות משרד – בעריכת רישומים וניהול פנקסים (Schreibstube), ולאחר שהתגלה כמיומן בעבודתו הסכימו העובדים לקבלו ביניהם. מאוחר יותר נודע לגרמנים כי מנהל החשבונות האחראי, אסיר פולני נוצרי, היה קצין בצבא הפולני והם הוציאוהו להורג בירייה. כשנלקח הפולני להוצאה להורג, הספיק לומר למפקדו "אם תרצה שהמשרד ינוהל כראוי, קח את לודוויג". כך נעשה צולמן הפנקסן של בלוק 7.

שאול גסנר, יליד קז'מרוק, ברח להונגריה, ולכן הגיע לאושוויץ רק לאחר שנתפס ברחבות בודפשט על–ידי הגרמנים שפלשו להונגריה במרץ 1944. הוא הועסק בחציבת מנהרה בתוך ההר, כי הגרמנים תיכננו להעתיק למנהרה מפעלים חשובים להמשך ניהול המלחמה. לאחר מכן, בשל שליטתו בשפה הגרמנית, הועסק גסנר במשרד מפעל הבנייה והחציבה במשך חודשים אחדים עד לינואר 1945[42].

נחזור למרגיט גרוסברג. בעקבות המסופר לעיל, החלה מרגיט גרוסברג לעבוד במשרד הראשי של האס.אס. ב–T.W.L Truppenwirtschaftslager , שלדבריה בעדותה, סיפק מצרכי מזון וציוד לחיילים. בהיותה מפקחת על קבוצת פועלות, אף זכתה בהיתרים מיוחדים, והיתה האסירה היהודיה היחידה באושוויץ שהסתובבה חופשיה בתוך המחנה ללא ליווי, אם כי אסור היה לה לשוחח עם איש.[43] היא ניצלה את חופש התנועה שלה כדי לקיים קשר בין אסירים, בהסתירה במגפיה פתקים ששלחו נשים לגברים ולהיפך, ומבלי שידעה – מסרה גם אינפורמציה למחתרת.

וכך מתארת מרגיט בעדותה: "עבדנו מ–6 בבוקר עד 8 בערב. ב–43 קיבלנו מנת לחם נוספת וכך יכולנו לעזור לאחרים, קיבלנו קופונים לעוד מוצרים". איש ה–ס.ס. מאייר, שהיה מעסיקה הישיר, היה שולח אותה לרוקן את הזבל, והיא מצאה שם תמיד תפוח או מיני מאכלים אחרים.

לפעמים "ארגנו" האסירים ונטלו מוצרי מזון שונים לרוויר או לבית החולים. לעיתים נפלו ראשי כרוב מהרכבת, ונאספו על ידי האסירים. מרגיט היתה אוספת בדלי סיגריות ומביאה לאחותה טרז ולחברותיה. בעזרת בחורים ממחנה הגברים, שעבדו במחסני הבגדים, השיגה מרגיט אפילו מגפיים, שהיו מצרך נדיר ויקר–ערך. הצעירות בקבוצה של מרגיט היו מאוד קרובות ועזרו זו לזו (בעיקר הבנות שבאו מקז'מרוק), ואף קיימו מעין "בית דין משמעתי". במקרה אחד החליטו הבנות להעניש מלשינה שביניהן: בחסות החשיכה, כיסו את ראשה של הבחורה, ב. ר. שהלשינה על אליס בלה; זו האחרונה הוכנסה למעצר בצינוק בעקבות ההלשנה. חקירת הגרמנים בפרשה העלתה חרס, כי אף אחת מהבנות לא מסרה כל אינפורמציה.[44] עוד מקצוע מבוקש על–ידי הגרמנים במחנה אושוויץ

Potvrdenie o podaní prihlášky — ohlášky.
Bestätigung über die Eingabe der Anmeldung — Meldung.

Meno: — Name: Grossberg Margit

Narodený(á) deň, mesiac a rok: — Geboren (Tag, Monat u. Jahr): 24.9.1916

Zamestnanie: — Beschäftigung: ohne Arbeit

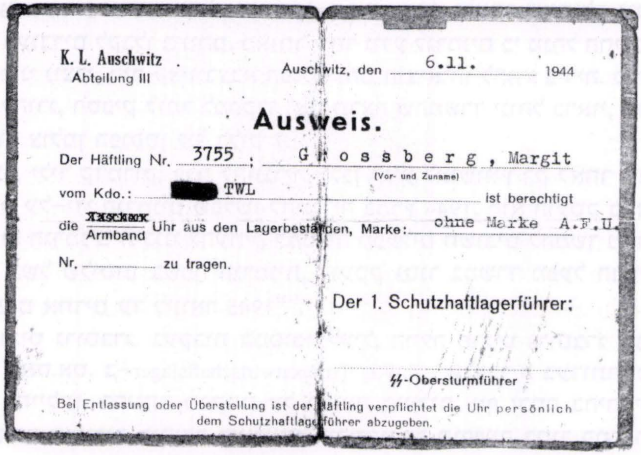
Bydlisko: — Wohnort: Lehrnau, Martin Sas 119

Prihláška — Ohlášku podaná — Anmeldung — Meldung abgegeben 9. VI. 19 45

dňa — am

Pečiatka a podpis úradníka — Amtsstempel und Unterschrift

Čís. skl. 223
Slatina Knihtlačiarne v Bratislave 1195-44.

K. L. Auschwitz
Abteilung III

Auschwitz, den 6.11. 1944

Ausweis.

Der Häftling Nr. 3755 ; Grossberg, Margit
(Vor- und Zuname)

vom Kdo.: [redacted] TWL ist berechtigt

die ~~Taschen~~ Armband Uhr aus den Lagerbeständen, Marke: ohne Marke A.F.U.

Nr. ..... zu tragen.

Der 1. Schutzhaftlagerführer:

SS-Obersturmführer

Bei Entlassung oder Überstellung ist der Häftling verpflichtet die Uhr persönlich dem Schutzhaftlagerführer abzugeben.

נספח 24–1944 אישורים מיוחדים של מרגיט גרוסברג באושוויץ.

היה חייטות ותפירה. כך הועסקו במקצוע זה טרז , אחותה של מרגיט גרוסברג, וכן צעירות אחרות שלמדו בקז'מרוק בבית הספר לתפירה ולחייטות עילית. רובן ככולן ניצלו.

בהקשר זה מאלף סיפורה של הוניה לבית שטורך. הוניה נולדה בקז'מרוק ועברה לגור עם בעלה בלייפציג . היא למדה תפירה עילית עוד בקז'מרוק . ב–15 ביוני 1943, ב–5 בבוקר, נלקחה הוניה ע"י הגסטפו לבית הסוהר, אשר ממנו לקחו את אחרוני יהודי לייפציג לאושוויץ. הוניה נשלחה לבירקנאו. בחורות מקז'מרוק, שעבדו במשרדי המנהלה של מחנה אושוויץ, ראו באחד ממסמכי הזיהוי שלה את שמה של הוניה, המוכרת להן היטב מקז'מרוק. בתושיה רבה ובאומץ לב, ניגשו הבחורות לאחראית הס.ס. על המתפרה, והמליצו בפניה על הוניה כתופרת עלית מעולה, שכדאי להעבירה מבירקנאו למתפרה באושוויץ. במתפרה זו תפרו האסירות היהודיות שמלות לכל נשות ה–ס.ס., כולל אשתו של מפקד המחנה, הס. אשת ה–ס.ס. האחראית ביקשה להעביר את הוניה מבירקנאו לנעהשטובה – Naehstube (חדר תפירה) באושוויץ, שם פגשה הוניה מכרות שלה ממקומות שונים. בחדר התפירה היו 20 בנות, שתפרו שמלות. הן זכו לתנאים יותר טובים: אמנם רעבו, אבל כאשר סיפקו את השמלות קיבלו פרוסת לחם. היחסים בין התופרות היו יחסי חברות קרובה ועזרה הדדית.[45]

סוג נוסף של עבודה בבירקנאו, שבוצעה על–ידי אסירים יהודיים, היה במסגרת הזונדר-קומנדו. אחד מאנשי הזונדרקומנדו היה חיים גרוסברג, איש קז'מרוק ואחיה של מרגיט, אשר עבד בתאי הגזים בבירקנאו.

בדצמבר 1942 נודע לאנשי הזונדרקומנדו, שהגרמנים עומדים לחסלם בתאי הגזים במסגרת מדיניותם לטישטוש מיפעלם המפלצתי, ובמקומם להעסיק אנשים אחרים. חיים גרוסברג וחלק מחבריו בזונדרקומנדו ניסו להתנגד בידיים ריקות להכנסתם לתאי הגזים על ידי אנשי הס.ס., אך ללא הועיל. כל אנשי הקבוצה, וביניהם חיים גרוסברג, נורו בידי הס.ס.[46]

פרק שלישי

החיים הקשים במחנה - אושוויץ

מאבק יום יומי על הקיום...

א. עונשים ומחלות

אחד המקומות הנוראים שהומצאו באושוויץ-בירקנאו היה בונקר העונשים[47], היה זה צינוק תת-קרקעי, גובהו שני מטרים ושטחו מטר רבוע אחד, ללא חלון וללא אויר. לשם היו מכניסים ארבעה אנשים למשך 24 שעות, בעמידה צפופה וללא אוכל. לבונקר זה הוכנסה פעם בז'י הרבסט כעונש (על המעשה שבשלו נענשה יסופר עוד להלן) עם שלוש נשים אחרות. אפילו כאן הצילו שיתוף הפעולה , העזרה ההדדית והתושייה את האסירות. היא מספרת שהיה שם דלי ששימש לעשיית צרכים, והן הפכו אותו על מנת שיוכלו לשבת עליו כל אחת לפי התור. עם סיום העונש הועברה בז'י לבלוק העונשים, שם נשארה 4 חודשים. דיירות בלוק העונשים היו יוצאות לעבודות פרך בחוץ לפני עלות השחר, וחזרו אחרונות עם חשיכה.

הן עבדו בייבוש ביצות - חפרו תעלות - ואם לא גמרו את המיכסה היומית עד הערב, היה עליהן לחזור למחרת אל תוך המים הבוציים לגמור את העבודה. כך חלתה בז'י במלריה. רוב הנשים שהיו איתה בבלוק העונשים היו, לדבריה, לסביות ברובן. הצעקות והמריבות לא חדלו בבלוק העונשים אף לרגע קט. חברותיה הטובות מקז'מרוק השיגו לה בדרך לא-דרך מעט אוכל: לחם, בצל או תפוח אדמה. חלק מהאוכל נתנה לשומרת בכניסה לבלוק העונשים, על מנת שזו תאפשר לה לצאת אל אחותה שהיתה בבלוק אחר. כשחזרה משם התחלקה ביתר האוכל עם עוד ארבע מחברותיה[48].

לקראת יום כיפור בשנת 1944 , חלתה בז'י בטיפוס הבהרות (צורה קלה יחסית של טיפוס), וניצלה הודות לעזרתה של בבי קצ'יר, שבן דודה היה בעלה של עדית פרויינד - שכנתה של בז'י מקז'מרוק . אותה בבי עבדה בבלוק מס' 7 שנועד לחולים נוצרים. וכיצד

היה הדבר? בז'י פנתה לבבי, וביקשה ממנה לסדר לה מיטה בבית– החולים בבלוק 7.
ה"בלוק אלטסטה" (האחראית על הבלוק) היתה נוצריה ממוצא יוגוסלבי, ובעזרתה קיבלה בז'י את המיטה העליונה במיטת שלוש קומות, ובבי היתה מביאה לה אוכל. בבדי-קה שנערכה בבוקר שאלה הס.ס. מי ישן שם למעלה, ואז אמרה ה"בלוק אלטסטה" שזאת בחורה לאחר שהיתה בשמירת לילה. כך יכלה בז'י להישאר מספר ימים במיטה, עד שחומה ירד, והיא יכלה לשוב לעבודה. כשהחלימה בז'י הרבסט עברה מבלוק 7 לבלוק 25 במחנה "A" בבירקנאו.

בהזדמנות אחרת עזרו לבז'י הרבסט חברותיה: " הן (החברות, שביניהן מרגיט – ח.מ.) נכנסו ועמדו על ידי, אני בלי חום ומרגישה בטוב. "מה קרה ?" שאלו אותי. "אלוהים עזר לי". הן סיפרו לבלוקאלטסטה שאני בריאה, ואז יכולתי להישאר עוד יום בחדר חולים. הן עבדו בסתר גם את העבודה שלי, כי הייתי חלשה מאוד"[49].

ברם, בדרך כלל לא היה הטיפול בחולים במחנה אושוויץ טוב מה"טיפול" בבריאים. ב"רוויר" (שהיה מעין בית חולים) היה הרופא בודמן – איש ס.ס אכזרי, שבקושי התבונן בחולים. לכל היותר נתן להם טיפול שטחי, ולולא החוסן הגופני של המטופלים היה דינם נגזר. למזלם של החולים, היו בין האסירים עצמם רופאים שטיפלו במסירות בחולים. כך קרה לגיזי שלוס: רופא ידוע מפולין קבע שהיתה לה דלקת באוזן התיכונה, ניתח אותה וכך הציל את חייה. גם האחים והאחיות היהודיים שהיו ברוויר טיפלו בחולים במסירות.

אכזריותם של הרופאים הגרמניים מצאה ביטוי קיצוני במקרה של אליס גרין, אשר נותחה על–ידי הרופא הגרמני פישר ללא הרדמה. באמצע הניתוח נשמעה אזעקה (המח-נה הופצץ ע"י האנגלים), והרופא השאיר אותה על השולחן בבטן פתוחה וברח למקלט. רק התערבותו של ליוש צולמן, ששימש כסניטר, הצילה את חייה[50].

בנוסף ל"רוויר", ששימש, כאמור כעין בית חולים, היה צריף מספר 12 – מרפאה לאסי-רים "מיוחסים" (אסירים פוליטיים ולא יהודים)[51] מספר ליוש צולמן: "באושוויץ היה בי רצון עז לחיות ולהישרד בחיים. העבירו אותי חולה לצריף 12 (מרפאה עבור אסירים מיוחסים). בצריף החולים היה איתי קאפו חולה אחד, והוא הקים רעש, איך זה יתכן, שיהודי יהיה מאושפז יחד עם לא יהודים. הועברתי למחנה אחר בקרבת המחנה אושוויץ, ושם עבדתי עם עוד שלושה אנשים במשרד. במחנה הזה שהיתי עד 18.1.45, עד מועד הפינוי ממחנות אושוויץ , בירקנאו ומחנות סמוכים אחרים, כי הצבא האדום התקרב ברדיפתו אחר כוחות הצבא הגרמני, הנסוג ללא סדר לתוך גרמניה פנימה".

ב. מפגשים משפחתיים באושוויץ

המפגשים המשפחתיים באושוויץ קיבלו מימד ריגשי הרבה יותר עמוק ממפגשים כאלה במקומות אחרים, ולא דמו לשום מאורע כזה בעולם. עצם מציאת קרובים מתוך רבבות אסירים ללא זהות, והגילוי שהם בחיים, הפיחו בבני המשפחה שהתאחדו כוח, נחישות לשרוד תוך כדי מתן עזרה הדדית, ואמונה ותקווה, שכפי שהתרחש נס המפגש – כך עתיד להתרחש נס היציאה מהתופת של המחנה. מכאן גם הנכונות להושיט לקרובים כל עזרה שהיא, על–ידי מעשים נועזים עד כדי הסתכנות בעונשים מכאיבים ומשפילים, ולעיתים קרובות במוות.

מהסיבות שהבאנו בפתיחת דברינו, היו לרוב האסירים מקז'מרוק ומהסביבה עמדות

שאיפשרו להם מדי פעם לעזור לחבר או לקרוב – במתן מנת לחם נוספת, בשיפור הלבוש, בעזרה רפואית לעת הצורך, ביכולת לשנות מקום עבודה או מקום מגורים, וכן במתן עידוד נפשי לחיזוק רוחם של התשושים.

כמקרה לדוגמה עשוי לשמש לנו המיפגש של אליס גרין עם בני משפחתה: " 'אליסקה' קרא לי מישהו שהלך לעבודה. הסתובבתי וזה היה אח שלי מיקי. כדי לדבר איתו עשיתי מעשה מסוכן. ניגשתי אל הגדר שהיתה ליד בית השימוש של הגברים וביקשתי שיביאו לי את הקאפו. סיפרתי לו שאחי במחנה הגברים ואני בטוחה כי ראיתי אותו. קיבלתי שתי סטירות לחי והמשכתי לבקש בגרמנית לראות את אחי. אז הקאפו הגרמני אמר לי: אם את תביאי לי גופיות וגרביים, אני אביא לך את אחיך". הלכתי מהר לבלוק והבאתי לו גרבי-ים וגופיות, שמתי אותם בין הרגליים – הסיכון היה עצום. הקאפו חיכה לי ליד בית השי-מוש, אני זרקתי את הבגדים והוא הביא לי את האח מיקי. לא התראינו למעלה מארבעה חודשים. דיברנו והוא סיפר לי שגם אבא כאן. שוב הייתי צריכה לבקש מהקאפו שיביא לי את אבא שלי לקומנדו הזה. הוא אמר לי: "כן, אני אביא לך את אבא אבל אני רוצה את זה ואת זה ואת זה". כל מה שהוא רצה נתתי ברצון , אפילו שהחיים שלי היו בסכנה. אבא נתן לי בפגישה חבילה קטנה. פתחתי אותה ומצאתי שתי טבעות מאבא שלי ומאמא שלי. הוא ביקש שאשמור עליהן, אבל אחרי שעשו סלקציה לא מצאתי אותן בין הקרשים. מיקי אחי היה בסה"כ בן 13. הוא היה עם אבא . יום אחד היתה סלקציה במחנה אצל הגברים ולקחו את כל הילדים מתחת לגיל 16. מיקי היה ילד נחמד. כשחזרתי מהעבודה רצתי לבית השימוש ליד הגדר , הקאפו בא וסיפר לי שלקחו את כל הילדים שלמטה מגיל 16. גם מיקי היה ביניהם. אז מיקי כבר לא היה. גם אבא היה מאוד חולה. הוא היה כל כך רזה שכנר-אה לא עבר את הסלקציה. אז גם אבא לא היה. נשארה רק אדית , בת הדודה שנשארה לי מכל המשפחה ונוספו עליה עוד חברות טובות, שתמיד החזקנו ביחד".[52] מקרה מיוחד במינו, בעיקר בשל המקום והזמן שבו התרחש, ארע למרגיט גרוסברג. אחרי שהועברה מבירקנאו לבניין המפקדה הגרמני (Stabgebaude), הכירה מפקדת המקום בידע וביכולת של מרגיט, והבחינה גם ביחסים המיוחדים שבין מרגיט וחברותיה מקז'מרוק. אותה מפקדת היתה צריכה להכין רשימות מודפסות במכונת כתיבה של העובדות, בציון מספריהן ותי-אור עבודתן. היא לא ידעה להדפיס במכונת כתיבה, ולכן, ביודעה עד כמה הצעירות היהו-דיות בקיאות במלאכה זו, ביקשה ממרגיט לעזור לה למלא את המשימה. בשבתות אחר הצהריים, כשהצעירות לא עבדו, היתה מרגיט מכינה למפקדת ה–ס.ס. את הרשימות כנד-רש, ובתמורה נתנה לה לפעמים אותה אשת ס.ס. פרוסת לחם או מאכל אחר. יום אחד פנתה אשת ה–ס.ס. למרגיט, ושאלה אותה אם יש לה עוד קרובים במחנה. מרגיט פרצה בבכי, נפלה על ברכיה וגילתה שיש לה אחות בבירקנאו ושמה טרז. היא ביקשה מהמפק-דת להצילה, באומרה כי אחותה היא תופרת טובה ותוכל להועיל במחלקת התופרות. המפקדת הבטיחה לה שתעשה כל שביכולתה להביא את אחותה אליה; ואכן, כעבור כמה שבועות מילאה המפקדת את הבטחתה.

וכך מספרת מרגיט: "יום אחד אני באה מהעבודה ואני רואה לפני החדר של ה–ס.ס. כמה בנות כאלה מלוכלכות ולא נקיות, בבגדים קרועים, בנעליים קרועות. זה פשוט היה נורא. פתאום יצאה ילדה וקראה לי, אבל לא זיהיתי מי זאת. ה–ס.ס. קראה לי ואמרה אם ראיתי את אחותי, ואני שאלתי 'איפה היא?' והיא אמרה 'היא עומדת בחוץ'. טרז נראתה ככה שלא זיהיתי אותה...ה–ס.ס. קראה את המספר של טרז – 3754 – והיא יצאה מן השורה והמ-פקדת אמרה לה: תכנסי. ואז טרז ראתה אותי, נפלה עלי ובכתה מאד ואמרה לי:'את לא

רצית לגשת אלי. אני נראית כל כך מוזנחת'. הרגעתי אותה ואמרתי לה שעכשיו היא במקום בטוח ולא תחזור לשם... טרז היתה כל כך חולה וחלשה, האוזניים שלה היו מלאות פצעים...נכנסה לעבוד במתפרה והתאוששה מיום ליום...במתפרה היו צריכים לנקות כל יום לפי תורנות...אני ניקיתי כל יום במקומה... בדרך זאת הצלתי את טרז".[53]

גם עבור אחרים היה המפגש המשפחתי הצלת חיים. מרים הניג עבדה עם הגיעה לאושוויץ בעבודה מפרכת – הריסת בתי יהודים שהופצצו. העבודה הפיסית הקשה הביאה אותה אל סף הייאוש, כפי שהיא עצמה מספרת: "לא פעם רציתי לגשת לגדר– התייל המחושמלת כדי לשים קץ לעינויים ולסבל, אבל איך שהוא התגברתי על ייאושי וזה בעיקר הודות לאחותי, שהיתה באושוויץ כבר שלושה חודשים, והיא עבדה במשרד ולא בעבודות חוץ כמוני, המשברות את הנפש ואת הגוף יחד. שבועיים עבדתי בעבודות חוץ, ואחותי השתדלה בעבורי ובעזרתה קיבלתי עבודה במשרד באושוויץ. עבדתי במשרד עד המצעד – מצעד המוות הידוע לשמצה.[54]

גם גיזי הולצר (שלוס) פגשה באקראי את בעלה, כפי שהיא מעידה: "רק פעם אחת היתה לי האפשרות לראות את בעלי הראשון ארמין הולצר, בחור גבוה ובריא שעבד בתור סדרן"[55].

איבי גרוס שהיתה בקבוצה שעבדה במשרדים. לאחר מכן נתפסה כשלקחה תפוחי אדמה (או בלשונה: "אורגניזציה של שלושה תפוחי אדמה"), ונשלחה לבלוק העונשים.

מבעד לסורגים של בלוק העונשים הבחינה בקבוצת נשים שצעדו לתוך מחנה אושוויץ, ובראשן זיהתה את אמה, מקושטת בתכשיטיה ולבושה בהדר. איבי החלה לצעוק לעבר אמה "מאמא, מאמא", אבל אמה לא הכירה אותה. בעזרת יוז'י פוז'ינסקי (מאוחר יותר בעלה, וארחיב עליו את הדיבור להלן) הצליחה איבי להעביר את האם הלן גרוס לביתנה, ושם גרו ביחד עד פטירת האם מטיפוס[56].

אולם, שמחת המיפגש הרגעי והמקרי התחלפה, ברוב המקרים, בכאב ובחרדה המלווים את הפרידה, כי במחנות ההשמדה היו החיים תלויים מנגד, ולא ידע אדם מה תביא לו השעה הבאה.

מתוך העדויות שליקטתי בעבודתי עולה, לדעתי, שהדבר הקשה מכל היו הפרידות הלא צפויות והפתאומיות , שהביאו לחרדה מתמשכת, שבנך לא יחזור, שאביך או אמך שכבר הצלחת לגלות במחנה בדרך נס ייעלמו מחר, אולי בעוד שעה, שאם לא תביא להם את פרוסת הלחם היבשה שהחבאת בעבורם יגוועו מרעב כרבבות אחרים לידך, ואם תנסה להעביר להם, חייך וחיי חבריך יהיו בסכנה. מכאן אחת התחושות הקשות ביותר של השורדים ממחנות המוות, שהיא תחושת האשמה. תחושה זו נובעת מהעובדה שהבודדים ששרדו שואלים את עצמם – איך יתכן שרק הם ניצלו ולא ניצלו גם קרוביהם האהובים. הם מתענים בספק, שמא לא עשו די להצלתם.

"אחותי איטה היתה איתי כל הימים במחנה עד שבת חנוכה 1943. באותה שבת נערכה סלקציה פתאומית... אמרתי לאחותי 'לכי את קדימה ואני אחרייך'. 'לא' – אמרה היא – ' לכי את קדימה'. הלכתי, ראיתי שכמה שיותר מחכים לוקחים יותר הצידה. אז הלכתי ועברתי והגעתי לשם. ארבעה בני דודים שלי שהיו עוד בחיים – התחבקתי איתם. ואני אומרת:' אוי תסתכלו, מאחורינו הלכה אחותי'. 'לא, לא ראינו אותה'... ראיתי שהיא עברה לצד השני ועשתה לי סימן שלקחו אותה. אחר כך אל אותה משאית שבה היתה אחותי, לא היה רחוק, קפצו שתי בנות מהאוטו וירו בהן. זה היה היום הכי גרוע בחיים שלי ממה שאני זוכרת"[57].

גם לאליס גרין זכרונות קשים לגבי הפרידה מאחותה לנקה, שהיתה בחורה יפהפיה. באחת הסלקציות שערך ד"ר מנגלה במחנה, היה התנאי להישרדות היכולת לקפוץ על תעלת מים שבמקום. לנקה לא הצליחה לדלג על התעלה, וכשנפלה לתוכה נחרץ דינה למוות[58].

גם עדותו של ליוש צולמן משקפת מפגש מרגש עם קרובי משפחה, ואזלת יד למתן עזרה:

"בתוקף תפקידי הוכרחתי גם להטביע את מספרי הקעקוע על זרועות האסירים. כך הגעתי גם ל–F.K.L (מחנה הריכוז לנשים – ח.מ.) שם ראיתי את אחותי הגדולה , שהיתה עסוקה בלטאטא את חצר המחנה. כמובן שלא יכולנו להחליף ולו גם מילה אחת בגלל שעבודתי נעשה בליווי צמוד של ס.ס. ששמר עלי. כאשר אחותי עברה על ידי היא הכניסה לי סוכריה לתוך הכיס. גם על האחייניות שלי הטבעתי את המספרים. בהזדמנות זו קיבלתי מאדית, בתה של אחותי, קופסת סרדינים. האחייניות שלי עסקו במיון החפצים של היהודים שהגיעו במשלוחים . אחותי עם בעלה, אחותי גרטה שהיתה אז בחודשי הריון ראשונים, שני אחיי שמואל ודוד, אחייניותי אדית וריקה, אחיינו של שמואל וארנסטל נשלחו לתאי הגזים באמצע 1942. גם גיסי וגיסתי עם ילדיהם נספו בשואה"[59].

ג. עזרה הדדית, חברות וידידות, אנושיות, התעלות וגילויי גבורה

עזרה הדדית, חברות, ידידות וגילויי אנושיות במחנות השמדה יש להם משמעות עמוקה, שרק מי שהיה שם יכול להעריכה. גילויים הפיח, בצל המוות המתמיד, רצון לחיות ותקווה להמשך החיים ולהצלה. גילויים אלו נבעו, לדעתי, בעיקר ממודעות להשתייכות לחבורה ולקהילה, ומתחושת שותפות לגורל אכזרי. בעלי תפקידים מיוחדים ומועדפים מהבלוק זכו למנות מזון מיוחדות, שאותן חילקו עם חבריהם שמזלם שפר עליהם פחות. לעיתים אף הצליחו "לארגן" תוספת של פרוסת לחם, חופן סוכר. קערת מרק, שמיכה, נעליים וכד' ממחסני ס.ס.

אליס גרין מספרת: "במחנה הרמנזה ... קיבלנו כל יום מרק, בשר לפעמים, או דגים; היה לנו מספיק לחם, אבל אצל הגברים המצב היה אחר. גיליתי שבלה דויטש מקז'מרוק נמצא במחנה הגברים. נתתי להם את הלחם ולפעמים גם ביצים מבושלות, שהיו מצרך נדיר במחנה".[60] גם מרגיט גרוסברג מעידה[61]: "ה–ס.ס. נתנה לי פת לחם. אנחנו הבנות, שהיינו ביחד (שמונה) ונקראנו 'קומנדו מיוחד', לא אכלנו אף פעם לבד, אפילו ביס לא אכלנו לבד: הכל חילקנו בינינו". ובז'י הרבסט מוסיפה[62]: "בערב הראשון בבלוק מספר 7 במחנה אושוויץ, קיבלנו 1/4 ליטר של נוזל בצבע אפור וריח לא נעים. ישבנו וכמעט בכינו. עודדנו אחת את השניה. ידענו, שכדי להישאר בחיים, צריך לשתות את "המרק".

הסיוע ההדדי התבטא גם בדאגה לשיפור תנאי העבודה עבור מי שלא היה מסוגל להמשיך בעבודה המפרכת , שהיתה מעבר לכוחותיו. כך דאגו האחיות אסתר ובייליי גולדשטיין מקז'מרוק להכניס את גיזי שלוס לעבודה בשירות התעסוקה, שהיה ב"שטאבסגעבוידע" (כלומר, משרד המפקדה). במילוי תפקידה כרושמת בכרטסת את כל הפרטים של האסירים במחנה, גילתה גיזי תושיה ואומץ לב בלתי רגילים: מאחר ששמה לב שהגרמנים נהגו לשלוח לתאי הגזים את בעלי המקצועות האקדמאים, רשמה במקומם בכרטסת במדור

"מקצוע" אחד מן המקצועות הנדרשים באושוויץ, כגון: בנאי, אינסטלטור, רפד ונגר, וגם דאגה להודיע לאסירים על שינויי מעמדם המקצועי[63].

כשהחלה בז'י הרבסט לעבוד בבירקנאו במשתלה לניסוי צמחי גומי, פגשה שם את לילי טופלר. לילי, ילידת גלניצה הסמוכה לקז'מרוק, למדה בבית הספר התיכון בקז'מרוק יחד עם בז'י, והתגוררה שם אצל קרוביה, משפחת אלישבע גולדמן. מאחר שהשתיים לא נפגשו מזה שנה, הן שמחו מאד למפגש ואף ניסו להתנשק ולדבר, דבר אסור בהחלט במחנה. מייד תפס איש ס.ס. את בז'י , סטר לה , השליך אותה על הכביש ורמס אותה במגפיו, עד שהת-עלפה מכאב. חברותיה לקחו אותה, רחצו אותה וסיפרו לה מה קרה[64].

מר יותר היה גורלה של חברתה לילי טופלר. אנשי ה–ס.ס מצאו פתק, ששלחה לילי עם המקשר בין רייסקו למחנה הגברים בבירקנאו ובו כתבה: "אם נצא מכאן בחיים – איני יודעת מאין יהיה לנו הכוח להמשיך, אחרי כל מה שעובר עלינו במחנה". היא נחקרה בעינ-ויים ואיומים ע"י ה–ס.ס ואז נורתה[65].

גם על העברת מידע על מאורעות המעוררים תקווה שילמו מעבירי המידע מחיר גבוה. בז'י הרבסט מספרת: " התקרב החורף השני, 1943. העבירו את הנשים ממחנה הריכוז אושוויץ למחנה ההשמדה בירקנאו. כ–100 נשים שעבדו באושוויץ במכבסה ובמתפרה, במחסנים ובמשרדים, עברו לגור במרתף של ה–Stabsgebaude על–יד המכבסה.

קומונדנט שוורץ, שהיה אחראי על כל מחנה אושוויץ ובירקנאו , ראה דרך החלון איך בחור מבלוק מספר 1 דרך חלונו נותן סימנים עם דגלים קטנים. לפי הסימנים הבינה בז'י הרבסט שממשלת איטליה הפרה את החוזה עם גרמניה[66]. אני עבדתי בכרטסת בארכיון שבו היה רשום כל אדם שנכנס למחנה, לפי האלף–בית. הארונות היו ע"י החלון וראיתי את סימני הדגלים. סיפרתי את זה מהר לבנות. אחרי זמן קצר ירד ה–ס.ס. קומנדנט שוורץ לחדרנו. שאל למי יש קשר דרך החלון עם מחנה הגברים." על מעשה זה הוענשה בז'י בהע-ברתה לבירקנאו והכנסתה לצינוק, כפי שראינו לעיל [67].

עוד דוגמא של נכונות להושיט עזרה, למרות הסכנה הרבה הכרוכה בדבר, ושל אמון שרחשו אנשי הקהילה זה לזה, מובאת על–ידי גיזי שלוס: "בחודש ספטמבר 1942, שוב סלקציה גדולה. אשה אחת מקז'מרוק, בשם פרידמן, מסרה לי חבילה וביקשה ממני למסור את החבילה לבתה הילדה, שהיתה גם [היא] במחנה איתה. בחבילה כנראה היו איתה דול-רים. זו היתה חבילה קטנה עטופה במטפחת. בערב מסרתי את החבילה להילדה פרידמן , אבל כעבור יומיים לקחו גם אותה בסלקציה לתאי הגזים"[68].

כבר נפגשנו לעיל בתושייתו של לודוויג צולמן, הפינקסן של בלוק 7 באושוויץ. במסגרת עבודה זו היו לצולמן אפשרויות פעולה, שלא היו ליתר האסירים, והוא הקדיש מחשבה ויוזמה להצלת אסירים כל אימת שהזדמן לו, אפילו אם לא נתבקש לעשות זאת.

דמותו המיוחדת של ליוש צולמן בולטת בין המקרים של עזרה הדדית שהוזכרו בעדוי-ות וברצוננו להרחיב עליו את הדיבור. לודוויג (כך נקרא במחנה) ליוש צולמן גילם את כל התכונות שמנינו בכותרת לעיל: היה איש יפה–תואר וחסון, אציל נפש, בעל כוח לשאת סבל וכאב, בעל תושיה בלתי רגילה ובעל ידע וניסיון בכמה תחומים שנדרשו במחנה אוש-וויץ, וכל תכונותיו אלו באו לידי ביטוי באושוויץ ואיפשרו לו להציל לא רק את עצמו, אלא גם לעזור במידה משמעותית לאסירים רבים , גם כאלה שלא היו מקורבים לו.

למשל, משנוכח לדעת שהאחיות ביילי ואסתר גולדשטיין מקז'מרוק נמצאו בבלוק 11 הידוע לשימצה והן בסכנת חיים, ניגש לקאפו הממונה על הבלוק, למרות שבזאת סיכן את

השיר מאושוויץ

מאיה גבאי ולילי טופלר

<u>גלניצה</u>

היום הגיע השליח עם התעודה לבנה,
כתוב על זה היה: נערה תתייצבי !
אוי אמי אהובתי, אל תבכי
כפי שניתן לראות, התקווה רחוקה
אבל פעם הוא מתקרב
וכאן החרות.

אל רציף הרכבת, הנפנוף האחרון,
אבא, אמא, אל תבכו, אכן המפגש יהיה.
בכל זאת, הפרידה כל כך קשה,
מביאים בכישוף חיוך בפנים
והרכבת זזה
שקרים הם המסקנה

<u>יולי 1942</u>

בוקר, צהרים וערב – מונה – מסדר
מהשמים יורד מבול
שעות אנו עומדות.
התחלת הזעם – אחר כך עמום וטפש
אחת צועקת אל השניה
עד כמה הגרון יכול.

נוראים הם הלילות, לא חושבים על שינה
געגועים ופרעושים מבקרים אותנו.
מבקרים בבית שימוש וחדר לרחצה,
וכל אחד מקלל לשק עם קש.
וכך עובר הלילה
ומתעוררים עם יאוש

<u>הבטחות</u>

תמיד תאריכים ומועדים חדשים
בלי אירועים
זה מציק לנו תמיד.
הציפיה לחרות היא גדולה
מתי נותנים לנו ללכת הביתה ?
כוחותינו מתקרבים לעזיבה

* לילי טופלר נולדה ב– 19/1/21 בגלניצה, מחוז שפיצסקה שבסלובקיה כבת הצעירה של מקסימיליאן ומרגרט טופלר.

נספח 24 א – שיר שחובר על ידי לילי טופלר ומאיה גבאי באושוויץ

חייו. הוא הצליח לשכנעו להעבירן למשרדים באומרו כי הן יודעות גרמנית על בוריה, וכך הציל את חייהן. בערב יום כיפור 1943 ערכו הגרמנים מבצע המכונה Omnia, שבו נלקחו כל האסירים והאסירות למשרפות. נשארו רק שלושה רופאים יהודים, ה– schreiber, לוד-ויג צולמן ושלושה שטובנדינסט. לודוויג אירגן תפילת יום כיפור בעזרת סידור שהצליח להשיג מבלוק קנדה – מעשה לגמרי לא שכיח במקום כזה, ושביצועו היה כרוך באומץ לב רב.[69]

על מעשיו של ליוש צולמן מספר גם ד"ר י. גולדברג: " אכתוב רק על אחד ושמו צולמן מסלובקיה, הוא היה גבר גבוה ויפה–תואר. הוא סיכן לא פעם את חייו , כדי להציל אחרים מן המוות. עליו אפשר בקביעות לומר, שהוא נשאר ללא רבב וכתם באדמה הרוויה דם יהודי ודם של עמים אחרים במחנה המוות בירקנאו. צולמן היה אדם הגון וישר. פעם הביט בי ואמר: "מחר בבוקר תגיע משאית לפני הבלוק מספר 7 ותיקח את כל האסירים מן הבלוק 7. קח אתה את האסירים בחזרה למנהל הפנקסים שלך ותגיד לו שכל הבלוק (7) מלא באסירים. בדרך זו, הם יאריכו ימים נוספים ואולי בינתיים המלחמה תסתיים והם לא יושמדו. זאת תקוותנו היחידה וזה מה שבאפשרותנו לעשות". הסתכלתי בהערצה רבה באדם הזה, בפנקסן של בלוק 7 האיום, אשר כל באיו להשמדה מובלים. הודיתי למר צולמן עבור טוב ליבו . שמעתי בעצתו והובלתי את האסירים חזרה לבלוק 16 . רק עזבתי את מר צולמן והוא הוציא סדור תפילה והתחיל להתפלל.[70] גם צולמן בעדותו מספר על מספר מקרים. מסיפוריו של צולמן נראים המעשים לכאורה מובנים מאליהם וקלים לביצוע. אך מעדות אחרים ומידיעת התנאים בהם בוצעו מעשים אלו, מסתבר כי היו אלו מעשי גבו-רה, החדורים אומץ רוח ואהבת הזולת.

וכך מספר צולמן: "...היה מקרה ב–1944 שהגיעה הוראה להעביר יהודים מעל גיל 50 לקרמטוריום מס' 4. היו לנו שלושה אסירים כאלה. נכנסתי בלילה ל–Schreibsstube ושיני-תי את תאריכי הלידה של שלושת האסירים . הודעתי להם על התיקונים. כך ניצלו אז חיי-הם... אחרי שנים, בתחנת הרכבת , בנסיעה לחיפה ביום העצמאות, ניגש אלי יהודי מבוגר וצעק: "צולמן", שמי "Kamarat". זה היה אחד האנשים בני ה–50 שהצלתי בזמנו באושוו-יץ.

פעם, תוך כדי עבודתי ב–Schreibstube, שמעתי צעקות של אחד ה–Stubenaeltester. רצתי החוצה וראיתי אותו מרים גרזן על אסיר יהודי בשם ד"ר קנוט, שעבודת הניקיון שהוט-לה עליו לא מצאה חן בעיניו , הצלחתי להוציא את הגרזן מידיו וכך ניצלו חייו של ד"ר קנוט, שלימים היה רופא גניקולוג ברחובות וחברי מימי הזוועות...

ב–1944, כשהלכתי לקרמטוריום שמתי לב שמישהו דחף לתוך כיס מכנסיי 20 דולר. היה זה בחור שהיצלתי בזמן סלקציה בבירקנאו. בזמן סלקציה עמדו האסירים המוזלמנים והחולים. ביניהם היה גם בחור צעיר ובריא. אמרתי לו, שיתחבא מאחורי ערימות המתים. מאחר שהוא לא הגיב, דחפתי אותו, והוא נפל מאחרי ערימות החולים והמתים שהיו מיוע-דים למשרפות. כך ניצל אותו בחור. בכסף שקיבלתי מאותו בחור, השגתי מחבר שעבד במטבח כמה לחמים ונקניק. באותו יום הגיע טרנספורט מפלשוב, ביניהם היתה אחותי אלה ואחייניתי בלנקה. את המזון העברתי לבלוק, שאליו הן הועברו"[71].

בינואר 1943, פונו בלוקים אחדים מאסירים, על מנת לפנות מקום ליהודי הולנד, שהגי-עו בטרנספורטים באותם הימים. לאחר סלקציה, נשלחו חלק מהמפונים לתאי הגזים. גם ברגע גורלי זה, איחד הרצון העז לחיות שתי צעירות מקז'מרוק, שנעזרו זו בזו, וביחד הצליחו להימלט מהסלקציה. גיזי שלוס מספרת: "יחד עם איבי גרוס הסתתרנו בצריף, שבו

היו אלונקות ושמיכות להובלת מתים. התכסינו בשמיכות, וכך שהינו עד הערב. שוב שרר שקט במחנה , ומזה הסקתי שהסלקציה נפסקה. אמרתי בהונגרית לאיבי גרוס – בואי נסתלק מכאן, נחפש משהו לאכול, כל היום לא אכלנו. הבלוקעלטעסטע בשם עדה, יהו-דיה מפרשוב, שמעה אותנו מדברות, החלה לקלל אותנו ואמרה: רק אתן נשארתן בחיים, את כולן לקחו לתאי הגזים"[72].

ד. עזרה והצלה על-ידי לא יהודים באושוויץ

מתוך העדויות שברשותנו, עולה כי היו מקרים לא מעטים של הושטת עזרה בחירוף נפש על מנת להציל אחרים. עד כה ראינו מקרים כאלה בין האסירים היהודים, אבל היו גם אסירים לא יהודים, שהצילו יהודים ממוות בטוח, תוך סיכון לחייהם הם.

אחת מהדמויות האלה מתקשרת לניצולי קז'מרוק, ולהלן נספר עליה בהרחבה. היה זה יוז'י פוז'ימסקי, אסיר פוליטי פולני באושוויץ. בהיותו בעל כישרון אדמיניסטרטיבי, איש ארגון וסדר,התאים פוז'מסקי לדרישות הגרמנים, ולכן היה לו תפקיד מרכזי במחנה. בכושר הארגון שלו הקים פוז'מסקי רשת אדמיניסטרציה מסועפת, שהיתה מאורגנת ומתוייקת בצורה יעילה ביותר, ושהגרמנים הידועים ביעילותם העריכו מאוד. תפקידו של פוז'ימסקי היה לתאם בין כל מחנות המשנה, שהיו יחידות עצמאיות, החייבות בדו"ח למפקד הרא-שי, ובין קבוצות העבודה שעבדו מחוץ לתחום המחנה ובתוך המחנה. בסמכותו היה האיר-גון של הנהלת הבנייה, החקלאות והקשר עם הפירמות הפרטיות שייצרו במחנה (לכל אלה היו שלוחות במחנות השונים). בסמכותו היה גם מתן הנחיות בזמן הפצצות.

עמדה זאת אפשרה לפוז'ימסקי לראות את הנעשה במחנה. הוא הזדהה עם הסבל של האסירים האחרים, והציל רבים שהיו תחת חסותו וכמה אנשים מקז'מרוק. לביצוע עבוד-תו היה לו צורך בכוח עבודה רב, והוא ניצל זאת כדי לדרוש ממפקדיו את עזרתם של יהו-דים לעבודות משרדיות. בין היתר, הביא למשרדיו קבוצה של עובדים דוברי גרמנית מקז'מרוק.

פוז'מסקי ניצל את חולשתם של הנאצים לביורוקרטיה, והציל יהודים בכך שהחדיר אותם במקום העובדים במפקדות שמתו, תוך שינוי הפרטים בכרטסות[73]. רשת האדמיניסטרציה, שהוא עצמו הקים, איפשרה לו לעשות זאת. כך, למשל, במסגרת מינויים חדשים, מילא את מקומם של הנפטרים בכרטסת ב–19 נשים מבירקנאו, וביניהן גיזי שלוס, דיגו' קליי-נהנדלר ואיבי גרוס מקז'מרוק (איבי גרוס היתה לימים אשתו של פוז'ימסקי, והיא חיה כיום בפולין), וכן יהודית קדיאן ולילי קהאן מפופראד. כל אלה ניצלו ממוות בטוח הודות למינוי, ובגיבויו והנחייתו של פוז'ימסקי הצליחו לעזור לאסירים רבים אחרים, ביניהם חבריהם וקרובי משפחתם מקהילת קז'מרוק.

בתום המלחמה התמנה יוז'י פוז'ימסקי למנהל המוזיאון באושוויץ. אחד מתפקידיו היה להקים את ארכיון המחנה, וזאת עשה במומחיות ובמסירות רבה במשך שנה וחצי. בשנת 1989 זכה פוז'ימסקי על כל מפעליו באושוויץ במדליה ובתעודת חסיד אומות העולם.[74]

ה. עזרה והצלה על-ידי נאצים

עד כמה שיכול הדבר להראות תמוה, מצאנו מקרים בודדים שבהם אפילו אנשי ס.ס. גילו

יחס אנושי כלפי האסירים. מעידה מרגיט גרוסברג:

The behavior of the SS-women on duty in the Stabsgebaeude in regards to the immates varied widely. The S.S.-women Drexler and Hasse were real beasts, but SS-women Volkenrath behaved correctly toward the prisoners. SS-women Lotte Klaus was good to everybody. She closed both eyes when the girls were "organizing" and even admitted male prisoners under the pretext of 'making essential repairs', so the women could meet their 'kochanis' About the SS-men of the TWL, I can report only in a positive sense Once, in 1944, Obersturmfuehrer Meyer told me point blank, 'Believe me, Margarete, Idon't agree with that which is going on in Birkenau,. He was the only one who addressed us as 'Sie' all the others called us du but buy our first names".[75]

גם בעדותה של גיזי שלוס מצויין מעשה תמוה לגבי איש סס: "שוב קיבלתי חום גבוה – כנראה חליתי בטיפוס הבהרות. הרגשתי רע מאד, [ואיש ה–ס.ס.] מילר הביא לי תה ומים מינרליים".[76]

פרק רביעי

במצעד המוות ובעוד מחנות

רגע השחרור, שעליו חלמו האסירים באושוויץ ובמחנות המשנה, לא בא בקלות. מלבד מצעד המוות, שהיה קשה מנשוא ורבים מתו בו בדרך, נכונו עוד לאסירים ששרדו את המצעד תלאות וייסורים קשים. אמנם יצאו מאושוויץ, אך לא כולם הגיעו לאותם המקומות, אלא התפצלו ליעדים שונים ולמחנות שונים. אף לאחר פינוי אושוויץ, ואפילו לאחר השיחרור המיוחל, לא זכו לחזור הביתה.

פינוי המחנה התחיל ביום 18 בינואר 1945 . השכם בבוקר, בטרם אור ובקור עז, הקימו הסוהרים בצעקות רמות את האסירים. בחצר המחנה שמעו האסירים שהצבא האדום מתקרב לאושוויץ, ושמחנות אושוויץ–בירקנאו ויתר מחנות המשנה נתרוקנו. האסירים הצטוו להסתדר בשורות של חמישה ולהתחיל ללכת, בלי אוכל ובלי מים.

מספרת בז'י הרבסט, שגם במצב זה גילתה תושייה בלתי רגילה: "את הכיסים מילאתי בכדורי ויטמינים , שחברה שעבדה עם הרופאה במרפאה הצליחה להוציא אותם מהמרפאה ברגע האחרון. בערב הגענו לפונדק דרכים. האולם היה ריק, ישבנו על הריצפה ונרדמנו. השכם בבוקר המשכנו ללכת. כל הדרך סיפרתי ללורה חברתי, שהבטחתי לאמי לשמור על אחותי. איך אני יכולה למצוא אותה כשאלפים בדרך ? כך הגענו לכפר בפולניה להצטייד לאספקה. מצאנו מקום לנוח על קש. וורה חברתי לא היתה שקטה, ירדה מהקש והלכה לראות את האנשים שעברו. היא ראתה בנות, שמשכו עגלות. על העגלות היה הציוד האישי של אנשי ס.ס. היא התקרבה לאחת העגלות ושאלה מאיזה מחנה יצאו ? "מחנה F" היתה התשובה. אולי את מכירה בחורה מ"מחנה F "בשם גיזי הרבסט?" "זאת אני !" ענתה הבחורה "איפה אחותי ?" אירגנו מהר ערבוביה כך שלגיזי היתה אפשרות לעזוב את העגלה ולברוח לכיוון האסם, מקום שבו ישבנו להפסקה קצרה. היא סיפרה כמה קשה היתה הדרך, כשהורדנו לה את הנעליים, התנפחו לה הרגליים. כשהגיעה השעה לקום

כדי להמשיך, הרגליים היו נפוחות כל כך שלא יכלה לנעול את הנעליים. קשרנו לה סמר-טוטים סביב רגליה והמשכנו ללכת...רק זיק של תקווה בלב, שיבוא יום יותר טוב... למי שלא היה כוח להמשיך, או שנפל ולא יכול היה לקום – נורה בראשו על ידי אנשי ס.ס. השלג הלבן הפך לאדום מדם של אנשים שלא יכלו להמשיך. כך הלכנו. מימין ומשמאל דם ומתים עד אין סוף.[77] צעדת המוות נמשכה כמה ימים, עד שהגיעו הצועדים ללוסלאו (Loeslau). משם העבירו אותם בקרונות בקר פתוחים, כשהאסירים לבושים בבגדים קלים. על נסיעה זו בקרונות פתוחים מעידה בז'י הרבסט: " שמונה בנות היינו ביחד. עזרנו אחת לשניה, עלינו על הקרון. היתה לנו שמיכה, השמיכה הצהובה שגיזי לקחה איתה כשהיא ברחה מהעגלה. בשמיכה הצהובה כיסינו את ראשינו כגג. שמונה בנות בפינה של קרון, צפופות אחת אל השניה, כדי שיהיה לנו יותר חם. כך הגענו עד מחנה בוכנוולד (Buchenwald) שבגרמניה. בבוכנוולד הורידו מהרכבת את הגברים. אנו קיבלנו בפעם הרא-שונה מרק חם. למחרת הגענו למחנה ברגן בלזן[78].

הרכבת עצרה בלודוויגסדורף שבמחוז שלזיה עילית, ומשם הובלו האסירים למחנה מאו-טהאוזן באוסטריה עילית. אבל גם מפה המשיכו אחדים לצעוד עד למחנה אבנזעע, שליד העיר לינץ (איזור האלפים באוסטריה), ושם קיעקעו אותם במספרים חדשים[79]. אסירים אחרים הועברו לאמשטעטען אשר באוסטריה, ושם עבדו בפינוי ההריסות מהפצצות מטוסי בנות הברית[80].

גיזי שלוס, שעברה את תלאות אושוויץ ושרדה, הצטרפה למיצעד המוות ועברה בו תלאות קשות לא פחות. כך מספרת גיזי בעדותה: "הגעתי עד למחנה רבנסברוק ומשם למלכוי באיזור שברין (גרמניה). ב–1.5.45 המשכתי עם עוד אלפי אסירים לצעוד. שמתי לב ששני אנשי ס.ס., ששמרו עלינו, מנמנמים כשהם נשענים על רוביהם; זחלתי מן השורה ויצאתי לכביש , אשר בו המוני פליטים גרמנים. פשטתי מעלי את לבוש האסירים ונש-ארתי עם לבוש אזרחי, שלבשתי מתחת לבגדי האסירים. עוד שתי אסירות עשו כמוני. התחלנו ללכת עם קבוצת פליטים גרמנים. הייתי מאוד עייפה, ומרחוק ראיתי מבנה גדול, נכנסתי לחצר המבנה ראיתי בו מדורה. התקרבתי למדורה, שם שהו אנשי וורמכט גרמנים וביקשתי מהם לחמם מרק. הם נתנו לי ולשתי חברותי אוכל טוב . אכלתי, ומרוב עייפות נרדמתי בחצר. בבוקר קמתי במצב רוח טוב, ניגשתי לחיילי הוורמכט וביקשתי מהם שייק-חו גם אותנו בדרך נסיגתם. שלושתנו הסתדרנו בצפיפות רבה בגרר. המכונית נסעה בכביש ומצידיו ראינו את האסירות שהמשיכו לצעוד. הן נדו לנו וריחמו עלינו, כי חשבו שאנו שבויות בידי הגרמנים. מהרדיו נודע לנו שהרוסים מתקרבים , החיילים השליכו מעליהם את המדים והתלבשו בבגדים אזרחיים, שהיו מוכנים להם. החיילים זנחו את המכונית והצטרפו לזרם הפליטים האזרחיים. ב–2.5.45 שוחררתי על ידי האמריקאים. הגעתי לעיר קז'מרוק"[81].

מרגיט גרוסברג לא השתתפה במצעד המוות, אלא עברה עם צוות המשרד בו עבדה לבו-הומין אשר במורביה (צומת רכבות חשוב). ברם, בשל ההתקדמות המהירה של הצבא האדום עבר הצוות כעבור זמן קצר לברסלוי, ומכאן עברו למחנה גרוסדוזען, משם למאו-טהאוזן ומשם לבוכנוולד, אבל בבוכנוולד סרבו לקבלם. בתחנת הרכבת נתקלה מרגיט במראה מדהים:" שהיתי בתחנת הרכבת, ושמתי לב לרכבות פליטים שהגיעו מאיזור קז'מרוק (הגרמנים תושבי קז'מרוק והסביבה, שהכריזו שהם מזדהים עם התורה הנאצית ועזרו לגרמנים במאמץ המלחמתי, נהפכו עם התבוסה לפליטים חסרי רכוש וקורת גג – ח.מ.). היה לי סיפוק–מה לראות גרמנים נסוגים ובידם רק רכוש דל, הרגשתי במקצת

סיפוק של נקמה... משם המשכנו לנסוע (כל פעם הרכבת נעצרה והועברה למסילה צדדית)... לברגן בלזן. במחנה זה מתו אנשים לרבבות ממחלות טיפוס, דיזנטריה ומרעב. פשוט לא נתנו לנו בכלל לאכול. אנשי ס.ס. שומרי המחנה הענקי ברחו, ומסרו את השמירה לידי נאצים הונגרים 'נילאשים'. הלבישו אותם מדי ס.ס. והם לא פעם ירו באסירים אשר במחנה . הם לא התחשבו, שעוד מעט גם הם יהפכו לאסירים. גם אני חליתי בדיזנטריה אבל החלמתי... ונסעתי לקז'מרוק".[82] כאמור בעדותה של מרגיט, הועברו האסירים מבוכנוולד לברגן בלזן. בברגן בלזן עברו האסירים את כל ההליכים הפרוצדורליים המוכרים: טבילה בתוך מים מסריחים, ריסוס במרסס מיוחד לחיטוי נגד כינים ורישום בכניסה למחנה. גם פה היו גילוים של עזרה בין האסירים: מי שהגיע קודם דאג למי שהגיע אחריו, וניסה לעזור במציאת מקום עבודה או תוספת אוכל.[83] ושוב מעידה בז'י הרבסט: "בברגן בלזן לא הסתובבתי סביב הצריפים. הכל היה כל כך עצוב, רעב ומוות בכל פינה... עם העצב, הבכי, המוות והשכול ישבנו שעות שעות ובכל זאת הרצון להישאר בחיים. יום אחד, בדרך חזרה, ראיתי איך הורידו ממכונית תפוחי אדמה על יד הדלת של המחסן. במהירות הכנסתי שני תפוחי אדמה בכיסים, מאושרת שיש לי מה לתת לבנות. מרוב אושר לא ראיתי שאיש ס.ס. התקרב. שאל אותי "מה יש לך בכיס ?" לאט לאט הוצאתי תפוח אדמה אחד. את היד השניה שמתי על הכיס השני שלא יראה את תפוח האדמה השני. איש ס.ס. לקח את תפוח האדמה האחד וזרק אותו רחוק ונתן לי סטירה. המשכתי ללכת, על יד הגדר עמדו הבנות. נתתי להן את תפוח האדמה והתחלתי לבכות. בכיתי על אי יכולתי לעזור להן. כל כך אהבתי אותן. התאריך היה 12 באפריל 1945".

סיכום

עם תום המלחמה, נותרו מקהילת קז'מרוק אודים מוצלים בודדים ששרדו את תופת המחנות, למרות ששהו בהם למעלה משלוש שנים (ממרץ 1942 עד מאי 1945). כיצד ניתן להסביר עובדה זו ? איך קרה, למשל, שהצעירות המפונקות כביכול של קז'מרוק עמדו בתנאי תופת אלה בתוך שמירה על צלם אנוש ואף עזרה הדדית מתוך הקרבה עצמית ומסירות נפש?

אנו סבורים שכמה גורמים חברו יחד לתוצאה חיובית זו, וראשון בהם – עובדת היותה של קז'מרוק מובלעת גרמנית בתוך סלובקיה, שהיהודים שבה היו (ברובם המכריע) דוברי גרמנית. ידיעת השפה הינה לדעתנו המפתח להבנת הישרדות הצעירים במחנות. חשיבותה של ידיעת הגרמנית לא הצטמצמה רק ביכולת לבצע עבודות משרד החשובות לנאצים, שמי שעבד בהם נהנה מתנאים נוחים יחסית ומעמדת כוח יחסית שאיפשרה לו גם לעזור לחבריו. חשיבותה של ידיעת השפה היתה גם ביכולת הידברות בין האסירים לבין כולאיהם. יכולת זו הקשתה על הגרמנים לעשות דה–הומניזציה לאסירים, שהפתיעו אותם בדברם בשפת אמם הצחה והרהוטה, ולכן נטו להפלותם לטובה. ידיעת הגרמנית נרכשה במערכת החינוך המצויינת שבקז'מרוק, שבה היו בתי ספר גרמניים (כפי שפירטנו לעיל בפרק א') ושם למדו רוב הצעירים היהודיים, (למרות שהיו גם בתי ספר סלובקיים). ולראיה הבאנו לעיל עדות על צעירה מקז'מרוק, שלמדה בבית ספר סלובקי בעיר ולא ידעה גרמנית, ולכן בניגוד לחברותיה דוברות הגרמנית, שהתקבלו למשרד וניצלו – היא לא נתקבלה לעבודות אלו, ונספתה באושוויץ.

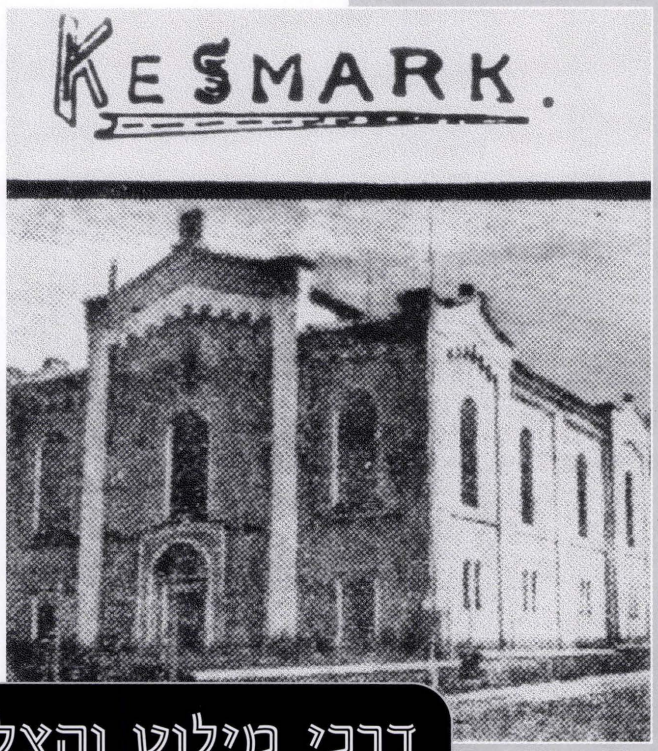
מערכת החינוך בקז'מרוק טיפחה גם את החינוך הגופני: צעירי קז'מרוק עסקו בספורט בצורה מאורגנת, בכדור רגל, בטניס, בטיפוס הרים, בשחיה, בסקי ועוד. גם חינוך זה חישל את החוסן הגופני והנפשי כאחד, וכך ניתן לדעתנו להסביר את יכולת האסירים לעמוד בתנאים פיסיים ונפשיים קשים ביותר. זאת ועוד: היו גם בתי ספר מקצועיים, שהכשירו את תלמידיהם למקצועות שונים בדרגת מומחיות גבוהה מאד; מקצועות אלו התגלו אחר כך כנחוצים באושוויץ (כגון תפירה, בישול, נגרות וכדו'), ובעלי המקצוע המומחים נהנו מתנאים מועדפים.

גורם נוסף ליכולת ההשרדות הגבוהה יחסית של יוצאי קז'מרוק במחנה ההשמדה הוא, לדעתי, זקיפות הקומה והביטחון העצמי של אוכלוסיית היהודים בעיר, שנבעו מתנאי חיים נוחים ושלווים של קהילה בלתי נרדפת משך עשרות בשנים. עובדה זו, שאינה שכיחה כל כך אצל הקהילות היהודיות במזרח אירופה, נתנה ליהודי המקום מודעות לערכם וזיקה חיובית לסביבה. כל אלו התבטאו בעמידה גאה מול הנאצים.

הסתירה בין הסטריאוטיפ היהודי שהכירו האחרונים לבין היהודים שפגשו, גרמה להם להכיר בערכם של אסיריהם כשונים מהאחרים, ולהעניק להם יחס טוב ואנושי יותר[84].

כמו כן תרמה להישרדות העזרה ההדדית, שכל האסירים בני קז'מרוק והסביבה העניקו זה לזה ככל שיכלו, למרות סכנת החיים הכרוכה בה[85].

חלק רביעי

דרכי מילוט והצלה

מבוא

הצלה ומחבוא בקז"מרוק - 1942

כשהחלו משלוחי היהודים לאושוויץ, במרץ 1942, השתנתה קהילת קז'מרוק לנצח. צעירי הקהילה היו כבר מזה זמן רב במחנות העבודה (ראה לעיל). המשפחות, שבניהן נלקחו ובנותיהן נשלחו, כביכול, למחנות העבודה (ולמעשה – לאושוויץ), עברו תהליך של התפוררות. חלק מהצעירים והצעירות, שלא נלקחו במשלוחים מסיבות שונות, הוברחו על ידי הוריהם להונגריה למרות הסיכון הטמון בגניבת הגבול, שהיה כרוך גם בהוצאה כספית גבוהה מאד. חלק מהיהודים שנשארו בקז'מרוק דאגו מבעוד מועד להשיג אישורים מיוחדים ("ווינימקה נשיאותית" או "כלכלית") או לזכות בחסותם של אריזטורים, שהיו זקוקים להם לניהול מפעלם שהולאם. אחרים ניסו למצוא מקומות מסתור ומחבוא אצל הגויים בקז'מרוק עצמה או בסביבה, תמורת תשלום כספי. למרות הסכנה הגדולה הכרוכה במתן מסתור ליהודים, נמצאו גויים שהיו מוכנים, לפחות בשלב זה, להושיט עזרה ולתת מסתור ליהודים.

בחודשים מאי, יוני ויולי 1942, נשלח גם רובן של משפחות אלו למחנות ההשמדה, ובעיר נשארו משפחות מעטות, שגם עליהן ריחפה סכנת גירוש, לפחות עד ספטמבר אותה שנה. בין הנשארים בקהילה היה הרב נתן שמחה גרינבורג, ששמר עדיין על חופש פעילות מסוים. הוא המשיך להנהיג את הקהילה הקטנה[1] ולהיות בקשר עם רבני הישיבה בניטרה, שבה ישב בנו. למרות כל זאת, עדיין היו גילויים של עזרה הדדית, כגון; הכנת חבילות וכתיבת מכתבים למגורשים למחנות השמדה; עזרה לנצרכים; קליטה ודאגה לפליטים מפולין וממקומות אחרים; עזרה הדדית במציאת מקומות מחבוא; מציאת מקורות מימון (ע"י ראשי הקהילה) לאישורים מיוחדים, תעודות וכו'.

דמות ייחודית ובולטת במאורעות תקופה זו הינה תיאופיל גולה, יהודי שהתחזה לנאצי, ופעל בקז'מרוק להצלת יהודים. על דמותו נעמוד להלן בהרחבה.

פרק ראשון

בריחה להונגריה

"...בילינו בהונגריה שנה וחצי, לא הכי מאושרות בחיינו, יותר בכי מצחוק"

(טרודה גולדמן)

דרך המילוט היחידה למעשה בתקופה זו היתה "גניבת" הגבול להונגריה. יש לזכור כי בתקופה זאת היתה יציאת היהודים מסלובקיה בלתי אפשרית, לא דרך הדנובה ולא ברכבת. הגבול ההונגרי היה קרוב יחסית. לרוב היהודים תושבי קז'מרוק והסביבה היו קרובים שגרו בהונגריה, בין היתר בשל הסיפוח של שטחים נרחבים מסלובקיה להונגריה עוד במרץ 1939. שיקול נוסף לבחירת הונגריה כמקום מילוט, היה שלמרות שחוקקו גם בארץ זו חוקי גזע כדוגמת חוקי נירנברג, ההונגרים, בניגוד לסלובקים, עדיין נמנעו מגירוש היהודים למחנות המוות.

לכן ניסה כל מי שהיה לו קרוב בהונגריה לעבור את הגבול ולהגיע אליה בכל מיני אמצעים. לעיתים נכשלו נסיונות המעבר, ואז היו הנמלטים מוחזרים לקז'מרוק על–ידי הסלובקים. בכל זאת, היו רבים שהצליחו לעבור את הגבול ולהימלט להונגריה.

טרודה גולדמן נשלחה אף היא להונגריה יחד עם בת דודתה, בלנקה, מאחר שהיו להן שם קרובי משפחה. שם עבדו שתיהן אצל שתי משפחות של גויים חשוכי ילדים כעוזרות–בית: "שתינו בילינו שם שנה וחצי, לא הכי מאושרות בחיינו. יותר בכי מצחוק"[2].

גם מקסימיליאן (מקשה) פרלרוט, מנכבדי הקהילה, שלח את שלושת ילדיו, מגדה (בת 14), דוד (בן 12) ואלקה (בת 11) להונגריה. מספר דוד:

"לקחו אותנו עד הגבול. נתפסנו בגבול ע"י הסלובקים, קיבלנו מהם מכות והוחזרנו לקז'מרוק. כעבור כמה ימים ניסינו שוב והפעם הצלחנו. הגענו לבודפשט ומשם לקושיצה, שבה גרה דודתי (אחות של אמי), הגב' רוטמן. נשארנו שם כמה חודשים"[3].

דוגמא מובהקת לכך מהווה סיפורה של גרטה קוהן[4]. בספטמבר 1942, בהיותה בת 10, קיבלו הוריה ווינימקה , שבזכותה יכלו להישאר בקז'מרוק, אבל בטרם קיבלו את הווינימקה דאגו להציל את בתם. הם שלחו אותה להונגריה עם סבה, שמעון קוהן. בנסיונם "לג-

נוב" את הגבול, נתפסו הסב ונכדתו על–ידי שוטרי הגבול ההונגריים. הם העבירו את גרטה לבית היתומים היהודי בקושיצה, ושם נשארה קרוב לשנתיים. גם הסב הורשה לגור באותה העיר, כי היתה לו שם בת נשואה. התנאים בבית היתומים היו קשים, אבל גרטה החזיקה מעמד עד אפריל 1944[5].

מכל המקרים של בריחה להונגריה, כולל נסיונו של לאצי פנסטר את כל הסממנים של תלאות תקופה זו בקז'מרוק. כבר ראינו איך נלקח גם הוא, כמו אחרים, מעל שולחן הסדר לבית– הסוהר המחוזי, ואיך הצליח להמלט. בהעזה בלתי רגילה חזר לעבודה תחת חסות האריזטור הגרמני, במפעל לחייטות שהיה פעם בבעלותו ושהיה מקור פרנסה לכמה משפחות יהודיות. אבל גם עכשיו לא ידע שלווה. הוא נרדף על–ידי בריוני הלינקובה גארדה במפעל לקופנקציה שבו עבד, וכך הוא מספר:

"התגוננתי, טענתי בפניהם: "הלא ברשותי רשיון עבודה, הפוטר אותי מגירוש לפולין". הבריונים של הגארדה לעגו לי ואמרו: "למקום שמובילים אותך אין צורך ברישיון עבודה". מחילופי דברים הגענו לחילופי מהלומות, הוכיתי והכיתי. לבסוף, הבריונים הכריחוני ללכת איתם. גם את אשתי ושני ילדיי הפעוטים הובילו למחנה אשר בפופראד (תחנה לפני הנסיעה למחנות המוות אשר בפולין). המלאים הגרמני של מפעלנו השתדל למעני, וכך שוחררתי וחזרתי יחד עם בני ביתי לדירתי ולעבודתי. מדי שבועיים–שלושה שבועות יצאו מסלובקיה שיירות יהודים לפולין. אנשים מהימנים אשר בעיירה מסרו לי על הסריקות העומדות להערך בעיר, וכך יכולתי אני ומשפחתי להסתתר אצל מכרים נוצרים. כאשר השיירה של המגורשים נסעה, יצאנו מן המחבוא וחזרתי לעבודה. המלאים הגרמני של מפעלנו היה מאוד מרוצה ממני, כי הייתי מומחה בחייטות קונפקציה וגם הבחנתי באיכות הבדים השונים. לא פעם נזפו בפומבי באריזטור שלי בטענה שהוא מעסיק יהודי, ועל ידי כך הוא מונע גירוש ארבע נפשות יהודיות. זה הופיע בעתון הגרמני–נאצי "קרפטנפוסט"[6].

לאור ההתקפות נגד האריזטור הגרמני שלו, הבין לאצי פנסטר שמוטב לברוח מקז'מרוק. בקיץ 1942, בעיצומם של המשלוחים, החל לאצי להתכונן בהחבא להברחת הגבול ההונגרי עם בני משפחתו. בחודש אוקטובר 1942 שלח את אשתו ושני ילדיו בהדרכת מבריח, שהיה לו שם של מבריח נאמן. אבל באמצע המסע נעלמו עקבותיו של המבריח, אשתו וילדיו של לאצי נתפסו על–ידי שוטרי הגבול ההונגרי, שהחזירו אותם לידי הסלובקים. תחת משמר כבד הובלו לבית הסוהר בפרשוב, ומשם נלקחו לז'ילינה, בדרכם לאושוויץ. את המשך הסיפור נשמע מפיו של לאצי:" בעזרת ידידי אדולף מצנר יצרתי קשר עם שומר המחנה היהודי והוא, תמורת סכום עתק של 10,000 קרונות, הסתכן והעביר את אשתי וילדי באישון הלילה לבית הספר היהודי בז'ילינה. חזרנו מאושרים לקז'מרוק...אבל מאותו המקרה הייתי נאלץ לשלם מדי פעם בפעם דמי לא ייחרץ בסכומים נכבדים לפקידים שונים בעיירה"[7]. סיפור זה מוכיח עד כמה מסוכן היה להגיע להונגריה בימים ההם.

גם משפחת פוגלמן מקז'מרוק התפרקה. באמצע שנת 1942 נלקח אב המשפחה על–ידי הסלובקים וגורש למחנות המוות. האם, עם שני ילדיה הקטנים (הבן ישראל, בן 11, והבת יהודית, בת 4) ברחו מקז'מרוק, "גנבו" את הגבול ההונגרי והגיעו למונקץ', שם גרו הורי האם. שם השאירה האם את ילדיה והמשיכה לבודפשט. היא השיגה ניירות מזוייפים של נוצריה רווקה, והתפרנסה מעבודת התפירה[8].

גם משפחת רוזנצוויג מקז'מרוק החליטה לשלוח את הבנות איבי והדי לדודה שגרה בדרבצן, שבהונגריה. מספרת איבי: "נסענו עם גוי בטקסי עד הגבול. עברנו אותו ברגל והגענו עם הגוי למקום מסתור. ביום ראשון, מוקדם בבוקר, הלכנו לתחנת הרכבת לחכות

והדודה לא הגיעה. (בכפתורי החולצה היו מוסתרים לנו דולרים)...המלווה שלנו לא השאיר אותנו לרגע. הוא התלבט אם להחזיר אותנו בחזרה לגבול, מכיוון שאם יחזיר אותנו יקחו ממנו את הכסף שקיבל. אמרתי לו שהורי ישמחו כל כך שיתנו לו עוד 500 קרונות. הוא החזיר אותנו באותה הדרך אבל באור יום. כשהגענו לעיירה ממנה יצאנו, הלכנו למשרד הדואר והזמנו שיחת טלפון עם ההורים. חיכינו שממשרד הדואר בקז'מרוק יגשו להוריי ויביאו אותם על מנת שנשוחח בטלפון. בינתיים , הוריי קיבלו מברק מהדודה ששואלת היכן המקום שהם אמורים לפגוש אותנו. הצלחנו לבסוף להתקשר איתם וביקשנו שיבואו לקחת אותנו. מרוב התרגשות שכחתי לציין את הכתובת המדויקת. הלכנו הלוך וחזור עם הגוי עד שההורים הגיעו. הפגישה היתה מאוד מרגשת . הבחור קיבל עוד 500 קרונות. הגענו הביתה בערב עייפים. דוד שלי שראה את הנעליים שלנו, התחיל לבכות.

הקיץ עבר, ובסוף אוגוסט הגיע יחזקאל אנגלנדר עם פתרון חדש. משפחת אנגלנדר היתה מהפעילים שעסקו בהברחת הגבול עם הונגריה. הם סידרו דרך חדשה להברחת הגבול – דרך קושיצה שולחים עם מבריח. המבריח לוקח את הילד, אך לא מקבל את הכסף עד שהוא לא מוסר את הילדים לקרובים. דודתי נפטרה משחפת, ונשארה ילדה בת 10. את הילדה ואת אחי בן ה–12 שלחו לדודה דרך קושיצה. אחרי שהם הגיעו, שלחו גם אותי ואת אחותי. הלכנו עם איכרית שלקחה אותנו לקושיצה. הדודה שלי, בלה מושקוביץ, התגוררה בדברצן, והאחות שלה הלא–נשואה לילי, שגרה בחוסט, הגיעה כדי לעזור לה עם הילדים. לילי באה לקחת אותנו והביאה איתה מסמכים מזוייפים שאנחנו מקרפטורוס. שם לא דיברו היטב הונגרית, ולכן התעודות האלה התאימו לנו. הלכנו עם חבורה של מברי-חים, שסחבו לנו את המזוודות, באותה הדרך. שיחדו את כולם ולכן המעבר היה קל – הפעם הדרך היתה בטוחה וקלה יחסית. הגענו לדברצן מבוהלים, והדודות רצו לשמח אותנו והפגישו אותנו עם בחורים. כך לאט לאט נקלטנו והכרנו חבורה וחברים . אמרנו לכולם שאנו מחוסט אך הם ידעו את הסוד כי לא היינו היחידים.

לאחי היתה בר מצוה בלי ההורים. הילדים היו צריכים להיכנס לבית הספר אבל לא לקחו אותם. בדברצן , בתי הספר לבנות ולבנים היו נפרדים. לאחי לא מצאו מקום. אבל לאחו-תי הדי נתנו להצטרף לשיעורים, ואמרו לה שאם יש ביקורת היא לא יכולה לבוא, כי באופן רישמי היא לא רשומה. אחרי זמן מה אביה של הני בת דודתי (דוד מאיר), הגיע עם הילד הקטן מכיוון שאיבד את הווינימקה בקז'מרוק והיה עליו לברוח"[9].

כאמור, גם בעלי הווינימקה לא היו בטוחים; היו מקרים שגם כאלה נלקחו למחנות. לכן נאלצו גם בעלי הווינימקה לחפש מקומות מחבוא בקז'מרוק ובסביבה עד שתבוא לידם הזדמנות לברוח להונגריה. כך קרה לזולי (פובי) קליינהנדלר. לאביו של זולי היתה ווינימ-קה וגם לאחיו דז'ו, אך אחד מחבריו ללימודים של זולי גילה לו שהוא ומשפחתו נמצאים ברשימת המועמדים למשלוח למחנות. זולי מצא בתחילה מקלט במחסן של סוחר יינות בשם גראוס. משם עבר למחסן אחר ששימש גם את יוז'י גרוסברג. חברתו של זולי , אלזי דומרצקה (כיום עליזה קליינהנדלר) הצליחה להעבירו לספישסקה סטרה ווס. שם התחבא זולי במשך כשלושה שבועות בחדרה של אלזי. היא גרה אצל גב' אירינקה פון מטיסובס-קי, שלא היתה צפויה למאסר בהיותה נשואה לגוי. אחרי כמה ימים, העבירה אלזי את זולי לבית הכנסת בספישסקה סטרה ווס, שם התחבא כמה שבועות. משם עבר למשפחת גרינ-וולד בהליגובצה. לאחר מכן נסע במונית ללובובנה בעזרת אלזי, ושם ברגר, שנקרא "הקונ-סול" (שכן היה יד ימינו של הרב גרינבורג בכל ענייני הקהילה), אירגן לו את הבריחה להו-נגריה בעזרה כספית של מיקשה פרלרוט, מראשי הקהילה. בהונגריה התארח זולי אצל

אחותו, רשקה הולצר, שגרה בבודפשט. בינתיים נלקחו הוריו למחנה נובקי, ומשם נשלחו לאושוויץ.

בהונגריה עבד זולי קליינהנדלר אצל גיסו כחשמלאי, אבל גם שם ארבה לו הסכנה, וכך הוא מעיד:

"הייתי זקוק לאיזושהי תעודה כי בהונגריה היו "רציות" – המשטרה ערכה חיפושים אחר יהודים, והיה קשה מאוד. הייתי גם זקוק לכסף, ולמקום לינה כדי שלא אסתובב ברחובות, כי היה מסוכן להסתובב חופשי. העיקר היה לעבוד. מנהל של בית חרושת ביקש שאעבוד אצלו... הייתי חופשי וזה היה מקום נהדר בשבילי. נשארתי שם כמה חודשים, פחדתי כי לא היתה לי תעודה. אמרתי שאני מקושיצה וכתבתי הביתה כדי לקבל את התעודות. יום אחד היתה אסיפה בבית החרושת וזה נהפך למפעל צבאי וביקשו מכל אחד. תעודות לידה ותעודות מלחמה ולא היה לי. פתאום אני רואה את החבר הטוב ביותר שלי בהונגריה, אשר הציל בחורה יהודיה דרך הגבול מקז'מרוק לבודפשט. הוא היה נוצרי, והוא לקח את היהודיה כאחותו. הוא קיבל עבודה בהונגריה וקיבל תעודה כחבר של המפלגה ההונגרית בקז'מרוק. הם הזהירו אותי על המפעל הצבאי, אז הוא בא אלי ונתן לי את הפתק של הכתובת שלה בבודפשט. הוא עזר לי לקבל תעודות ולקבל תעודת שחרור. זאת היתה תעודה מאוד חשובה: קיבלתי משכורת, והיה לי מקום טוב בבית החרושת ותעודה של עובד מפעל. הייתי חופשי ועזבתי את בודפשט רק כשהגרמנים באו וכבשו את עיר הבירה"[10].

גם שאול גסנר מקז'מרוק עבר תלאות קשות. כפי שראינו, ניצל גסנר ממשלוח המשפחות בספטמבר 1942 בזכות הווינימקה, ונשאר בקז'מרוק עוד חודשים אחדים. לפני פורים 1943 החליט גם הוא לחצות את הגבול להונגריה סמוך לניטרה. הצטרפו אליו דודו גולדמן ואברהם גרינבורג, בנו של הרב גרינברג. מספר גסנר: "בשבת של ערב פורים נכנסנו לבית הכנסת, ששם היה עלינו לשים את דמי ההברחה באחד מכרכי הש"ס של המתווך היהודי, והוא זימן לנו גוי מבריח נאמן. אברהם גרינבורג היסס אם להצטרף אלינו מפני שרצה להישאר לקריאת המגילה. בלילה עברנו את הגבול עם המבריח, והגענו לעיירת הגבול ארשקוואר (Erzehuykar). למחרת נסענו ברכבת לבודפשט, כשבידינו עתון הונגרי שקנתה לנו בת אכרים. ברכבת ישבנו בנפרד, כשבידינו עתון הונגרי, משמים עצמנו קוראים, למרות שלא ידענו מילה הונגרית. הנסיעה לבודפשט נדמתה לנו כנצח"[11].

מסיפורים אלה מתבררים כמה דברים: ראשית, הקשר המשפחתי קבע בהרבה את גורל הבריחות להונגריה. שנית, היתה מדי פעם עזרה מצד סלובקים, גרמנים והונגרים שאיפשרה בריחה: שלישית, שהבריחות לא היו רק ב–1942, כפי שקובעת ההיסטוריוגרפיה עד כה, אלא גם ב–1943 וראשית 1944.

סיכום

הניצולים שחצו את הגבול להונגריה בשנים 1942–1944 יכלו להימלט מהמשלוחים שנערכו באותם הימים מסלובקיה ובקז'מרוק בפרט, אך חלקם ניספו בהונגריה עם הכיבוש הנאצי.

סיפורי ההצלה הקצרים מעידים על נסיונות בריחה למרות הדרך המסוכנת, אך זו היתה עדיפה על משלוחים למחנות ההשמדה.

פרק שני

אדוארד לאופר המכונה "תיאופיל גולה" - מציל היהודים שהתחזה לנאצי

על נסיונות נוספים לבריחה להונגריה אפשר ללמוד גם מיומנו של אדוארד אליהו לאו-פר[13], יהודי שהתחזה לנאצי בשם תיאופיל גולה, ופעל בקז'מרוק בשנים 1942–1945 להצלת יהודים.

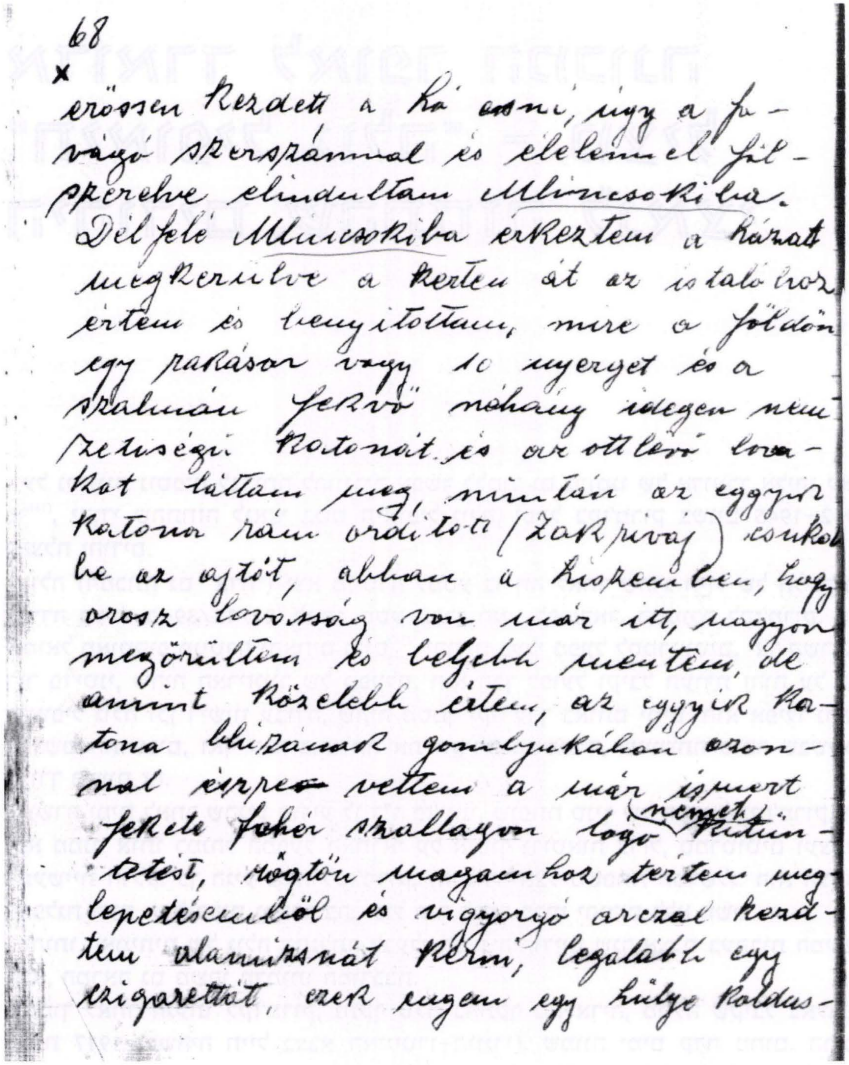
גולה (המכונה גם "אדה") יצא מניטרה למסע בריחה לאחר שהרג חייל של הלינקובה גארדה בעירו ב–23/12/39. לאחר מסע מפרך הגיע לפופראד, הסמוכה לקז'מרוק. דרך שמואל מאוסקופ מניטרה והאחים גרוס[14], יהודים בעלי מפעל לסמרטוטים, יצר קשר עם ד"ר פז'יטני, שהיה האריזטור של מפעלם. הוא הפך לפועל וקיבל תעודת זהות על שם תיאופיל גולה וכן רישיון עבודה, שהיה מסמך יקר ערך באותם ימים. הוא אפילו נרשם במרשם התושבים, ואף עבר בהצלחה את חקירת המשטרה, שנעשתה כדבר שבשיגרה לצורך רישום זה.

עשרה ימים לאחר שהגיע הודיע לו ד"ר פז'יטני, שנפתח סניף של המפעל בקז'מרוק, וכי הוא ממנה אותו כמנהל המפעל האחראי על איסוף גרוטאות ברזל, סמרטוטים ועצמות לתעשיית הדלק. כך הגיע גולה לקז'מרוק, והתגורר אצל משפחת המרשלג. הוא הצטרף למפלגת העם הסלובקית וכחבר בה, יכול היה לבקר בבתי יהודים ללא חשש.

זהותו האמיתית של גולה התגלתה לבעלי הבית היהודיים שגר אצלם בעקבות המעשה הבא, המראה גם משהו מדמותו המורכבת.

סמוך לאחר הגעתו לקז'מרוק, נתקף גולה בהתקף מאלאריה, מחלה שקיבל באלבניה בשנת 1917 (כשהיה חייל בצבא האוסטרו–הונגרי). שמונה ימים קדח מחום. הרופא המקומי איבחן: טיפוס בהרות. מאחר שלא סמך על איבחון זה, ביקש גולה מבעל הבית היהודי, המרשלג, שיקרא לרופא יהודי, למרות שכאיש משמר ההלינקובה גארדה אסור היה לגולה לעשות כדבר הזה: ההוראות אסרו על רופא יהודי לטפל בחולה ארי. למרות זאת

כמובן, הצלחת הברחת הגבול עם הונגריה, היתה מותנית בכמה תנאים בסיסיים כגון כסף, הימצאות קרובים או מכרים בהונגריה שהיו מקבלים את פני הפליטים, וכן ידיעת השפה ההונגרית, שאפשרה לכמה מהפליטים למצוא עבודה ולהתפרנס בכבוד.
מאלה שניצלו, נביא בהמשך גם את סיפורה של יהודית מסד, שהיתה, כפי הנראה, בין היחידים מילידי קז'מרוק שניצלו ברכבת קסטנר[12].

68
X
erössen kezdett a ka[illegible]ni, úgy a fa-
vázó szerszámmal és élelemmel fel-
szerelve elindultam Mlinecsokiba.
Délfelé Mlinecsokiba érkeztem a házak
megkerülve a kertem át az istalóhoz
értem és benyitottam, mire a földön
egy parasztot vagy 10 ugyerget és a
szalmán fekvő mohány idegen nem
szerecsen katonát. és az ottlevő lova-
kat láttam meg, mintán az egyyik
katona rám ordított (Zakpivaj) csuk-
be az ajtót, abban a hiszemben, hogy
orosz lovasság van már itt, nagyon
megörültem és belebb mentem, de
amint közelebb értem, az egyyik ka-
tona kikiáltott gombyukáson oson-
nal észrevettem a már ismert
jelelte fehér szallagon togo (német) Hitün-
tetést, rögtön mazamhoz terítem meg
lepetésemből és vigyorgó arcral kezd-
tem alamizsnát kérni, legalább egy
cigarettát, ezek nagyon egy kulyo boldas-

נספח 25–דף מיומנו של גולה בכתב ידו

הסכים המרשלג , בעל הבית, לקרוא לרופא היהודי, ד"ר ליכטיג. ד"ר ליכטיג התגנב לחדרו של גולה בערב ואיבחן דלקת ריאות בשתי הריאות.

למחרת עלה מאוד חומו של גולה עד שאיבד את הכרתו. בערב שוב בא ד"ר ליכטיג לבדוק את החולה, ושאל את גולה עליו ועל משפחתו, בהאמינו שהוא ארי. למרות החום, ענה לו גולה בתשובות מתחמקות, כי לא רצה להחשף. במשך תשעה ימים טיפל ד"ר ליכ-טיג במסירות בגולה והזריק לו זריקות גלוקוזה, כי החולה לא היה יכול לאכול דבר.

לאחר תשעה ימים חזרה לגולה הכרתו, והוא שתה כוס חלב פושר ואחר כך מרק עוף שהכינה לו בעלת הבית. הוא שוחח עם בעל הבית, וסיפר לו על חלום שחלם בהיותו קודח. בחלומו הוא מוביל פרה בשדה, ומופיע מולו אדם בעל זקן ארוך ואשה זקנה ואח-ריהם המון אדם חמוש בנשק, שמקימים רעש גדול. גולה חלם כי הוא חלב את הפרה, נתן לזקנים לשתות ומייד נעלם ההמון. בעל הבית , שהאזין לסיפור החלום, שלף דף נייר, הראה אותו לגולה ואמר לו: "את זה כתבת כשקדחת בחום. ביקשת נייר ועיפרון ונתנו לך . אני רואה שזו עברית. איני יודע לקרוא מה כתוב כאן אבל הרב שלנו נתן שמחה גרינבו-רג ודאי יודע". ואכן, דף הנייר הובא לרב, שקרא את הכתוב עליו: 'יקום פורקן מן שמיא', ואמר, שמי שכתב מילים אלה הוא שליח ההשגחה, שבא להציל את יהודי קז'מרוק.

כך נחשפה זהותו האמיתית של גולה לארבעה יהודים בקז'מרוק: בעל הבית שלו – המרשלג, ד"ר ליכטיג – שהציל אותו, ושני פעילים אחרים שעזרו לו בפעולות הצלה – ד"ר מצנר ולאצי פנסטר[15].

פעולת ההצלה הראשונה של גולה החלה עוד במאי 1942. וכך הוא מספר ביומנו:

"ב–13 למאי 1942 השתתפתי באסיפת חברי מפלגת העם הסלובקי, ושם נתבשרתי כי לפי פקודה ממרכז המפלגה בברטיסלבה, יגורשו היהודים עם משפחותיהם לפולין בזמן הקרוב ביותר. רשימת שמות המיועדים לגירוש נערכה במשרדו של השופט הראשי. הפקו-דה לא חלה על בעלי תעודות החסות הנשיאותית (=הווינימקה) ונושאי רשיונות העבו-דה. לא נשארתי עד סיום האסיפה; מיהרתי אל ד"ר מצנר, כדי להזהיר באמצעותו את היהודים. נשארנו ערים כל הלילה. ד"ר מצנר יצא לבתי היהודים ואני חיכיתי ברחוב.

עוד באותו לילה הלכתי אל ד"ר ליכטיג. הוא הרגיע אותי: כרופא המטפל באוכלוסיה היהודית לא תחול עליו הגזירה, אבל הסכנה אורבת לחמותו ולבנו, ולכן עשה כבר הכנות לשלחם לבודפשט. היה עליהם לצאת למחרת לעת ערב לקושיצה. הבטחתי לו ללוות אותם, וכך עשיתי"[16].

גולה היה לדמות מרכזית בהצלת יהודי קז'מרוק בשנים 1942–1944. זהותו הכפולה העניקה לו הזדמנויות נדירות, שניצל אותן במלואן להצלת יהודים תוך סיכון עצמי רב. ואכן גם היהודים מקז'מרוק (אלה שידעו את זהותו) סמכו עליו והאמינו בו. הוא דאג למח-בוא, למקורות מזון ולבטחון. ממכלול העדויות והמסמכים שבידינו עולה כי גולה הציל למעלה ממאה אנשים, ולכן בחרנו להרחיב במיוחד לגביו.

פרק שלישי

"קבוצת העבודה" – נסיונות להציל יהודים רבים ככל האפשר

בין סוכות תש"ג – ספטמבר 1942 ועד אוגוסט 1944 היתה הפוגה בגירושים המאסיביים של יהודי סלובקיה וציפס, אך בכל התקופה הזו חיו היהודים בפחד וחרדה, שמא יחודשו הטרנספורטים.

בחוגי השלטונות הסלובקיים התווכחו קיצונים ומתונים בעניינם של היהודים: הקיצונים – ראש הממשלה טוקה, שר הפנים מאך וראשי גדודי לינקה ומפלגת העם הסלובקית – הזדהו עם המפלגה הנאצית. הם לא הסתפקו בנישול היהודים מרכושם; הם ביקשו להגלותם עד האחרון שבהם עוד לפני חורף 1943, כדי שהנותרים לא יתבעו את החזרת רכוש המגורשים, ששוב אינם יכולים לתבוע את זכויותיהם. עם התקרב אביב 1943, לחצו שוב הקיצונים לחדש את ההגליות. לעומתם צידדו ה"מתונים" – כמו שר החינוך סיבאק, נגיד הבנק הלאומי אימריך קראבאש, חבר מועצת המדינה ד"ר יאן באלקו – בגיוסם של היהודים המנושלים מרכושם לעבודות שונות ולמחנות עבודה בסלובקיה, במקום לגרשם[17]. בינתיים, התחבאו מחוסרי תעודות החסות במקומות שונים, שרויים בפחד מתמיד מפני מאסרי פתע והתחדשות הגרושים.

באביב 1942 התארגן וועד ההצלה, קומץ יהודים מכל הקבוצות החברתיות של ציבור היהודים. בין חבריו נמנו גיזי פליישמן, שהייתה ראש הקבוצה, הרב מיכאל דב וויסמנדל, הרב אברהם אבא פרידר, אנדרה שטיינר, אוסקר נוימן, וויטך וינטרשטיין, טיבור קובץ, ארנסט אבלס, ווילו פירסט ואחרים. קבוצה זו, הידועה היום כ– "קבוצת עבודה", שמה לעצמה מטרה להציל עד כמה שאפשר יותר יהודים. היא לא הצליחה, אמנם, למנוע את הגירושים של מרץ–אוגוסט 1942, אולם, בזכות מאמציהם של חבריה, שהמשיכו לפעול כל הזמן בכל האמצעים שלרשותם, כדי לסכל את המשך הגירושים, הצליחו למנוע את ביצוע תוכנית ההגלייה, שיועדה לאביב 1943. [18] למאמצים אלו סייעו מספר גורמים חיצו-

ניים: בחזית הרוסית הובסו הגרמנים בסטלינגראד. ב–2 בפברואר 1943 נכנעו הגרמנים תחת פיקודו של גנרל von Paulus, לכוחות רוסיים ותבוסה זו סימנה את התחלת הנסיגה של צבא גרמניה במזרח. גם בחזית צפון אפריקה התעוררו ספקות בקשר לניצחון גרמניה. שידורי הרדיו הצ'כוסלובקי בגולת לונדון הזהירו, שלאחר תבוסת גרמניה ייענשו רוצחי היהודים בכל חומר הדין.

הגרמנים ניצלו את סלובקיה באופן מוחלט. הם דרשו 500 מרק תמורת גירוש כל יהודי מסלובקיה והוציאו מסלובקיה מזון, סחורות ומוצרים שונים בכמויות עצומות לצרכי המלחמה. סלובקיה, שגזלה בזמנו את כל רכוש היהודים, נמצאה עכשיו נגזלת על–ידי הגרמנים; חיילים סלובקיים, שנפגעו בחזית האוקראינית, סיפרו על מעשי הזוועה של הגרמנים ביהודי אוקראינה. חברי וועד ההצלה היהודי דיווחו לחוגי השלטון "המתונים" בסלובקיה על רציחת המגורשים במחנות ההשמדה בפולין.

סלובקים רבים התעייפו מהמלחמה. חלק מהם החל להתחרט על יחסם ליהודים, והיו אף כאלה שהיו מוכנים להחביא ולהציל יהודים שנשארו. חלק מהסלובקים ביקשו לעצמם מליצי יושר יהודיים, שיעידו עליהם בעתיד שהם היו ממתנגדי המשטר הנאצי. מאידך גיסא הוכיחו חברי הוועד להצלה ומרכז היהודים למנהיגי סלובקיה מתנגדי הנאצים, בעיקר סיבאק וקראבאבש, שהיהודים יכולים להיות גורם חיובי בכלכלת סלובקיה. כל הגורמים הללו חברו יחד כדי לחזק את ידי המתונים, ולסכל את גזירות ההגלייה הנוספות.

בנוסף לגורמים אלה, יש לציין גם את מחנות העבודה[19], אשר תרמו לא מעט להשהיית הטראנספורטים. במחנות אלה שירתו יהודים רבים בגיל גיוס, ושר המלחמה הגן עליהם–עד אוגוסט 1944, מפני גזירת הגירוש.

אוסקר נוימן מ"קבוצת העבודה" תמך בהקמת מחנות אלה, שהוזכרו כבר לעיל עוד בינו–אר 1942. אנשי קבוצת העבודה ציינו את התפתחותם החיובית של ענפי הייצור שבהם והעליה הניכרת בהיקף ההזמנות כנימוק להרחבת המחנות בכח אדם ובמכונות [20].

למעוניינים לעלות ארצה היוו אותם בתי מלאכה כעין הכנה לעליה לארץ ישראל ולמ–לאכות שיידרשו בבנייתה, אם כי היו בין העובדים גם קומוניסטים ואנטיציונים שכלל לא היו מעוניינים לרכוש מקצועות אלה. בבתי המלאכה שבמחנות העבודה נמצאו כמה מיהו–די קז'מרוק וציפס[21].

במהלך תקופה זו פיתח גולה, שהזכרנו לעיל, קשרי ידידות עם ד"ר אדולף מצנר – עו"ד יהודי מאיזור טשין ליד גבול פולניה, שעבד אצל גולה כסמרטוטר. לאחר הרבה שתדלנות ושוחד קיבל ד"ר מצנר את רשיון העבודה במפעל הסמרטוטים, אותו ניהל גולה. מצנר ידע את זהותו היהודית, והפך לאיש הקשר בינו ובין יהודי העיר. לפעמים בערבים היה גולה מתגנב לבתיהם של הומה שטורק ומשה גולדמן , שניהם מראשי הקהילה, או היה מבקר את ד"ר ליכטיג. הוא אף השתתף בחתונת ד"ר מצנר.

בפברואר 1943 התחדשו הסתות נגד היהודים. תוך כדי כך למדו יהודי קז'מרוק שהה–תקפה הגדולה של הגרמנים על בריה"מ נעצרה בסטלינגרד, וכי בשל כך נגרמה תסיסה בין הסלובקים דוברי הגרמנית שבאיזור קז'מרוק ("ציפסר דויטשה").

ביומנו מצביע גולה על השפעת מהלך המלחמה בחזית הרוסית על חיי קהילת קז'מרוק: "בשורות טובות מהחזית. הגרמנים נהדפים אחורה מסטלינגרד. ברדיו ממשיכים לשדר את נאומיו הגדולים של היטלר. האוכלוסיה המקומית נעשית מוסתת יותר ויותר . אנשים דנים בשאלה איך לשחרר את סלובקיה מכל היהודים. מאמרים בעתונים על הנושא. ויכו–חים ונאומים בממשלה. היהודים שנותרו – מבוהלים. הם מוכרים בית ששוויו שמונים

אלף קרונות בעשרת אלפים. רהיטים מוציאים לרחוב ובמכירה פומבית מקבלים חמש מאות קרונות על רכוש ששוויו 12 אלף. היהודים מתכננים בונקרים ומקומות מסתור. בוקר אחד מופיעים אצלי ז'נדרמים מהיחידה שתפקידה לסגור ולתחום דירות של יהודים שגורשו ומספרים לי שתפסו את הולנדר בערב, ברחוב, סוחב שק עם כלי מיטה ואוכל. כנראה נשא אותם למקום המסתור שלו. עכשיו הוא בבית הסוהר העירוני, יעבירו אותו לז'ילינה , למחנה ריכוז ומשם – לפולין. אמרתי:"היהודי הזה נחוץ לי למפעל" ורצתי לשל-טונות לשחרר אותו. אחרי הצהרים של אותו יום הולנדר שוב בדירתו . הפעם שוכנע שאני דורש טובתו. מאז – רחש לי אמון. בינתיים הוא שוכב שבוע חולה בבית ומתאושש מהמ-כות שחטף מן הז'נדרמים , גם אשתו הוכתה"[22].

גולה מעיד עוד כי באחד הלילות, פרץ לביתו בבהלה ד"ר מצנר, וסיפר לו שאוספים את היהודים למשלוח ("אקציה"). גולה הציע למצנר להסתתר אצלו יחד עם משפחות אחרות שהתגנבו לדירתו. כך ישבו כשלושים איש וגולה עמד ושמר בחוץ, ברחוב[23].

פרק רביעי

קז'מרוק = מקלט לנמלטים מגיטו בוכניה ומקרקוב

קז'מרוק גם מילאה תפקיד חשוב בהצלתם של מאות פליטים יהודים מפולין, הצלה שהגיעה לשיאה ב–1943 בעת חיסול הגיטאות שם. "קבוצת העבודה", תנועות נוער ושרי-די קהילות אחדות התגייסו לעזרה בצל איומי גירושם הם, ותוך סיכון עצמי רב. כספי מימון המבצע באו מאירגונים יהודים שבעולם החופשי, שקבוצת העבודה השכילה לקיים אתם קשר חשאי למרות תנאי המלחמה. פעילי הבריחה הסלובקים חיכו לנמלטים בגבול, הביאום לערי הקליטה שנערכו לכך, וכעבור זמן הבריחו אותם להונגריה"[24].

ביערות ספר בגבול סלובקיה והונגריה נוצרו מעברי קבע, ודרכם עברו קבוצות ילדים ושרידי הגיטאות מסביבות בוכניה וקראקא, קבוצות חלוצים מבנדין ומסוסנוביץ. בין מאות הפליטים היה גם האדמו"ר מבלז, שדרך הונגריה הגיע לארץ ישראל בעיצומה של המלחמה. מבצעים אלה בוצעו בתיאום עם 'וועדת העזרה וההצלה' בבודפשט. אולם העבו-דה בשטח נעשתה בעיקר על–ידי החלוצים מסלובקיה ומפולין – 'עליהם רבצה כל העבו-דה ליד הגבולות'. על הצלת הפליטים כתבה גיזי פליישמן:'חומר אנושי מעולה זה מקנה לעבודתנו ערך אמיתי ותחושת יעוד'"[25]. כאמור לעיל, בין הקהילות שנחלצו לעזרת הפלי-טים תפסה מקום בלתי מבוטל גם קהילת קז'מרוק והסביבה, בעיקר בתקופת ההפוגה.

מוריץ גולדמן מקז'מרוק עשה רבות למען פליטים אלה. גם גולה, בנוסף לפעולות הצלת היהודים של קז'מרוק, עסק בהצלת יהודים שברחו מפולין בהתחלת 1943 והגיעו כפלי-טים לקז'מרוק, בדרכם להונגריה. עזרו על ידו מספר פעילים יהודיים מקז'מרוק[26].

וכך מספר גולה ביומנו:

"בביקור אצל משפחת שטורק אני פוגש זוג צעיר, הוא מהנדס והיא רופאה. שניהם ברחו מגטו ורשה דרך צינור ביוב, ואחרי הרבה תלאות התגלגלו לקז'מרוק. עד אחרי חצות הקשבנו להם. פתאום הסתבר לנו, שלא למחנות עבודה שולחים יהודים ברכבות, אלא

למחנות מוות בטרבלינקה ולובלין. למחרת ממשיך הזוג בבריחתו דרך הגבול הסלובקי לכיוון הונגריה.

אני מספר לד"ר מצנר מה שלמדתי בלילה, ומבקש שיזהיר את כל היהודים. בשום אופן לא מתייצבים עוד לטרנספורט. כולם מתכננים לעצמם מקומות מסתור. מדי פעם מגיעים פליטים דרך הגבול הפולני. אנחנו מסתכנים ומעבירים אותם בלילות לשטח ההונגרי. רוב הבורחים מסתתרים אצל שטורק, אנגלנדר, וגולדמן וכמובן אצלי.

פליט פולני חדש בעיר, גרסגרין. יש לו ניירות אריים והוא מוכן לעשות כל עבודה . שמו בניירות: ז'ובק. אני נוסע לפופרד ומסביר לפז'יטני שמצבת כח האדם שלי הצטמקה, והנה מצאתי ז'ובק אחד בעל סוס ועגלה שמוכן לאסוף סמרטוטים. פז'יטני אומר שהוא נוסע לרוז'ומברוק ושם יסדר לו רשיון עבודה. ז'ובק, מאושר, מתלבש ככפרי, תוקע פייפ ישן בפיו, רוכב על עגלה מחופש כעגלון מן הסביבה, כך הוא מתייצב לעבודה. עד מהרה נעשה לאחד הטובים שבאוספי הסמרטוטים"[27]. בהמשך מציין גולה, כי ככל שהעמיקה נסיגת הצבא הגרמני, ריחפה על היהודים ששרדו בקז'מרוק סכנה גוברת והולכת. מדי פעם נכנס אליהם ז'נדרם מקומי ודורש כסף, אחרת ייכללו ברשימת המגורשים לטרנספורט של מחר. היום אנו יודעים כי המשלוחים לפולין הופסקו מספטמבר 1942 עד אוגוסט 1944, אבל היהודים בקז'מרוק לא ידעו זאת אז, ולכן חיו בפחד מתמיד להלקח למחנות, ושילמו כספים רבים לסחטנים וכן לקבלת הווינימקה ולשמירה עליה. העשירים עזרו לעניים לשלם כופר נפש, ובכך המשיכו את פעולות העזרה ההדדית, שאפיינה את קהילת קז'מרוק מאז ומעולם. אולם אט אט "התדלדלו" מקורות הכסף גם אצל היותר מבוססים, ולכן לא נותר אלא למצוא מקומות מסתור. זאת שעתו הגדולה של גולה, שמצא פתרונות מאולתרים תוך ניצול המשחק הכפול שלו עם ההלינקובה גארדה.

וכך מספר גולה בעדותו:

"במחסן הסמרטוטים הכנתי בונקר לתריסר אנשים. יום אחד נאלצתי להשתמש בו. מזעיקים אותי למשרדי המפלגה: אין לך עוד צורך בהולנדר. שולחים אותו לז'ילינה. ואני: על זה בדיוק רציתי לדווח לכם היום. הולנדר לא התייצב במפעל, גם בדירתו אין איש. אולי הוא מסתתר שם ושם. נתתי להם כתובת כוזבת. מיהרתי הביתה ואת ששת הנפשות של משפחת הולנדר הרצתי לבונקר במחסן הסמרטוטים. במפלגה הקמתי מהומה. הולנדר חייב למפעל חמשת אלפים קרונות ואיך זה הוא הצליח להערים על כולנו ולברוח. בינתיים, אני מחרים את דירתו על חשבון החוב והופכה למחסן. נענו לי. בערב מגיע מבריח עם מכונית שהכנו מראש, ומסיע את ההולנדרים לפרשוב ומשם עברו להונגריה"[28] ועוד מספר גולה בעדותו:

"היה לי עוד חבר, שמעון, מנהל חברה לעורות לא מעובדים. לשבת היה נוסע אל משפחתו ברוז'ומברוק, ובימי שני היה מתייצב לעבודה. בוקר אחד הגיע אלי אנגלנדר נרגש, וסיפר שגיסו מנדלוביץ הגיע מפולין ששם ברח מטרנספורט עם משפחתו וצריך להציל אותם. מיד נזכרתי בשמעון, וקיוויתי שהוא יוכל לקלוט עוד עובד. הזמנתי אותו לשיחה במסבאה. על ארבע רביעיות יי"ש שוחחנו. אמרתי: אצלי בבית גר מעבד עורות מקצועי. במקרה הוא מחוסר עבודה. טיפוס שלא שותה ולא מעשן. שמעון שמח, שילם את כל הוצאות השתיה שלנו, ושיכור כהוגן חזרתי איתו לדירתי. למחרת נדברתי עם אנגלנדר, שיביא אלי את גיסו, ואני אלווה אותו למקום עבודתו החדש. בדרך הדרכתי אותו מה לומר ואיך להתנהג, כדי שלא יכשיל גם אותי. שמעון קלט אותו מיד לעבודה, ואני ניגשתי ללשכת התעסוקה שם היה לי חבר, והשגתי לו רשיון עבודה על שם יאן מאירניק"[29]. "יחזקאל

אנגלנדר שוב מופיע אצלי, ומספר שלגיסו יש אח צעיר, בחור חזק המתאים לכל עבודה פיזית. גם אותו צריך להציל. היה לי אז פועל שחשדתי בו שהוא גונב. בנו הקטן היה נכנס אלי הרבה לקבל פרוטות לקניית סוכריות. יום אחד סיפר לי, שאימו תופרת בגדים יפים מהבדים שאבא מביא מהעבודה. ליוויתי את הילד הביתה והוא הראה לי במחסן העצים גלילי בד, נעליים, כלי נחושת – ערימה גדולה, שנלקחה מן הסמרטוטים שנאספו במפעל. למחרת הודעתי לפועל שאם איננו מתפטר מיד – אספר על גניבותיו בז'נדרמיה. שילמתי לו שכר שבועיים, נתתי לו את פנקס העבודה שלו וכבר למחרת קלטתי במפעל את האח של מנדלוביץ, בחור מהימן ופועל מסור"[30]. מעדותו של צבי בלומנשטוק, שנולד בספי-שסקה סטרה ווס[31] אנו למדים כי היהודים שנשארו בקז'מרוק בתקופה זו היו יכולים להשיג דברים רבים מהשלטונות המקומיים הסלובקיים תמורת שוחד חרף הגזירות הממ-שלתיות נגד היהודים. בקז'מרוק גרו יהודים ממוצא פולני: האחים שמעון ויחזקאל אנג-לנדר, האחים אדולף והיינריך מצנר ובן ציון קאלפ. הם היו ידועים כסוחרים במטבע זר, והיו להם קשרים גם עם פולנים מעבר לגבול. על הקשרים האלה מספר בפרוטרוט בלום-נשטוק, בעדותו המיוחדת במינה:

"פולנים רבים הבריחו את הגבול מפולין הכבושה על ידי הגרמנים ובאו לקז'מרוק כדי לרכוש – תמורת דולרים – מוצרי טקסטיל, שקשה היה להשיגם בפולין. בין המבריחים היה פולני אחד בשם מלץ, ואנגלנדר סיפר לו שאחותו גרה בבוכניה, והוא מעוניין להעבי-רה לקז'מרוק.

מכיוון שהיה לי לרגל עבודתי בחנות טקסטיל גרמנית רישיון נסיעה קבוע (ליהודים אסור היה לנסוע ממקום למקום בלי רישיון נסיעה), פנו אלי שאדאג להעביר את אחותו של אנגלנדר מן הגבול (ספישסקה סטרה ווס) לקז'מרוק. סידרתי את העניין עם נהג מונית. אחרי ההצלחה הראשונה של הברחת גבול מפולין (רק מבוכניה , שם היה קיים גטו גם בשנת 1943) החלו לארגן הברחת יהודים מגטו בוכניה. שני צעירים יהודים מפולין בשם פבל וויקטור קיימו קשר איתי ועם שרידי היהודים אשר בקז'מרוק, אשר שיחדו את שומרי הגבול הסלובקים מקז'מרוק עד לפרשוב, וגם נהגי מוניות בקז'מרוק ידעו על הברחת יהו-דים מפולין הכבושה.

מאות יהודי בוכניה הוברחו דרך קז'מרוק וסביבתה . עסקי ההברחה עלו הון עתק. בחלק מן ההוצאות השתתף "הג'וינט"[32] בברטיסלבה, אשר פעל במחתרת, אבל גם יהודי קז'מרוק ממש הוציאו את כספם האחרון להצלת יהודי בוכניה. הם טיפלו במסירות נפש רבה בפלי-טים מפולין, הלבישום וסעדו את נפשם וכעבור ימים אחדים הם המשיכו בדרכם להונג-ריה. את הניצולים מגטו בוכניה העבירו לבית הורי בספישסקה סטרה ווס ומשם במונית לקז'מרוק, והם אוכסנו אצל משפחות יהודיות בעיר.

פעם אחת מצאתי פתק תחת דלת ביתנו, ובו אזהרה להפסיק להביא יהודים. הבנתי שזאת היתה הלשנה מן השכן שלנו הסלובקי. הפתק נכתב כנראה על ידי מפקד המשטרה הסלובקית המקומית (שגילה יחס אוהד ליהודים – ח.מ). לתקופת שבועיים הועברה הברחת יהודים מפולין לכפר ספישסקה הנושובצה. היהודי היחיד בכפר, בשם קורח, סיכן את נפשו ואת בני משפחתו והעביר את היהודים הלאה לקז'מרוק.

אחרי שבועיים חודשה העברת יהודים דרך ספישסקה סטרה ווס. עלי לציין לשם דיוק, כי הקצבות וועד ההצלה היהודי (ג'וינט) בברטיסלבה לא הספיקו לכסות את כל ההוצאות הקשורות בהברחת היהודים, אבל יהודי קז'מרוק (המעטים אשר נותרו בעיר) נשאו באומץ רב גם בעול הכספי הכבד, הקשור במימון הברחת יהודי בוכניה והצלתם מן ההשמדה...

מפולין הכבושה והדווייה לקז'מרוק ומשם להונגריה. מעבידי הגרמני ידע על עיסוקי הצדדי בתור מבריח יהודים, אבל שתק ולא גילה לאף אחד וגם הירשה לי להשתמש בטלפון של המפעל, לשם תיאום העברת יהודים מפולין"[33]. מעדויות שברשותנו יכולים אנו לקבוע, כי נתיב הבריחה מבוכניה להונגריה דרך קז'מרוק וסלובקיה, נפתח בניסיון להבריח את הרבי מבלז מגטו בוכניה להונגריה בשנת 1943. אמנם בסופו של דבר התבצעה בריחת הרבי בדרכים אחרות, אך מאות יהודים אחרים מבוכניה וממקומות אחרים בפולין ניצלו, מאוחר יותר, את הדרך שהוכנה לרבי[34].

מספר נפתלי לב, שבאותה עת היה בן 13 ונמלט מבוכניה דרך קז'מרוק: "היה איש, בשם פאבל מילגרום, שהיה היחידי שהצליח לברוח מבלזץ. הוא ברח משם והתחיל לחפש דרך של מילוט לסלובקיה... בקז'מרוק היו ... משפחות עם ניירות של מתנצרים, אנוסים בסתר ליבם. הוא היה דואג למסחר. הוא היה מתקשר לקז'מרוק ומחפש נתיבי בריחה. אמרו לו שצריכים שליחים למטרה זו. הוא היה מוכן בעצמו להבריח לקז'מרוק דרך הנהר דונה, הרי הטטרים. יוסף אנגלנדר היה אחד מאלה שפגש [את] פאבל ואמר לו [לפאבל] שהוא צריך לפגוש את ארוסתו[35] תמורת כל הון שבעולם. פאבל נסע לבוכניה , כי שם היה בנימין לנדאו – שותף בהברחות, ופאבל מגלה את הבחורה בבית לנדאו. הוא מעביר אותה לקז'מרוק ... רבי יחיאל (למעשה: מיכאל דב – ח.מ.) ווייסמנדל והגב' שטרנבוך מלונדון (למעשה ממונטרי Montreux בשווייץ – ח.מ.) חיפשו כל העת דרך כיצד להציל יהודים. אותה בחורה הביאה דרישת שלום מבוכניה והביאה את הבשורה הראשונה שהרבי מבלז נמצא שם. וכך התחילו להתארגן, בעזרת איש קשר, כיצד להעביר את הרבי מבלז בין תקופת פסח לל"ג בעומר. הרבי אליעזר לנדאו, איש הקשר בכל ההברחות, עבד עם מבריח אחר בשם יוז'ק מלץ, שהבריח בעיקר כספים וזהב. הרבי היה בגטו, תשוש, זקן, וקשה היתה עבורו הליכה של מספר שעות בין הרים. היו צריכים למצוא מדריכים שיישאו אותו על כתפיהם, למצוא איש קשר אמין.

באותה תקופה התעוררו יהודים מהונגריה, והגב' שטרנבוך מלונדון דחפה את יהדות הונגריה עם תכנית גרנדיוזית שהביא אותה קציו הונגרי (שהיו בני ברית עם הגרמנים). הגרמנים רצו לייסד חטיבה של שבויים רוסים שיילחמו ברוסיה, ולקחת את אותם שבויים ולהעבירם להונגריה. התכנית היתה שההונגרים ייקחו גנרל רוסי עם שני עוזריו הרוסים בטענה שהם באים לאמן את החיילים. הרעיון היה שבמקום גנרל רוסי יהיה הרבי מבלז ושני אדמו"רים במקום שני העוזרים. תכנית זו הוכנה במשך שבועות ואיש הקשר היה אליעזר לנדאו, שהיה חסיד של הרבי מבלז.

שתי דרכי מילוט היו כעת: האחת – דרך הרי הטטרה לקז'מרוק, והשניה – בזהות של גנרל רוסי. הדרך הראשונה היתה יותר פנטסטית ואילו השניה היתה קלה יותר. הגיע ערב שבת. באו לרב ואמרו לו, שהבריחה דרך קז'מרוק צריכה להתבצע בשבת בבוקר והדרך השניה ביום שלישי. הרבי העדיף את הדרך השניה, שלא היתה כרוכה בחילול שבת. אבל אנחנו, שהיינו צריכים לצאת איתו באותו מסע ולא היתה לנו ברירה, החלטנו לצאת בשבת.

בשבת בבוקר יצא החלוץ הראשון בדרך הבריחה של הנהר דונה, הרי הטטרים וקז'מרוק. דרך קשה מאוד. אנחנו היינו הראשונים לפני המחנה. לא ידענו אם נצליח . יצאנו ברכבת מבוכניה, היו לאבא ניירות אמריקאים מזוייפים, שקיבלנו ממשפחה בארה"ב, ולכן גרנו תמיד מחוץ לגטו. הדרך היתה לקרקוב... שם עלינו לרכבת ונסענו עד עיירת גבול. היינו 6 איש בקבוצה. ביניהם היו פאבל, עוד בחורה וילד. כשיצאנו מהרכבת עמד איש הקשר

הסלובקי עם סימן מיוחד. הלכנו ועברנו לחורשה קטנה. הדרך היתה קשה באותו לילה. היא ארכה מספר שעות הליכה. הגענו לגבול, חצינו את נהר דוניץ – שלוחה של הדונה-הרגע הכי קשה והמסוכן הוא כשהיינו צריכים לחצות את המים. לאחר מכן, הלכנו כמה שעות. יוז'אק מלץ מסלובקיה ומרישקה , שגם השתתפה בהברחה, הובילו אותנו לאסם תבואה ללינת לילה באחד הכפרים[36]. למחרת הגענו לקז'מרוק. נדמה לי, שהיינו אצל משפחת הולנדר – בני–דודים של אנגלנדר. מאותו יום נפתחה הדרך לרבים אחרים שחצו את הגבול והגיעו לקז'מרוק. התקבלנו בחמימות ע"י היהודים.

יהודי קז'מרוק התחילו לטפל בהעברתנו להונגריה, וביניהם זכור לי משה שיינפלד, שהיה מנהל עבודה אצל גולדפינגר. מאותו זמן נפתח נתיב המילוט, וכל היהודים שברחו מפולין הועברו להונגריה דרך ספישסקה סטרה ווס וקז'מרוק. כל ההליכה היתה בלילה. ידעו כיצד לשחד את הסלובקים. כל היהודים שעסקו בהברחה היו בעלי יכולת. מאותה תקופה באו משפחות ובודדים, ויכלו להתחבא בקז'מרוק.

אנחנו היינו תקופה של שבועיים בקז'מרוק עד שהצטרפה אלינו גם אמי, ולאחר מכן נסענו לברטיסלבה. הרב ווייסמנדל, שהיה בוועד ההצלה בברטיסלבה, והיהודי שלמה שטרן, שעזר בידו, אירגנו את ההעברה להונגריה. הדרך היתה קשה, ולכן שינו את נתיב הבריחה לפרשוב וקושיצה. כנראה שהסלובקים ביקשו שיילכו דרך קושיצה והרבה נתפסו ביערות ונהרגו. בין פעילי ההברחה וההצלה היו מוריץ גודלמן, שמעון ויחזקאל אנגלנדר, הולנדר, זולי קורח, לאצי פנסטר וצבי בלומנשטוק מקשה פרלרוט וטיבי הופמן אשר הינחו וליוו את הפליטים.

כל הבורחים מפולין בנתיב זה זכו להכנסת אורחים באותה חמימות שבה קבלו אותנו אנשי קז'מרוק . באותו זמן היו בקז'מרוק גם פליטים שהגיעו לקרוביהם מגליציה"[37].

לא רק בקז'מרוק קיבלו את פני הפליטים באהבה ובחום, אלא גם במקומות אחרים בסלובקיה, כמו ז'לינה (שבה עבר נתיב הבריחה של המחתרת היהודית מפולין, דרך סלובקיה להונגריה) וברטיסלבה. דוגמא מרגשת לטיפול שזכו פליטים אלה בעיר זו מוצאים אנו שוב בעדותו של נפתלי לב:

"כשהגעתי לברטיסלבה חליתי בתוספתן שהתפוצץ, והיה צורך לאשפז אותי בבית חולים. מר שלמה שטרן והרב ווייסמנדל טיפלו בי כאילו הייתי בן יחיד, למרות שהיה חשש שאת-פס, כי לא ידעתי את שפת המקום. האישפוז בבית החולים היה כרוך בהרבה כסף, והיה צורך לשלם שוחד לכל הצוות. כששוחררתי, כל בטני היתה מוגלתית, הפצע נפתח מעצמו כעבור שבוע, והיה צורך בטיפול מיוחד. אני זוכר בבית החולים עצמו, שהשכנים בחדר לא העלו על דעתם שאני יהודי, והם עשו לי צרות. כבר היינו למודי סבל. גם אמי ואחיותי יצאו וניצלו באותה דרך – דרך קז'מרוק"[38]. אחותה של מרגיט גרוסברג, פאולה נירנברגר ובעלה קארל נירנברגר (לא יהודי ממוצא גרמני), נשארו בקז'מרוק בתקופה זו ועזרו גם הם לפליטים יהודים מפולין להינצל, וביניהם קבוצת ילדים יהודים שהועברו לקושיצה, אז בהונגריה, מקז'מרוק. בין המשפחות שעברו בקז'מרוק במסלול הבריחה מבוכניה להונגריה, היתה משפחה עם תינוק, פטר שמו. הורי התינוק נספו במעבר מפולין לסלובקיה. מאחר שקרובי התינוק, שהיו בקבוצת הפליטים, לא יכלו לקחתו אתם, הציעו להם פאולה וקא-רל, שהיו חשוכי ילדים, להשאיר את התינוק אצלם, ולחזור שוב ולקבלו אחרי המלחמה. הקרובים נענו להצעה, והשאירו את פטר אצל בני הזוג נירנברגר. אחרי המלחמה, כשבאו קרובי התינוק לקחתו, שוכנעו על–ידי משפחת נירנברגר להשאירו אצלם, והם אימצו אותו וגידלוהו כבנם. פטר נירברגר חי עד היום בברטיסלבה, הוא מהנדס אזרחי במקצועו, והוא

נמצא בקשר עם המשפחה בארץ.

בחודש אוגוסט 1944, בטרם הצטרף קארל נירנברגר לשורות הפרטיזנים הסלובקים, החביא את אשתו פאולה, את התינוק ואת חמותו אצל גרמני אחד בטטרה לעסנה (ליד קז'מרוק) וכך הצליח להצילם[39].

באותה תקופה עבדה בבית החולים בהומנה, במזרח סלובקיה, ד"ר שרלוטה גרינוולד (מהעירה הליגובצה בקרבת קז'מרוק). היא עבדה שם כל שנות המלחמה, עד שהגסטפו הגיעו לבית–החולים. אז החל מסלול הבריחה והמילוט שלה, שעבר גם בקז'מרוק. וכפי שהיא מספרת בעדותה:

"... כל זמן שלא היו גסטפו, נשלחו חולים ואנחנו טיפלנו בהם. יום אחד הגיע פקיד מבית החולים, ואמר לי שהגיעו הגסטפו. הם לקחו את הרוקח שהיו בידיו תעודות מזוייפות. אני הלכתי עם מורגנבסר לחדר שבו עשו סטריליזציה בקומה העליונה, ושם ישבנו. ירדנו רק כאשר חשבנו שהגסטפו הלכו. הייתי צריכה לעבור חצר כדי להגיע לדירה שלי, ובדרך שמעתי 3 גברים מדברים גרמנית. פניתי הצידה, הם לא חשבו שאני יהודייה. הייתי בלונ-דינית. הם חיפשו בחדר שלי, ולקחו מספר דברים. ניסיתי למצוא מקום מחבוא, ועמדתי עד שהם עזבו – הייתי שם 4 ימים. איש התחזוקה האחראי על המים והחשמל דאג לי לאוכל. מנהל המחלקה הפנימית בא אלי עם כפפות והביא לי תעודה שהייתי חולה, עם שם סלובקי. אח"כ הגיע רופא מהכירורגיה, ואמר לי שאסע בעגלה לכפר שטפנובצה לכומר יווני–אורתודוקסי עם אשה ושני ילדים . הנזירות שהיו אחראיות בבית–החולים הבטיחו שיעזרו לנו. בדרך פגשנו גרמנים שברחו מהמלחמה. הגוי שהוביל את העגלה לא ידע מי אני, רק שהייתי חולה ועלי להגיע לכומר. הדרך לכפר היתה מלאת בוץ. הכומר לא ידע שאני באה. הוא נבהל. נשארתי אצלו חודש כשאף אחד לא יודע את זהותי. כשחשבתי שהגרמנים לא יבואו יצאתי ובדיוק הם הגיעו. הייתי במחבוא בעליית הגג ורציתי להתא-בד. בנו של הכומר ראה ואמר לי לא לעשות את זה."מה נעשה עם הגופה שלך?" נשארתי במחבוא זמן וכשהתחילו לפנות את ביה"ח בהומינה, גם הרופא הכירורגי הגוי ואשתו, הוריו ועוד סטודנט יהודי מצטרפים לכומר... הכומר בא אלי ואמר לי שמאוד מסוכן ושאין הם יכולים להשאיר אותי איתם ואני לא ידעתי מה לעשות...לא מצאתי מקום מחבוא והת-חלתי ללכת לכיוון הכפר הקרוב. ירד שלג. הלכתי לבד, כמו חיה. כשהגעתי לכפר שמעתי והבנתי שהצבא הגרמני שם , אבל לא היה לי לאן ללכת. אז הגעתי לקז'מרוק. היכרתי משפחה, לא ידעתי שהם גרמנים. הם היו חברים של חברים שלי. בערב לא יכולתי להס-תובב. הלכתי לחנות מעדניה, לא אמרתי מי אני, נכנסתי למטבח והאשה נתנה לי מרק. התחלתי לבכות. היא לקחה אותי לחדר צדדי ושם נתנה לי לאכול. פתאום באו לביתה קצינים גרמנים... המשפחה ששהיתי אצלם סידרו שאסע לספישסקה סטרה ווס. קמתי בבוקר מוקדם, הלכתי בגשם, רגלי כאבו מאוד ובאמצע הדרך פגשתי איכר אחד מהסביבה שלנו. הוא בא עם עגלה והופתע לראות אותי. הוא לקח אותי לאשה שהיתה קרובה שלו. היא עשתה לי מסז' ובבוקר הלכתי חזרה לפופראד רק במיקולאש , שם הייתי אצל גויה אחת , שפחדה להיות לבד . היא קיבלה אותי להישאר איתה. אחרי שלושה ימים הגיעו הגרמנים, הם עשו חיפושים. היה לי מזל . לבית בו שהיתי הם לא הגיעו" [40].

רק כשהרוסים הגיעו , חזרה ד"ר גרינוולד למקצועה כרופאה.

סיכום

לצורך המחקר על הבריחה מפולין דרך סלובקיה, מביאים אנו לראשונה עדויות של ניצולים, שאינם אנשי קז'מרוק, אלא יוצאי פולין, שעברו את מסלול הבריחה המסוכן מגטו בוכניה, דרך ההרים והנהר דויינץ, לספישסקה סטרה ווס, לקז'מרוק ולהונגריה.

אחד מעדים אלה, נפתלי לב, אמר לנו ששמורה בליבו פינה חמה לקז'מרוק, בגלל הכנסת האורחים של אנשי המקום לו ולבני משפחתו. וכך יצא שם לקז'מרוק כמכניסת אורחים ומארחת בחום, אפילו בימים קשים אלה, את היהודים העוברים דרכה. גם סיפור האימוץ של משפחת נירנברגר מעיד על רוחב לב של הקז'מרקאים. כן אופייני לקז'מרוק הסיפור של ד"ר שרלוטה גרינוולד, שלאחר נדודים באזור מבלי שיכלה למצוא מקום למסתור, הגיעה לקז'מרוק ושם נתקבלה מיידית בחום ובבטחון המרבי שאיפשרו הנסיבות.

פרק חמישי

החיים בקהילת קז'מרוק אחרי "דיכוי המרד הסלובקי הגדול"

כבר בשנת 1942 התהוותה בסלובקיה מחתרת של פרטיזנים במטרה להלחם נגד ההלינ-קובה גארדה והגרמנים, ויהודים אחדים הצטרפו אליה – חלקם קומוניסטים, שחשבו שפתרון הבעיה היהודית יימצא בסדר חדש לפי השיטה הסוציאליסטית; וחלקם ציונים, שסברו שהפתרון היחיד הוא בהקמת בית לאומי ליהודים בפלסטינה דאז.[41] פעולות המחתרת הסלובקית, שהלכו והתרבו, היו העילה לפלישת יחידות צבאיות גרמניות ראשו-נות לסלובקיה, באוגוסט 1944[42]. "הניסיון להשתלט על סלובקיה הבלתי כבושה עד אז שימש אות לפריצת מרד מאורגן, שבהכנתו הפוליטית והצבאית הוחל בתחילת 1944... 50000 עד 60000 חיילים מתמרדים ויותר מ–10000 פרטיזנים ניהלו מלחמה סדירה עד 28.10.1944, כאשר נשברה ההגנה על רצף שטחי המרד מול כוחות אויב עדיפים ולאחר אפיסת כוחות של העתודות[43]. מתוך 10000 פרטיזנים, 1566 היו יהודים, מזה 1397 גברים ו–169 נשים, כש–269 גברים ונשים נפלו בקרב או מתו לאחר פציעתם, כלומר כ–17% מכלל היהודים הלוחמים ו–166 יהודים זכו לאותות הצטיינות בדרגה ראשונה ושניה של המרד הסלובקי העממי"[44].

בידינו עדות של יהודי מסביבת קז'מרוק, שהשתתף במרד (ומבקש להשאר בעילום שם), המעיד שבין הלוחמים היהודים במרד היו חמישה עשר יהודים מקז'מרוק והסביבה. את המספר הנמוך יחסית של הלוחמים היהודים על פי עדות זו (בניגוד לנתונים שהבאנו כבר לעיל) ניתן אולי להסביר לאור העובדה, כי באוגוסט 1944 לא נשארו כמעט בקז'מרוק צעירים בעלי כושר לחימה, אלא רק נשים, זקנים וילדים.

עדות נוספת של לוחם בשורות הפרטיזנים היא של ד.ק. (המבקש אף הוא להשאר בעי-לום שם) יליד קז'מרוק. בשנת 1941 נלקח למחנה עבודה בפרשוב ושרת שם שנה וחצי. לאחר מכן נלקח למחנות עבודה בקרלובני; בסטופבה, לא רחוק מברטיסלבה; בקוחינה,

שדה תעופה גרמני– בבנסקה שטיאבניצה, מקום ממנו ברח ביולי 1944 כדי להצטרף לפר-טיזנים הרוסיים. יחד אתו היו ינו נוימן מברדיוב, ארי ברמן מגלניץ ושני טננבאום (שחי כיום בפראג). היה להם קשר עם הצבא הרוסי, שהטיל עליהם משימות מבצעיות כגון פיצוץ גשרים וטנקים המובלים על רכבות, הנחת מוקשים וכד'. הם חיו בשלג ביער, בקור עז, ללא רופא או אחות וללא תרופות, כך שרבים נפטרו מפאת מחסור במזון ובהלבשה מתאימה לקור העז[45]. אחד מהיהודים המורדים היה שרגא שלזינגר, שאחד מהוריו היה מקז'מרוק. מאחר שהוא דיבר גרמנית רהוטה ומצויינת, הטילה עליו הנהגת המרד ללכוד קצינים גרמנים. הוא היה מזמין את הקצינים הגרמנים למסבאות לשתות עמו משקאות חריפים. לאחר שהשתכרו, היה מעלה אותם על אופנועו, נוסע למקום נידח והורג אותם. פעולותיו נמשכו עד תפיסתו בידי הגרמנים, שלאחריה הוצא להורג באכזריות רבה[46].

היו גם יהודים מקז'מרוק והסביבה שהצטרפו לשורות הפרטיזנים הפולניים. יהודים אלו לחמו עם הפרטיזנים סמוך לגבול הפולני–סלובקי. על כך בידינו עדות מפורטת של שמעון הניג, יוצא הכפר מלי ליפניק בסביבת קז'מרוק. וכך הוא מעיד:

"ניסינו לקיים קשר עם הפרטיזנים שבסביבה. מחודש מאי 44' עד אוגוסט 44' היינו אצל ארגון א.ק. – ארמיה קריובה – פרטיזנים פולנים, אנטי–סובייטים . אמרנו להם שאנו סלובקים שערקו מן הצבא הסלובקי, אשר לוחם יחד עם הגרמנים. היינו מאוד זהירים, שלא יגלו את זהותנו היהודית. הפרטיזנים הפולנים בא.ק. היו מורכבים מפולנים אשר ברחו ממחנות מעצר גרמנים, או התחמקו מן החיוב לצאת לגרמניה לעבודת כפיה.

תפקיד חשוב נוסף היה לפרטיזנים הפולנים מא.ק., לאסוף מידע על המתרחש בקרב הפולשים הגרמנים, מצב רוחם, מספר הגרמנים בכפרים שונים. את המידע שהצטבר מסרו לפרטיזנים הרוסיים, שהיו בקרבת מקום. חיפשתי קשר עם הפרטיזנים הרוסיים, אשר בסביבה. אני ושני אחיי נתקבלנו לשורות הפרטיזנים הרוסיים, שמרכזם היה בהרי רוגץ' (במרחק של 20 ק"מ מבסיס הפרטיזנים הפולנים – ח.מ.).

הוריי קיבלו מיקלט אצל משפחה פולנית, אשר הוזהרה , אם יאונה משהו רע להוריי, הם ייענשו בכל חומר הדין ודמם בראשם. הוריי, כאמור, היו בכפר זעיר בשם הוזנסקה. (מע-ניין לציין, שהוריי שמרו כל הזמן על כשרות המזון, אכלו רק לחם וביצים ושתו תה). איזור הפעילות של הפרטיזנים היה מרוחק מן העיר. זה היה איזור הררי, בו היו מפוזרים כפרים בודדים של פולנים, בכל כפר עשרה בתים.

מהר מאד השתלבנו אצל הפרטיזנים הסובייטים, במיוחד יש לציין את היחס הטוב של המפקד הסובייטי בשם זלוטירה. לפעולות יצאנו בנפרד, לא כל שלושת האחים באותה פעולה. תפקידנו היה מגוון מאוד – בין השאר: לפוצץ גשרים, לחבל במערכת הטלפונים, לתפוס שבויים גרמנים, פיצוץ רכבות. אני זוכר במיוחד את המקרה בו השתתפתי בפיצוץ רכבת גרמנית סמוך לגבול הסלובקי. השתתפתי במארבים נגד כלי הרכב הגרמנים. פולנים אשר גרו או עבדו בסביבה מסרו לנו בקביעות מדי יום ביומו מידע על הנעשה בעורף החזית, על המתרחש בקרב הפולשים הגרמנים. המידע שנרכש הועבר למרכז הפרטיזנים בקייב אשר בברית המועצות – היו לנו משדרים.

קיבלנו ציוד, תחמושת ומצרכי מזון ממטוסים רוסיים. שבויים גרמנים שתפסנו נמסרו אחרי החקירה לידי הפולנים והם הרגו אותם. היה מקרה, שהגרמנים פצעו פרטיזנים רוסים בקרב והפצועים אושפזו בבית חולים בנובי סאנץ שבפולין. הוחלט לשחררם. פרטיזנים רוסיים התלבשו במדי הצבא הגרמני, חדרו לבית החולים השמור ושחררו את הפרטיזנים הפצועים. על המקרה הזה סיפרו בכפרים הפולנים, והקשר עם הפולנים הודק

עוד יותר. לדוגמא: אכר פולני, כשנודע לו שהגרמנים יבואו להחרים את פרתו או את חזי-רו, היה מתקשר עם הפרטיזנים אשר בסביבה. הם היו לוקחים ממנו את הפרה, תמורת תשלום, ומשאירים לו הודעה, שמפקדת הפרטיזנים החרימה את הפרה. כשהגרמנים היו מגיעים, כבר לא היה מה לקחת. האכר היה מצטדק שהפרטיזנים הקדימו אותם, והראיה: האישור של הפרטיזנים. בשנת 1944 חששו הגרמנים להתנקם באוכלוסיה הפולנית המקו-מית, בשל ידיעות שהפיצו הפולנים לפיהן מצויים אלפי פרטיזנים ביערות, ועל כן היו מני-חים לאיכר לנפשו.

בחודש ינואר 1945 התחוללו קרבות עזים בין הגרמנים הנסוגים לבין יחידות הפרטיז-נים שלנו. הגברנו פעילותנו כדי להכות בגרמנים אשר נסוגים בלי סדר ובבהלה"[47].

אחרי פרוץ המרד הכושל של הפרטיזנים הסלובקים במרכז סלובקיה בחודש אוגוסט 1944, הורע מצב היהודים שעדיין נותרו בשטח סלובקיה. הצבא הגרמני בכוחות מוגברים של חיל אויר ושריון פלש לסלובקיה. כוח צבאי גרמני גדול במיוחד התמקם בעיר קז'מרוק. פורסמה פקודה האוסרת לסגור שערי הבתים בלילות וחיילים גרמנים, מלווים גרמנים מקומיים, ערכו סריקות בבתים וחיפשו פרטיזנים ויהודים. צבי בלומנשטוק, שהיה בין היהודים הבודדים שנותרו בקז'מרוק, מספר בעדותו:

"הסתתרתי עם הוריי ימים אחדים בגג. כל יהודי אשר נתפס על ידי הגרמנים נורה במקום או גורש לפלשוב ליד קרקוב ושם נרצח על ידי הגרמנים. פניתי לגולה תיאופיל-לעזור לנו להימלט מקז'מרוק, ולמצוא מקום מסתור מתאים במקום אחר. גולה נענה לבק-שתנו הנרגשת, ושיגר אלינו סלובקי, אשר הוביל אותנו במשך יומיים (בלילה נחנו) עד ליערות בסביבת לפשינקה, שם מצאנו מסתור אצל סלובקי אחר בכפר אוסטורניה, לא רחוק מקז'מרוק, במחוז ספישסקה סטרה ווס (אלטנדורף). היינו קבוצה של עשרה יהו-דים. חודש ימים שהינו שם. בינתיים קיבלנו הודעה, שהגרמנים מתכוננים לחפור באיזור מחבואנו חפירות אשר יהוו מכשולים להתקדמות הצבא האדום. נאלצנו לעבור לגור מסלובקי אחד לשני, אשר ידעו שאנו יהודים. לי אישית היה קשר טוב עם כומר יווני קתולי אשר בכפר והוא הביא לי כסף ממעבידי הגרמני לשעבר (אוסקר שולץ), ומעבידי פתח בשבילי חשבון פתוח אצל אחיו (יוליוס שולץ הפך לשותפו של אביו של בלומשטוק בספישסקה סטרה ווס). וכך לא הרגשתי מחסור בכסף.

הוריי, אחי ואחותי עדיין נשארו במקום מגוריהם בספישסקה סטרה ווס. אמנם, אבי הכין לו ולבני ביתו מחבוא ביער, אבל עדיין שהה בביתו בלילה אחד התייעצו בבית הוריי שרידי היהודים בספישסקה סטרה ווס מה לעשות ואיפה להסתתר ודיברו על אפשרויות שונות. אבי הזכיר, כי הוא שכר למחרת היום עגלה בכפר, אשר תוביל אותו למחבוא ביער. יתר היהודים שהיו בהתייעצות אמרו, שהם גם יברחו למחרת היום למקומות שונים. היה ביניהם יהודי אחד בשם פרקש, אשר הושפע מאוד מן השיחה בבית הוריי, ועוד באותו לילה לקח מטלטליו והסתלק מן הכפר (נשאר בחיים). הוריי, משום מה, החליטו אותו ערב לא לעלות לעליית הגג ושם לישון, ולכן נשארו לישון בדירתם. לפתע פתאום נשמעה דפיקה בדלת ובפולנית נשמע קול: "תפתחו בבקשה". אבי לא חשש לשום דבר, פתח את הדלת . רק נפתחה הדלת, נשמעה פקודה בגרמנית: "הלט, לא ללכת לאף מקום". אבי הספיק לקפוץ דרך החלון והגרמנים ירו אחריו והרגוהו.

הגרמנים תפסו יהודים אחדים שהיו בבית ובתוכם אמי, אחי ואחותי. הגרמנים אסרו לקבור את אבי הנרצח שלושה ימים, כדי שהנרצח ישמש התראה ואזהרה לכל התושבים, שלא יעיזו לעזור ליהודים. יהודים אחדים, ששהו בבתיהם, כאשר שמעו את היריות, הספי-

קו להימלט וכך לא נפלו בידי הגרמנים. אבי אברהם בלומנשטוק הי"ד, אמי שינדל בלום-נשטוק, אחי שמעון ואחותי הובלו למחנה פלשוב בפולין ושם ניספו. רק אחותי גורשה למחנה מפלשוב וברחמי הד' נשארה בחיים"[48].

מציאת המחבואים ומקומות המיסתור בעליות גג, בבונקרים, במחסנים במרתפים בקז'מרוק עצמה, ביערות, בהרים ובכפרים הסמוכים, ויותר מכך – השהייה בהם במשך חודשים ארוכים, לא היו יכולים להצליח ללא עזרתם הפעילה של גויים שהסתכנו בעצמם. כיצד ניתנה עזרה כזו על–ידי אותה אוכלוסיה, ששנתיים לפני זה, בזמן הטרנספורטים של אביב, קייץ וסתו 1942, התנהגה באכזריות רבה כל כך כלפי היהודים?

השינוי ביחסם של גויי הסביבה ליהודים מוסבר, חלקית, בהתפתחויות המלחמה. בפברואר 43' אירעה נפילת סטלינגראד שסימנה את ראשית תבוסתה של גרמניה. בסתו 1944 דוכא המרד הסלובקי, על–ידי הגרמנים, שנכנסו בפעם הראשונה לערי סלובקיה, וביניהן קז'מרוק, וכבשו אותה כארץ אוייב.

שני ארועים אלה, בנוסף לשמועות, שפשטו בינתיים, על הזוועות של הגרמנים במחנות השמדה, גרמו, כנראה, הרהורי חרדה וחרטה לחלק מהסלובקים, וחשש שמא בסוף המלחמה ייענשו בגין התנהגותם כלפי היהודים בשנת 1942.

גם גורמים אחרים פעלו להושטת העזרה ליהודים: "ברבדים שונים של השילטון נמצאו מתונים שהסתייגו מהמדיניות האנטי–יהודית הקיצונית ומביצועה האכזרי. היו שנהגו כך מטעמי מצפון, אחרים מסיבות שמקורן בעקרונות הנצרות, ונמצאו גם כאלה שעזרו ליהודים מתוך התנגדות למשטר ומתוך מניעים אנטי–פשיסטים"[49].

אמנם, היו גם הלשנות, שבגללן נתפסו יהודים על–ידי הגרמנים ונורו במקום או נשלחו למחנות השמדה; אבל לעומתם היו מקרי הצלה משמעותיים. חלק ממעשי הצלה נעשו תמורת תשלום, ואילו מעשי הצלה אחרים נעשו מתוך מניעים אנושיים או מתוך חברות, שצמחה משנות הלימודים ביחד ומתוך דו–הקיום השלוו של יהודים וגוים בקז'מרוק והסביבה בשנים שקדמו למלחמה. להלן נביא כמה דוגמאות למקרי הצלה.

פרק שישי

פעולות הצלה בקז'מרוק - 1944

"כל המציל נפש מישראל כאילו קיים עולם מלא"

1) הצלה תמורת תשלום

הקהילה הלכה והתדלדלה. הנשארים כבר ידעו מה פשר הטרנספורטים. מבלי יכולת לברוח מקז'מרוק, חיפשו מקומות מסתור – לרוב בעליות הגג או בבונקרים. המשפחות גולדמן, שנפלד, זיינבל וצולמן, שמנו ביחד 16 נפשות, גברים, נשים וילדים, הכינו שני בונקרים: אחד לנשים בכפר לייביץ הסמוך לקז'מרוק, ואחד לגברים בעיר עצמה, במחסן שבגינת אחד הבתים שהיה שייך בעבר למשפחה סלובקית עשירה, וכעת עמד בגן פירות השייך לבעל מכולת גוי מקז'מרוק. אבל אחרי שנודע לגוי, שהיה בעל הקרקע בה היה הבונקר בלייביץ, שהמרד של הסלובקים לא הצליח – גירש את כל הנשים, שנאלצו להצטרף לבונקר של הגברים בקז'מרוק. ביניהן היו טרודה גולדמן ואמה רז'י, פייגה שנפלד, אסתר מלכה זיינבל, וויצה צולמן ובתה לאה. הינדה שנפלד וגב' זיינבל נתפסו על–ידי הגרמנים ונלקחו לפלאשוב ומשם לא חזרו (ביום האחרון לפני השחרור ירו בהן הגרמנים).

כעת היו בבונקר 16 איש. בעל הבונקר (שהיה קומוניסט) קיבל כסף רב מהמסתתרים עבור השימוש במחסן, ותמורתו היה מביא להם גם אוכל. השוהים בבונקר העבירו את הזמן בהאזנה לסיפוריו של מוריץ גולדמן, ראש הקהילה, שסיפר את חוויותיו כקצין בצבא האוסטרו–הונגרי במלחמת העולם הראשונה.

מר גולדמן ניסה גם ללמד את הילדים קצת קורספונדנציה, כדי להעביר את השעות הארוכות ביתר קלות. אחרי כמה חודשי שהייה בבונקר החלה האספקה לאזול. מר גולדמן החליט לשלוח את בתו טרודה ואת פייגה שנפלד לגולה ולהרשל מנדלוביץ, פליט מפולין שנקלט בקז'מרוק, כפי שראינו לעיל, כדי להביא מזון לשוכני הבונקר וכסף לשלם לבעל הגינה. בקשר לאספקה מספר גולה:

"היו לי מאה דולר לקנית מזון בשביל הקבוצה ששתי הבנות ספרו לי עליה. הלכתי לכמה חנויות שלא לעורר חשד, וקניתי 50 ביצים, לחם וגבינה, מרמלדה ומוצרי בשר. כינסתי הכל לתרמילי גב, ובערב באו הבנות ולקחו את התרמילים. זה הפך להסדר של קבע"[50].

טרודה גולדמן מספרת מצידה על תקרית שקרתה לבנות תוך כדי ביצוע אחת משליחות אלה:

"אנחנו הלכנו. פייגה שינפלד, שקוראים לה היום ציפורה, הלכה אתי פעמיים בשבוע. יצאנו מהמחבוא, והלכנו לאנשים האלה, וקבלנו שמה את האוכל...לפעמים גם האיש ששמר על הגינה הזאת הביא לנו משהו חם. לעתים קרובות עבדו בחוץ בגינה, ואנחנו היינו צריכים להיות עם פה סגור כל הזמן, רק שלא ישמעו אותנו ולא ירגישו שיש שמה אנשים...הלכנו שתינו, יד ביד, ושרנו שירים בסלובקית, שירי מלחמה. פעם כל האוכל שלנו נשפך לנו על השלג והקרח...באו שני חיילים גרמנים. הם אמרו לנו בגרמנית לאן אנו הולכות, ואמרנו :' לא מבינים גרמנית, סלובקית'. כי לא רצינו שהם יבינו שאנחנו יהודים, כי על–פי רוב יהודים דברו גרמנית. הם עזרו לנו לאסוף את הדברים"[51]. המשפחות שבבונקר הסתתרו בו מאוגוסט 1944 ועד ינואר 1945, כשקז'מרוק שוחררה על–ידי הרוסים[52].

2) הצלה שלא על מנת לקבל פרס

א. הכומר דודינסקי

אחד המקרים הבולטים, המיוחד בהעזה שבו ובסכנה הכרוכה בו, היתה פרשת הצלת יהודים בידי הכומר דודינסקי. מתוך כמה עדויות שבידינו, בולט הכומר דודינסקי כחריג מבין אנשי הכמורה הסלובקית, שבדרך כלל לא הצטיינו באהבתם ליהודים.

דודינסקי היה כומר בכנסיה קתולית–יוונית. הוא גר בכפר ליד קז'מרוק, שנקרא הוידמרק. הוא היה מקורב ליהודים רבים עוד לפני פרוץ המלחמה. כבר עם פרוץ המלחמה, והחמרת החוקים נגד היהודים, הציע לכמה יהודים שיבואו אליו אם יזדקקו לעזרה[53].

עזרתו[54] התבטאה לרוב במציאת מקומות מסתור ממניעים הומניים ודתיים טהורים.

אחת מפעולותיו היתה מכירת תעודות התנצרות, בפרט ליהודים יוצאי מחנות עבודה, אבל גם ליהודי קז'מרוק והסביבה. תעודות אלו הביאו להצלתם של כמה מרוכשיהן. [55] על פעולותיו האחרות של הכומר דודינסקי מספר אמיל שכטר מכפר פודולניץ, בסביבת קז'מרוק, שבעצמו ניצל בזכות הכומר:

"הכומר דודינסקי מסר כתובת של איכר רותיני – המכונה 'Lasni' ('יערן' ברותינית) – שגר עם בני ביתו ביער ליד טחנת קמח, שכונתה בשם: 'טחנת קמח אשר ביער'. שם אמי, תרזה שכטר, אחותי, מלווינה ווינר ובתה מרים, מצאו מקלט ומסתור מפני הגארדיסטים והשוטרים הסלובקים, שערכו חיפושים בביתן ב–25.5.42, אך הן כבר היו ביער. אני נשארתי לבד במחבוא זה עד נובמבר 1944. ב–1943 אמי עברה לליפטוסקי סבטי מיקולש (חמישים קילומטרים מקז'מרוק), וחייתה על זהות ארית עד השחרור. אני לא הרגשתי מחסור במזון ובכסף כשהייתי במסתור ביער. קיבלתי מיעקב שטערבאק, מכר סלובקי מקז'מרוק, שאליו מסרתי את כל סחורות הטקסטיל שלי כשירדתי למחתרת מאחר שלא סמכתי על הווינימקה שבידי כל אימת שנזקקתי – כתבתי לו מכתב שימכור חלק מהסחורה שלי והוא היה מעביר לי את הכסף. הוא סרב לקבל כל תמורה עבור עזרתו, הוא עשה זאת מתוך ידידות. הימים היו קשים במחבוא. עבדתי אצל האיכר: טיפלתי בפרות

אשר ברפת, שאבתי מים בשביל המתקן לליבון הבדים שטוו האיכרים מפשתן ע"י איכרי הסביבה. המתקן הופעל על ידי מים חמים במשך 24 שעות – גיהוץ וגלגול, וכך הבדים קיבלו צורה עדינה ודקה יותר.

במקום המסתור הזה היו עוד מספר יהודים ואיכרי הכפר ידעו על כך , אך הם שתקו ושיתפו פעולה למרות הסכנה שהיתה כרוכה בכך. באחד הימים צעיר מהכפר, שלא נישא לבת האיכר כפי שהובטח לו, רצה לנקום במשפחה ופנה למפקד המשטרה של פודולניץ והלשין על המחבוא . הוזהרתי ונאלצתי לעזוב את מקום המסתור אצל האיכר, ולהסתו-בב ביערות אשר בסביבה הקרובה. המלשין לא הירפה, ואכן יום אחד המשטרה שלחה 8 פולקסדויטשה ו–8 שוטרים סלובקים לחפש אותי, אך מצאתי מקלט אצל איכר אחר ושמו מישוטקה שהעמיד לרשותי חדר ל–3 חודשים. אך הבדידות וחוסר העשייה היו לי קשים במיוחד. עברתי למקום מחבוא אחר. יום אחד בא האיכר שהחביא אותי ואמר לי שהמצב הורע, הסכנה גדולה , חיילי ס.ס הגרמנים מסתובבים בסביבה ושהוא חושש להחזיק בי. הימים הם אחרי דיכוי המרד הסלובקי, נובמבר 1944, החיפושים אחרי יהודים מסתתרים מסוכנים מאד. הלכתי לכומר דודינסקי לשאול בעצתו והוחלט שאנשי הכפר יעזרו להכין מקום מחבוא בתוך היער. על המקום הזה נודע גם ליהודים בקז'מרוק ובמשך ימים אחדים לשהותי במקום המחבוא החדש ביער הצטרפו עוד 18 יהודים.(יהודים אלה) נתפסו ע"י הגסטפו, הוכו ועונו כדי שיגלו היכן מסתתרים היהודים, ואז גילו שבסביבת היער ליד הכפר הוידמרק מסתתרים יהודים . אנשי הגסטפו הגיעו לכפר ומשלא מצאו את היהודים המסתתרים, אסרו את הכומר דודינסקי ואת מפקד ההלינקובה גארדה. עינו אותם, אך הם חזרו וטענו שאין להם מושג על יהודים מסתתרים בסביבת הכפר. הגסטפו אסרה את העג-לון של הכומר דודינסקי , הוא לא יכול היה לעמוד בעינויים הקשים , והודה שביער ישנו מחבוא של יהודים. הגרמנים הגיעו לפאתי היער ו–260 חיילי הוורמכט החלו לסרוק כל פינה ביער . אחרי שעות של חיפושים גילו את המחבוא. נמסרנו לידי האוקראינים מאנשי וולסוב הידועים לשימצה בשינאתם ליהודים, הם התעללו והיכו את היהודים עד שהמפ-קד הגרמני התערב וציוה להפסיק את העינויים. לקחו אותנו לבית– הסוהר בקז'מרוק שהיה ממוקם בבנין של בית הספר למסחר, ושם פגשנו בעוד יהודים שנעצרו ע"י הגסט-פו אחרי המרד הסלובקי. משם הם נלקחו לפרשוב במשאיות, הוכו והורעבו במשך שבעה ימים. משם, עם אסירים נוספים, הובלו למחנה ריכוז רבנסבריק שבגרמניה[56].

בהמשך עדותו מספר אמיל שכטר:

"פעם, בחג הפסחא הנוצרי, ביקר אותי הכומר דודינסקי במחבוא והציע לי סכום כסף גדול – אך לא נזקקתי לו. סיפור ההלשנה על האיכר שהחביא אותי היה ידוע לכולם, והכו-מר דודינסקי נאם בכנסיה לפני כל הכפר ואמר:'לא חשוב אם נשבעתי לשקר. חשוב מאוד להציל נפש בן אדם, כי לכך נוצרנו'. הבחור המלשין היה שנוא על בני הכפר והוא נעלם לחצי שנה. המשטרה המקומית הגישה תלונה לבית– המשפט האיזורי בקז'מרוק נגד האיכר שהחביא אותי וגם נגד הצעיר אשר הלשין במשטרה , אך הוא לא הופיע במשפט (רק אחרי המלחמה הוא נידון לחצי שנה מאסר עם עבודות פרך)"[57].

ב. וולדימיר אנטול מסלובנסקה ווס

מקרה אחר של הצלה מתוך ידידות הוא זה של המורה וולדימיר אנטול, ידידו הטוב של ד"ר גולדמן, רופא שיניים בקז'מרוק. (אין קשר למר גולדמן, מראשי הקהילה). אנטול אמר

לד"ר גולדמן, כי במקרה של סכנה לחייו ולחיי משפחתו יהיה מוכן להסתירם.
חביבה, בתו של ד"ר גולדמן, היתה אז בת שמונה. וכך היא מספרת בעדותה:
"משפחת אנטול גרו אז בסלובנסקה ווס. הבית שלהם ניתן כמתנה מכמרים לכפר הזה, והיה כנראה מנזר עתיק. הבית היה בחלקו בית ספר, ובחלק השני גרה משפחת אנטול שכללה אז את ולדימיר, את הנקה אשתו ובנם הקטן בלדו שהיה אז בן 3 שנים. נוסף להם גרה שם משפחה של חצרנים, מאייר היה שמם..."[58].
וולדימיר אנטול דאג לחפש מקום מסתור בטוח למשפחת גולדמן, והדבר היה קשה מאחר שהגרמנים שהו בכפר שלו. אז נזכר במעבר תת-קרקעי שמצא פעם בביתו, כנראה שריד של המנזר העתיק, והועיד אותו למחבוא למשפחת גולדמן. לפרק הזמן, הדרוש להתאמתו למטרת המחבוא, החליט להסתיר את הגולדמנים במרתפו של בירקה, אחד מאיכרי הכפר, שחי לבדו.
מאחר שהמרתף של בירקה היה קטן, הוחלט להשאיר את הבת חביבה גולדמן אצל וולדימיר, ויתר בני המשפחה – שלוש נפשות – נשארו אצל האיכר בירקה. מספרת חביבה:
"הכל היה כל כך מהיר שאפילו לא הספקתי להיפרד מההורים. הם נעלמו לי, ואני נשארתי אצל משפחה שלמעשה היתה זרה עבורי. הכרתי את וולדימיר אנטול אבל הכרות שטחית, אך את אשתו ראיתי פעם ראשונה, כך גם את בנם. ופתאום אני לבד, ילדה בת 8, עם שם שונה, עם זהות שונה , עם הוראות מדוייקות מה מותר ומה אסור להגיד, וכשאני משחזרת היום את התקופה ההיא , נראת לי הקשה ביותר עבורי במשך כל המלחמה, ואחת התקופות הקשות בחיי... כך הייתי חודשיים או שלושה ובינתיים וולדימיר אנטול ביחד עם גיסו... המשיכו לחפור את המעבר התת קרקעי, תעלה ארוכה כ–100 מ' שהובילה לחדר חשוך, נמוך, שאי– אפשר היה לעמוד שם בצורה זקופה. היה שם קר וטחוב ומהמקום מובילה עוד תעלה שמובילה לחצר אחורית. המקום בחצר האחורית היה מכוסה בענפים. ברגע שהמקום היה מוכן, וולדימיר הכניס לשם שמיכות, נרות, ודלי לעשיית הצרכים. הכל היה מוכן עוד לפני שההורים עברו אליו.
יום אחד לקח אותי אנטול לביקור אצל ההורים, ומה שאני זוכרת מביקור זה הוא שאמא החזיקה בידה נר. היה חושך והיא העבירה את הנר מכף רגלי ועד ראשי. היא רצתה לראות אם אני שלמה ואיך אני נראית. אני מתארת לעצמי מה שהם עברו וכמה הם דאגו לי, כי למעשה, כל התקופה הם לא שמעו עלי שום דבר . גם אני לא ידעתי איפה הם, ואחותי לחשה לי באוזן (אז היא היתה בת עשר וחצי) בגאווה שהיא גורבת גרבי נילון. היה קר, אז אמא הלבישה לה גרבי נילון, באותה תקופה זה היה שייך לנשים מבוגרות, ומאוד קינאתי בה. אמא סרגה לי שם סוודר ואני לבשתי אותו, וכאן זכור לי משהו במעורפל: כשחזרנו הביתה היתה שם מרינה או עוזרת אחרת והם ידעו איפה שהוריי מסתתרים.
בינתיים הוחלט שגם אני צריכה להסתתר, כי כבר עבר זמן ואולי זה יהיה חשוד שאני נמצאת אצלם כ"כ הרבה זמן. עלולים לשאול אותי. לכן רצוי שגם אני אעלם מהאופק, ויוכלו לספר שחזרתי לעירי. כשההורים הגיעו ונכנסו לאותו בונקר. עבורי היתה זו חגיגה. פתאום הייתי עם ההורים ועם אחותי והיה לי טוב. לתוך הבונקר היינו צריכים להיכנס בזחילה , כשמרימים את הקרש מחדר אחד, ואת הקרש צריך לסגור בוו. אז זוחלים פנימה בחושך (והיה קר) ונכנסים לתוך בור גדול. ושם היה לנו ספסל שיכולנו לשבת עליו, בפינה ריפוד קרטונים ועל זה שמיכות. אני זוכרת שהדלקנו נרות וישבנו ושתקנו, כי אי אפשר לדעת מה יש מעל לראשנו. שבוע אחרי שנכנסנו לבונקר, הגיעו גרמנים וביקשו רשות מוולדימיר אנטול לגור בבית הספר. אז המלחמה היתה ממש בעיצומה, והגסטפו

גרים ממש מעל ראשינו ומתהלכים באופן חופשי בכל הבית. בכל פעם אנחנו שומעים את הצעדים שלהם ואיך שהם נכנסים לחדר שמעל ראשינו וולדימיר התנהג אליהם באופן מאוד ידידותי, ואנחנו למטה ואסור לנו לדבר; פתאום אני רואה שהנרות נוטפים שעווה ואני אוספת את השעווה ויוצרת ממנה בובות קטנות. כשאני כבר יוצרת מספר בובות, זה הפך להיות המשחק שלי, וכל היום שיחקתי עם הבובות האלה. פעם ביום, כשהגרמנים יצאו לעבודה, לאחר ששמענו 3 דפיקות על הקרש, שהיה הסימן שאפשר לפתוח את הוו שסגר את הקרש, וולדימיר הביא לנו אוכל. מובן שיכול היה להוריד לנו מעט מאוד על מנת לא לעורר חשד אצל זוג החצרנים: למרות שהיו אנשים נפלאים, הוא לא רצה להסת-כן כי אשת החצרן היתה גם מבשלת כמות מסויימת. כך שרק השאריות, שמלכתחילה היו מיועדות לתרנגולות ולחזירים(שלהם או של השכנים), הגיעו אלינו, בכמויות קטנות מאד. בעיקר אכלנו לחם, ועוד כמה דברים שוולדימיר יכול היה להוריד לנו. אמא אכלה כנראה רק כמות מזערית כדי להשאר בחיים, ואת העיקר נתנה לנו, ואחרי זמן קצר הגוף שלה התמלא בפצעונים מתת–תזונה.

תנאי החיים במחבוא היו קשים מאד. היה קר לנו מאוד, עד כדי כך שאבא התחרש באוזן אחת מהקור...מהנרות האלה היינו מתחממים, משפשפים אחד את השני. אחותי, שהיתה אסטמתית, קבלה התקף אסטמה והיתה קרובה לחנק, היא השתעלה ואבא אוטם לה את הפה על מנת שלא ישמעו את השיעול שלה, ועם היד השניה משפשף את הגב שלה. תמיד היינו רעבים. כמעט כל לילה, חוץ מלילות בודדים, יצאנו קצת מהמקום, מתחממים למעלה ...ישנו ארבעתנו כמה שעות למעלה במיטה אחת, זאת אומרת שגם משפחת אנטול כנראה הצטופפו במיטה אחת. בשעות המועטות האלה יכולנו להתרחץ ואז גם הסדרנו את היציאות שלנו. קצת התחממנו ושוב היינו צריכים להיכנס למחבוא. בשעה שאנחנו עלינו לחדר תמיד אחד מאיתנו, חוץ ממני ואנטול, עמדו ליד החלון ושמרו אם מישהו מתקרב. פעמיים היינו בסכנה שלא תתואר, נוסף לסכנה בה היינו שרויים יום יום. פעם אחת כשאבא החליט מאחר שהחשש שהגרמנים ימצאו אותנו לכודים במחבוא רדף אותו תמיד, להכין פתח לבריחה ביציאה האחורית. יום אחד אבא זחל למעבר הזה , הגיע לפתח והזיז את הענפים, הוציא את הראש ומעליו עומד חייל גרמני עם המגפיים . אבא כמעט השת-בץ. למזלנו, הגרמני הזה היה שיכור כלוט, וצעק: "קרטופל, קרטופל" כי כנראה סבר שאבא היה איכר שאוגר את התפו"א שלו. אבא מיד הכניס את ראשו וכשהוא סיפר לנו מה שקרה היינו בפאניקה, היה לנו ברור שזה הסוף שלנו, עכשיו יבואו לחפש . מזל שהגרמני היה שיכור ולא היה לזה המשך.

מקרה אחר, שבו נשקפה סכנה יתרה לחיינו, היה קשור עם אותו גיס הנריך, שבזמנו עזר לוולדימיר לחפור את הבור. הוא היה עם הפרטיזנים ביער והיה עליו להעביר שק עם תחמושת, היה לזה קשר עם החצרן, שכנראה חיכה לו באיזה מקום, אולי להראות לו את הדרך. בדרך מישהו ראה אותו, ואז ברח לבית הקרוב למשפחת אנטול והגיע יחד עם החצ-רן. כשוולדימיר שמע מה שקרה הוא מציע להם מסתור כי יכול להיות שיחפשו אותם. הוא הביא אותם לחדר בכניסה אלינו ואמר להם 'מה שאתם תראו עכשיו עד סוף המלח-מה אתם לא יודעים מזה, לא מדברים על זה, ותשכחו מה שתראו'. מרוב בהלה הוא שכח לדפוק את 3 הדפיקות מלמטה וכנראה שלא היה סגור באותו היום, הוא הרים את הקרש והם זחלו פנימה. אנחנו בפנים שמענו שמישהו זוחל פנימה ולא היה הסימן. אבא מיד הרים לבנה ביד והכין אותה לזריקה. מזל שאבא היה קצת רך לב וכשהם נכנסו, לפני שהוא זרק את הלבנה, החצרן הרים את ראשו ואבא הכיר אותו. הם היו בערך 10 דקות בפנים

כשהאח של הנקה תופס את ראשו ונזכר, ששק הרימונים נשאר למעלה במטבח. בינתיים, למעלה, הנשק מונח מאחורי הדלת של המטבח, הנקה אנטול ומרינה בת החצרנים מבש-לות, וולדימיר אנטול נמצא בחדר השכן. הוא רוצה ללכת לקחת את שק הנשק, כשפתאום נשמעה דפיקה בדלת ונכנס גרמני גבוה. שאל אם אפשר לבוא להתחמם ליד הסירים. כמובן שהן הסכימו, אבל היו קרובות לעילפון בגלל שק הנשק. וולדימיר עמד מאחורי הדלת עם אקדח שלוף, הגרמני התהלך כל הזמן, הסתובב בחדר וחימם את ידיו. הוא היה טיפוס כזה גאה, וכנראה שזה שוב עזר, כי הוא לא הוריד את ראשו. כל הזמן הסתובב במטבח עם ראש מורם. הן עשו את עצמן שהן לא מבינות גרמנית על מנת שלא תצטרכנה לדבר איתו. למזל כולנו, כעבור כמה רגעים הגרמני יצא מהבית מחומם, ואז וולדימיר חטף את שק הנשק. שני האנשים האלה, אותו הנריך והחצרן, נשארו איתנו כמה ימים למטה, ואח"כ הם יצאו. אינני יודעת אם הנריך חזר לפרטיזנים, בכל אופן החליטו שהסכנה לגביהם חלפה, ואילו אנחנו נשארנו שם עד ליום השחרור שלנו שחל ב–27.1.1945.

אני תמיד חוזרת ותוהה על אותם אנשים מופלאים שהסתירו אותנו מתחת לדירה שלהם, כשבבית גרמנים, ויש להם בן קטן. בזמן שהייתי חופשיה אצלם נולד הבן השני, דושן. ביום שהנקה עמדה ללדת (היא ילדה בבית), אמרו לי שאסור לי להיות בדירה...היום כשאני חושבת על הנקה ועל וולדימיר ועל הילד בן השלוש והתינוק, כשהם ידעו שניהם שברגע שמוצאים אותנו יוצאו להורג, או במקרה הטוב, יילקחו למחנה ריכוז, אני מתמל-אה פליאה והערצה שבכל זאת עשו את זה מכל הלב, ללא כל תמורה. אמא סיפרה לי לא מזמן שלפני שהם הגיעו לביתו של וולדימיר הם הספיקו לקנות בשר חזיר שנתנו לו, אבל זה היה הדבר היחיד שנתנו להם, כך שוולדימיר ואשתו עשו את זה ללא כל תמורה, רק מתוך אהבת האדם. כשאבא, אחרי המלחמה, שאל את וולדימיר "למה עשית את זה ?" הוא ענה לו: "אני אדם מאמין". נוסף למאמין הוא היה משכיל משכמו ומעלה, משפחה מוזיק-אית מאוד. הוא ניגן בפסנתר, הנקה שרה."[59].

ג. מחבוא אצל גויים אחרים

עד כה התעכבנו על שתי דמויות של מצילי יהודים, הבולטות מעל יתר הגויים שהחבי-או יהודים. כעת נעבור בקצרה למנות מקרים אחרים. נתחיל באחד המקרים, בהם לא עמדו המחביאים עד הסוף בלחץ הפסיכולוגי של הפחד מפני העונשים, בהם איימו הגרמנים על מחביאי היהודים.

שני שלוש מספר בעדותו:

"... בעיר פופראד–ועלקה (הסמוכה לקז'מרוק) גרו הרבה גרמנים המכונים פולקסדויט-שה והציפסר–דויטשה. כומר אוונגלי גרמני בעיר החביא במשך כמה חודשים משפחה מקז'מרוק, ד"ר ינו קליין ואשתו ארג'י ואת אחותו פריצ'י קליין יחד עם זוג נוסף, ד"ר בריל ורעיתו. הנ"ל היו במחבוא אצל הכומר, תמורת תשלום כסף, עד המחצית השניה של חודש ינואר 1945, עד יום אחד לפני נסיגת הגרמנים מהאיזור. באותו יום, עברה מכונית של גרמ-נים ברחובות העיר והודיעו ברמקול, כי על כל התושבים המחביאים יהודים למסור אותם לשילטונות, אחרת גם המחביאים ייענשו בכל חומר הדין. חרד לגורלו, הודיע הכומר על הימצאות יהודים אצלו. הגיעו גרמנים מצויידים בנשק, בראשם עמד גרמני בשם גריזינגר מפופראד. הם הוציאו את אחותי, בעלה וגיסתה וד"ר בריל ורעיתו. את פריצי קליין הרגו הגרמנים במקום. את יתר היהודים שנתפסו הובילו הגרמנים לכפר ספישסקה–טאפליצה

הלא רחוק מפופראד, וסגרו אותם במבנה לא גמור. היהודים העצורים עונו במשך כל הלי-לה, ושתי הנשים נאנסו. נשמעו זעקות ובכי היהודים המעונים, אבל אחרי שסיימו לחפור את הבורות (שאולצו לחפור – ח.מ.) נורו כולם ונקברו בתוך הבורות שחפרו."

מקרה טרגי של צעירה שלא עמדה בלחץ, שעליו מעיד גולה, הוא של המורה מרטין כץ, שלימד בבית הספר היהודי, שאחרי סגירת בית הספר נתן שיעורים לילדים בבתיהם. כץ כתב לגולה שהוא מסתתר בעלית גג של רפת, ובקש ממנו שיבוא אליו. כשגולה הגיע סיפר לו כץ, שהוא הכין לעצמו מקום סתר אצל שומר יער בהרים וביקש שילווה אותו לשם. גולה ניסה לשכנעו שלא יסתמך על השומר. היו לו עשרות דוגמאות של שומרים כאלה שלקחו כסף ואח"כ הסגירו את היהודים. כץ התעקש ללכת בכל זאת. גולה, נענה לו בסופו של דבר, ותוך סיכון רב הלכו יחד שלוש שעות לכיוון הרי הטטרה, עד בית שומר היער.

כעבור זמן מה, נכנסו לביתו של השומר כעשרה אנשי גסטפו, ושאלו את אשת השומר האם יהודים או פרטיזנים מסתתרים בסביבה. היא ובעלה ענו בשלילה, אבל בתם יצאה ללוות את אנשי הגסטפו, ובחוץ אמרה להם שהמורה מרטין כץ מתחבא במרתף. כך נלכד כץ בידי אנשי הגסטפו, שעינו אותו ואחר כך ירו בו למוות ביער, בשלג[60].

הגורל האיר יותר פנים לליאו ורשקה קובאץ', שהסתתרו בקז'מרוק אצל משפחת ג'יאל, סלובקים קתולים אדוקים, תמורת כסף. בנם של הזוג ג'יאל היה גארדיסט, פעיל בהלינ-קובה גארדה, וכל פעם שבא לביקור הם היו מחביאים את רשקה וליאו: פעם בארון מיו-חד, פעם בעלית הגג או פעם במרתף הבית, עד השחרור באמצע ינואר 1945[61].

שלמה גרונסקי–גרינוולד ושתי אחייניותיו ניצלו תמורת כסף בידי לינדה מנגל, אשה ממוצא גרמני, שהיתה נשואה ליהודי מספישסקה סטרה ווס. המחבוא היה באסם שבחצר המשק של לינדה מנגל, ושם נשארו מאוגוסט 44' עד השיחרור.

היו גם יהודים שחיו בזהות ארית, שניתנה להם על–ידי אנשי הקהילה, אצל גויים שלא ידעו על היותם יהודים. אחד מאלה היה אברהם צוקרברג הרצוק, שהיה אז נער בן 16. מפאת גילו הצעיר לא נלקח למשלוחים הראשונים של מרץ–אפריל ומאי 42', ואילו מגי-רוש המשפחות ביוני–יולי 42' הצליח לחמוק בתושייה רבה[62]. עוד יהודיה שחיה בזהות ארית היתה ד"ר שרלוטה גריוונלד, שאת עדותה הבאנו כבר לעיל (בפרק הרביעי). כזכור, היא עבדה עד שנת 1944 (עד פרוץ המרד של הפרטיזנים הסלובקים באוגוסט) בבית החו-לים הממשלתי בהומנה באמצעות תעודה ארית, ומשם הצליחה להימלט לאיזור הרי הטטרה הגבוהים. שם הסתתרה אצל גויים עד השיחרור על–ידי הצבא האדום[63].

עדות אחרת היא של לאצי פנסטר המספר בעדותו על תלאות משפחתו:

"עברתי עם משפחתי למחבוא שהוכן. אלינו הצטרפו גם דודי ודודתי מהעיירה ברדיוב. גם אחייני מאיר שפירא , שברח ממחנה עבודה במערב סלובקיה, הצטרף אלינו. היינו במח-בוא שבע נפשות. שהינו במחבוא הנ"ל שמונה ימים. השוטר הביא לנו בכל יום אוכל. אנשי הגסטפו אשר בעיר מחפשים אחרי יהודים מתחבאים בעיר או בסביבתה. מי שנתפס על ידם נרצח במקום או ביער מחוץ לעיר, או שהובילו אותו למחנה פלשוב ליד קרקוב–פולין ושם רצחו אותו. כך נרצח רב העיר יחד עם בני ביתו בפלשוב. הגסטפו מודיע שמי שיתפס בהסתרת יהודים – יירה. השוטר שהחביא אותנו מתחיל לפחד. ברחובות מודבקות מוד-עות ענק על עונש מוות הצפוי למסתיר יהודים. הוא החל לשתות לשוכרה וזה היה מאוד מסוכן. אחרי חצות הליל הסתכנו, עזבנו את המחבוא וחזרנו לדירתנו אשר בעיר. למזלנו, הדירה לא היתה עדיין חתומה על ידי השלטונות הנאצים אשר בעיר. שהינו בדירה עד ראש השנה תש"ג (ספטמבר 1944) (בראש השנה הגיעו הגרמנים – ח.מ.).

בעלת הבית הודיעה לנו (היינו בעליית הגג) מייד להימלט, אחרת היינו בסכנה. התחל-
נו לרוץ. דרך הדלת האחורית יצאנו לגן, ומשם לשכונה בה היה המחבוא שלנו ממנו גורש-
נו. שוב נתנו לשוטר הגימלאי סכום עתק. נשארנו במחבוא רק עד הערב. החלטתי היתה
נחושה: בכל הדרכים והאמצעים למנוע נפילה לידי הגרמנים כי תפיסתנו בידי הגרמנים
פירושה מוות בטוח. ידעתי כבר מה מתרחש במחנות פולין מפי ניצולים בודדים, שהצלי-
חו להגיע אלינו מפולין, וגם מפי לא יהודים – אנשים מהימנים שמסרו לנו על הקורות
במחנות שונים בפולין הכבושה. לא יכולנו להישאר במחבואנו שהוכן על ידינו בעמל רב.

גולה, שהתחפש לגארדיסט סלובקי מתוך זהירות מירבית, לא בא אלינו, אלא ביקש על
ידי מאיר שפירא, שאשת השוטר תבוא בערב אליו למשרד. בפחד מובן ניגשה אשת השוטר
שאצלם הסתתרנו לגולה, אשר לא קיבל אותה בסבר פנים יפות, אלא דרש ממנה להביא
עוד הלילה את שני ילדיי אליו. כשהופיעה אשת השוטר אצל גולה עם שני ילדיי, הוא שלח
אותה ואת הילדים למוביל משאות אשר בעיר. גולה מסר לנו באמצעות האשה, שעלינו
להיות מוכנים למחרת בלילה לצאת מן המחבוא המסוכן שלנו. ברחובות העיירה מסיירים
אנשי גסטפו חמושים, הגשרים אשר במרכז העיירה תפוסים בידי אנשי ס.ס.

באמצע הלילה, כשאשתי לבושה כאיכרה, יצאנו מן המחבוא. אימה ופחד השתלטו עלי-
נו, אבל ברחמי הד' הגענו לבית המוביל, שמיד הכניס אותנו לתוך המרתף ושם פגשנו את
גב' שטורך ושתי בנותיה זיאנקה ואנוש'קה. בחצות הליל הופיע הגארדיסט גולה. אשתי,
שלא ידעה את האמת על גולה, פחדה פחד מוות וחשבה שכבר הגיע קיצנו. גולה "הגאר-
דיסט" הביא לנו בתרמיל מצרכי מזון שונים. הוא הודיע לנו קצרות, שעלינו להיות מוכ-
נים הלילה להליכה מייגעת וארוכה (כי אי אפשר ללכת או לנסוע בדרך המלך מפחד הגרמ-
נים). ארזנו והתכוננו להליכה. זחלנו בזהירות מן המרתף והצלחנו לחצות את מסילת הבר-
זל. מדי פעם בפעם השטח בו הלכנו הואר בזרקורים. כשאלומות הזרקור נפלו עלינו, רבצנו
על הקרקע בלי להזיז איבר. המשכנו ללכת בזהירות מירבית. הצלחנו כבר לצאת מן העיי-
רה. היינו כבר בשדות, וכאן הרגשנו יותר טוב, אבל המשכנו לצעוד, והגענו ליערות אשר
הקיפו את העיירה. המוביל שלנו היה מצוייד בשני אקדחים . בקבוצתנו היו 5 אנשים (יל-
דינו הגיעו אלינו למחבוא החדש בדרך אחרת פחות מיגעת). נחנו כל היום ביער ואספנו
כוח לצעידה בלילה השני. בלילה השני שוב הלכנו ביערות אשר באיזור הרי הטטרה הגבו-
הים. הגענו ליערות בסביבת הכפר הסלובקי הגדול ז'דיאר. התרחקנו מן העיר קז'מרוק בה
שלטו הגרמנים שלטון בלי מצרים.

בכפר ז'דיאר התרכזו עוד יהודים. שמונה ימים היינו שם ומשם עברנו לכפר לפנסקה,
כפר קטן ונידח בין יערות והרים. שהינו בו עד – 2.2.45, יום בו הגיעו חיילי ברית המוע-
צות, הצבא האדום ששיחררו אותנו מעול הגרמנים והסלובקים.

במשך הזמן במחבוא החדש אזל לי הכסף, ובלי כסף, במקום נידח ובמחתרת, אתה נחשב
למת. שיגרתי איכר אחד מן הכפר אשר נראה לי מספיק מהימן, שיגש לגארדיסט גולה,
אשר יתן לו חבילה ובה בגדים חמים וחפצי ערך. היו גם שעונים , שאותם חשבתי למכור,
ולקבל כסף הנחוץ לרכישת מצרכי מזון בסיסיים. ניהלתי אתו שיחה מייגעת עד שלבסוף
הסכים לתת מחצית התכולה של החבילה, שהיתה רכושי"[64].

ד. העגלון שילון עוזר לגולה

כבר ראינו חלק מפעולותיו המבורכות של אדוארד לאופר, תחת השם הארי גולה תיאו-פיל, שבאומץ לב בלתי רגיל הציל יהודים רבים בזמן הטרנספורטים של שנת 1942. אז הוא פעל, לרוב, לבדו, בשיתוף פעולה עם יהודים מעטים, בעלי ווינימקה, שידעו את זהותו האמיתית[65].

אולם, אחרי כשלון המרד הסלובקי הגדול, הורע מצב היהודים עד כדי כך, שגולה לא יכול היה להמשיך לפעול לבדו ולכן חיפש עזרה בין חבריו הלא יהודים. בין אלה בחר אחד, ששמו שילון. שילון אכן יתגלה כראוי לאמונו של גולה ובעל אומץ ותושייה יוצאי דופן. פעולותיהם של השניים – ביחד ולחוד – בתקופה שבין אוגוסט 44' וינואר 45', מתוארות ביומנו של גולה, שקטעים ממנו מביאים אנו להלן:

"היה לי חבר, שילון, שגר מחוץ לעיר מול הקסרקטין. הלכתי אליו אולי שם אמצא עזרה. מה ראיתי ? ראיתי את ז'ילנר ואת בנו , נער בן 14, הבעל והבן של האשה שהצלתי , מוב-לים פצועים ומדממים ע"י חיילים גרמנים. "רצו לברוח", אמרו לי ציידי–האדם כשראו אותי "אבל ירינו בהם כמו בציפורים". מיד אח"כ הובילו את השניים לתוך היער ושם ירו בהם למוות (גולה התחזה לנאצי וככזה שיתפו עמו הגרמנים פעולה).

המשכתי ללכת. קראתי לשילון החוצה. בגורן הסתתרנו ושם הצעתי לו הרבה כסף אם יעזור לי להציל אנשים. הוא הבטיח לחפור מאחורי ביתו בור בגודל חדר קטן שאפשר יהיה להכנס אליו מן המרתף של ביתו. בחוץ לא יבחינו בדבר. חזרתי באפיסת כוחות הביתה. מצאתי את ד"ר מצנר בעינים דומעות. אשתו ובתו התינוקת ברחו כבר בלילה הקודם להרים. עכשיו מסתתרים אצלו בעליית הגג חותנו וחותנתו. איך מצילים אותם ? אמרתי: חזור לביתך ומחר אבוא לקחת את השניים למרתף של שילון. ליוויתי אותו לביתו ובשו-בי ראיתי אשה מסתתרת בשער ובידיה סל קניות. בתוך הסל – תינוקת. היא נופלת לרגלי ומחבקת אותן: הצל אותי. את בעלה לקחו אנשי הגסטפו כמה שעות לפני כן. היא הסתת-רה בבית השימוש. מבעלה שמעה שאצלי תוכל לבקש עזרה. "לווה אותי ללוביצה , התחנ-נה, יש שם מכר ארי שיסתיר אותי". הייתי עייף מדי. חששתי גם שבדרך ניפול בידי פטרול גרמני. הכנסתי אותה הביתה ודחיתי הכל למחר. השתיים, האשה והתינוקת שכבו לישון במיטתי. נרדמתי על הרצפה לידן בבגדי, סחוט כולי.

* * *

ליד המרתף בחצר שלי עומד אנגלנדר, "הצל אותי" הוא מבקש. אשתו ושני ילדיו כבר ברחו למקום מבטחים. הוא נשאר ועמו עוד שני גברים ואשה. הסתרתי את כולם בעליית הגג של מחסן הסמרטוטים. אחר כך הלכתי לראות מה קורה ליד סניף המפלגה הגרמנית. עמדה שם משאית צבאית גדולה ועליה שלושים יהודים, גברים, נשים וילדים. סביבה – שומרים מאנשי הגסטפו. שאלתי אחד מהם: לאן? הגרמני ענה: "אנחנו לוקחים את היהו-דים לסיבוב אחרון". למחרת שמעתי שלקחו את נוסעי המשאית ליער וחיסלו את כולם. נשבעתי לעצמי: אני לא אכנע. אמות, אבל אציל יהודים עד לרגע האחרון.

* * *

עשיתי סיבוב בדירות הריקות של היהודים. התירוץ הרשמי – איסוף גרוטאות וסמרטו-טים. בדירתו של ז'ילנר התחבאו אשה וילדה בת שש. בעלה ובנה, סיפרה לי האם, הלכו

לדירת הוריה להזהירם מהחיפוש ועוד לא שבו. הזהרתי אותה שכל רגע עלולים להגיע אנשי הגסטפו. היא התעקשה לחכות להורים, לבעל ולבן. יחד יברחו להרים אל מכר שמוכן להסתירם. שכנעתי אותה שאין זמן, שאשלח את האחרים אחריה. היא מוכרחה לברוח מיד. מיהרתי למחלבה שם מצאתי את העגלון שלי (שילון – ח.מ.), זה שהבטחתי לו פעם אלף קרונות. הוא הסכים להגיע לדירת ז'ילנר, ולסלק משם בעגלתו את השתיים. האשה והילדה ניצלו. בתום המלחמה פגשתי אותן. את ההורים הזקנים ראיתי כשהם נגררים מדירת ז'ילנר שעה קצרה אחרי שהעגלון יצא לדרכו. המשכתי לשוטט בין דירות חברי היהודים, כמעט כולן ריקות, אני בדיכאון. למרות הסתכנותי ומאמציי אינני מציל אותם. עלי לגייס עוד אנשים שיעזרו לי.

* * *

באחת בלילה חזרתי למטה, ובבוקר – כדרכי – לסניף המפלגה. מצאתי את חברי מהה-לינקובה גארדה ממורמרים. הגרמנים לא משתפים אותם ב"ציד" יהודים ורק מציבים אותם בעמדות הגנה אנטי–אוירית . גם הם רוצים לתפוס את היהודים המסתתרים. סיכמנו, שרק בעל אישור מיוחד לשהייה בחוץ בלילה יקבל נשק וייצא ל"ציד אדם". כך קיבלתי רובה ועשרים כדורים – שהרי לי היה אישור. הסתובבתי בין בתי היהודים, וצעקתי בקול, לשם הרושם "החוצה יהודים, ראוס !" ובצורה כזו הגעתי לבסוף אל החצר של שטרק. הבטח-תי למסתתרים, שידעתי היכן הם מתחבאים, שאחזור בלילה. כשהחשיך, חזרתי לחצר והו-בלתי אותם בסמטאות צדדיות לעליית הגג במחסן של מפעל הסמרטוטים.

* * *

יצאתי העירה לכיוון הכנסיה. היה חג קתולי[66] וידעתי שבהמון המתפללים אשמע "חד-שות", ואגלה אם יש גזירות נוספות. מולי ברחוב אני רואה את ד"ר מצנר, חותנו וחותנ-תו מובלים ע"י שני גרמנים לכיוון העירייה. הלכתי אחריהם והצצתי למרתף הבנין, שהיה מלא יהודים. בשובי הביתה סיפר לי מנדלוביץ, ששלוש צעירות יהודיות מסתתרות בבית שכן. בנו של הסלובקי המסתיר דורש שיתמסרו לו, אחרת יסגיר אותן לגסטפו. בלילה היו אזעקות תכופות. שמענו מטוסים צבאיים חולפים לעברנו מכיוון בריה"מ. אמרו שהם מצניחים מזון, נשק וחיילים לפרטיזנים שבביסטריצה. שעות ארוכות הייתי בתפקיד. דורש מכל עובר ושב להזדהות, מעביר לתחנות איסוף אנשים בלי תעודות, ותוך כדי שיטוטים אני מגיע לשילון ואומר לו: מחר אביא אליך שלוש בנות. עם נשק ביד אני מתפרץ לבית שם הבנות מוסתרות, הראיתי בשחצנות את כרטיס המפלגה ותקפתי: נודע לנו שאתם מסתירים יהודים, הסגירו אותם או שגורלכם יהיה כגורלן". בעל הבית המבוהל לקח אותי למחסן. שם הן ישבו על הקש. דחפתי אותן החוצה בגסות, אבל ברגע שיצאנו לרחוב לחשתי להן בהונגרית: אל פחד, אתן לא לגסטפו אלא למקום מבטחים. הסתרתי אותן בינ-תיים בביתי.

* * *

בבוקר נכנסה אלי אשה ולחשה: "אצלי במרתף מסתתרים יהודים. אחד מהם, פנסטר, שלח אותי אליך. הם מוכרחים לצאת כי הגרמנים כבר חושדים וכבר ערכו חיפוש. לא רציתי להחשף וצעקתי:"מה? את מסתירה יהודים? מיד אודיע לשלטונות". האשה נבהלה. התחננה, יש לה חמישה ילדים, שאחוס עליה, שאסלח לה על חטאה, מיד היא מעבירה את היהודים לרשותי. עד הערב היו כולם אצלי. ניסיתי להציל באותו ערב גם את הרב

גרינבורג, אבל דלתו היתה נעולה וביתו ריק. חיפשתי בעליה, חיפשתי במרתף, אין איש. כעבור זמן סיפרו לי שהרב הסתתר אצל ארי אחד תמורת כל כספו ותכשיטיו יחד עם תלמידיו ואותו ארי הסגירם לגסטפו. כשנתפסו – הובלו ליער ושם חוסלו.

* * *

ב–11 בלילה מתחילה אזעקה אנטי–אוירית. ניצלתי אותה כדי להריץ את הבנות מהונגריה למרתף של שילון. חזרתי ונפלתי על המטה בבגדיי, הרוג מעייפות. לפתע דפיקות בדלת. אני פוקח עין, השעה שבע בבוקר. אני ניגש לדלת עומד שם אדם זר, מדבר הונגרית ובוכה. "הצל אותי, אני מסתתר אצל רוזנצוויג סוחר הטקסטיל. ששה נוספים מוחבאים בדיר החזירים של השכן". אני נעשה חשדן, דורש שיאמר מילות תפילה בעברית. הוא מיד אומר אותן. אני מאמין לו ודורש שיהיו מוכנים בלילה. ההונגרי מגלה: "עשרים קילומטרים בתוך היער מחכה לנו בונקר עם מזון רב. נוכל להסתתר בו חודשיים. לווה אותנו לשם". אני מבטיח והוא יוצא מאושר.

שילון פוגש אותי במסעדה, ומציע שבלילה יקח את הבנות ההונגריות לעיירה ז'דרף שבהרים לבית גיסו. שילון מקבל ממני בו בערב 15 אלף קרונות, והבנות יוצאות למקום מיבטחים בלילה.

אני מדבר עם העגלון שלי, שיבוא עם עגלתו לדיר החזירים, כדי לחלץ ממנו את היהודים המסתתרים. אבל בבואי לדיר הוא ריק מאדם. כעבור חודש, במקרה, סיפרו לי שבעל הדיר הסגיר את המסתתרים לגסטפו.

* * *

בלילות שומעים רעמים. החזית מתקרבת. התותחים רועמים. בעיר אורזים הגרמנים שלל מבתי היהודים בארגזים גדולים ושולחים לגרמניה. שינאת היהודים אינה נחלשת. להפך: היא גוברת. בעליית הגג שלי מסתתרים יהודים כבר עשרה ימים ללא תקווה, כמעט ללא אוכל ומים.

אצל שילון בחצר ניצבת עגלה עם דפנות גבוהות. שילון מסתייג מהרעיון אבל אני, מעז, אין ברירה. רתמתי את העגלה לסוס, ולאור היום הובלתי אותה לחצר שלי. מילאתי אותה בסמרטוטים, ולאחר מכן בזחילה אני מגניב את כל המסתתרים, זה אחר זה, מן העלייה אל מתחת לסמרטוטים. המתח נורא. יש גם ילדים ונשים, ואם מישהו ישמע קול אנחנו כולנו אבודים. לבסוף, עליתי על מושב הרכב , שרקתי במשרוקית העצם של אוספי הסמרטוטים המקצועיים, ויצאתי לדרך. עברנו גינות וכניסות אחוריות וסוף סוף אני מצליח להכניס את ה"סחורה" למרתף של שילון.

חזרתי הביתה. כרגיל היתה דלת דירתי פתוחה. כך בכוונה כדי שאנשים נמלטים יוכלו להיכנס. איך שהדלקתי אור, יצאו פתאום מאחורי הארון שתי נערות מבוהלות. הן הסתתרו עד כה במרתף של בית שבעליו היה מביא להן תפוחי אדמה מבושלים – מזונם היחיד. ארבעה–עשר יהודים מתחבאים באותו מרתף, הן סיפרו לי. נתתי להן את כל האוכל שמצאתי בביתי והבטחתי שאם תבואנה שוב אלי אשיג להן עוד. הן נתנו לי מאה דולר לקניית מזון והציגו את עצמן: טרודה גולדמן ופייגה שינפלד.

* * *

לילה אחד הבחנתי באחת הגינות בדמות מסתתרת. קפצתי עליה ופתאום הכרתי על פי הקול שהשמיע שזהו ברגר, היהודי שכינויו בפינו "הקונסול" משום שלפני תקופת

ה"אקציות" של הגסטפו היה איש הקשר בין השלטונות והיהודים, "מאכער", שדאג לרש-יונות ותעודות. ברגר פרץ בבכי וסיפר שהוא מתחבא עם אשתו, תינוקו בן השנה ועוד אשה אחת בבית סמוך. הלכתי איתו ושוחחתי עם בעל הבית שבו התחבא. האיש נבהל ממני אבל הרגעתי אותו. ידעתי שהוא אנטי–פשיסט ומתנגד למשטר. סיכמתי איתו שאקח ממנו את ברגר, ואת הנשים כעבור יום יומיים. בחצות הלילה הלכנו ברגר ואני אל שילון. קבוצה של ששה יהודים היתה מוכנה שם לצאת לדרך, לבריחה. הם יצאו כשהוא בראש ואני מלווה אותם חלק מן הדרך.

היה חודש אוקטובר. סתיו יפה בין העצים. שלג קל החל כבר לרדת ביער הגבוה. שילון חזר יגע וסיפר שהביא את קבוצת הבורחים לכפר נידח, רותיני, שם המרחק בין בית לבית הוא כק"מ או שניים, ולא נראים בכלל אנשי צבא. הוא מסר לי מאה דולר משטרק כדי לקנות בגדים חמים ומזון למסתתרים במחסן. והנה, האיש שאצלו נהגתי לפרוט תמיד דול-רים מסרב לקבל שטרות נייר: "ליהודים יש הרבה זהב. רק זהב אני מוכן לקבל". לבסוף הסכים לשלם לי כחמישים קרונות לדולר. ערכו בשוק של הדולר היה מאה קרונות.

* * *

אני הולך לרוקח, אחד ממכריי, ומתלונן שקשה לי להרדם בלילות. הוא נותן לי סם הרד-מה. רכשתי אצלו תרופות נוספות. הצלחתי גם לקנות מזון ובגדים בשביל היהודים המת-חבאים בהרים. למחרת, יום ראשון, הכנסתי את גברת ברגר לסל נצרים ושמתיו על עגלה עם כיסוי קרשים וסמרטוטים.

את האשה שאיתה, ז'נקה, הלבשתי בבגדי כפריה עם חבילה על הגב. הגענו כך לביתו של שילון שעמד כזכור מול הקרסקטין. כשהורדתי את הסל נקרעה התחתית וגברת ברגר נפלה ממנו. לא איבדתי עשתונותי. זרקתי עליה סמרטוטים ואספתי אותה כמו חבילה וזרקתי הכל לתוך בית השער כשאני צועק ומקלל כמטורף. החיילים שהציצו מהחלונות צחקו. שמעתי אותם אומרים: "תראו את המטורפים האלה". אבל תוך כדי המהומה הצלחתי לסגור את השער, ומאחוריו להוביל את גברת ברגר למחבוא המרתף.

שבתי הביתה. תיקנתי את הסל ונתתי לתינוק של גברת ברגר את סם ההרדמה שקיבל-תי מהרוקח. הובלתי אותו על עגלת היד עד למרתף של שילון. כשחזרתי הייתי כל כך עייף שנרדמתי ליד השולחן, ורק בארבע לפנות בוקר התעוררתי – בדיוק זמן להוביל איתי את שלוש הנשים ממחסן הסמרטוטים, שוב, לבית שילון. כשהגענו, היתה העגלה מוכנה. חמש נשים ושלושה ילדים העמסנו עליה, ולהרים.

* * *

בתשע בבוקר הגענו למקום בשם ז'דיאר. כל החבורה הסתתרה בבית כפרי בחדר אחד. בעל הבית נהג לתת להם חלב עיזים. משם בהליכה רצופה של כתשע שעות הגענו לפשון. ז'נקה לא רצתה להמשיך בהליכה הממושכת ונשארה בביתו של הכפרי, יחד עם שלוש הבנות.

גם שילון רצה לפנות את משפחתו "על כל מקרה". נסעתי איתו ועם משפחתו לז'דיאר ומצאנו להם מחבוא. מזון לכל המתחבאים קשה יותר ויותר להשיג. הכל בהקצבה ורק בשוק השחור ובמחירים גבוהים משיגים משהו".

עד כאן הציטוט מיומנו של גולה.

אך המתח והחיים הכפולים משפיעים על גולה, והוא קרוב להתמוטטות. הוא ידע כי זהותו האמיתית עלולה להתגלות בכל רגע. וכך הוא מספר בעדותו: "...חזרתי לדירתי

ופרצתי בבכי. הרשל מנדלוביץ, שכינה עצמו בשם הצ'כי קוצ'שיאן, העיר אותי וסיפר בדאגה ש"מישהו" נכנס במשך היום למפעל וחיפש את גולה. ה"מישהו" הזה גם רמז שגולה יהודי – "יגמרו אותו על המקום". הבנתי שהתחילו לחשוד בי, אולי מישהו הלשין, מה עושים ? מיהרתי החוצה וקניתי בשר מעושן, שומן חזירים, לחם, המון קופסאות סרדינים וכל מיני שימורים ועם הכל מיהרתי לשילון. שילון חשב אותי לסלובקי. אמרתי לו שהגיע הזמן שאגלה לו מי אני באמת. אני קצין בכיר בצבא הצ'כי וקוצ'ישיאן הוא השליש שלי. יש לי חשש סביר שגילו מי אני בקז'מרוק ועלי להסתלק להרים, לבונקר. שילון נחלץ לעזרה. הוא השיג עבורנו תעודות עבודה ממפעל לכריתת עצים שניהל אחד מחבריו, למקרה שנידרש להציג לתעודות זיהוי. הוא סיפר לחברו שאני מפקד גדוד בצבא הצ'כי, והחבר הנפיק מייד תעודה על שמי בתפקיד שומר יערות ולקושיצ'אן (מנדלוביץ) תעודת עגלון. קנינו עוד שלושים ק"ג בשר כבש מעושן, סגרתי את משרדי, העברתי את כל חפציי האישיים למרתף של שילון ולבנות, שבאו בערב לקחת תרמילי מזון כמנהגן (טרודה ופייגה). סיפרתי שעלי להסתלק ושמאירניק ימשיך לספק להן מזון במקומי. ביום "כל הקדושים"[67] כשכל העיר נמה, יצאנו להרים.

שילון קיבל ממני את מפתחות מחסן הסמרטוטים, את הדו"חות האחרונים וכל הכסף של המפעל שנשאר לי כדי למסור לפז'יטני, בפופראד , ה"בוס" שלי. היה עליו לומר לו שנעצרתי בחשד שאני פרטיזן, ושהובילו אותי למקום לא ידוע. היה זה כשחזרתי מן הבונקר שלנו לסיים הכנות אחרונות למבצע הבריחה. זו היתה הטעות שלי. הסתובבתי בחצר, והנה ניגש אלי אדם לא מוכר. נראה כהרר ובידו מכתב מיהודי בשם פ., אחד היהודים שהובלתי למחבוא בהרים. פ. מפנה אותי למישהו בעיר המחביא עשרים וחמישה שעוני יד שלו ומבקש שאקנה תרופות בשביל אנגלנדר שחלה בדלקת ריאות. עשיתי כבקשתו, מסרתי הכל לשליח שהסתלק מהר וכאשר יצאתי אחריו לרחוב ניגש אלי מישהו ודרש שאתלווה אליו אל ביה"ס , למפקדת הגסטפו. ניסיתי להתחמק, אמרתי שיש לי סידורים בתחנת הרכבת. עלי להזמין קרון להעמסת סמרטוטים ובעוד שעה אתייצב בגסטפו. האיש דרש והפעם בתקיפות גדולה שאלך לפניו. הוא כבר יוביל אותי למקום אליו אני שייך. הלכתי כשאני יודע שזו דרכי האחרונה. כל חיי עברו לפני כשרשרת של טרגדיות. הגענו לבית הספר. נכנסתי פנימה, מישהו בעט מי מאחור. השער נסגר. עליתי לקומה הראשונה, ושם באולם גדול ישבו ארבעה אנשי גסטפו ולפניהם עומדים גברים ונשים.

ברגע שאיש הגסטפו פנה אלי הבנתי שהם לא יודעים שאני יהודי. חשדו בי שאני מסתיר פרטיזנים וגם יודע על מקום מחבואם של יהודים מסתתרים. הכחשתי הכל. גם העמדתי פנים שאינני מבין גרמנית. לקחו אותי לחדר קטן שבפרוזדור היוצא מהאולם. העמידו עם הפנים לקיר ופתאום נחתה מכה אדירה על הראש, מאחורי האוזן. קיבלתי סחרחורת והתעלפתי. את יתר המכות כבר לא הרגשתי. כשחזרה אלי ההכרה מצאתי את עצמי בצינוק שכל גודלו כמטר מרובע ובתקרתו פתח ממנו יורדים עלי פתיתי שלג. בפה – כאב נורא. מאוחר יותר גיליתי שתים עשרה משיניי נעקרו במכות. ריח של עשן ושריפה עלה באפי. פתאום תפסתי שאני כלוא בתוך ארובה לעישון בשר.

שוב איבדתי את ההכרה. רעש של יריות העיר אותי. הבנתי שמוציאים אנשים להורג בחוץ. זה נתן לי כוחות מחודשים. ראיתי מסמרים לאורך הקיר שעליהם תולים את הבשר לעישון. נאחזתי בהם וטיפסתי כלפי מעלה עד קצה הארובה. יצאתי ממנה וזחלתי על הגג. מיששתי עד שחשתי במרזב. אחזתי בו והחלקתי לאורכו והאזנתי. דממה, רק שקשוק מים. זחלתי על האדמה עד לערוץ המים הקרוב. התחלתי ללכת במים כדי שלא להשאיר עקבות

בשלג. מיהרתי לדירתי. נדהמתי ממה שנשקף אלי בראי. פני נפוחים לגמרי, את העיניים כמעט לא רואים. זרוע ויד אחת מרוטשים ומלאי דם. אני מלא בחילה, כנראה מזעזוע מוח. קשרתי את היד המרוטשת ברצועות בד, לבשתי בגדים כפריים , לקחתי שק וביציאה האחורית מיהרתי בדרכים שהכרתי כה היטב ליער אל בין העצים. אחרי שלוש שעות נתקלתי בבקתת חוטבי עצים .

נרדמתי בין ערימות שחת בתוך הבקתה. התעוררתי ושפשפתי את הפנים בשלג, ואחרי שעות של הליכה הגעתי ללא כוח אל הבונקר שציידתי בכל כך הרבה מזון. ראשית כל שתיתי רום ואכלתי בשר מעושן. אח"כ התעטפתי בשמיכות ונרדמתי עד למחרת באמצע היום. סידרתי את המקום והקפדתי למרוח את כל חבורותי בבור–וזלין. כעבור ארבעה ימים נרפאו רוב פצעיי.

* * *

הימים עוברים עלי בשיפוץ הבונקר. הצלחתי לבשל לעצמי משהו חם. איבדתי את חשבון הימים, תאריך. יום אחד , באויר הצלול נישא אלי קול גרזנים, מכה בעץ, במרחק שני ק"מ ממני. התגנבתי לשם למחרת ומצאתי בונקר ריק עם מקומות לינה וחפצים שונים. מישהו הכין לעצמו מחבוא לשעת חירום. חזרתי למחבוא שלי. למחרת בצהרים, הבחנתי בתנו-עה גדולה של תותחים ממונעים ושיירות של רגלים על הכביש. קיבלתי אומץ וירדתי לכפר סמוך לבית מרזח של כפרי אחד, עליו ידעתי כי נאסר על ידי הגסטפו בחשד שהוא קומו-ניסט. אשתו של אותו כפרי מנהלת עכשיו את העסק אותו הפכה למכולת.

קניתי מן האשה מנורת נפט, ולשאלתה סיפרתי שאני שייך לקבוצת חוטבי עצים ביער. היא סיפרה לי שתריסר פרטיזנים נכנסו אליה לפני כמה ימים, שתו הרבה והיו עליזים אבל מישהו הלשין עליהם וגרמנים מהכפר הסמוך תפסו את כולם וירו בהם למוות בחצר שלה. רק אחרי הרבה תחינות ובכיות האמינו לה שלא היא זו שהסתירה את הפרטיזנים הרוסים והשאירו אותה בחיים.

כעבור זמן הלכתי לבקר את שבעת היהודים המסתתרים בין שתי הדפנות ברפת, בכפר סמוך. הם שמחו לקראתי ולא התלוננו על מצבם הנורא. עליתי בשבילי היער ופתאום התנפל עלי בנביחות כלב ציד. צץ אדם שכיוון אלי את נשקו. זיהיתי אותו: הוא היה שומר יערות וצייד פרטיזנים שמכר כל פרטיזן לגסטפו. לא התבלבלתי לרגע. הושטתי את גרזני ושאלתי האם זו הדרך הנכונה לכיוון מקום כריתת העצים. סיפרתי שאני בונה רפת וצריך בולי עץ. הוא האמין לי, וכיוון אותי למקום אחר. עקפתי בעיגול את המקום בו פגשתי בו ולקראת ערב הגעתי לבונקר. (אחרי השחרור חזרתי ליער הזה עם ארבעה מאנשי ה–N.K.V.D. מצאנו את השומר, תפסנו אותו והובלנו אותו לקז'מרוק ושם במרתף של מה שהיה סניף המפלגה הגרמנית הוא הוצא להורג). שילון הבטיח לי שיבוא לבקר בחג המו-לד, ורציתי שיאמין שאני נוצרי קתולי, ליתר בטחון. היו לי גם ניירות ותמונות של ישו ומריה וקישטתי את העץ.

* * *

שילון מגיע עם תרמיל ובו ממתקים, עוגות, משקאות, סיגריות ואפילו חלב. למחרת בא גם הרשל מנדלוביץ (קוצ'ישיאן), והתלונן שהוא מתקשה מאוד בתפקידו כעגלון של חוטבי היערות. בשמחה הוסיף שכל האוכלוסיה דוברת הגרמנית שבמחוזינו יוצאת בשיירות ארו-כות לכיוון גרמניה. הוא גם ראה יחידות צבא הונגרי וגרמני בנסיגה.

29.12.44 . צעדים בשלג ועד שאני מצליח להגיב, קול קורא: "ידיים למעלה !". נשק אוטומטי מכוון כלפי. מדים של אנשי גסטפו מול עיניי. החלטתי שאני לא מרים ידיים. הרי עליהם להיות משוכנעים שגרמנית אינני מבין. רק בעזרת מוח ותושיה וקור רוח יש לי סיכוי להינצל. הכרחתי את עצמי לחייך. "דוברי דן" , "שלום" ברכתי אותם.

– מה אתה עושה כאן ? נבח אלי אחד מהם בגרמנית.

– אינני מבין. עניתי ברותינית.

– האם ראית בסביבה יהודים מסתתרים או פרטיזנים? שאל אחד מהם בשפתי שלי.

עניתי שוב ברותינית שאני שייך לחברה שמעסיקה חוטבי עצים ביער והזמנתי אותם פנימה.

אחד הגרמנים אמר בגרמנית לחבריו: "הוא לא יהודי. תראו את עץ האשוח ותמונות הקדושים...". הם הלכו להם.

* * *

מיד עם השחרור, הלך גולה להציל את היהודים המסתתרים ברפת: "..ליד הרפת התחל-תי לשיר במילים שהמצאתי: "ילדים טובים / היו רגועים / גולה כאן / ובערב ישוב". המסתתרים יצאו מבין שתי הדפנות ונשמו לרווחה. הם ניצלו מן הסכנה. "בעוד כמה ימים תצאו לגמרי לחופש". אמרתי להם. "הרוסים מתקרבים ובקרוב יהיו אצלנו"[68].

ה. הצלת יהודים בקז'מרוק על-ידי שרפירר אס. אס. מלחיור

ידוע כי אנשי אס. אס., שנשלחו לסלובקיה באוגוסט–ספטמבר 1944 לדיכוי המרד ולציד היהודים המסתתרים במחבואים למיניהם, היו בין הפנטיים והאכזריים ביותר[69]. לאור העובדה הזאת, מפתיעה התנהגותו של שרפירר אס. אס. וואלטר מלחיור. מעדותה של איבי גלוק עולה כי מלחיור, מפקד יחידת הוואפן– אס. אס. בבית הסוהר של הנאצים בקז'מרוק, התייחס לכמה אסירים היהודים שתחת מרותו בצורה סבירה. האם התכוון בכך להכין לעצמו עדויות לטובתו, שבאמצעותן יוכל להתחמק מהעונש, שכבר הבין שצפוי לו עם תבוסתו של הרייך השלישי? או שמא היו מניעיו תועלתיים בלבד, כיוון שאותם היהו-דים היו נחוצים לו לניהול התקין של בית הסוהר? אולי היו לו מניעים אחרים? התשובה אינה ברורה. מכל מקום, אנו למדים מעדותה של איבי גלוק, שגם בבית סוהר זה חוזרת התופעה שראינו באושוויץ: היהודים שהיו דוברי גרמנית, בעלי מקצוע או מלאכה, זכו ליחס מועדף על–ידי הנאצים.

וכך מעידה איבי:

"1944: המצב החמיר ונאלצנו להתחבא. יש אנשים שהכינו לעצמם מראש בונקר, מקום מסתור. היתר אילתרו. לנו לא היה בונקר. אבא מצא שכנה גויה שגרה לבד והיא הכניסה אותנו לדירה שלה (ההורים + שלושת הילדים – ח.מ.). הגויה גרה בבית שהיה של יהו-דים בעבר. אחרי שלושה ימים היא התחילה לפחד ומסרה אותנו לשלטונות. אספו את כל היהודים בבניין המנהל המחוזי, שהיה שם בית סוהר (2 חדרים). הכניסו מספר רב של יהודים עם ילדים, תינוקות וקשישים. בבית הסוהר היו אנשי וואפן אס. אס. (יחידה צבאית של הס.ס). המפקד שלהם שנקרא וואלטר מלחיור, שדרגתו שרפיהרר, התנהג אלינו

בצורה מיוחדת. הוא הביא חלב לתינוקות והתייחס בהגינות . הביאו מהסביבה עוד יהו-
דים שנתפסו וביניהם היו דוד ודודה מושקוביץ . היו להם תעודות שהם ארים. המפקד
ראה אותם, קיבל את המסמכים שלהם ושיחרר אותם. הוא הזהיר אותם שלא יעזו להית-
פס שוב. מבית הסוהר הזה אספו יהודים ב–2 משאיות ושלחו אותם. לא ראינו אותם יותר.
הם התחילו לקחת בחורים לעבודות במשך היום ובערב החזירו אותם. יום אחד נעלם אחד
הבחורים , בז'ה פרידמן, שהיה שכן שלנו. הוא הצליח לברוח. השרפיהרר אמר שהמעשה
חמור ויגרום לכך שיהרגו את הוריו. הוא היה ידיד של אחותי ולכן חקרו אותה. את אבי
לא קראו לעבודה אף פעם, כי לקחו תמיד בחורים צעירים, מלבד יום אחד – ביום כיפור
(הגרמנים לא ידעו שזה יום כיפור). היו מביאים לנו אוכל במיכלים ובאותו יום כיפור,
שפכנו את האוכל בחשאי כדי שהגרמנים לא יידעו שזהו יום מיוחד ליהודים.

יום אחד הכינו את הבניין הגדול של ביה"ס בירגר–שולה לבית סוהר – לגברים לחוד
ולנשים לחוד, בניגוד לבית הסוהר הקודם בו היינו גברים ונשים יחד. בית הסוהר הועבר
יחד עם אותו מפקד ואותה יחידה צבאית של האס. אס. המפקד אירגן אותנו כיחידה. הוא
בחר ב–20 אנשים (כל המשפחה שלי היתה בין ה–20), שניהלו את החיים במקום : נקי-
ון, בישול, אספקת מזון, מתפרה וכו'. אבא שלי היה אחראי על אספקת מזון, אמי בישלה
במטבח המרכזי, אני הייתי במתפרה ושם תיקנו בגדים. נשות האס. אס. החלו להביא בדים
כדי שנתפור להם שמלות. הם העבירו את כל חולי השחפת היהודים מבתי החולים שהיו
בהרי הטטרה והביאו אותם לבית הסוהר. אחד מהם היה חייט בשם רוזנבליט, שהצטרף
אלינו למתפרה. את האחרים שלחו למחנות והוא נשאר איתנו. במתפרה היה איתנו גם
ברייזקוף. אחותי הדי חלתה בגיל 10 במחלת כליות. היא התחילה לסרוג ומאז הפכה
למומחית. באותו בית סוהר היא המשיכה בסריגה – הס.ס הביאו לה צמר והיא סרגה
בשבילם. אחי היה בין אלה שעזרו. בן הדוד הקטן, שהיה בן 8, היה רשום גם כן כאחד
העובדים. גם שם המשיכו למלא באנשים שנתפסו בסביבה. הגיע החורף והמשפחה שלי:
דוד מאיר, דוד שלמה ומשפחתו ודודה מושקוביץ עם בעלה, שהתחבאו בבונקר בהרים
נתפסו כי השלג הראה את העקבות. הרבה יהודים, שהיו להם בונקרים בהרי הטטרה,
התגלו בצורה זו. הביאו אותם לבית הסוהר הזה בבירגר–שולה וגם פרטיזנים שנתפסו
הובאו לשם. כאשר בית– הסוהר התמלא, היו עושים משלוחים. לקחו אותם במשאיות
לרכבות. המשפחה שלי שנתפסה נשלחה בטרנספורטים. גם את שני ילדיו של דוד מאיר ,
שהיו איתנו , לקחו ושלחו יחד איתו. מהמשפחה של שלמה נשארו דודה מלכה עם שני
הילדים – הילד הגדול ומאיר נספו. מאיר והבן הקטן שלו לא חזרו. הילד מת ממחלה.
הילדה חזרה יחד עם דודה בלה. נשארנו בבית הסוהר עד ינואר 1945, כאשר אנו ממשי-
כים לעזור לס.ס לנהל את בית הסוהר. השרפיהרר הצדיק את זה שהוא משאיר משפחה
שלמה כי כך הרבה יותר קל לנהל. לאבא שלי היו קשרים עם החוץ והוא הצליח להשיג
תבלינים וכו' על מנת לשפר את איכות המזון. היה לנו סימן: כל פעם שהשרפיהרר השתכר
ידענו שהולכים לעשות טרנספורט. זה היה מאוד קשה. בחג המולד שנת 1944 הוא קיבל
חופשה ונסע הביתה. אנחנו פחדנו פחד מוות אך הוא הדריך אותנו והיכרנו את כל אנשי
האס. אס. הם היו בדרגה גבוהה יותר ממנו . ממלא מקומו היה אחד בשם רוזנברג. השר-
פיהרר הדריך אותנו שרוזנברג הוא בחור טוב אבל אם הוא משתכר הוא יכול להיות מסו-
כן, ולכן לא לפתוח לו את הדלת של חדר הנשים. עשינו כפי שהוא אמר ולא פתחנו.

השרפיהרר וואלטר מלחיור התנהג אלינו בצורה מיוחדת. באחת הפעמים שאמי הגישה
את הארוחה, הוא פנה אליה ואמר: 'גבירתי המכובדת'. הצבא הרוסי התקדם במהירות

ולס.ס לא היה זמן לשלוח את היהודים מבית הסוהר, מכיוון שהיו זקוקים לרכבות בעצמם על מנת לברוח. אנחנו היינו במצב מאוד קשה ואבא שלי תמיד אמר: 'יום אחד, הגרמנים יפתחו לנו את השערים ואנו נצא לחופשי'. יום אחד השרפיהרר אומר לנו שהם עוזבים ושהם ישחררו אותנו אבל שלא נצא עם פרצופים מחוייכים ו'שלא תחשבו שנלקק דבש אצל האיבן (צבא רוסי)'. הוא שאל את כל האנשים שנשארו שם לאן הם ילכו. אנשים מקז'מרוק אמרו שהם יחזרו לדירות שלהם. הוא חילק את האנשים לדירות שהיו ריקות ולאנשים שלא היו מקז'מרוק הוא מצא דירות ריקות שהתפנו על ידי הגרמנים הבורחים (שבעבר היו שייכות ליהודים). הוא הזהיר אותנו: 'כל עוד הכלבים (הגרמנים) האלה מסתובבים לא לצאת מהבית'. ברטה ברגמן לא שמעה לאזהרה זאת וכשחזרה למשק שבבעלותה, עם עוד בחורה, שהיתה מהסביבה אך לא מקז'מרוק, החלה מיד לאסוף את הפרות שלה, שמסרה לשכניה לשמירה. השכנים הלשינו עליה והגרמנים תפסו אותה ואת הבחורה. זאת הצליחה לברוח, ואילו ברטה, שהיתה מבוגרת, הומתה בידי הגרמנים"[70].

ו. הבריחה חזרה מהונגריה לקז'מרוק בשנת 1944. מחבוא והטרנספורטים האחרונים

ראינו לעיל שהמשפחות היהודיות שנשארו בקז'מרוק לאחר הטרנספורטים של 1942, בתוקף הווינימקה שבידיהן, שלחו את צאצאיהן להונגריה, שהיתה נחשבת אז כבטוחה מסלובקיה, מאחר שלא היו משם טרנספורטים של יהודים למחנות "עבודה". ברם, גם בהונגריה היה מצב היהודים חמור מפאת חוקי הגזע של ממשלת הונגריה משנת 1941, ובמשך הזמן התדרדר עוד יותר בעקבות הכיבוש הגרמני במרץ 1944.

עם פלישתם להונגריה, החלו הגרמנים, כידוע, לרכז את היהודים בגיטאות. ריכוז היהודים והגזירות נגד המיעוט היהודי בהונגריה באו ליהודים כהפתעה. היהודים לא העלו על דעתם שגם בהונגריה יקרה מה שקרה בסלובקיה ב– 1942.

מאידך, מאחר שבסלובקיה היתה הפוגה בטרנספורטים באותה תקופה, (כפי שראינו בפרק לעיל), החלה תנועה הפוכה של אותם היהודים, שברחו להונגריה מקז'מרוק ב–1942, חזרה לעירם ולמשפחתם.

מוריץ גולדמן, ששלח בזמנו את בתו טרודה ואת אחייניתו להונגריה, פעל עכשיו להחזרתן לקז'מרוק: הוא שלח להן שליחים, שיקחו אותן בחזרה דרך הגבול: מאחר שבסלובקיה אסור היה ליהודים לנסוע ברכבות, הגיעו הצעירות לקז'מרוק ברכבת מסע, שהשיגו בה מקום על–ידי תשלום שוחד[71]. בין החוזרים מהונגריה לקז'מרוק היתה גם רבקה גולדמן, ששהתה בתנאים קשים בבית יתומים בקושיצה[72].

וכך מעידה רבקה גולדמן:

"בחודש אפריל 1944 פגשתי ברחוב בקושיצה את מר פרלרוט מקז'מרוק, והוא אמר לי: 'אם ברצונך לעבור את הגבול לסלובקיה, תוכלי לחצות אתנו את הגבול כי בהונגריה שולטים הגרמנים והחלו לרכז את יהודי קושיצה בגטו'. כמובן שהסכמתי. חצינו באופן בלתי לגאלי את הגבול לסלובקיה (בעזרת מבריח גבול ותמורת כסף – ח.מ.), העברת הגבול לסלובקיה ארכה לילה שלם, אבל הגענו לשטח סלובקיה ללא פגע, ומשם לבית הוריי אשר בקז'מרוק. הוריי שלחו לי מדי פעם מסלובקיה חבילות ובהן דברי הלבשה, ובחולצות היו תפורים שטרות כסף של ארצות הברית וכך היה לי כסף ויכולתי לשפר את מצבי בבית

היתומות הנ"ל. ושוב אני בבית הוריי, אשר כמעט שנתיים ימים לא ראיתים – מחודש אפריל 1944 עד סוף ספטמבר 1944 הייתי בבית הוריי, ואף אחד לא פוגע בי"[73]. אבל ימי רגיעה אלה לא ארכו הרבה. בנובמבר 1944 נלקחו רבקה ובני משפחתה למחנות השמדה ברכבת בקר:"העבירו אותי, אמי ואת אחותי למחנה ריכוז ברבנסברוק (גרמניה), ואת אבי לקחו יחד עם יתר הגברים שהיו בקז'מרוק למחנה האיום מאוטהאוזן אשר באוסטריה ושם נפטר אבי ב – 5.3.45 , שבועות אחדים לפני תבוסת גרמניה הנאצית"[74]. מקרה מיוחד של בריחה בחזרה מהונגריה לסלובקיה הוא של איבי רוזנצוויג ואחותה אדי:

"אנחנו היינו תחת חסות הונגרית. ההורים באו לבקר אותנו והביאו לנו פספורטים שנבוא בפסח לקז'מרוק לביקור[75]. ההורים חזרו לקז'מרוק, ואנחנו נשארנו בדברצן בהונגריה. באביב 1944 הגענו לקז'מרוק לביקור, כשהכוונה היתה לחזור להונגריה. (בהונגריה חיכה החבר שלי). הגענו עם פספורטים ברכבת (כבר לא ברגל). אמנם היה חשש אבל הגענו בשלום. באותו זמן, תחילת פסח הגרמנים היו בנסיגה ונכנסו להונגריה, ואז החל כיבוש הונגריה. הם לקחו את השלטון מן ההונגרים והחלו לרדוף את היהודים. לא חזרנו ונשארנו בקז'מרוק. הרבה מן האנשים לא היו ונוספו אחרים, פליטים שאותם לא הכרתי. למרות שבעלות הברית התקדמו, והיתה יותר תקווה, אך עדיין היתה קיימת סכנה לקיומנו. שמענו על המרד בוורשה וידענו על אושוויץ.

נשארנו בקז'מרוק. אחרי זמן מה הדודה מושקוביץ ובעלה ולילי גלוק, דודתי הצטרפו אלינו. הם אספו חבילות בגדים והשאירו אצל גויה בדברצן בהונגריה והם הגיעו עם מעט דברים"[76].

סיכום

בפרק זה סקרנו את קורות יהודי קז'מרוק והסביבה לאחר דיכוי המרד הסלובקי הגדול. מהעדויות שבידינו עולה, כי אל מול פני הרעה גילו היהודים תושיה ועזרה הדדית. חלקם אף לחמו עם הפרטיזנים ביערות, כמו שרגא שלזינגר ושמעון הניג ואחרים.

הנותרים בקז'מרוק נאלצו להתחבא כדי להציל את חייהם. דבר זה לא היה יכול להתבצע ללא עזרת הגויים המקומיים, שחלקם גילו גבורה של ממש.

רבים מהאוכלוסיה הסלובקית הצטרפו להלינקובה גארדה, במיוחד במובלעת של דוברי גרמנית (Deutsche Zipser) של קז'מרוק והסביבה. אך לצד משתפי הפעולה, שהפכו מידידים לרודפים ומלשינים, ועזרו לנאצים לשלוח את היהודים למחנות השמדה, היו מקרים של גילויי גבורה. חברים שנשארו ידידים בשעת המבחן, והצילו יהודים לא מעטים על–ידי מתן מסתור ומזון, למרות הסכנה שנשקפה לחייהם ולחיי בני משפחתם.

ביניהם ניתן למנות את הכומר דודינסקי ואת וולדימיר אנטול.

היו גם כאלה שקיבלו כסף עבור עזרתם, אך בשל הסיכון הגבוה הכרוך בעזרה כזו לא ניתן, לדעתנו, לומר שפעלו ממניעים כלכליים בלבד, שכן אלו שפעלו רק בשל בצע כסף כשלו ברגע המבחן והסגירו את היהודים לגסטפו.

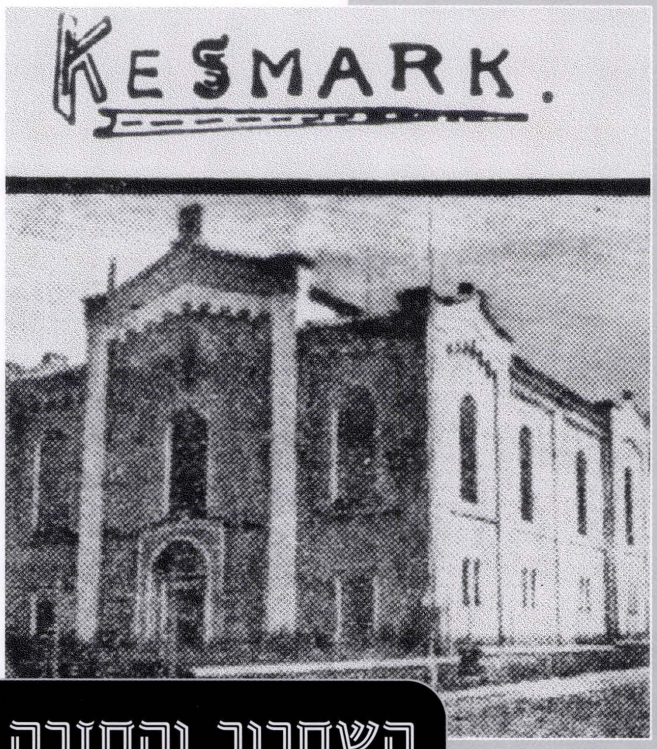
לא את כל עדויות הגויים שהצילו יהודים אספנו, אבל מאלה שריכזנו לצורך מחקר זה, עולה שמספרם גבוה מאשר בקהילות אחרות. לא כל בני הקהילה, שחיו באותה התקופה בקז'מרוק, במחבואים ובמסתור, ידעו על כל מקרי ההצלה, ולכן לא היו יכולים לספר על אודותם. חלק מהעדויות שאנו מביאים במחקר, נמסרו לנו בפעם הראשונה, כגון עדויות

של אברהם הרצוק ז"ל, איבי גלוק, ד"ר שרלוטה גרינוולד, שני שלוס, פובי ואלזי קליינה-נדלר, חביבה סלע גולדמן ואמה, ואחרים.

מקרה יוצא דופן, שכבר הזכרנו לעיל, הוא של גולה, שהציל מאה יהודים במעשי גבורה ובתחבולות העולים על כל דמיון. גם גולה נעזר, בנוסף לחבריו היהודים, בכמה חברים לא יהודים, כגון העגלון שילון.

בקז'מרוק היה, לדעתנו, צירוף נסיבות של קשרים טובים עם האוכלוסיה הגרמנית וכן קשרים טובים בתוך הקהילה. אלו, עם כמה דמויות יוצאות דופן, הינן סיבות נוספות להי-שרדותם של מספר יהודי קז'מרוק, שנותרו בחיים לאחר המלחמה.

חלק חמישי

השחרור והחזרה לקז"מרוק בתום מלחמת העולם השניה

פרק ראשון

השחרור

במשך כל תקופת המלחמה – בעת רדיפות הנאצים, במחנות ההשמדה, במחנות עבודה, במחבואים ביערות, במחתרת ובזהות ארית, היתה התקווה ליום השחרור משאת נפשם של היהודים, שנתנה להם את הכוח הפיסי והרוחני להשרד.

אולם, כשהגיע רגע השחרור הנכסף, היתה שמחת השחרור מהולה בעצב רב, שנבע מגילוי גודל האסון שפקד את משפחותיהם של הניצולים, את קהילתים ואת העם היהודי כולו. גילוי זה גרם לחוזרים הלם, שהיקשה עליהם להסתגל לחיים חדשים.

הראשונים מבין יהודי סלובקיה, ששוחררו על ידי הצבא האדום בינואר 1945, היו תושבי קז'מרוק והסביבה, שהתחבאו במחבואים באזור (כפי שראינו בפרק הקודם).

מיד עם השחרור והחזרה לקז'מרוק וסביבה, התחילו הניצולים לחפש את קרוביהם כדי לאחות את קרעי המשפחות, כל אחד וסיפורו.

צבי בלומנשטוק יצר קשר עם הצלב האדום הבינלאומי ונסע לקרקוב. שם פגש שני יהודים, האחים חיים והרשל הנדלר, ויחד אתם הקים קשר תחבורה בין קרקוב להונגריה ולרומניה כדי לעזור לניצולים היהודיים לחזור לארצות מגוריהם. לשם כך יצר קשר עם קציני הצבא האדום, רכש (בכסף ששמר לעצמו במקום מחבוא) סוס ועגלה ומצרכי מזון שונים, שהיה קשה להשיג, וכך עזר לאחרים. כל זאת, כשבאותו זמן התחוללו עדיין קרבות עזים בין הצבא הגרמני הנסוג מערבה לבין הצבא האדום המנצח[1]. כמה ימים לאחר השחרור, בראשית חודש פברואר 1945, שוחררו על–ידי הצבא האדום כל בני משפחת הניג,

שחיו ביערות בגבול פולניה. הם שבו לכפר הולדתם – סטרה לובובנה. במשך הזמן הגיעו לאותו כפר עוד יהודים בודדים, שהצליחו להשרד, ובעזרתם השתדלה משפחת הניג לחדש את החיים היהודים בכפר. אבל כאמור הגיעו פליטים בודדים בלבד, וגם אלו לא יכלו לשמוח לשיחרורם, כי סביבם היה חורבן.

שמעון הניג עבד חודשים אחדים עם יהודי בשם בלה בורסקי (גר כיום בישראל), שתפקידו היה לאתר את הגרמנים המקומיים, אשר "הצטיינו" בשיתוף פעולה עם הפולש הגרמני. כך אותרו רבים, והם נאסרו ונמסרו לידי המחלקה הפוליטית של הצבא האדום[2].

גם גולה, שהסתתר בבונקר בהרים, שוחרר בינואר 1945 על–ידי הרוסים, כפי שהוא מספר ביומנו:

"ב–19 בינואר 1945 בצהרים אני שוב בתצפית, והנה דמות הולכת לעברי בין העצים. שילון ! רצתי לקראתו. התחבקנו. שילון סיפר שבבוקר אתמול חדרו לקז'מרוק קבוצות קטנות של חיילים רוסיים, ובערב הצטרף אליהם גדוד צ'כי. שילון מיהר לספר למג"ד הצ'כי שבהרים מסתתר אלוף צ'כי – בהתכוונו אלי. עכשיו בא לקחת אותי ולהציגו בפניי. מזחלה וסוסים מחכים לי למטה. נשאר לנו בקבוק יי"ש חריף. שתינו אותו, ארזנו מטלטלים וירדנו למזחלת. תוך שעה וחצי הגענו לקז'מרוק.

את גב' מ.[3] ובתה התינוקת לקחנו, דבר ראשון , חזרה לביתה. בדירה התגוררו חיילים גרמנים שהשאירו זוהמה ולכלוך. ביקשתי משילון לצאת ולאסוף את היהודים, המסתתרים במילונצ'יק ברפת. בעלת הבית סיפרה לי, שהמסתתרים מסרבים לצאת, למרות שכבר בישרה להם שהשחרור הגיע. רק אם אני אבוא – יאמינו. הוצאתי את כולם, והחזרתי אותם העירה. גם שני הרופאים, כזכור, היו איתם. את הרופאים הובלתי ישר לבית החולים ואת האחים גולדמן לביתם.

בהדרגה החלו עוד ועוד יהודים לרדת מההרים. שמעתי אז גם את המעשה הנורא ביותר של אותה תקופה. כשאחרוני הגסטפו עזבו את העיר, ויהודים החלו לחזור אליה, אסף הנהג לוקס בלה כמה חברים, התניע משאית, סובב בבתי היהודים, תפס אותם והעלה למשאית, ואז, בנסיעה לעבר פופראד, הרג את כולם. סופו היה שתפסו אותו ודנו אותו לתליה בעיר לבוצ'ה"[4]. השחרור ממחנות ההשמדה התרחש חודשים לאחר השחרור בקז'מרוק. במקרים רבים הגיע שחרור זה במפתיע.

הגרמנים, כמובן, לא הכינו את האסירים לקראת המאורע הזה. להפך: עד היום האחרון נמשכו מעשי ההתעללות והרצח. כך שלפעמים קרה, שלמרות שכבר לא נראו במחנה גרמנים, המשיכו האסירים בחייהם היום יומיים מבלי לדעת שהם כבר חופשיים, עד שנודע להם הדבר מצבאות בנות הברית שהגיעו למחנה. כך קרה, לדוגמה, לאליס גרין, שבעת השיחרור היתה במחנה רבנסברוק. וכך היא מספרת:

"בוקר אחד קמנו ויצאנו החוצה, ופתאום ראינו חייל אחד נורא מוזר... על סוס לבן הוא בא. ברחנו פנימה. הוא לא היה גרמני, הוא לא היה אמריקאי, הוא היה רוסי... אמר לנו שהמלחמה נגמרה... אתם חופשיים. אנחנו התחלנו לצחוק ולרקוד ושמחנו מאוד. היינו כבר יומיים חופשיים ולא ידענו... עכשיו אחרי השחרור הגיע הרגע שצריך ללכת הביתה. אספנו חבילות ופנינו לקז'מרוק"[5]. אולם, גם אחרי השיחרור לא נגמרו צרותיהם של הניצולים, כי השיבה הביתה היתה זרועה תלאות, סכנות וסבל. כך ארע לכמה מניצולי המחנות שמקורם מקז'מרוק, וביניהם אליס גרין. בדרכה חזרה לקז'מרוק הגיעה ללוצקבסקה–נמסטיה. מאחר שהיתה דומה לאשת ס.ס. אחת ממחנה בירקנאו – האוברזון גריזה (שהלכה תמיד ובידה מקל גומי, בהכותה בו את האסירות), תפסו אותה אסירות פולניות והו-

נגריות מבירקנאו, כי היו בטוחות שהיא גריזה. אליס ניסתה לשכנען כי היא אסירה–לשע-בר, והראתה להן את המספר על היד. אבל הן טענו, שהרבה אנשים השתמשו באותה תחבולה כדי להתחמק מהעונש. לקחו אותה לבית הסוהר "פנקרץ" בפראג, ושם נחקרה בתנאים קשים מאד כל הלילה, אך חזרה וסיפרה בעקשנות כי היא נולדה בספיסשקה סטרה ווס, כי היא יהודיה, כי היתה אסירה באושוויץ ברבנסברוק ובמולכו, וכי איננה גרמ-ניה, אלא דוברת סלובקית. גם במשך היום שלאחר מכן המשיכו לחקור אותה, ופתאום בצהרי היום אמרו לה שהיא משוחררת, והיא הצטרפה לחברותיה בדרך – ברטה ואדית גרינוולד, תרז גרוסברג, הוניה שטורך וגיסקה הולצר. מפראג נסעו החברות ברכבת אקספ-רס בלי כסף עד ברטיסלבה. שם קיבלו כסף, מזון ותעודות כיוצאות מחנה, ושם גם פגשו בקהילה היהודית.

לבסוף הגיעו לקז'מרוק, ואז התנפץ חלום המפגש המשפחתי של אליס: הוריה, אחיה ויתר בני המשפחה – כולם ניספו בשואה. משפחת קורח אימצה אותה אל ביתה. אולם אחד מחלומותיה התגשם: סוף סוף לאכול לחם כאוות נפשה. וכך היא מספרת:

"אדית שמה לחם גדול בדבש, ריבה וחמאה ולחם כזה הזכיר לי את ביתי. אני אכלתי עם העיניים את כל הלחם, ואז שאלתי 'מותר לי לאכול כמה שאני רוצה'? כל משפחת קורח התחילו לבכות ואף אחד לא יכול היה להתאפק. אבא של זולי קורח שם לי בכיס 100 קרונה ... אחר כך, כשנסעתי, אז ידעתי מי שם לי"[6].

מחנה ברגן בלזן ליד המבורג שוחרר ביום 15.4.45 על–ידי הצבא הבריטי. האנשים מתו בהמוניהם מרעב, ממחלות ומחוסר תנאים הגייניים מינימליים . החיילים הבריטים נתנו לאסירים מזון מרוכז וקשה לעיכול, שלא התאים לאנשים אשר סבלו הרבה זמן מתת תזונה ומרעב. זו אחת הסיבות, שבשלה המשיכה התמותה הגבוהה במחנה גם לאחר השיחרור. רק כמה ימים אחרי שיחרור המחנה החלו הבריטים לטפל בשיפור המצב התזונ-תי והרפואי[7].

מאחר שנודע לבריטים, שהגרמנים, לפני נסיגתם, מיקשו במקומות אחדים את המחנה, החלו לפרק ולנטרל את המוקשים וכך מנעו אסון כבד. הבריטים גם גילו מחבוא ענק של שעונים יקרים בתוך האדמה, והכריזו שכל אסיר המסוגל ללכת יקבל שני שעונים. בין מקבלי השעונים היתה גם מרגיט גרוסברג, שאף השיגה עבודה במחנה מיד אחרי השח-רור: "נתבקשתי על ידי שני קציני קשר של הצבא הצ'כוסלובקי, אשר שמותיהם היו גוטיק (יהודי) ונעקולה, לעבוד במשרד של אסירי צ'כוסלובקיה לשעבר. היה עלי למלא טפסים שונים ותעודות של האסירים אשר שוחררו"[8]. עם כניסתם של החיילים הבריטים למח-נה, נראו ביניהם גם חיילים שענדו מגן דוד על הכתפיים, דבר שריגש מאד את הניצולים. בז'י הרבסט מתארת:

"הרגשת שמחה ועצב התערבבו ביחד. מה יותר חזק איני יודעת. האם השמחה על השח-רור , אחרי הסבל והמוות ? האם העצב והפחד מפני הלא ידוע ? אין בית ! אין אמא ! האם נשאר מישהו מהמשפחה בחיים ? החיילים מהצבא הבריטי העבירו אותנו ממחנה ברגן בלזן למחנה של קציני אס.אס. : חדרים עם מיטות, מקלחות עם מים חמים. מול הבתים היה המטבח עם חדר האוכל. התחלתי לעבוד כאחראית המחסן של המטבח. שרידי השואה –כ–1200 אנשים וילדים מצ'כוסלובקיה, יוגוסלביה, הונגריה, אוסטריה – קיבלו את הכול מהמטבח בו אני עבדתי. היכרתי קצין בריטי שעזר לי לחפש את משפחתי. סיפרתי לו, שיש לי בלונדון אחות ובעלה בשם ד"ר אוגו וגינה פליקס. נתתי לו מכתב לאחותי, בו הודעתי שאני וגיזי בחיים בברגן בלזן. את הכתובת לא ידעתי. הקצין נסע ליום חופשה

ללונדון, והתחיל לחפש בין הרופאים באגודת הרופאים וכך מצא אותם. כשחזר מחופשתו הוא הביא מכתב מאחותי גינה פליקס וחבילה שבה היו : סבון, מברשת שיניים, משחת שיניים ושפתון. כך נוצר איתם קשר. בחדר שלנו היינו תשע בנות. כולנו מרחנו את שפתי-נו ויצאתי לטייל בהרגשה שחזרנו לחיים חדשים. אנשים שהיו במחנות ההשמדה, ובמח-נות שבויים בגרמניה והשתחררו, הגיעו לברגן בלזן. הם חיפשו את שארית משפחותיהם." [9]. עדויות אלה מחזקות את הידוע לנו על תגובת הניצולים לשחרור ממקו-רות אחרים ומקטעי סרטים דוקומנטריים מהתקופה.

אחרי השחרור ניסו הניצולים לחזור לאט לאט לחיי שיגרה. חלקם החלו לעבוד במיש-רות בתשלום, וכולם החלו לנהל התכתבות עם קרובים, לחפש ניצולים בין קרובי משפחה ואפילו להתחתן. כך עשתה בז'י (הרבסט), שהתחתנה עם קצין יוגוסלבי יהודי בשם לאצי סרבשי, שהכירה במחנה ברגן–בלזן. אחרי החתונה נסעו בני הזוג ברכבת החיילים המשו-חררים מהמחנה דרך וינה ליוגוסלביה. ב–21 באוגוסט 1945 הגיעו לצ'קובץ שביוגוסלביה–קרואטיה. את המיפגש עם העיירה היוגוסלבית מתארת בז'י:

" הלכנו ברגל שני קילומטר עד מרכז העיר וראינו אור בבית קפה. באחד החדרים מיטה, שולחן ושני כיסאות. נכנסתי למקלחת להוריד את כל הזיעה והלכלוך מהדרך. חזרתי לחדר, על שולחן קטן: לחם ביתי פרוס, חמאה וקפה. "תאכלי, בוודאי את רעבה !" אמרה לילי (השותפה לחדר – ח.מ.). בכיתי. "מה קרה ? למה את בוכה ?" שאלה. סיפרתי לה שבזמן שהייתי במחנה, חלמתי על פרוסת לחם ביתי, חמאה וכוס קפה, והנה על השולחן הקטן לחם, חמאה וקפה. חלום שלי במשך שנים"[10].

בז'י ובעלה המשיכו לווקובר שביוגוסלביה, שם קיבלה בז'י מכתב ממר ברונו בנה, נוצרי פרוטסטנטי, מנהל בית הספר האבנגלי בקז'מרוק שבו למדה בז'י. הוא כתב לה, שלפני שלקחו את אימה למחנה ההשמדה מיידנק, היא מסרה לו תיק עם כל התעודות מכל ילדיה, מסודר לפי הגילים. לדבריו, ביקשה אמה של בז'י לשמור על התעודות עד שיחזרו הביתה ואז לתת להם את התעודות כדי שיוכלו להשתמש בהן. לאחר המלחמה טרח המנהל לחפש את הבנות, ושלח להן את התעודות. תעודות אלה עזרו מאוחר יותר לבז'י להתאקלם בארץ.

וכך מעידה איבי גלוק[11]:

"אחרי פסח (1945 – ח.מ.) דודה לילי רוצה לחזור לחוסט[12] שבהונגריה, כדי לראות מי נשאר בחיים ומי חזר מהמשפחה. היא גם רצתה ללכת לדברצן, כי באחת המזוודות שהיא השאירה, בעלת שתי דפנות, היו מטבעות זהב. יאנוש שנדורפי היה יחד איתנו בבית הסו-הר. הוא נשלח בטרנספורט, אך קפץ יחד עם הניוק מצנר מהרכבת והצטרף לפרטיזנים, וגם הוא הופיע אחרי השחרור. לילי, אני, דוד פרידיגר ויאנוש שנדורפי, נסענו לדברצן. בדרך נפרדנו. הבנים נסעו ישר לדברצן, ואנחנו נסענו לחוסט. אני ולילי הגענו בדרך לא דרך – משאיות, רכבות, שהיו מעין "טרמפ" ולפעמים נאלצנו לחכות לרכבת יומיים. תמיד מצאנו מקום לינה. בכל קרון היו חיילים יהודים, שדאגו לנו ואמרו לכולם שאנחנו אחיות שלהם.

בחוסט לא מצאנו אף אחד (שם היה הבית של הסבא). הסתובבנו והמשכנו לדברצן. באי-זשהו מקום מעבר , כשחיכינו לרכבת, ראינו מכרה שאמרה שהחבר שלי נמצא ונתנה לי את הכתובת. כשהגענו לדברצן (בזמנים אלה היה עוצר בשעות החשיכה). היינו שם שבוע או שבועיים . לילי מצאה את האשה, שלה היא נתנה את המזוודות. הגויה אמרה שהרו-סים לקחו את הכל. לילי אמרה שיש לה סנטימנטים למזוודה ואם אפשר לקבל אותה גם

אם היא ריקה. קיבלנו את המזוודה.

פגשתי את החבר שלי, והוא חזר איתנו לקז'מרוק. ערכנו את האירוסין הראשונים בקז'מרוק אחרי המלחמה. אח"כ הוא חזר הביתה לדברצן ושם הוא חיכה להוריו ולאחותו. ביוני 1945 הוא חזר לקז'מרוק, כדי שנתחתן בנוכחות אמא שלו, אחותו ואחיו. עזבנו את קז'מרוק לדברצן. הוריי והמשפחה נשארו בקז'מרוק. גרנו בדברצן שנה וחצי. בעלי היה שען ואחיו צורף והם הקימו עסק".

ליוש צולמן שוחרר על–ידי האמריקאים ביום 5.5.45, באמשטטן באוסטריה, שם עסקו האסירים בפינוי הריסות, שנגרמו על–ידי הפצצות מטוסי בנות הברית. כשחזר לקז'מרוק, שמח להיווכח שאשתו ויצה ובתו לאה נותרו בחיים, שכן הן הסתתרו יחד עם משפחת גולדמן במחבוא הנזכר בפרק הקודם[13]. גם חזרת שני שלוס לקז'מרוק היתה מלווה בתלאות קשות, כפי שהוא בעצמו מספר:

"אחרי קלינגרט (מחנה עבודה – ח.מ.) הייתי עוד שבוע בסכסנהאוזן. אחרי שמונה, תשעה ימים הלכנו לצעדת המוות, עד שהגענו לכפר אחד, שמשם הנאצים ברחו ועזבו אותנו. אני שכבתי שם ברפת על הריצפה עם רגלים נפוחות. חבר שלי, שהיה איתי בצבא ובמחנה, בא אלי בשלוש בבוקר ואמר: 'שני, קום, בוא תסתכל, הרוסים באים'. למחרת הוא הלך והביא לי קצת סמרטוטים כדי לעטוף את הרגלים. וככה, לאט לאט העביר אותי לכפר אחד בשם רום. נכנסתי שמה לדירות וביקשתי שיתנו לנו ללון לילה אחד. ... הראשון אמר: אין מקום. הלכתי לעוד שני בתים עד שאשה אחת אמרה:' אנחנו עשרים ושתים נשים כאן, תסתכל אין מקום'. איך שהיא מספרת לי שאין מקום, דופקים על הדלת הרוסים... זקנה אחת הולכת לפתוח וכל הנשים התחבאו בחדר אחד. נכנסים שני רוסים שהתחילו לחפש גברים. אני התחלתי לדבר רוסית. תיכף נהיינו חברים. כשהם הלכו, אמרה הזקנה שתיתן לנו את החדר הזה. היא ראתה שאנחנו דיברנו עם הרוסים והם הלכו ולא עשו להן שום דבר רע, כי היה להן כבר ניסיון. הרוסים כבר באו כמה פעמים ואנסו בחורות, גנבו שעונים... ושם היו עשרים ושתיים נשים. בלילה הרוסים באו ארבע חמש פעמים וכל פעם הלכנו ודיברנו איתם והם הלכו כשהנשים רעדו מפחד בחדר השני. אז, למחרת, לא נתנו לנו ללכת. תוך כדי שיחה עם בעלת הבית, סיפרתי לה שבאתי מסכסנהאוזן ושעבדתי בקלינגרט...כמכונאי בגראז'. אז אמרה לי שבקלינגרט היה בנה, שהיה תשע שנים אסיר פוליטי ודאגה לו מאד מכיוון ששמעה שהוא חולה בריאות. אמרתי לה שהכרתי אותו... כששמעה זאת כמעט התעלפה, נפלה על צווארי והתחילה לטפל בי, לבשל בשבילי, השיגה לחם בשבילנו, רחצה לי את הרגלים ועטפה אותן, הביאה מהכפר לבנים... אחרי שמונה– עשרה ימים הנפיחות ירדה, ויכולתי לנעול כבר נעלים. היא השיגה לי בגדים... בשבילנו היה הכל חופשי. היא יעצה לי שאוכל רק אוכל קל... כמו ילד קטן וככה היה... ראינו בחוץ שכל החבר'ה מהמחנות חוזרים. הם תפסו טרקטורים עם עגלות ונסעו... הביתה... כל אחד הלך לכיוון אחר... הביתה. כשראו אותנו החבר'ה אמרו: תלכו לזבורני פונקט. זה ברוסית מקום הריכוז. הלכנו לשם, נרשמנו. שאלו אותנו את כל השאלות: איפה היית, מה היית, כמה זמן היית, איך, את השמות וכו'. את המספר של המחנה שהיה לנו גם כן נתנו.

את כל הבלוקים האלה תפסו ... הניצולים מהמחנה, כולם. נכנסתי לשם בפנים. עוד אני עומד באמצע וקופצת עלי אשה... אני מסתובב – איבי גרוס, מקז'מרוק! את השמחה אני לא יכול לתאר. אז דיברנו והתחלנו לארגן את הדרך חזרה. ככה הלכנו עם סוסים ועגלה, שלושה גברים וחמש גברות... נסענו כך שבוע ימים עד הרכבת...ונסענו ברכבת לכיוון

פולניה...על קרונות פתוחים, על הסחורות... הגענו עד קרקוב. בקרקוב, איבי עם כל הבנות שלה ירדו, ואני עם החבר שלי נסענו בחזרה לטשין לכיוון סלובקיה... מטשין לבירנוב, מבירנוב לברטיסלבה. כאן פגשנו חייל רוסי יהודי, שהציע לנו תיכף כסף, אבל לא לקח- נו... היינו סך הכל יום וחצי בברטיסלבה והחלטנו שצריך להתקרב הביתה... נסענו לאן שהרכבת נסעה לא לאן שאנחנו רצינו. היתה אפשרות גם לנסוע דרך הונגריה ולבוא מסביב לקז'מרוק, אבל לא היינו מומחים. הדרך מברטיסלבה לקז'מרוק ארכה 3 ימים ו–3 לילות. הגעתי מוקדם בבוקר... הלכתי לביתנו וחשבתי ששם תהיה אחותי. הלכתי בדרכים אחו- ריות, לא רציתי להיפגש עם אף אחד. התרגשתי. אני מתקרב לרחוב . בדרך הזו בפינה של רחוב אחד היתה מאפיה. הוא (דוד קורנגולד, בעל המאפיה – ח.מ.) ראה אותי ותיכף קפץ עלי וסיפר לי שאחותי רשקה מחכה לי... היא באה לקראתי. להיפגש איתה – לא יכול לתאר את זה. התיישבתי איתה בחדר בבית שלנו, שההורים יצאו ממנו...והתחלתי לספר לה ורציתי לשמוע ממנה... היא רצתה לספר לי מה שפחות. באותו בוקר היא הביאה מהמאפיה לחם. היה לה בבית שלוש וחצי קילו לחם. לא הרגשתי אבל לא לקח הרבה זמן ולא נשאר מהלחם הזה אף פירור אחד. היא פחדה שחס וחלילה יכול לקרות משהו, היא לא ראתה דבר כזה. אבל היא לא ידעה שאנחנו לחם כזה לא ראינו. החלום שלנו היה פעם אחת לאכול לחם כמה שאני רוצה ולשתות קפה כמה שאני רוצה. חודש ימים אחרי שהש- תחררתי התחלתי כבר לעבוד. אחרי ה–38 קילו, שקלתי 45 קילו, כבר הייתי בן אדם..."[14].

מרגיט גרוסברג חזרה לקז'מרוק רק ב – 9.8.45, ובשמחה רבה פגשה בתחנת הרכבת את אחיה יוסף ואת אחותה תרזה, שהקדימה לחזור. לעומת זאת, לא מצאה את אחיה שלמה, שהיה בן 18 כשגורש לאושוויץ (שם הוא נפטר מטיפוס ודיזינטריה), ואת אחיה חיים שנרצח בדצמבר 1942 על ידי ס.ס. באושוויץ, מכיוון שלא רצה להיכנס לתאי הגזים[15].

משפחת ד"ר הלק גולדמן, שהתחבאה אצל המורה אנטול בכפר סלובנסקה ווס[16], חזרה לביתה בקז'מרוק לאחר השחרור. מכיוון שהבית נהרס בהפצצות, ביקשו וקיבלו מהעיריה דירה של גרמני אחד, פרופסור מהתיכון בקז'מרוק, שברח לגרמניה. בדירה מצאו, פרט לכל מיני ליפתנים וריבות, גם כל מה שהיה נחוץ לחיים נורמליים[17]. אברהם צוקרברג (הרצוג) יצא ממחבואו אצל איכרים בסוף ינואר 1945 עם השחרור, וכעבור שלושה שבועות התנדב לצבא הצ'כוסלובקי ונשלח לקורס קציני חיל רגלים בפופראד. עם גמר הקורס הוצב לגדוד 26, ואחר כך שרת ב – Klatovy אשר בצ'כיה[18].

איבי גלוק מספרת:

"בינואר נכנסנו לדירה שלנו. הבית היה ריק. היה קר מאוד. לא היה לנו מים כי הם היו קפואים מהקור. סגרנו חלונות ושברנו רהיטים, כדי שנוכל לחמם את הבית. בלילה הרא- שון ישנו על הרצפה (כל התכולה נלקחה). היינו רגילים כי בבית הסוהר ישנו גם כן על הרצפה. השער של החצר היה נעול, ובלילה שמענו שיכורים. היה חושך והשער היה נעול ולכן הם לא נכנסו, אבל אנחנו פחדנו מאוד. אחרי מספר ימים, שכנה שהיתה גויה סלוב- קית, שגרה בבית יהודי שהיהודים בו נשלחו למחנות, נתנה לנו מים ומזון וכך לא היינו צריכים לצאת.

אבא שלי שלח אותי ואת אחי אחרי יומיים שהיינו בדירה לאחד מידידיו הגרמנים, שהיתה לו מכולת ומעדניה. כל החנויות היו סגורות. דפקנו בדלת אך לא היתה תשובה. אמרתי לאחי שנלך. אחרי מספר ימים מופיעים הרוסים, ואחר כך באה החטיבה הצ'כית שבה היו הרבה יהודים. אז השתחררנו. ביום הראשון שבו הייתי יכולה לצאת, הלכתי לאי- נסטלטור כדי להכשיר את צינורות המים שקפאו[19].

פרק שני

הקהילה בקז'מרוק מתארגנת מחדש

"עבור אחדים התבטאה החזרה לחיים נורמליים בחיפוש אחרי עבודה, או בהשלמת הלימודים ואילו עבור אחרים הורגש הצורך לחפש את הפושעים הנאצים ולהענישם..."

בין ינואר לפברואר, החלו חיי הקהילה להתארגן מחדש.

בית הכנסת הקטן חזר לחיים. התפילות התנהלו כסדרן, ואף החלו להכשיר את המאפיות לקראת אפיית מצות לחג הפסח הקרב ובא. בשר כשר עדיין לא היה. המשפחות שהיו בקז'מרוק עזרו לכל יהודי שהגיע העירה ולא היו לו קרובי משפחה בקז'מרוק: אנשים שיצאו מתוך המחבואים, חיילים יהודים[20]. כך, לאט לאט, חזרה קז'מרוק להיות קהילה קטנה, "זכר של קהילה"[21].

אחדים מאנשי קז'מרוק, ניצולי המחנות, אבל חולים וחלשים, ממחנות בצפון גרמניה לא חזרו בתקופה זו לקז'מרוק, אלא נשלחו לבתי הבראה בסקנדינביה. עם אלו נמנו גם אליסקה ברודי וגיסתו של שני שלוס עם התינוקת שילדה במחנה רבנסברוק[22].

עם השחרור החלו השורדים לחפש עבודה. היו שניסו לחזור לעבודתם שלפני המלחמה, אך מעטים הצליחו בכך. שני שלוס ואחיו חיימי היו בני–מזל, באשר הצליחו לחזור לעבוד יחד באותה חברת שמנים שבה עבדו קודם. מספר שני:

"החזירו לנו את הזיכיון של החברה וקיבלו אותנו באופן בלתי רגיל. היתה לנו עוד זכות, כל פרוטה שהיתה קיבלנו.. לא בכסף אבל בסחורה. ז"א שעשינו מזה עסק מתחדש. זה היה הודות למנהל של החברה שהיה צ'כי ולא סלובקי... הוא עזר לנו והתחלנו לעבוד"[23].

גם מוריס גולדמן קיבל בחזרה את המפעל שלו, שהיה בידי גרמני – כך מעידה בתו, טרודה פסטרנק[24]. היא עצמה לא רצתה להישאר בקז'מרוק לאחר המלחמה:

"נסעתי לפראג, שבה למדתי שנתיים וחצי פילולוגיה. למדתי שפות, אנגלית ורוסית, ועשיתי בחינות לאוניברסיטה. איפשרו לנו, ילדי השואה, להבחן בלי בגרות".

גם דוד קורנגולד, לאחר ששוחרר מהצבא הרוסי בפברואר 1945, פתח מחדש את המאפיה והקונדיטוריה המפורסמים בקז'מרוק[25].

גם נתן, אביו של טולי שינפלד, שחזר לקז'מרוק ב–1945, חזר להיות סוחר דגים, כפי שהיה לפני המלחמה – עד שהגרמנים החרימו לו את העסק. הוא פתח מפעל של דגים בארמון טקלי (ראה נספח מס' 27) , ותוך ארבע שנים התעשר מאד[26]. אחרי המלחמה איפשרו לצעירים שלא גמרו בגרות בשל המלחמה, לעבור קורסים מזורזים לבגרות. ממשלת צ'כוסלובקיה אירגנה קורסים של שנתיים, ובהם נדחס חומר הלימוד של 8 שנות לימוד. אחדים למדו בפראג, כמו טרודה פסטרנק, ואחדים בברטיסלבה, כמו טולי שינפלד שהשתתף בקורס מזורז, ואחר כך למד בבודפשט שנה–שנתיים[27].

עבור אחדים התבטאה החזרה לחיים נורמליים בחיפוש אחרי העבודה או בהשלמת הלי-מודים, ואילו עבור אחרים הורגש הצורך לחפש את הפושעים הנאצים ולהענישם. כך עשתה, למשל, אחותו של שני שלוס, הגב' רשקה קובץ'. אחרי שחרור האיזור מן הצבא הגרמני, חיפשה יחד עם אנשי המיליציה הצ'כוסלובקית אחרי הרוצחים. היא עשתה מאמ-צים מרובים כדי למצוא את גריזינגר – גרמני, שהתפרסם בפשעיו המחרידים נגד יהודים בפופראד. מאמציה עלו בתוהו, ורק כעבור שנים אחדות נודע שהוא איבד את עצמו לדעת בכלא. בינתיים, הובאו קורבנותיו של גריזינגר בידי יהודי קז'מרוק לקבר ישראל, בבית הקברות היהודי שבקז'מרוק.

בסוף 1945 התארגנה קבוצה לבטחון לאומי מתוך אלה שהיו במחנה אושוויץ. היו להם כלי–נשק, אישורים ומדי–משטרה ירוקים, ובתקופת פעילותם הקצרה הם איתרו וחיסלו כמה משתפי פעולה עם הגרמנים.

כל הגרמנים גורשו מקז'מרוק, יחד עם הגרמנים של הסודטים, שנשלחו לגרמניה ברכ-בות משא[28].

גם צבי בלומנשטוק עסק בענישת הנאצים ועוזריהם. הודות לקשריו, הצליח להעביר לידי הרוסים 30 סלובקים גארדיסטים שהיו ידועים כשונאי יהודים מובהקים[29].

פרק שלישי

העליה לארץ ישראל

"אחרי יותר מארבע שנות שבי בגרמניה, עומדים על אדמת ישראל כאנשים חופשיים בארץ ששייכת לנו! נולדנו מחדש..."

אליזבט (בזי) מרים סרבשי

בניגוד לרבים מיהודי אירופה ששרדו לאחר השואה, לא עלו שרידי היהודים מקז'מרוק ישירות ארצה. רובם חזרו לעירם, קז'מרוק. שלא כפליטים אחרים, שלא היה להם לאן לחזור, קיבלו הסלובקים בקז'מרוק את היהודים ששבו אליה בסבר פנים יפות. הוחזרו להם מפעליהם, בתיהם ומשרותיהם.

ייתכן שזהו הסבר חלקי לעובדה, שעלייתם של שרידי קז'מרוק ארצה התמהמהה, בעוד שליהודים אחרים נראתה העליה כפתרון היחיד.

בניסיון לשקם את חייו אחרי השיחרור, חיפש כל אחד מהניצולים את דרכו: אחדים בקז'מרוק, ואחרים בהונגריה או ביוגוסלביה. היו כאלה, שאחרי שהות מסויימת בקז'מרוק, ניסו מזלם בעולם החדש – ארצות הברית או קנדה. בסופו של דבר, אחרי כמה שנים, עם עלית המשטר הקומוניסטי, חל שינוי בחיי היהודים ואז החליטו רוב הניצולים לעלות לארץ ישראל. לדבריהם, נוכחו הם לדעת – במאוחר – כי אחרי השואה אין מקום בטוח ליהודי אלא בארץ.

להלן מספר דוגמאות של עליות הניצולים, כפי שהן משתקפות בעדויות שבידינו.

ד"ר שרלוטה גרינוולד חזרה אחרי המלחמה לעירה סטרה לובובנה (בסביבת קז'מרוק). היא פתחה שם מרפאה, שהיתה היחידה באיזור. כן הקימה קאראנטינה (מקום בידוד) לחוזרים מן המחנות, אשר נדבקו במחלת הטיפוס.

וכך היא מספרת:

"ארבע שנים עבדתי שם, וב–1949 עליתי לארץ. חודש הייתי בקיבוץ צופית, אח"כ בקיבוץ העוגן. עברתי לגור ברעננה, נישאתי ועבדתי בבילינסון שלושה חודשים. לאחר מכן עבדתי בקופת חולים ברעננה עד לפני כמה שנים"[30]. ד"ר אברהם הרצוק (שהתחזה כנער כפרי בסביבת קז'מרוק), חזר לקז'מרוק כשלושה שבועות אחרי השחרור – בסוף ינואר

1945 – ואף הוא לא עלה מייד ארצה. להלן עדותו:

"התנדבתי לצבא הצ'כוסלובקי ונשלחתי לקורס קציני חיל רגלים בפופראד. עם גמר הקורס הוצבתי לגדוד 26 ואח"כ שרתתי ב–latovy אשר בצ'כיה. אחרי השחרור מהצבא, באפריל 1947, עליתי ארצה במקומו של חייל יהודי ששירת בבריגדה הצ'כית בשם ליאו (טולו) פרידמן. הסוכנות צרפה אלי אשה ושלושה ילדים , כאשר הבכור ביניהם היה צעיר ממני ב–10 שנים. עלינו עם האניה "Providence" דרך מרסיי. בארץ הצטרפתי לקיבוץ גזר בדרך לירושלים. ביוני 1948 נכבשה גזר ע"י הלגיון הערבי, ואני הייתי בין החברים שנפלו בשבי והובלו למחנה השבויים אום–אל–ג'ומאל על יד מפרק. עם שובי מהשבי, באביב 1949 , קיבלתי עבודה בבית ספר החקלאי "עיינות" על יד נס ציונה כאחראי על ענף המס-פוא. בשנת 1953 נרשמתי לפקולטה לחקלאות ברחובות . את התואר M.S. סיימתי בשנת 1958 והמשכתי בעבודה בתחנה לחקר החקלאות ברחובות בית דגן"[31]. בין החוזרים לקז'מרוק והמשתקעים בה היה גם שלמה גרונסקי, אשר מספר:

"בשלהי 1946 הצלחתי, אחרי מאמצים רבים ומשפטים, לקבל לרשותי את המלון של אחותי גיזה ובעלה ברנט הויכהויזר (שניספו בשואה). שיפצתי את המלון וניהלנו אותו עד אוגוסט 1949, עד לתאריך עלייתי לישראל"[32]. דוגמא נוספת של נדודי משפחה בטרם עלייתה ארצה, היא זאת של משפחת רוזנצוויג. מספרת איבי גלוק לבית רוזנצוויג בעדו-תה:

"בסתו 1946, כשהיה הסדר של חילופי אוכלוסין (בין הונגריה לצ'כוסלובקיה) , חזרנו, בעלי יוליוס ואני, (מדברצן שבהונגריה) לקז'מרוק ונשארנו עד 1949. בני נולד בקז'מרוק. אבא שלי, שאול אלכסנדר רוזנצוויג, פתח את חנות הטכסטיל, ובעלי יוליוס הצטרף אליו לעסק. ב–1949, כשהתחיל המשטר הקומוניסטי, עברנו כל המשפחה לקנדה. אבא חיפש עסק ונכנס כשותף במפעל לחולצות גברים . בעלי עבד אצל תכשיטן. כאשר בני התחיל ללכת לבית הספר, למדתי עיצוב אופנה בלימודי ערב במשך שנה (גזירה ותפירה ידעתי עוד מקז'מרוק) והתחלתי לעבוד כמעצבת במפעלים. אבי חלה וביקש שבעלי ואחי יצטר-פו למפעל . בשנת 1965 באנו לבקר בארץ ישראל, ואז החלטנו שעוד 5 שנים נעשה עליה. זו היתה הפעם הראשונה שבה הרגשתי בבית".

גם מי שלא רצה להשאר לגור בקז'מרוק, לא חשב לעלות ארצה. למשל, משפחת ד"ר הלק גולדמן, שבימים הראשונים לאחר השחרור חזרו לקז'מרוק וקיבלו, כפי שראינו בפרק הקודם, דירה נאותה, העדיפו, בכל זאת, לעבור לז'ילינה, עיר בצפון סלובקיה שבה נולדה אם המשפחה, עליזה גולדמן, מאחר שרצח הוריה בקז'מרוק השאיר בה מישקע נפשי קשה.

בז'ילינה התחיל ד"ר גולדמן לעבוד במרפאת השיניים שלו[33]. הבנות חביבה ומאריטה הצטרפו לתנועת הנוער גורדוניה–מכבי הצעיר.

מספרת חביבה:

"מייד כשהגענו לז'ילינה הלכנו (אחותי מאריטה ואני) שתינו לתנועת נוער, אני לשיכבת הגיל שלי ואחותי לשיכבת הגיל שלה. המיפגש עם תנועת הנוער ממש "הדליק". רצנו לתנועת הנוער והתחלנו לאסוף כספים לעלייה ארצה, בזכות כל המפגשים והשיחות על ישראל. אח"כ מגיע שליח מהארץ מכפר המכבי. הוא זה שהלך להורים שלנו לדבר איתם על עלייה. להורים היה זה "שוק" נורא העובדה שאנחנו נעלה בלעדיהם. אבא בכלל לא רצה לשמוע על זה. להם לא היתה זיקה לישראל או ליהדות, אך עובדה שאנחנו הילדים – החלטנו לעלות היתה נחושה. באותה תקופה רדפו אותנו ברחובות , כשהלכנו בדרך זרקו עלינו אבנים, צעקו לנו "ג'יד מלוכלך". זה כבר לא השפיע עלינו. הלכנו איתם מכות. אני

זוכרת שמישהו צעק לי: "ג'יד אחת, מלוכלת, אני אתן לך בעיטה ותעופי לפלסטינה". אני הושטתי את הישבן שייתן לי בעיטה. כולם צחקו מזה, ולא עשו לנו כלום. ידענו, שהנה לפנינו העליה.

היה לנו עוד מיפגש של כל תנועות הנוער מכל צ'כוסלובקיה בהרי הטטרה. עמדנו בשלג עם החולצות הכחולות בחוץ ושרנו את שירי ארץ ישראל. ההמנון שלנו היה: "שאו ציונה נס ודגל". היו שתי קבוצות. התחיל השלטון הקומוניסטי . היה מורגש ושוב ההורים נרדפו. אמא התחילה לפחד מאנשים קרובים ומידידים. ואז היה להורים קל להתנתק ולעלות ארצה... מובן שהיו להם קשיי קליטה"[34].

שאול גסנר היה בין אלה שלא חזרו לקז'מרוק. הוא מספר:

"כשנודע לי, שכל בני משפחתנו ניספו בשואה האיומה במיתות משונות ואכזריות, הוכיתי בהלם, ולא יכולתי להתחיל לבנות את עתידי בעיר קז'מרוק. עברתי להונגריה, ושם עבדתי עד שנת 1948. בשגרירות הצ'כוסלובקית אשר בבודפשט קיבלתי דרכון צ'כוסלובקי, אבל לא יכולתי להשאר בהונגריה, כי עלי היה להתיצב בשירות צבאי פעיל בצבא הצ'כוסלובקי, לכן נסעתי לווינה, ומשם למדינת ישראל, אשר חידשה עצמאותה וריבונותה על חלק מארץ ישראל"[35]. אף בז'י הרבסט, שכאמור , נישאה ללאצי סרבשי במחנה ברגן בלזן, לא חזרה לקז'מרוק אחרי השחרור. היא הלכה אחרי בעלה ליוגוסלביה, ורק בסוף 1948 החליטה לעלות איתו ארצה. וזה סיפורה:

"ב–1948, אחרי קום המדינה, אירגנו יהודי יוגוסלביה את העליה לארץ ישראל. ב–21 בדצמבר 1948 הגענו עם האוניה "רדניק" לנמל חיפה. בעלות השחר, לפני זריחת השמש, עמדנו על הסיפון. כשהאניה התקרבה לארץ ישראל ראינו מרחוק את הכרמל ואת העיר חיפה. אני, אליזבט (בז'י) מרים סרבשי, מבית הרבסט, בת חנה וחנוך משה הרבסט מקז'מרוק, אחרי יותר משלוש שנים במחנות ריכוז עם מספר 4085 על היד שלי מאושוויץ ובעלי לדיסלב (לצי), משה סרבשי בן סידי מבית וולנר ובנימין הלוי סרבשי, אחרי יותר מארבע שנות שבי בגרמניה, עומדים על אדמת ישראל כאנשים חופשיים בארץ ששייכת לנו ! נולדנו מחדש !"[36].

גם טרודה פסטרנק לא עלתה ארצה מייד עם השחרור, אלא, כפי שראינו לעיל, נסעה לפראג ללמוד באוניברסיטה. היא מספרת:

"רק אחרי שחזרתי הביתה, ב–1947, באו שליחים מארץ ישראל וסיפרו לנו על המלחמה המתחוללת שם. אני הצטרפתי ל"הגנה". לקחו אותנו למחנה אימונים. חצי שנה היינו על יד ברנו (Brno) במחנה אימונים. בתור חיילת עליתי ארצה, ההורים בעקבותי".

אך היו גם כאלה, שניסו לעלות ארצה זמן קצר לאחר השחרור. ניסיונם נתקל בדרך כלל בקשיים, ודרכם התארכה. בחרנו להביא כאן שניים מהסיפורים האלו.

שמעון הניג רצה לעלות ארצה חודשים ספורים לאחר השחרור, אך נתקל בקשיים רבים. ב–1946 הצטרפו הניג ואחיו פרץ להכשרה בקבוצת גורדוניה–מכבי בפראג, שמנתה כעשרים בנים ובנות. אך לא יכול היה להיות הרבה זמן בהכשרה כי קיבל צוו גיוס לצבא הצ'כוסלובקי. וכך הוא מספר:

"ארגנו קבוצה של חמשה צעירים מצ'כיה ונסענו לווינה באופן בלתי לגאלי. שם פנינו לארגון ארצישראלי שעזר לאנשי החלוץ לעלות ארצה ... בווינה שוקמנו באתר בשם ווגשייד, ושם נשארנו כחודשיים. אחר כך עברנו ללינץ ומשם עברתי לעיר קובלנץ במערב גרמניה. שבועות אחדים שהינו בקובלנץ במחנה של יהודים המחכים לעליה, כחמש מאות. נודע לי שאחי הצעיר דב נמצא במחנה שטוטגרט–דה–רי בבלגיה, וחשבתי שמשם תצא שיירה

לארץ ישראל יותר מוקדם. התוודענו למבריח בלגי , שהבטיח לנו להעבירנו את הגבול לבלגיה. מחוסר זהירות שילמתי למבריח הנ"ל את מלוא הסכום שסוכם להעברתי והעברת חמשת חבריי. ושוב שגינו, שהשארנו בדירתו של המבריח את תרמילנו. בלילה של 31.12.46 (ליל סילבסטר חג נוצרי), היינו משוכנעים שהשמירה בגבול לא תהיה עירנית, כי זה חג חשוב אצל הנוצרים, וכידוע חג הסילבסטר קשור גם בשתיה כדת וכדין ובמיוחד לאור העובדה, שבאותו ליל חורף היה קר מאוד. חצינו את הגבול. לא ראינו שומרים, הרחובות בצד הבלגי (עיירה בלגית בשם שנפלד) היו ריקים מאדם. אך לא שמחתי הרבה זמן בגלל שהותי בבלגיה. לקראתנו צעדו שוטרים בלגים, אשר מייד עצרו אותנו. יש להניח, שהמבריח הבלגי הודיע למשטרת הגבול הבלגי, כדי שיוכל "לזכות" בתרמילינו, שבהם היה רכושנו הדל. מעניין לציין, שבשיחה שניהלנו עם השוטרים הבלגים, הצליחו להתחמק מקבוצתנו בחור ובחורה... שהינו בבית סוהר בלגי שלושה חודשים. באותו בית סוהר היו גם אסירים שנשפטו למאסר עולם. היינו בחבורה ביחד. היחס אלינו היה אכזרי מאוד: האוכל ניתן בצמצום... היינו כל כך רעבים, עד שאכלנו קליפות תפוחי זהב. ארבעה מחבריי נשלחו למקום אחר, אבל אותי השאירו בבית הסוהר הקשוח כי "העזתי" לכתוב מכתב תלונה למשטרת בלגיה. במכתב התלוננתי שהמבריח לקח ממני ומחבריי את תרמילינו. ביום אחד נקראתי לגשת למשרד בית הסוהר ויצאתי עם שוטרים לבית המבריח, ושם היו עדיין תרמילינו. אבל רק לי נתנו את התרמיל שלי. מה קרה ליתר התרמילים לא ידוע לי. נראה שמשטרת בלגיה פתחה תיק פלילי נגד המבריח הנ"ל. כתבתי מכתב לקהילה היהודית באנטוורפן, שבה היו קרוב למאתים אנשים, אשר שמרו על אורח חיים דתי. תיארתי לאחי דב את מצבי הקשה. אחי ביקר אצלי ודיבר אתי, הוא נסע לבריסל למשרד הארצישראלי... הוא פנה למוסדות ציוניים בבלגיה ושאל מדוע נוטשים חמישה צעירים יהודים, ששרדו מן השואה ו"חטאם" היחידי הוא שרצו לעלות לארץ ישראל, רצו לנטוש את הגלות, בה התייחסו עד לפני שנה באכזריות רבה כלפי יהודים. אנשי ארגון הבריחה ומשרד החלוץ נכנסו בעבי הקורה של העניין. תמורת סכום של 150 דולר שוחררתי מבית הסוהר האיום.

כאיש משוחרר מבית הסוהר נסעתי למחנה שטוטגרט–דה–רי וביחד עם אחי דב, באפריל 1947, הפלגנו באניה, אבל לרוע מזלנו האנגלים תפסו אותנו והועברנו למחנות בקפריסין. ושוב הייתי עם אלפי יהודים אחרים במאסר בפיקוח חיילים בריטים, שעד לא לפני זמן רב נלחמנו יחד איתם בחזית אחת נגד הגרמנים ימ"ש. בקפריסין נשארנו בערך שנתיים, הייתי פעיל בהגנה וב–5 בפברואר 1949 עלינו ארצה"[37].

סיפור יוצא דופן הוא סיפור ההצלה של יהודית מסד לבית פוגלמן מקז'מרוק, היחידה שהיתה ב"רכבת קסטנר". וזו עדותה:

"ביוני 1944, כשהייתי בת–שבע, "גנבה" אותי אשה נוצריה (ששילמו לה כסף רב) מגטו מונקץ', שם הייתי אצל סבא וסבתא שלי, והעבירה אותי לאמי שהיתה בבודפשט. בתחילה, הסכימה לקחת גם את אחי שרול'ה (ישראל), אבל התחרטה והוא נשאר עם הסבא והסבתא במונקץ' ושם ניספה יחד איתם. אמי נשארה בבודפשט עד סוף המלחמה. בינתיים בבודפשט התארגנה וועדה להצלת יהודים ביחד עם יואל והנזי בראנד, ישראל קסטנר ועוד פעילים נוספים, שפעלו להצלה של כ–1600 יהודים... [38] שנערכה עם אדולף אייכמן. אמי, אני ועוד כמה מקרובינו נאספנו והועלנו על "רכבת קסטנר", שהייתה אמורה להגיע בסוף דרכה לארץ ישראל.

אמי ואני עלינו על 'רכבת קסטנר', ששם היו גם דודתי מרגלית סולה ובתה יהודית גם

האחים חיים וגיטה סולה היו ברכבת. הרכבת הגיעה לברגן–בלזן. שם שהינו עד דצמבר 1944 ואז יצאנו לשווייץ . פה הגענו לעיירת נופש בהרים, קואו. משם לאנגלנברג שבלוז-אן, שבו שהינו תקופה קצרה. בכל מקום עברנו מבית פליטים אחד לשני. כך שהיינו בשוו-יץ שנה. אחר כך עברנו לאיטליה, והיינו בסלבינו ובאביליאנו, שבו היינו במסגרת של הכשרה והכנה לעליה מכל התנועות החלוציות. פה שהינו עוד שנה וחצי עד יולי 1947, ואז עלינו ארצה. הגעתי עם אמי לבית עולים בתל–אביב, אחר כך, כשהייתי בת 12, עברנו לכפר מסריק, ושם בניתי את ביתי"[39].

לסיום, בחרנו להביא את סיפור עלייתו ארצה של תיאופיל גולה – אדוארד אליהו לאו-פר. אותן תכונות שאיפיינו אותו בימי המלחמה באו לידי ביטוי גם בסיפור עלייתו, שכשאר קורותיו – הינו יוצא דופן[40]. "אני התייצבתי אצל חטיבת (צבא) סבובודה במסגרת הצבא הצ'כוסלובקי. נתמניתי מפקד מחלקת התובלה. לפקודתי היו כשמונים עגלות עם סוסים. תפקיד זה איפשר לי להושיט עזרה לאנשים שחזרו מאושוויץ...ב–16 במאי 1945 השת-תפתי במצעד לכבוד הנשיא אדוארד בנש...בסוף 1947 התייצבתי במשרד הארצישראלי בפרג יחד עם חברי וינר–ויינפלד והצענו לארגן יחידה במסגרת ה"הגנה". החל מחודש מארס 1948 החלו להצטרף לרעיון יהודים רבים, יוצאי צבאות הברית. בסוף יולי אותה שנה העמידה לרשותנו ממשלת צ'כוסלובקיה מחנה לאימונים צבאיים. מוניתי על–ידי פיקוד הצבא הצ'כוסלובקי כאחראי לאיסוף הציוד והחומרים הצבאיים ולהעמדתם לרשות מחנה האימונים. היו שם כלי מלחמה למיניהם – רובים, מקלעים, תותחים וכל התחמו-שת הדרושה. בסוף 1948 עזבתי את צ'כוסלובקיה וב–31 בדצמבר 1948 ירדתי מאונית "קאזרטה" בנמל חיפה יחד עם אלף חברי ה"הגנה". בגלל היותי בן 53 לא ניתן לי להצט-רף לשרות צבאי בארץ..."

סיכום

העלייה לארץ היתה בשביל יהודי קז'מרוק חזרה למקורות. הם בנו כאן בית ושיקמו את חייהם. עם זאת שמרו הניצולים על קשר ואחוות אחים כל השנים, גם עם מכיריהם הפזו-רים בעולם.

היום חיים בקז'מרוק רק שלושה יהודים, הזוג רשקה וליאו קובץ' ואליס באלה, המורה ניצולת אושוויץ, שנישאה לקומוניסט. בית הקברות היהודי בקז'מרוק הוא המקום היחיד שבו המצבות מספרות את קורות הקהילה שהייתה ואיננה עוד.

זכרם של בני קהילת קז'מרוק, שניספו בשואה, הונצח במצבת זיכרון שהקימו ניצולי הקהילה בבית–העלמין שבחולון.

סיכום

כשבחרתי בנושא 'הקהילה היהודית בקז'מרוק והסביבה', לעבודתי זו, נשאלתי לא אחת מה המיוחד בקהילה זאת המצדיק את מחקרי. אני ילידת קז'מרוק. אומנם עזבתי את המקום בהיותי בת שנה וחצי, אך הורי, חבריהם, בניהם ומכריהם, והאווירה שהייתה בבית, תרמו להצטיירות בני הקהילה בעיני כפסיפס אנושי מרתק של אנשים יפים, משכילים, תרבותיים נעימי הליכות וטובי לב. נמשכתי לערוך מסע אל שורשי, לנתח ולהבין את דינמיקת החיים וההישרדות של בני קהילה זו בתקופת המלחמה. ככל שהעמקתי לחקור התגבשה בי הדעה כי דינמיקה זו לא הייתה מקרית, אלא התפתחה עקב נסיבות מיוחדות:

התנאים הגיאוגרפיים היו אומנם מרכיב משני בהשפעתם על בני המקום, אך לא ניתן להתעלם מהם. קז'מרוק שוכנת בלב מישור חקלאי ירוק ושלו; בעמק הרחב של נחל פופר-אד, וברקע מתנשאים למרום הרי הטאטרה. השראת יופיו השליו של המקום, על אופי תושביו, יהודים ולא יהודים, היא דבר מתבקש מאליו.

מרכיב חשוב יותר היה ההרכב האטני של אוכלוסיית המקום. מכורח הנסיבות שעמדתי עליהן בפתח עבודתי, גרו במקום סלובקים וגרמנים, פולנים והונגרים, קרפאטו–רוסים ורוטנים. תקינות החיים המשותפים של קבוצות אטניות אלו, חייבה את התושבים לפתח סובלנות ופתיחות הדדית. אלה השרו על כל הסביבה אווירה של רוגע, מתינות ודו קיום בכבוד הדדי. זאת היתה האווירה בקרב הגויים, בינם ליהודי המקום, ועל אחת כמה וכמה בקרב היהודים הרגילים מימים ימימה לכבד את הזולת. אצילות נפשם של יהודי הקהילה, השתקפה בארגון שירותי קהילה לחבריה ולאלה שלא נמנו עמם. הם אירגנו לעניי הקהילה המעטים, מתן הלוואות בתנאים טובים, ולפעמים מתן עזרה בסתר, כדי לא לבייש את המקבל בפני הנותן. אל קז'מרוק נהגו להגיע קבצנים, שבאו מרחוק בעקבות השמועה שניתנת שם צדקה ביד נדיבה. פרנסי הקהילה נהגו לחסוך מהם את הבושה של חיזור על

הפתחים, והעניקו להם קצבה חודשית על ידי אדם שמונה במיוחד לתפקיד זה.
על פי התרשמותי בדרך כלל, לא נתגלעו ביחסים בין התושבים תופעות מבישות. חברי הקהילה היו ברובם שומרי מצוות, אך יחד עם זאת שמרו על יחסים קורקטיים גם עם היהודים המתבוללים, אשר לעת מצוקה, בזמן הטרנספורטים והמחבוא, נעזרו על ידי הכול בלי טינה.

המרכיב החשוב מכול לדעתי הייתה רמת החינוך בעיר. כפי שראינו לעיל, קז'מרוק, למרות היותה עיירה קטנה, הייתה מרכז השכלה לתושבי הסביבה וגם לתושבי מקומות רחוקים יותר. שפע בתי הספר, מגוון המגמות ורמת הלימודים בם, הכשירו את התושבים לחיים מקצועיים באיכות שהעניקה להם ביטחון עצמי ושקט נפשי. (בנוסף, אורגנו לתושבים היהודים לימודי קודש כגון הישיבה של הרב אברהם גרינבורג ואחר כך של בנו, נתן שמחה, ותלמוד התורה המקומי).

שלושה מרכיבים אלה חברו כדי לייחד את קז'מרוק ותושביה. כמובן, אין להכליל, ויש ליישם את האמור לעיל בזהירות, על מנת לא ליצור הילת אידיאליזציה סביב הנושא. כוונתי הייתה להראות מגמות כלליות ולבדוק את השפעתן על אחדות מהנפשות הפועלות.

בעקבות חיי השיתוף התקינים עם הגויים בסלובקיה, קמה באזור תופעה ייחודית, כמוה לא נראתה בחלקים אחרים של אירופה, פרט לתופעה דומה בהונגריה בשנים אלה: מחנות העבודה. את מחנות העבודה איפיינה אמביוולנטיות מודגשת. שורשי אמביוולנטיות זו טמונים אולי בגישת הסלובקים ל"בעיה היהודית"; נוח היה לסלובקים להשתמש ביהודים בתור כוח אדם זול לפיתוח הכלכלה שלהם, ולכן ראוי היה לשמור עליהם. כך ניתן אולי להסביר, מדוע גם הסלובקים האנטישמים ביותר, נמנעו במידת האפשר מלאמץ במלוא הקיצוניות ובדומה לנאצים, את תורת "הפתרון הסופי של הבעיה היהודית".

יהודי קז'מרוק ניסו לשרוד מהרטנספורטים של 1942, באמצעות בריחה להונגריה, אולם חלק מהם נתפס על ידי הנאצים, כשפלשו אליה במרץ 1944. היהודים ששבו לקז'מרוק בעקבות פלישה זו, נתפסו על ידי הנאצים ששהו שם[1].

באושוויץ בלטה, יכולת ההישרדות שלה, קבוצת צעירות מקז'מרוק, שהצליחה לשרוד בחיי התופת של המחנה לאורך כשלוש שנים. הגורמים הבאים חברו לדעתי וסייעו לקבוצה לשרוד:

הגורם הראשון בחשיבותו הוא לדעתי ידיעת השפה הגרמנית על בוריה. קז'מרוק הייתה מובלעת גרמנית בתוך סלובקיה, ולכן היו בה בתי ספר גרמניים, בם למדו רוב הצעירים היהודים (במקום בבתי הספר הסלובקיים). ידיעת השפה הגרמנית תרמה רבות ליכולת יהודי קז'מרוק לבצע עבודות משרדיות חשובות לנאצים, וליהנות בשל כך מתנאים נוחים יחסית ומעמדת כוח שאיפשרה להם לעזור לחבריהם. ידיעת השפה הגרמנית סייעה לתקשורת בין האסירים לסוהרים, וסייעה לאסירים לקבל מהם יחס טוב יותר. הסוהרים התקשו להתעלל באסירים לאחר שהללו הפתיעו אותם בדברם בשפת אמם באופן צח ורהוט.

הגורם השני היה החוסן הגופני; צעירי קז'מרוק נהגו לעסוק באופן מאורגן בספורט ככדור רגל, טניס, טיפוס הרים, שחייה סקי ועוד. חינוך גופני זה חישל אותם גופנית ונפשית וסייע להם, לדעתי, לעמוד בתנאים גופניים ונפשיים קשים במיוחד.

הגורם השלישי היה הכשרה מקצועית מעולה שנרכשה בבתי ספר מקצועיים לתפירה, בישול נגרות וכו'. בתי ספר אלה הכשירו את תלמידיהם ברמת מומחיות גבוהה מאוד, במקצועות שנתגלו אחר כך נחוצים באושוויץ. בעלי המקצוע המומחים נהנו מתנאים

טובים יותר.

הגורם הרביעי הוא, לדעתי, זקיפות הקומה והבטחון העצמי של יהודי קז'מרוק, שנבעו מתנאי חיים נוחים ושלווים של קהילה, אשר לאורך עשרות שנים לא טעמה טעם רדיפות, בניגוד לקהילות יהודיות אחרות במזרח אירופה. עובדה זו סייעה ליהודי המקום בגיבוש מודעות לערכם וזיקה חיובית לסביבה, שבאו לידי ביטוי בעמידה גאה מול הנאצים. הסתירה בין הסטריאוטיפ היהודי שהכירו האחרונים, ליהודים אלה – גרמה להם להכיר בערך אסיריהם השונים מהאחרים, ולהעניק להם יחס טוב ואנושי יותר[2].

הגורם החמישי הוא העזרה ההדדית שהעניקו זה לזה ככל יכולתם כל האסירים בני קז'מרוק והסביבה, למרות סכנת החיים שהייתה כרוכה בעזרה זו[3].

על רקע האמור לעיל ובזיקה לעזרה ההדדית, אפשר להבין מדוע נחלץ קומץ מיהודי קז'מרוק לעזרת פליטי פולין, בשנת 1943 ו–1944, כפי שראינו בחלק הרביעי של עבודתי זו, בשעה שהיה נתון בעצמו במצב מסוכן כל כך. יהודים אלה הכירו היטב את נתיב הברירחה להונגריה. חלק מהם שלח אפילו את צאצאיו לשם. וכאן עולה השאלה מדוע הם נמנעו מלהצטרף למבצע גניבת הגבול ונשארו בקז'מרוק עד פלישת הגרמנים באוגוסט 1944, כאשר אי אפשר היה כבר לברוח, וניתן היה להינצל רק בעזרת מחבוא בקז'מרוק עצמה או בסביבה. התשובה טמונה לדעתי באמונתם של הנשארים שחלפו הימים הקשים של שנת 1942 ולא ישובו עוד. ייתכן גם כי דמותו האגדית כמעט של גולה, עזרה להם להאמין שלא יאונה להם כול רע; כי הרי גולה במבצעיו האמיצים הצליח להציל כ–100 יהודים ממוות בטוח.

גורל יהודי קהילת קז'מרוק בזמן השואה ולאחריה, היה מהיבטים אחדים, שונה מעט מגורל יהודי הקהילות האחרות של מזרח אירופה. הרוב המכריע של האוכלוסייה היהודית נספה אומנם בשואה, אך חלק קטן מהשורדים, כמאה נפשות בקירוב, שב מהמחנות לקז'מרוק ואירגן מחדש את חיי הקהילה. לשבים הצטרפו פליטים מפולין, שהשתקעו בעיירה, כאותה ניצולת שואה מקרקוב, שנישאה לדוד קורנגולד[4] ואחרים.

כששבו יהודי קז'מרוק לקהילתם, השיבו להם השלטונות את כל רכושם ועסקיהם, והעמידו לדין את כל משתפי הפעולה עם הנאצים. רק עליית הקומוניזם לשלטון הניעה את היהודים להגר מקז'מרוק, מי לישראל ומי לאמריקה. עובדות אלה מבססות את הגרסה כי יחד עם כל מה שעברו בזמן השואה, חיו יהודי הקהילה בשלום עם האוכלוסייה המקומית.

ניתן למצוא חיזוק לגרסה זו גם במפגשיהן של בנות קז'מרוק, ניצולות אושוויץ, הנזכרות לעיל. בכל הפגישות שהתקיימו לאחר השחרור הן נהגו להעלות באופן אובססיבי זכרונות מימי המחנה, שנבצרים מהבנת מי שלא היה שותף להם. מן הזכרונות עולים אהבה רבה, וגאווה על שהצליחו לשרוד, ועל העזרה ההדדית והדאגה זו לזו.

אסירי המחנות שאבו כוח ועידוד מהידיעה שנותרו להם קרובים וחברים, וחשו שראוי להוסיף לחיות ולא לאבד תקווה. האסירים קיימו קשרי מכתבים עם קרוביהם. אלה שלא קיבלו מענה מקרוביהם בקז'מרוק, כתבו לחבריהם הגויים או לשכניהם. העיד על כך צרור מכתבים שקיבלתי מפטר נירברגר מברטיסלבה. המכתבים נשלחו מאושוויץ על ידי מרגיט גרוסברג ואחותה תרז. מדוד קורנגולד קיבלתי מכתב ששלחה בז' הרבסט לראשי הקהילה, ובו שאלה מה קרה לבני משפחתה שלא השיבו על מכתביה. בידי גם מכתבים שנשלחו מאושוויץ על ידי ליוש צולמן ואחותו אנה, למשפחתם בקז'מרוק, ומכתבים שנשלחו מאיבי גרוס לאחותה מגדה פורשר בפלשתינה.

חלק מהגויים בקז'מרוק גילו גבורה של ממש, ונמנים היום עם חסידי אומות העולם, בהושיטם סיוע חיוני לנותרים, שנאלצו להתחבא כדי להציל את חייהם, לאחר דיכוי המרד הגדול. וכפי שכבר אמרתי, קשרים טובים שנוצרו בקז'מרוק עם האוכלוסייה הגרמנית, בנוסף על קשרים טובים בקהילה עצמה, יחד עם דמויות אחדות יוצאות דופן, תרמו להי-שרדות של מספר יהודי קז'מרוק.

ניצולי קז'מרוק שמרו על קשר ואחוות אחים עם מכריהם הפזורים ברחבי העולם, גם לאחר שעלו ארצה בשנת 1949. כאן הם בנו את ביתם ושיקמו את חייהם. אחדים מהם הקימו ועד שפועל מאז ועד היום להנצחת זכרם של יהודי הקהילה בדרכים שונות, ביני-הן קיום עצרת זיכרון מדי שנה. חיזוק נוסף לקשר המתמשך הוא מפגש שיזמתי וקיימתי בימים אלה ממש בין רוב יוצאי קז'מרוק והסביבה הנמצאים היום בארץ. למפגש מרגש זה הגיעו כ–40 איש ואשה מכל רחבי הארץ ואפילו מסלובקיה. הם ניצלו הזדמנות זאת להעלת זכרונות מלפני כ–60 שנה[5].

היום חיים בקז'מרוק רק שלושה יהודים, הזוג רשקה וליאו קובץ' ואליס באלה, המורה ניצולת אושוויץ, שנישאה לקומוניסט.

בית הקברות היהודי בקז'מרוק והמצבות הניצבות בו הם היחידים שנותרו לספר את קורות הקהילה שהייתה ואיננה עוד.

הערות על גביית העדויות

במחקר זה גביתי כחמישים עדויות מיוצאי קז'מרוק והסביבה. כמו כן, השתמשתי ביומ-נים של בני הקהילה: תאופיל גולה, בומי לזר, בז'י הרבסט, משה גרוס, ברונו פורשר (הגר היום בארצות הברית).

העדויות נחלקו על פי תקופות:

א. של ראשי וראשוני הקהילה בתקופת מלחמת העולם הראשונה ;
ב. של העולים ארצה בשנות השלושים, לפני מלחמת העולם השניה ;
ג. של העולים ארצה בפרוץ המלחמה ;
ד. של ניצולי מחנות השמדה ומחנות עבודה ;
ה. של ניצולים במחבוא בקז'מרוק והסביבה שנעזרו בגויים ;
ו. של ניצולים שעסקו בהברחת פליטים מפולין להונגריה ;
ז. של ניצולים מקרב הפרטיזנים.

אני ערה לוויכוח הקיים בין החוקרים, האם להישען על עדויות אם לאו, ולבעייתיות במקור מידע זה, אולם בסופו של דבר החלטתי להשתמש במסופר בעדויות אלה, מהשי-קולים הבאים:

1) על המאורעות, על חיי הקהילה ועל הנפשות הפועלות בתקופה הנסקרת, אין די מידע במקורות ובמחקרים שפורסמו עד כה.
2) פיזור אנשי הקהילה על פני האזור מכורח הנסיבות, דרש איסוף מידע מכל איש ואיש

במקום שהותו בנפרד.

3) רוב העדויות נגבו ישירות על ידי, לאחר שהודרכתי לכך על ידי אנשי אוניברסיטת ייל בארצות הברית, בשיתוף פעולה עם "משואה" בארץ ובהדרכת ה"מכון ליהדות זמננו".

4) העדים מסרו לי את עדותם מרצונם. בזמן שמיעת העדויות, יצרתי עמם קשר אישי ויכולתי להתרשם ישירות ממהימנותם וכנות דבריהם.

5) על ידי חלוקת הנושאים בדקתי את העדויות לרוחב ומיינתי אותן בהתאם. על ידי הצלבתן זו עם זו, יכולתי להגיע למסקנה כי רובן שיקפו את האמת ההיסטורית.

6) כל עדות משקפת סיפור אישי, אך יחד עם זאת יש בה גרעין די רחב של אמת היסטורית.

בנוסף לעדויות אלה ולקטעי היומנים דלעיל, השתמשתי גם, כמובן, בספרות הקיימת על יהודי צ'כוסלובקיה, ובמיוחד על סלובקיה בכללותה. על יהודי קז'מרוק קיים רק ספר יחיד, של שמואל דב גבריהו, אולם לא יכולתי להרבות ולהסתמך עליו, מאחר שאין המחבר מציין את המקורות משם שאב את הדברים שכתב.

עוד הסתמכתי על תעודות, שקיבלתי מארכיוני פופראד וברטיסלבה בשנים האחרונות, ומהעדים עצמם, ששמרו אותן עד כה. אחדות מהן צירפתי בנספחים. מכל התיעוד הנ"ל, יכולתי להסיק , אם כי בזהירות, מסקנות אותן הצגתי בסיכום עבודתי זו.

כבר נזכר שאין מחקרים רבים על סלובקיה וקהילותיה. זה גם גורלן של קז'מרוק והסביבה. לפיכך בא מחקר זה להעלות את הקהילה המעניינת הזאת על מפת יהדות אירופה המרכזית ולהנציח את זכרה ואת זכר אנשיה.

אני מקווה שמחקר זה יהווה נדבך נוסף בשחזור ההיסטוריה היהודית בסלובקיה, וישמש בסיס לנדבכים שיבואו בעקבותיו למען העמקת ההיכרות עם קורות חבל ארץ זה וקהילותיו היהודיות.

הערות

הערות להקדמה

1) ליוויה רוטקירכן, "ההנהגה היהודית בסלובקיה", פרקים בקורות שואת יהודי סלובקיה, הוצאת גבעת חביבה 1988, עמ' 87. ראה גם גילה פטרן, האם מאבק על הישרדות. הנהגת יהודי סלובקיה בשואה 1944–1938, הוצאת מורשת – המכון ליהדות בת זמננו, ירושלים 1992, עמ' 206.

הערות על החלק הראשון

1) ראה נספח מס' 1.
2) ראה נספח מס' 2.
3) עדות פובי קליינהנדלר, 218/2.
4) בראשה עמדו אוטו פורשר ולאצי פנסטר.
5) עדות לאצי פנסטר, 218/21; עדות שני שלוס, 218/17.
6) ראה נספח מס' 3.
7) עדות עליזה הלק–גולדמן, 218/17.
8) גורל דומה לזה של היהודים, אם כי הרבה פחות חמור, היתה נחלתם של הגרמנים בסיום הלוחמה. הם נלכדו על–ידי הצ'כים והרוסים ונסגרו במחנה ריכוז כאויבי המדינה. ולמרות שלא נרצחו כמו היהודים של קז'מרוק, בכל זאת הרבה מהם מתו מרעב, מחלות ואפיסת כוחות (עדות ברונו פורשר, 218/36.
9) עדות שני שלוס, 218/17.
10) ראה עדות איבי גלוק, 218/40: "סבא הגדול רוזנצוויג גר בהונצובצה עוד לפני שניתן ההיתר להיהודים לגור בקז'מרוק". ראה גם ש.ד. גבריהו, תולדות יהודי קז'מרוק והסביבה, ירושלים 1992, עמ' 7.
11) עדות איבי גלוק 218/4; ראה גם חיים פיקריש, "שלושה דורות של רבנים בקעזאמרק", הצופה כ"ז בניסן תשל"ט, 24/4/69.
12) ראה נספח מס' 4.

13) ממשפחות פנסטר, גולדמן, שטרן, מנדל , שלוס , גרוס, שטורך ועוד רבים אחרים.
14) ביניהם היה משה גולדמן שזכה לעיטור גבורה. עדות טרודה גולדמן–פסטרנק, 218/3.
15) ראה יומנו של משה גרוס, זכרונותי, 218/30 ועדות שני שלוס, 218/17
16) שם, עמ' 1.
17) חיים פיקריש, שם.
18) אברהם פוקס, ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבנן, כרך שני, ירושלים תשמ"ז, עמ' 61.
19) שיטתו היתה קרובה לשיטת לימוד בישיבות ליטא, שם. ראה גם המאמר "הרב שמחה נתן גרינבורג – קעזמרק" ב– אלה אזכרה, ניו יורק תשכ"ג, כרך ה, עמ' 295–298.
20) עדות שאול גסנר, 218/7.
21) חיים פיקריש, שם.
22) ראה להלן פרק רביעי,"קז'מרוק כמרכז השכלה".
23) עדות לאצי פנסטר, 218/21.
24) ראה נספחים מס' 5 ו–6.
25) גבאי בית הכנסת היו משפחות שלוס, רימר, אלכסנדר ואריה.
26) אסטרייכר, שיבר, גרהרט.
27) באחריות רודולף הרץ וציגלר.
28) עדות איבי גלוק, 218/40.
29) ראה נספח מס' 7.
30) גולדמן, ברודמן צולמן, בודגה וגרהרט.
31) בוועד "פועל צדק" היו מאיר פנסטר, גולה גולדמן וגולדשטיין לייג.
32) ראשי חברת "תפארת בחורים" היו לאצי לפנסטר, אחיו הרמין, גיזה, אוסטרייכר ואנגלנדר.ראה נספח מס' 8.
33) האחראי על קופת הצדקה היה אריה זיינבל.
34) אחריהם היו אחראים משה גרוס ושפיצר.
35) שם.
36) הגב' גולדשטיין והגב' שטורך היו גם כאלה שהיו ידועות גם בהכנסת האורחים המיוחדת שלהן. הן סייעו לנשים עניות ועודדו נשים בשעת מצוקה נפשית או במשבר אחר. פעמים רבות גם התאספו נשות הקהילה בבית הקהילה, ואוספות כספים עבור מטרות צדקה.
37) ישעיהו לינק, 218/29.
38) לאצי פנסטר, 218/21. ראה גם Adresar Republiky Ceskoslovenske Svazek V. Slovensko, Praha-Smichov 1921 p. 489.
39) ראה נספח מס' 9.
40) עדות שני שלוס, 218/17.
41) עדות בז'י הרבסט–סרבשי, 218/9.
42) עדות לאצי פנסטר, 218/21.
43) עדות נפתלי ווילהלם שטורך, 218/35.
44) חיים פיקריש, שם.
45) עדות שלמה גרונסקי–גרינוולד, 218/19.
46) עדות צבי בלומנשטוק, 218/22.
47) עדות עליזה הלק–גולדמן, 218/10.
48) עדות פובי קליינהנדלר, 218/5.
49) עדות שלמה גרונסקי–גרינוולד, 218/19.
50) עדות שני שלוס, 218/17.
51) שם.
52) עדות גיזי שלוס, 218/14.
53) עדות טולי שיינפלד, 218/4 ועדות ד"ר אברהם הרצוק, 218/39.
54) עדות טולי שיינפלד, 218/4.
55) עדות שני שלוס, 218/17.
56) עם ראשי הקהילה נמנו: אלכסנדר אנגל, אלטמן, נויגרשל, רודולף הרץ ואחרים. ראה עדות לאצי פנסטר, 218/21.
57) עדות בז'י הרבסט–סרבשי, 218/9.

58) עדות שאול גסנר, 218/7.
59) שם.
60) נמנה ד"ר ליכטיג, רופא משפחה, פרלרוט ארמין וד"ר הלק גולדמן – רופא שינים (האסיסטנטית שלו היתה אנטה פורשר) ד"ר קלינברגר, רופא מומחה למחלות ריאות בסנטוריום "מטירי" בהרי הטטרה, ד"ר סנטו, עו"ד וד"ר גליקסמן עבד אצלו אינג'ר קובאץ' ועו"ד מושקוביץ.
61) ראה נספח מס' 10.
62) עליזה הלק–גולדמן, 218/10.
63) ראה הערה 38.
64) שלושת האחים זילברשטיין, דר' ליאופולד, ד"ר רודי וד"ר בדריך היו שותפים במנסרה; דר' מרק סנטו היה שותף בבית מסחר לרהיטים; ו' הולנדר ודר' מרק סנטו היו חברי הנהלה של חברת החשמל של קז'מרוק; א, קליינברגר ויעקב קלינברג היו בהנהלת בית חרושת לרהיטים; יוסף שטרן ואיזידור מורגנשטרן היו שותפים בבתי זיקוק הנפט בעיר. יהודים מופיעים גם בענף מלונאות ומסעדות: אחד מבעלי בית מלון "פרייר" היה יוסף לוי, ובית מלון קטן אחר היה בבעלות א' שוורץ; בין בעלי בתי מרזח מופיעים שמואל גולדשטיין, שמואל קליינברגר ואדולף כהן; כבעלי מסעדות מוזכרים גם דב בירנבאום, מור פרידמן, מיכאל גולדברגר וד"ר יזידור ליטמן; מיכאל שטיינר מוזכר כבעל חנות ספרים; בין בעלי בתי דפוס מופיע גם ואלטר גרינבאום; פישגרונד שמואל ופישגרונד אלקס מופיעים בין החייטים והרוקמים; בין הסיידים מופיע אדולף פורשר; בית המסחר לרהיטים היחיד בקז'מרוק היה בבעלות הירש משה רוזנצוייג.
65) ראה נספח מס' 11.
66) ראה נספח מס' 12.
67) המורים היו מר קראוס, מר גסנר ומר אסטרייכר.
68) ראה נספח מס' 13.
69) ראה נספח מס' 14.
70) שאול גסנר, 218/7.
71) שם.
72) שם. ראה גם עדות איבי גלוק, 218/40.
73) אמיל שכטר, 218/20.

הערות על החלק השני

1) ראה לעיל, עמ' 17.
2) עדות אברהם הרצוק 218/39.
3) ביניהם היתה משפחת פיקסלר, שהיו מחותנים למשפחת כץ מקז'מרוק, משפחת גרינשפן ומשפחת אמדר. אחרים באו מפולין, וביניהם משפחת בן ציון כאלף (עדות איבי גלוק, 218/40.
4) המקף המחבר בין צ'כו ובין סלובקיה היה הציון הסמנטי לשינוי לעומת צ'כוסלובקיה המאוחדת והריכוזית. אנציקלופדיה של השואה – ערך "סלובקיה", כרך ד', עמ' 863.
5) 1947–1887. ראש ממשלת סלובקיה ממרץ 1939 עד אוקטובר אותה שנה. לאחר מכן נשיא של סלובקיה עצמאית תחת חסות גרמניה הנאצית. אחד מהאחראים העיקריים של משלוחי יהודי סלובקיה למחנות ההשמדה. טיסו היה כומר קתולי, מנהיג מפלגת הלינקה (Hlinka). גישתו ל"בעיה היהודית" היתה גלויה לעיין החל משנת 1940 כשהוא בעצמו יזם והנהיג את "אריזאציה" של הרכוש היהודי. במרץ 1942 דחה את בקשת רבני סלובקיה למנוע את המשלוחים המוניים של יהודי סלובקיה. באוגוסט 1942, בנאומו בהוליץ', הצדיק טיסו את המשלוחים באומרו כי הם היו "לטובת האומה הסלובקית, כדי לשחררה מהדבר שלה". בתום מלחלמת העולם השניה, בית המשפט הלאומי של בראטיסלבה הרשיע אותו בכמה אישומים, לרבות פשעים נגד האנושות, והוא ניתלה. ליוויה רוטקירכן, חורבן יהדות סלובקיה, 1961; א.י. נוימן, בצל המוות, 1958.
6) יומן משה גרוס, זכרונותי 218/30.
7) שם.
8) עדות בומי לזר, 218/2.
9) עדות פנסטר לצי 218/21.
10) עדות חביבה סלע 218/11.
11) עדות לדיסלב גרוס 218/36.

12) תיק 1 יד ושם M 5/124, ארכיון הלאומי ברטיסלבה תיק מס' 40, ברשותו האדיבה של פרופ. י. ילינק 218/29.
13) ראה נספח מס' 15.
14) בין המורים היו מר מרטין כץ, מר גסנר, מר קראוס והגב' אליס רוזנבאום, שאחרי המלחמה, בשובה מאושוויץ, נישאה לבאלה. עדות איבי גלוק 218/40
15) עדות חביבה סלע 218/11.
16) עדות איבי גלוק 218/40.
17) עדות לאצי פנסטר 218/21.
18) בז'י הרבסט נסעה לברטיסלבה ועבדה שם כפקידה ב- U.Z בארגון עלייה ב', ואילו אחותה הצעירה גיזי המשיכה ללמוד בבקרים ואחרי הצהריים היתה יוצאת לעבודה במשרד בקז'מרוק. עדות בז'י הרבסט 218/9.
19) ערך "סלובקיה" ב-אנציקלופדיה של השואה, כרך ד', עמ' 895
20) גילה פטרן, שם, עמ' 52,53.
21) עדות גולה, 218/24; השווה גילה פטרן, שם, עמ' 31.
22) עדות לאצי פנסטר, 218/21.
23) האם מאבק על ישרדות מצוטט לעיל
24) תיק 1 יד ושם מצוטט
25) עדות שלוס שני, 218/17.
26) עדות איבי גלוק, 218/40.
27) 218/40.
28) יומנו של גולה בכתב ידו, שתורגם מהונגרית על-ידי בעזרת מר שלמה הירש, 218/24.
29) ר' עדויות 218/6, 218/17 ו- 218/21.
30) ראה עדויות גולדמן(218/6), לאצי פנסטר ומקשה פרלרוט (218/21) ושני שלוס (218/17).
31) עדות אמיל שכטר, 218/20.
32) גילה פטרן, שם, עמ' 83-82.
33) ראה נספח מס' 16 המהווה אישור של הכומר האוונגלי יואן פטר שאיפשר למוריץ גולדמן לקבל "ווינימקה". ראה גם את פרשת הכומר דודינסקי בהמשך
34) גילה פטרן, שם, עמ' 80-83.
35) נבנה על-ידי האדריכל הידוע מפראג ברקאני (1967-1886) ועוטר בפרסקות של האומנים ילידי המקום אדולף פורשר ובנו אוטו.
36) ראה נספח מס' 17.
37) עדות לאצי פנסטר, 218/21.
38) עדות לדיסלב גרוס, 218/36.
39) עדות לאצי פנסטר 218/21.
40) עדות לדיסלב גרוס 218/32.
41) משפחות משה גרוס, אוטו פורשר, זיינבל, פיקסלר, כץ, שור, ינוביץ, קינסלינגר, לדיסלב גרוס, מרים ולאה ארנסט ועוד.
42) עדות משה גרוס 218/30, ראה נספח מס' 17א'.
43) עדות בז'י הרבסט 218/9.
44) וביניהם לומק ואריה זיינבל, פיליפ המרשלג, מאיר שיין ורגינה וינגרטן
45) יהושע הלוי, הביתה, תל-אביב. אייר תש"י.
46) שם, עמ' 21; ראה גם עדות אריה זיינבל, 218/34.
47) עדות ד"ר הרצוק, 218/39.
48) הוא הגיע לפלשתינה, השתקע בבאר טוביה, היה חייל בבריגדה והגיע אתה, דרך הולנד ואיטליה, לצ'כוסלובקיה בסוף 1945, ושם מצא את שריד משפחתו היחיד, אחיו בומי(עדות בומי לזר 218/2.
49) כמו לדיסלב גרוס ונפתלי שטורך (המכונה "כושי".
50) כמו אוטו פורשר, קינסלינגר, משה גרוס ואחרים.
51) ראה נספח מס' 18.נפתלי שטורך היה אחד מעשרת היהודים היחידים שגוייסו לחיל הספר הבריטי ושמתוכם שבעה ערקו.
52) נפתלי שטורך 218/35; שושנה שכטר לבית שטורך, א218/35.
53) Encyclopedia Judaica Vol. V, pp 1194-1195.
54) מספר משה גרוס, שעבר את כל הדרך הזאת: "ב-18/5/1945 הגענו לפילזן, עיר תעשיתית... שבה מפעל גדול

של שקודה ליצור מכוניות...נשארנו במקום כמעט שלושה חודשים; בימים אלה קבלנו חופשת מולדת ונסעתי לקז'מרוק לחפש יהודים ומכרים. מפי שארית הפליטה שמעתי על כל הזוועות בתקופת המלחמה. עזרנו ליהודים שנותרו להגיע לגרמניה הכבושה... בפילזן היינו מרוכזים 500 חיילים כדי לחזור לפלסטינה...בסוף מאי 1946 הגעתי לירושלים בסוף מסע ארוך",עדות משה גרוס, זכרונותי 218/30.

55) על תולדות ארגון זה, הקמתו ותפקידיו ראה בפרוטרוט: גילה פטרן,האם מאבק על השרדות–הנגת יהודי סלובקיה בשואה 1938–1944, מורשת, ירושלים 1992, עמ' 68–35.

56) עקיבא ניר, "מחנות עבודה בסלובקיה שנים 1942–1944", פרקים בקורות שואת יהודי סלובקיה, בכנס מדעי על יהדות סלובקיה בשנים 1942–1945, עמ' 67, יד ושם 7.11.1984 – גבעת חביבה 6.11.1984.

57) ראה נספח מס' 19.

58) ראה עדויות שני שלוס, 218/17; שלמה גרונסקי–גרינוולד, 218/19. ראה נספח מס' 20.

59) ש. הברפלד, יליד בראטיסלבה 1920, 218/43; אריה וחנוך האי,ילידי מיכלובצה 218/34.

60) נולד בעיר ורוטקי על–יד ז'לינה ועזר לאנשי קז'מרוק שהיו בגדוד השישי

61) ד"ר א. פלח, "גדוד העבודה השישי", פרקים בקורות שואת יהודי סלובקיה מצוטט, עמ' 28–32; עקיבא ניר, "הגדוד השישי. גדוד עבודה יהודי בצבא הסלובקי", ילקוט מורשת, גיליון נח 1994, עמ' 62–51. ראה גם עדות אריה, 218/34.

62) עקיבא ניר, שם.

63) שם, עמ' 69; עדות אריה האי, 218/34.

64) כמו, למשל, לאצי פנסטר (ראה עדותו, 218/21) בומי לזר, מספיסשקה בלה, שהיה אז בן 23, עבד במקצוע שלו כחייט.

65) על מחנה זה ראה בפרוטרוט גילה פטרן, מצוטט, עמ' 88 ואילך וליוויה רוטקירכן 21 ואילך.

66) עדות בומי לזר 218/2.

67) עדויות שלמה שלוס, 218/17; לאצי פנסטר, 218/21; בומי לזר, 218/2; אמיל שכטר 218/20.

68) עדות שלמה גרינולד–גרונסקי, 218/19.

69) עדות אמיל שכטר, 218/20.

70) ראה נספח מס' 21 ו–21א'.

71) ע. ניר, מחנות עבודה,עמ' 69.

72) ד"ר נוימן, בצל המוות, עמ' 102. גם הגרמנים עצמם שמו לב לתופעה זאת, כפי שאנו למדים מדו"ח השגריר הגרמני בסלובקיה לברלין, שבו כותב: "ליהודים במחנה יש עצמאות רבה, לכן מן הראוי לכנות מתקנים אלה 'מרכזי ייצור' ולא מחנות עבודה", מצוטט מספרה של ל. רוטקירכן, חורבן יהדות סלובקיה, עמ' 34.

73) על פעילות תנועות אלה בהרחבה ראה עקיבא ניר, שבילים במעגל האש;ישעיהו ילינק, "יחידות הלוחמים היהודים ממחנה נובאקי בסלובקיה", ילקוט מורשת 1963.

74) עדות שני שלוס, 218/17.

הערות על החלק השלישי

1) גילה פטרן, מצוטט לעיל, עמ' 112.

2) שם.

3) ליוויה רוטקירכן, חורבן יהודי סלובקיה.

4) גם לפי גילה פטרן, שם, עמי 108–109, הציעו הסלובקים לגרמנים, בראשית פברואר 1942, לספק להם עשרים אלף צעירים יהודיים במקום הפועלים הסלובקים שנדרשו על–ידי הגרמנים.

5) "בן ציון כאלפ היה תמיד אומר:'יש לי ספק מי יראה את הילדים שנשלחו לאושוויץ'" עדות איבי גלוק, 218/40.

6) שם.

7) עדות בז'י הרבסט, 218/9.

8) ישעיהו ילינק, תיק סלובקיה 218/29.

9) האחיות מרגיט וסטלה ממשפחת גרוסברג, אדית וברטה ממשפחת גרונסקי, והאחיות אסתי וביילי גולדשטיין.

10) עדות איבי גלוק, 218/40.

11) עדות גיזי שלוס, 218/14.

12) 218/39.

13) מחברים אחדים קובעים את יום 26 במרץ כיום גירוש זה. כנראה שהמועד המדוייק צריך להיות בלילה שבין 25 לבין 26, כפי שמציין Kamenec "Deportcie zidovskych obcanov zo Slovenska roku 1942", Ivan Kamenec, Tragedia slovenskych Zidov Materily z medzinrodneho sympzia Bansk Bystrica 25. - 27. marca 1992, Bansk Bystrica 1992, p. 87.

14) על התוכניות ועל ההכנות שעשו רשויות סלובקיה למשלוח ראשון זה ראה בהרחבה יהושע ביכלר, "הראשונים בגיא ההריגה – נשים יהודיות מסלובקיה באושוויץ 1942", ילקוט מורשת, תשרי תשנ"ה, דצמבר 1994, גיליון נ"ח, עמודים 44–19; גילה פטרן, האם מאבק על השרדות. הנהגת יהודי סלובקיה1938–1944, המכון ליהדות זמננו, 1992, עמ' 121.

15) ראה ש. גבריהו, תולדות יהודי קז'מארוק והסביבה, ירושלים 1992, עמ' 159 ואילך; יהושע ביכלר, שם, עמ' 26.

16) עדות ליוש צולמן 218/15. צולמן היה אז בן 29, נשוי לוויצה לבית גולדמן ואב לילדה בת חמש. משפחות צולמן וגולדמן נמנו עם ראשי הקהילה ונכבדיה

17) שם, עמ' 177, 179.

18) עדות לאצי פנסטר, 218/21.

19) עדות בז'י הרבסט, 218/9.

20) על–פי גילה פטרן, שם, עמ' 139, קבעו הגרמנים את ה–11 באפריל 1942 כיום תחילתם של גירושי המשפחות מסלובקיה. הטרנספורטים הראשונים יצאו לפולין בדרך כלל היישר מערי–נפה, והשילוחים התקדמו לפי אזורים גיאוגרפים. מקז'מרוק יצאו הטרנספורטים הראשונים של משפחות שלמות החל מיוני 1942 (ראה עדותו של ד"ר אברהם הרצוק, 218/39).

21) 218/10.

22) על מעשיו ומעלליו של ד'ורי קליין יחד עם קארל הוכברג ראה גילה פטרן, שם, עמ' 187 ו–291; ליוויה רוטקירכן, שם, עמ' 113–112.

23) לגבי התאריך המדוייק של הגירוש הגדול, קיימות שתי גירסאות: זאת שלפנינו והגרסה של גברייהו, שם לעיל, עמ' 189 ו– 191, הגורס שה"הגלייה הכוללת" היתה בין 25 במאי ל–5 ביוני 1942. לדעתנו אין שתי הגרסאות סותרות זו את זו. כאמור לעיל, היו משלוחים מוגבלים בכל שבוע, ואילו המשלוח הגדול ביותר היה כנראה ב–30 במאי. תאריכים אלה מופיעים גם בלוח גירושי 1942 המופיע אצל גילה פטרן, שם, עמ' 147–146.

24) על מקומות מחבוא אלה ראה בהמשך.

25) מבצר מימי הביניים במרכז קז'מרוק, שבו קיים היום מוזיאון לתולדות העיירה. ראה נספח 221ב.

26) עדות לאצי פנסטר, 218/21.

27) עדות עליזה הלק, 218/10.

28) עדות ד"ר אברהם הרצוק (צוקרברג), 218/39. ד"ר הרצוק הוא הניצול היחיד מכל הטרנספורט, והוא חי כיום בארץ.

29) על נסיונות גסנר להציל את בני משפחתו – ראה את עדותו שפורסמה בשלמותה על ידי גברייהו, שם, עמ' 203–202.

30) ראה נספח מס' 22.

31) עדות בז'י הרבסט, 218/9; תיאור דומה של הגעה לאושוויץ מופיע גם בעדותה של מרגיט גרוסברג.

32) עדות אליס גרין 218/1.

33) ראה גם עדות בז'י הרבסט, 218/9.

34) ליוש צולמן, 218/16.

35) הנוסח העברי של ההימנון, שחובר במקורו בגרמנית, מופיע בנספח 23 להלן.

36) עדות אליעזר צולמן 218/15: "ביולי 1942, הגרמנים מודיעים שהם מחפשים אנשים היודעים גרמנית ויכולים לכתוב במכונת כתיבה. גם אני אמרתי שאני יודע לכתוב במכונת כתיבה. שלחו אותי עם יתר הנרשמים לבירקנאו, כדי להיבחן. עברתי את המבחן והתקבלתי לעבודה במשרד המחנה.

37) עדות 218/1, המקבלת חיזוק מעדויותיהן של אטה פרקש–פלג 218/41, בז'י הרבסט 218/9 וגיזי שלוס 218/14, ולכן נראית לי מהימנה.

38) עדות אליס גרין, 218/1.

39) עדות בז'י הרבסט, 218/9".

40) עדות גיזי שלוס, 218/14.

41) עדות מרגיט גרוסברג, 218/16.

42) עדות שאול גסנר, 218/7.

43) עדות מרגיט גרוסברג 218/16. ראה נספח מס' 24.
44) שם, 122–121.
45) עדות של הוניה הכט שטורך 218/25. ראה גם Lore Shelley, The Nazi Civilization. Auschwitz, New York 1978, pp. 214-220.
46) עדות מרגיט גרוסברג 218/16.
47) כשביקרתי ב–1989 באושוויץ וראיתי את בלוק העונשים, תהיתי איך יכול היה איש לצאת משם חי.
48) עדות בז'י הרבסט, 218/9.
49) עדות בז'י הרבסט, 218/9.
50) עדות אליס גרין, 218/1.
51) עדות ליוש צולמן, 218/15.
52) עדות אליס גרין, 218/1.
53) עדות מרגיט גרוסברג, 218/16.
54) עדות מרים הניג, 218/18.
55) עדות גיזי שלוס, 218/14.
56) עדות איבי פוז'ימסקי לבית גרוס, 218/46.
57) עדות אטה פרקש–פלג, 218/44.
58) עדות אליס גרין, 218/1.
59) עדות ליוש צולמן, 218/15.
60) ראה עדות אליס גרין, 218/1.
61) עדות מרגיט גרוסברג, 218/16.
62) בז'י הרבסט, 218/9.
63) עדות גיזי שלוס, 218/14. עדות זו נתמכת על–ידי עדותו של יוז'י פוז'ימסקי, 218/27.
64) עדות בז'י הרבסט, 218/9.
65) לילי טופלר היתה דמות מיוחדת. במחנה כתבה שיר בגרמנית, שהופץ בין האסירים ושאנו מביאים להלן כנספח מס' 24א'. מאוחר יותר נכתבו עליה ספר ומחזה, שהועלה על בימת התיאטרון בפראג ובוורשה.
66) הכוונה היא לשביתת הנשק בין איטליה לבין בנות הברית מיום 8 בספטמבר – 1943.
67) עדות בז'י הרבסט, 218/9.
68) עדות גיזי שלוס, 218/14.
69) עדות ליוש צולמן, 218/15. למרות שאנו מסתמכים על העדות של האיש עצמו, מוצאים אנו תימוכין במקור אובייקטיבי, סיפרו של ד"ר י. גולדברג, מצוטט בהערה 70 להלן.
70) Izaak Goldberg, The Miracles versus Tyranny, Philosophical Library, New York, 1978, pp. 283–284.
71) עדות ל. צולמן 218/15.
72) שם.
73) ראה הערה מס' 63 לעיל. ראה גם עדות פוז'ימסקי ב– Auschwitz: 27, שם, עמ' 27: "אני זוכר מקרה שרציתי להעסיק אסיר בשם יוסף צירנקייביץ במשרדי ואני ביקשתי שבכרטיס הישן שלו ישונה מקצועו מ"עורך–דין" ל–"פקיד". לאחר שהיצגתי את הכרטיס למפקד, יכולתי להתחיל להעסיקו אצלי" (תרגום מאנגלית שלי).
74) המדליה והתעודה של "איש חסיד אומות עולם" נמסרו לפוז'ימסקי אישית בטכס מרשים, שהתקיים בבית הכנסת הגדול של קרקוב בנוכחות משלחת של עיריית תל–אביב ומאה וחמישים בני נוער מישראל. במעמד זה קרא ד"ר לנדאו (מנהל תיכון ה' בתל–אביב) את נימוקי הענקת התואר באוזניו ובאוזני אשתו ושלושת ילדיהם בשפה הפולנית, ואילו הח"מ סיפרה בעברית לכל הנוכחים על כל מפעליו של פוז'ימסקי, שזיכו אותו בהכרה כה גבוהה של מדינת ישראל.
75) Lore Shelley, Auschwitz. The Nazi Civilization. Lanham p. 120, Vol.1, U.S.A 1992,
76) עדות 14 /218.
77) עדות בז'י הרבסט, 218/9.
78) עדות בז'י הרבסט, 218/9.
79) עדות שאול גסנר, 218/7. גם במקרה זה הועסק שאול גסנר בעבודות משרדיות ולא בחציבת מינהרות כיתר האסירים.
80) עדות ל. צולמן, 218/15.
81) עדות גיזי שלוס, 218/14.
82) עדות מרגיט גרוסברג, 218/16.

83) עדות בז'י הרבסט, 218/9.
84) עדות מרגיט גרוסברג, 218/17.
85) כבר ישראל גוטמן, בעלטה ובמאבק. פרקי עיון בשואה ובהתנגדות היהודית, ירושלים 1985, ציין באופן כללי את התופעה של "עזרה הדדית וסיוע לזולת" במחנות ההשמדה עמ' 271 ונראה לנו שאצל אנשי קז'מרוק תופעה זו בולטת במיוחד.

הערות על החלק הרביעי

1) ראה עדות אברהם הרצוק, 218/39, בעמוד 72 לעיל.
2) עדות טרודה גולדמן, 218/6.
3) עדות דוד פרלרוט, 218/3.
4) היום רבקה גולדמן.
5) עדות רבקה גולדמן, 218/13.
6) עדות לאצי פנסטר, 218/21.
7) שם.
8) עדות יהודית מסד לבית פוגלמן, 218/38.
9) עדות איבי גלוק לבית רוזנצוויג, 218/40.
10) עדות זולי קליינהנדלר, 218/5.
11) לסיפור תלאותיו בהרחבה, ראה עדותו המובאת בשלמות על-ידי גברייהו שם, עמ' 203-200.
12) ראה בהרחבה בחלק חמישי להלן, פרק "השחרור".
13) ראה נספח מס' 25.
14) לא עלה בידנו לברר את שמם הפרטי, מאחר שנקראו בפי כל "האחים גרוס".
15) על המאורעות הדרמטיים שהביאו את גולה לקז'מרוק, ועל פעילותו הנועזת להצלת יהודים, ראה בהרחבה את עדותו בגרמנית שניתנה ליד ושם ב-1964, תורגמה לעברית על-ידי מר אריה פטרן ופורסמה ב- "ממעשי הצלה בזהות ארית מושלת", ילקוט מורשת, גליון נ"ח, ספטמבר 1994, עמ' 128-107; גליון נ"ט, עמ' 214-185. בידינו יומנו המקורי של גולה, שנכתב בכתב ידו בשפה ההונגרית אחרי המלחמה, ותורגם על-ידינו לעברית (218/24).
16) שם, עמ' 117.
17) גילה פטרן, שם, עמ' 125-124.
18) על התהוותה של קבוצה זו, פעולותיה והשתדלותה אצל שלטונות סלובקיה, ראה בהרחבה יהודה באואר, Sale of Jews וגילה פטרן, שם, עמ' 162-250.
19) ראה הפרק "מחנות עבודה" לעיל.
20) גילה פטרן "האם מאבק על הישרדות" , עמ' 95-92.
21) כמו זיגו גולדמן, פרץ ברייטקאפף ואחרים.ראה רשימה נספח 19א'.
22) שם.
23) מעדותו של גולה 218/24.
24) גילה פטרן, "נסיונות הצלה", פרקים בקורות שואת יהודי סלובקיה, גבעת חביבה 1988, עמ' 57; ראה גם רוברט רוזט, "מפולין להונגריה: ניסיונות הצלה 1943-1944", קובץ יד ושם כ"ד, עמ' 135.
25) ראה גם לויה רוטקירכן, "ההנהגה היהודית בסלובקיה", שם עמ' 87.
26) לאצי פנסטר, זולי קורח, מקשה פרלרוט, טיבי הופמן, ויהודים ממוצא פולני - האחים אדולף והיינריך מצנר, בן ציון קאלפ והאחים יחזקאל ושמעון אנגלנדר.
27) עדות 218/24.
28) שם. על-פי עדותו ביד ושם מוסיף גולה: "הולנדר הגיע לבודפשט וניצל. לאחר המלחמה נודע לי שנרצח על-ידי הגרמנים זמן קצר לפני בוא הרוסים", מורשת מצוטט, עמ' 127.
29) עדות גולה, 218/24; השווה עם העדות של גולה-לאופר ביד ושם מס' ל-2257/154.
30) שם.
31) 218/22.
32) אמנם לא היה ג'וינט בברטיסלבה, אבל גיזי פליישמן מקבוצת העבודה, שקיבלה כספים משוויץ ומקושטא, פעלה תוך כשמציגה את עצמה כ"ג'וינט".

33) שם.
34) על שני נתיבי בריחה אחרים מפולין כותבת רינת גורודנצ'יק, בעבודתה לתואר .M.A במכון יהדות זמננו על הצלה מבוכניה, מבנדין ומסוסנוביץ. בנתיב בריחה אחר– בנדין, קטוביץ, קליטה, ז'לינה בודפשט– עברה קבוצה של הנוער הציוני הלוחם, כפי שסיפרה לנו תושיה הרצברג לבית גוטמן.
35) בעדותו של בלומנשטוק – 218/22 מוזכר יוסף אנגלנדר כמי שמבקש להבריח את אחותו מבוכניה לקזמרוק: אולי היתה זאת ארוסתו המוזכרת כאן, ולא אחותו?
36) מדובר בספסשקה סטרה ווס; ראה עדות צבי בלומנשטוק 218/22.
37) עדות נפתלי לב, 218/42 ואליעזר לב, 218/43.
38) שם.
39) עדות מרגיט גרוסברג, 218/16.
40) עדות שרלוטה גרינוולד, 218/45.
41) על השתתפות היהודים במרד הסלובקי בהרחבה ראה ד"ר לדיסלב ליפשר, "השתתפות היהודים במרד הלאומי הסלובקי", פרקים בקורות שואת יהודי סלובקיה, הרצאות בכנס מדעי על יהדות סלובקיה בשנים 1945–1942, בעריכת עקיבא ניר, גבעת חביבה 1988, עמ' 21–17.
42) גילה פטרן, מצוטט, עמ' 245.
43) וילם פרצ'ן, "המרד הסלובקי 1944", שם, עמ' 89.
44) ליפשר, ה"ש – לעיל, שם, עמ' 21.
45) עדות ד.ק. 218/46.
46) עדות אריה האי, 218/34.
47) עדות שמעון הניג, 218/23.
48) עדות צבי בלומשטוק 218/22.
49) גילה פאטרן, "נסיונות ההצלה", פרקים בקורות שואת יהודי סלובקיה, הרצאות בכנס מדעי על יהדות סלובקיה בשנים 1945–1942, גבעת חביבה , 1984, עמ' 59; ראה גם גילה פטרן, "גירוש היהודים מסלובקיה בשנים 1945–1944", ילקוט מורשת, תשרי תשנ"ה–ספטמבר 1994, גליון נ"ח, עמ' 74 ואילך.
50) עדות גולה, 218/24.
51) עדות טרודה גולדמן, 218/6.
52) עדות טולי שנפלד, 218/4; עדות טרודה גולדמן 218/6; עדות לאה צולמן 218/46.
53) עדות חביבה סלע, 218/11; עליזה הלק 218/10; אמיל שכטר 218/20.
54) עליה זכה לימים בתעודה ומדליה של חסיד אומות העולם ממוסד יד ושם.
55) ראה עדות שלמה גרונסקי 218/19; שלוש שני, 218/17.
56) אמיל שכטר השתתף במצעד המוות ושוחרר ב–1/5/45.
57) עדות אמיל שכטר, 218/20.
58) עדות חביבה סלע, 218/11.
59) עדות חביבה סלע, 218/11; מעדותה של אמה של חביבה (218/10) אנו למדים שמשפחת גולדמן שהתה במחבוא 5 חודשים, מאוגוסט 1944 עד ינואר 1945; משפחת גולדמן–הלק נמצאת בקשר הדוק, עד עצם היום הזה, עם בניו של וולדימיר והנקה אנטול, המבקרים לעתים בארץ.
60) כשלאחר השחרור הסגיר גולה את המלשינה לרוסים, סיפרה בחקירות שכץ הבטיח לה נישואין אבל כשהצבא הרוסי התקרב ועמו השחרור – התחרט וחזר בו. היא נפגעה מאוד ולכן הלשינה עליו. בת זו נשלחה יחד עם מלשינים לסיביר ע"י הרוסים. כשנמסו השלגים מצאו אנגלנדר, גולדמן ופנסטר את הגופה של כץ והביאוה לקבר ישראל בבית הקברות היהודי בקז'מרוק. עדות גולה, 218/24.
61) עדות שני שלוס, 218/17.
62) ראה עדותו 218/39.
63) עדות שלמה גרונסקי–גרינוולד, 218/19; וראה עדותה, 218/45.
64) עדות לאצי פנסטר, 218/21.
65) ראה עמודים 109, 110, 137.
66) גולה איננו מציין, בדרך כלל, תאריכים מדוייקים, לכן אין אנו יכולים לקבוע בוודאות באיזה חג קתולי מדובר, אם כי נוטים אנו לחשוב שגולה מתכוון לחג "כל הקדושים", החל ב–1 בנובמבר.
67) חג נוצרי שחל ב–1 בנובמבר.
68) עדות גולה, 218/24.
69) גילה פטרן, מצוטט, עמ' 253–252.

70) עדות איבי גלוק, 218/40.
71) עדות טרודה פסטרנק לבית גולדמן, 218/6.
72) ראה פרק ראשון "הבריחה להונגריה" לעיל.
73) עדות רבקה גולדמן, 218/13.
74) שם.
75) בעדותה מספרת איבי רונצוויג כי ב–1943, בזמן ההפוגה בטרנספורטים, אפשר היה להשיג דרכון הונגרי בסלובקיה עבור מי שהיתה לו הוכחה, שב–1939 התגורר באחד השטחים שסופחו להונגריה.
76) עדות איבי גלוק לבית רוזנצוויג, 218/40.

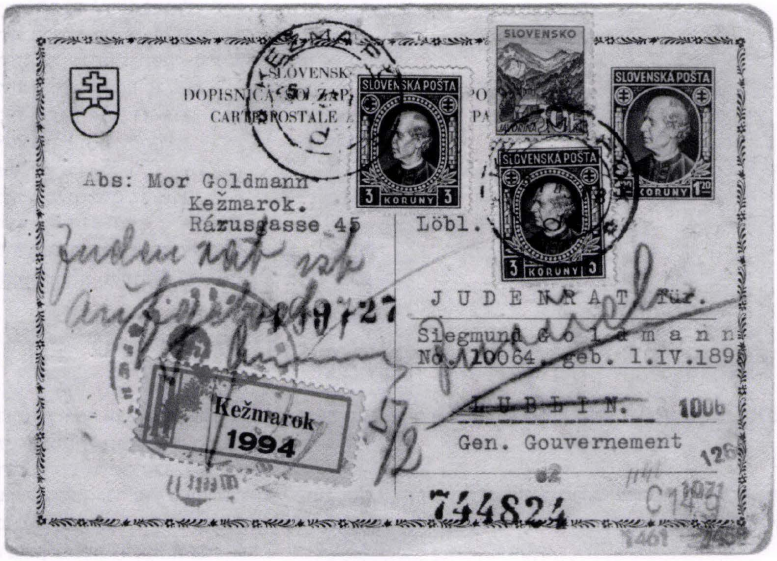
הערות על החלק החמישי

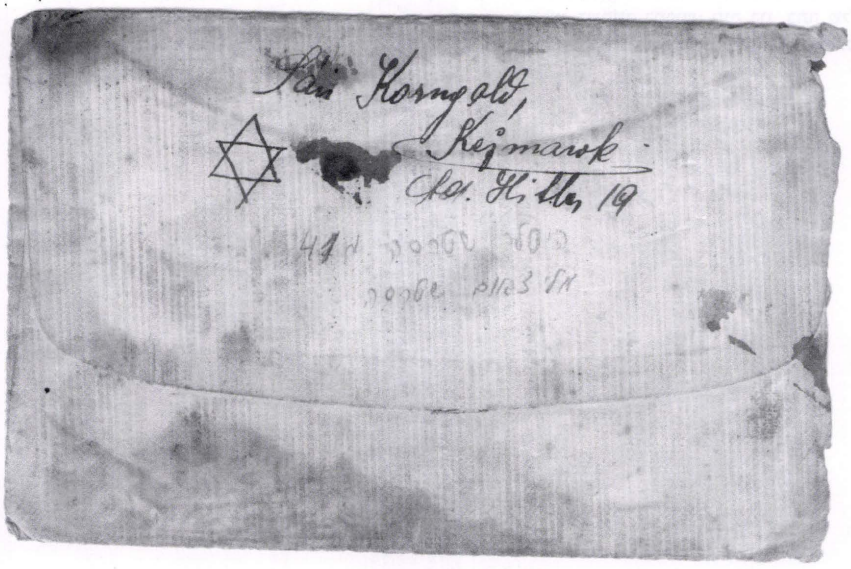
1) עדות צבי בלומנשטוק, 218/22.
2) עדות שמעון הניג, 218/23.
3) כך במקור, מתוך כוונה לשמור על עילום שם.
4) עדות גולה, 218/24.
5) עדות אליס גרין, 218/1.
6) עדות אליס גרין, 218/1; לגבי החלום על לחם וריבה השווה עדותה של בז'י הרבסט, 218/9 ועדותו של שני שלוס, 218/17: " החלום שלנו היה פעם אחת לאכול לחם כמה שאני רוצה ולשתות קפה כמה שאני רוצה."על אותו חלום ראה גם העדות של מרגיט גרוסברג, 218/16.
7) עדות רבקה גולדמן, 218/13. על תופעה זו מספר גם דוד פרלרוט, אם כי בנסיבות מיוחדות: "כשהגענו לשבדין, השתחררנו. הגרמנים נעלמו ואחרי כמה שעות ראינו שאנחנו אצל האמריקאים. מכל הקבוצה של אלף איש נשארנו 88 איש. הגיעו 3–2 חיילים אמריקאים יהודים שהביאו לנו בשר. אחד שאל: "איך הבשר חזיר הזה ?" ברגע ששמעתי את המילה "חזיר" הקאתי את האוכל. זה מה שהציל אותי. מי שהמשיך לאכול ולא הקיא – מת"[עדות דוד פרלרוט, 218/3.
8) עדות מרגיט גרוסברג, 218/16.
9) עדות בז'י הרבסט, 218/9.
10) שם.
11) עדות מס', 218/40.
12) עברה עם כל רוסיה הקרפטית לידי ברה"מ.
13) ראה עמ' 127, 128; עדות ליוש צולמן, 218/14.
14) עדות שני שלוס, 218/17, שהגיע לקז'מרוק ביום 2 במאי 1945.
15) ראה לעיל בפרק על אושוויץ.
16) ראה חלק שלישי, פרק רביעי לעיל.
17) עדות הלק גולדמן, 218/10.
18) עדות אברהם הרצוק, 218/39.
19) עדות איבי גלוק לבית רוזנצוויג, 218/40.
20) תקופה זאת זכורה לאיבי גלוק כ–"תקופה טראומטית, ולקח לנו זמן לחזור לשגרה היומיומית ולחיים יהודים" עדות איבי גלוק, 218/40. בין היהודים שעזרו והיו פעילים בקהילה היו לאצי פנסטר, שמעון ויחזקאל אנגלנדר, מוריס גולדמן, משפחת רוזנצוויג, מקשה פרלרוט, נתן שנפלד, איציק זיינבל, פאליק קורח.
21) עדות שני שלוס, 218/17.
22) על סיפורה המדהים (שגם התפרסם בעתונים) איך הצליחה להסתיר את התינוקת במחנה ולהישרד, ראה שם. וראה גם עדות איבי גלוק, 218/40.
23) עדות שני שלוס, 218/17.
24) עדות טרודה פסטרנק, 218/6.
25) עדות דוד קורנגולד, 218/44.
26) עדות טולי שינפלד, 218/4.
27) שם.
28) עדות אריה גרין, 218/28.
29) עדות צבי בולמנשטוק, 218/22.

30) עדות ד"ר שרלוטה גרינוולד, 218/45.
31) עדות אברהם הרצוק, 218/39.
32) עדותו של שלמה גרונסקי–גרינוולד, 218/19.
33) עדות עליזה גולדמן, 218/10.
34) עדות חביבה סלע, 218/11.
35) עדות שאול גסנר, 218/7.
36) אמא שלי, 218/9.
37) עדות שמעון הניג, 218/23.
38) למען הדיוק 1684.
39) עדות יהודית מסד לבית פוגלמן, 218/38.
40) ילקוט מורשת, גליון נ"ח–נ"ט, תשנ"ה, עמ' 214–213.

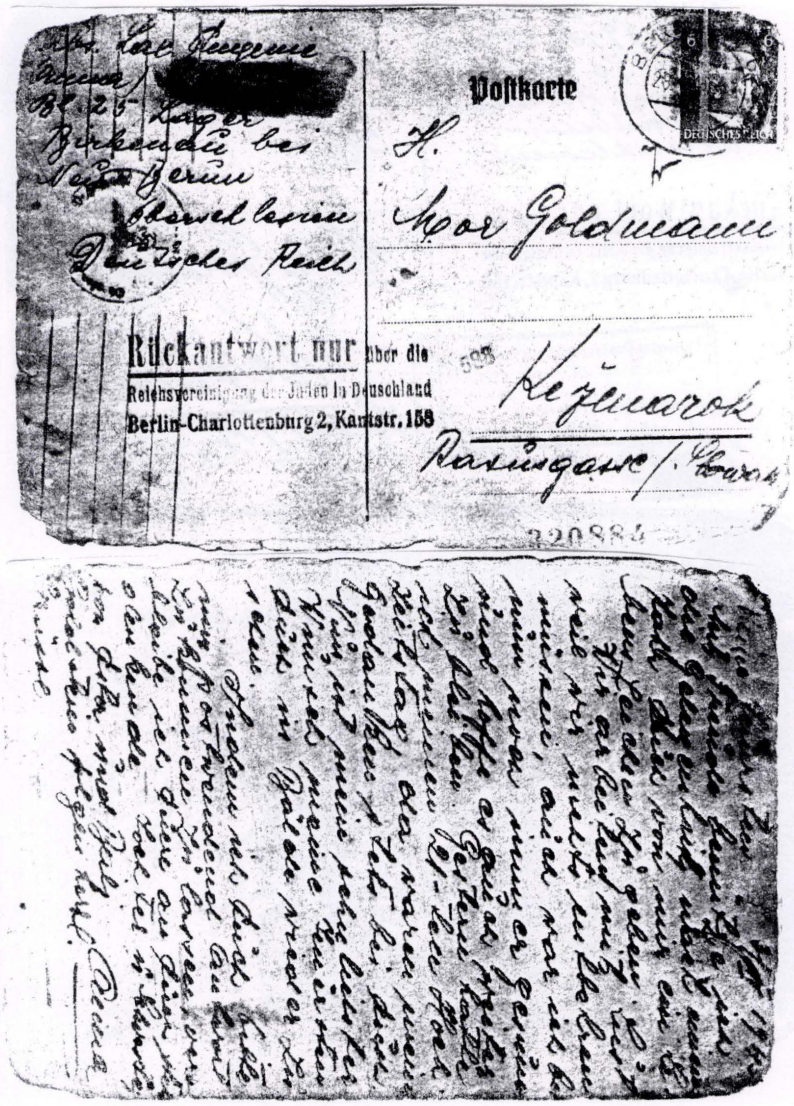
הערות על הסיכום

1) עדות דוד פרלרוט,218/3: אמו של העד נתפסה בהונגריה ונספתה באושוויץ ואילו הילדים ששבו לסלובקיה נתפסו בניטרה ונשלחו גם הם למחנות ההשמדה
2) עדות מרגיט גרוסברג,218/17
3) ישראל גוטמן כבר ציין באופן כללי את התופעה של "עזרה הדדית וסיוע לזולת" במחנות ההשמדה, בספרו "בעלטה ובמאבק. פרקי עיון בשואה ובהתנגדות היהודית" ירושלים 1985, עמ' 271, ונראה לי שאצל אנשי קז'מרוק בולטת תופעה זו במיוחד
4) עדות דוד קורנגולד, 218/44
5) ביניהם היו הוותיקים, כמו ליוש זולמן ובתו לידה, חביבה סלע לבית גולדמן, לדיסלב גרוס, שני שלוס, בז'י הרבסט, טרודה פסטרנק לבית גולדמן והאחים זיינבל. גם הדור השני השתתף במפגש; חנה רון, בתה של מרגיט גרוסברג, חנה בהט ושמחה צוהר, ילדי לאצי פנסטר, מוטי גולן, בנו של משה גרוס והנכד של פאולה נירנברגר מברטיסלבה

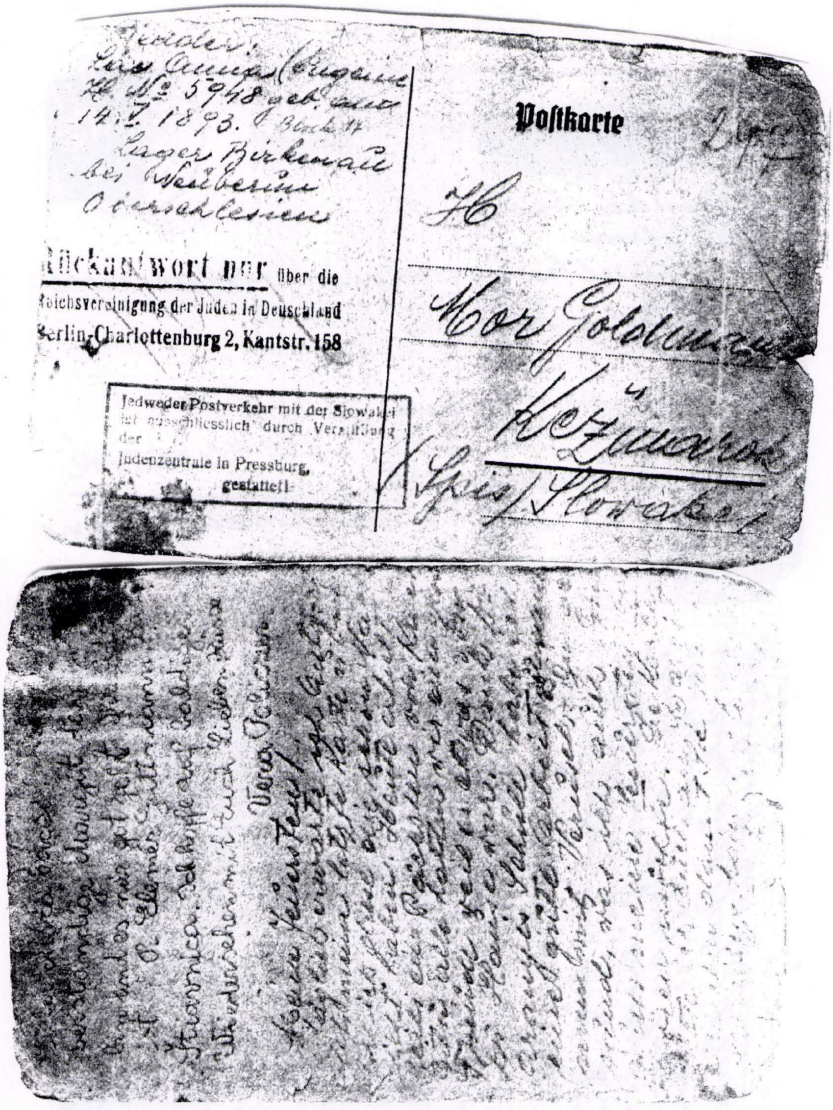

נספח 23א–גלויה מקז'מרוק למחנות

יקרים שלי!

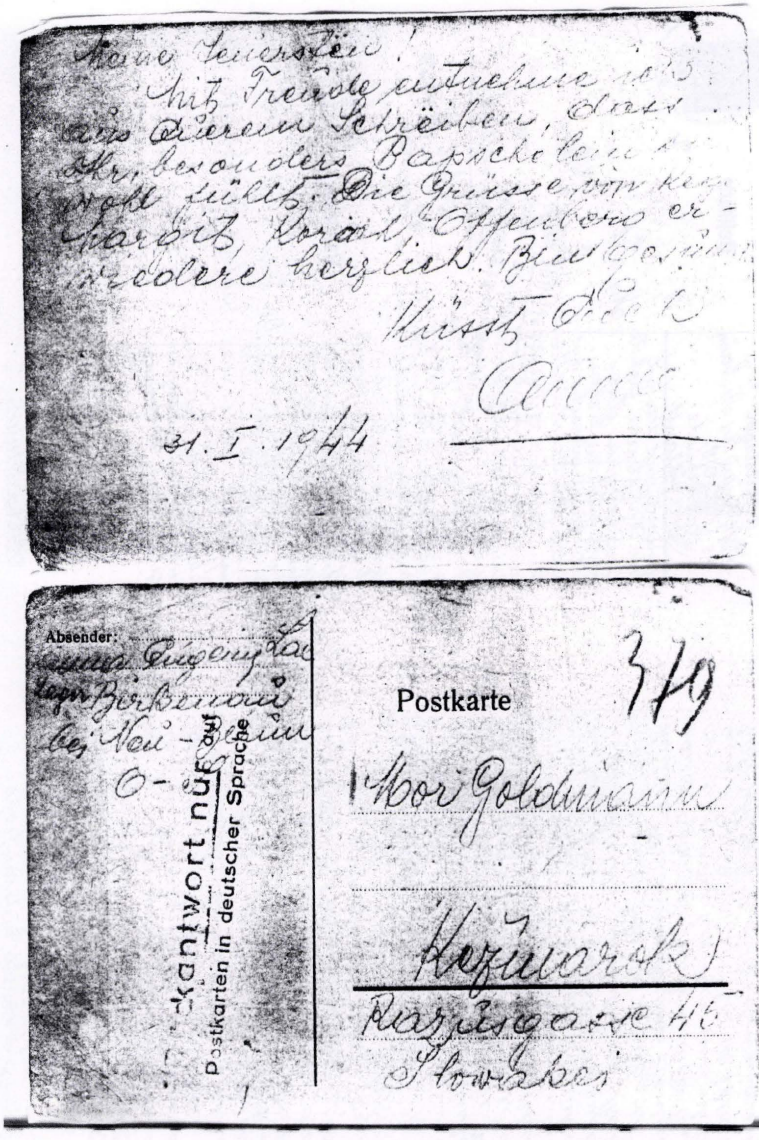
יום יום אני ממתינה לתשובה על הגלויה האחרונה. אני קינה לאלה שיש להם תשובה. היום קיבלתי חבילה קטנה מקליין גיטה. הינו שמחים כי היה משהו מהבית, תודה לאורניס שולה, קיבלתי עבודה טובה ביחד עם ורוש. היא בריאה וגם אני. אני רציתי משהו מהיקרים שלי. הגלויה יכולתי לכתוב למגריט כדי שהיא יכולה לכתוב לי.

למר גולדמן, **קז'מרוק** סולובקיה
שולח: לקס אננה (אוגנדה) מ"ס עציר 5948,
יליד 14.5.1838, בלוק 17
מחנה ביקנאו ע"י נוברון שלזיה עלין.

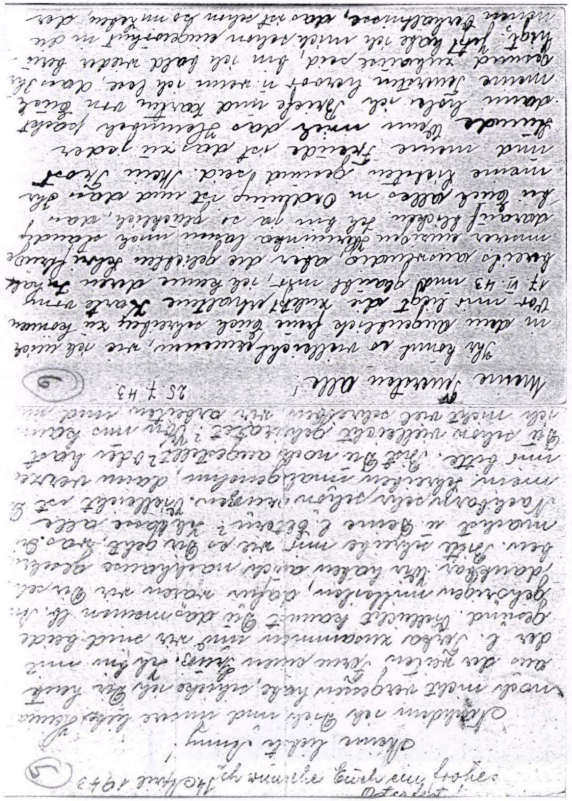
חותמות:
תשובה רק דרך האיחוד הממשלתי של היהודים בגרמניה, ברלין שרלוטנבורג 2 ר"ח קנט 158

כל סוג תנועת דואר עם סלובקיה מושרה בלעדי דרך האיחוד המרכזי של יהודים בברטיסלבה.

למר גולדמן, קז'מרוק, ר"ח רזוז 45, סלובקיה
השולח: אנניה, אוגנדה, לקס,
מחנה בירקנאו ע"י נוברון.

יקרים שלי!
בשמחה הבנתי מהמכתבים שספשליין מרגיש בטוב, הברכות מקגל מרגיט, קורח, אופנברג מעבירה אותם בלבביות,
אני בריאה נשיקות. אננא 31.1.1944

Abs.: Margit Grossberg
Arbeitslager Birkenau
bei Neuberun
Ost-O/S
Stabsgebäude
Ost-Oberschlesien

Postkarte

DEUTSCHES REICH

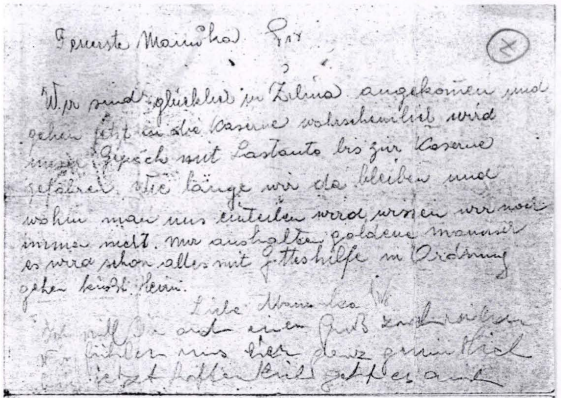
An Frl.
Anny Klein
6592
Rasmark
Sihot 6
570059
Slowakei

Rückantwort nur über die
Zentralstelle für Jüdische Auswanderung der Juden in Deutschland
Berlin-Charlottenburg 2, Kantstrasse.

Postkarte

An Frau
Pauline Birnberger
Kezmarok - Slowakei
Kirndorferstrasse 40

Abs.: Margit Grossberg
Arbeitslager Birkenau
bei Neuberun
Ort: Stabsgebäude
Ost-Oberschlesien

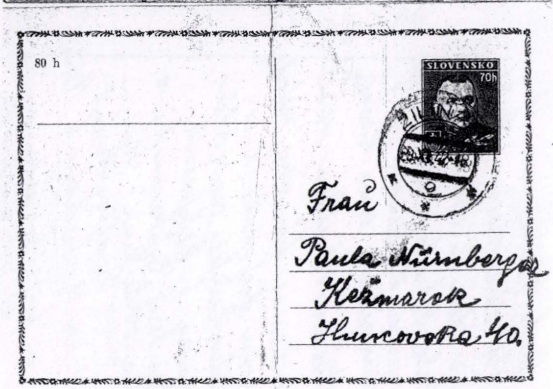
Meine liebe Mutter!

Bin gut angekommen sehe sie Lone und Béla wie auch Schwälke u Frau nun gottlob wieder. Wünsche ihnen sie aber auch. Bin mit Pikman und Kleinhändler beisamm zusammen. Bin gesund wenn mitgefangen werde weiß ich noch nicht. Hier sind 4 Familien zusammen noch Hause gefahren. Zu essen ist für genug ich habe noch mein Brot nicht angefangen.

Schreibt gesund mit Gruß alle

Küsse Küsse Grüße Mama

Postkarte

Herrn

Max Goldmann,

Lemarok

Martin Rasus,

Slavensko

Absender: Gizella Herlist

Straße: Birkenau b. Bielitz

Ort: Post Oberschlesien

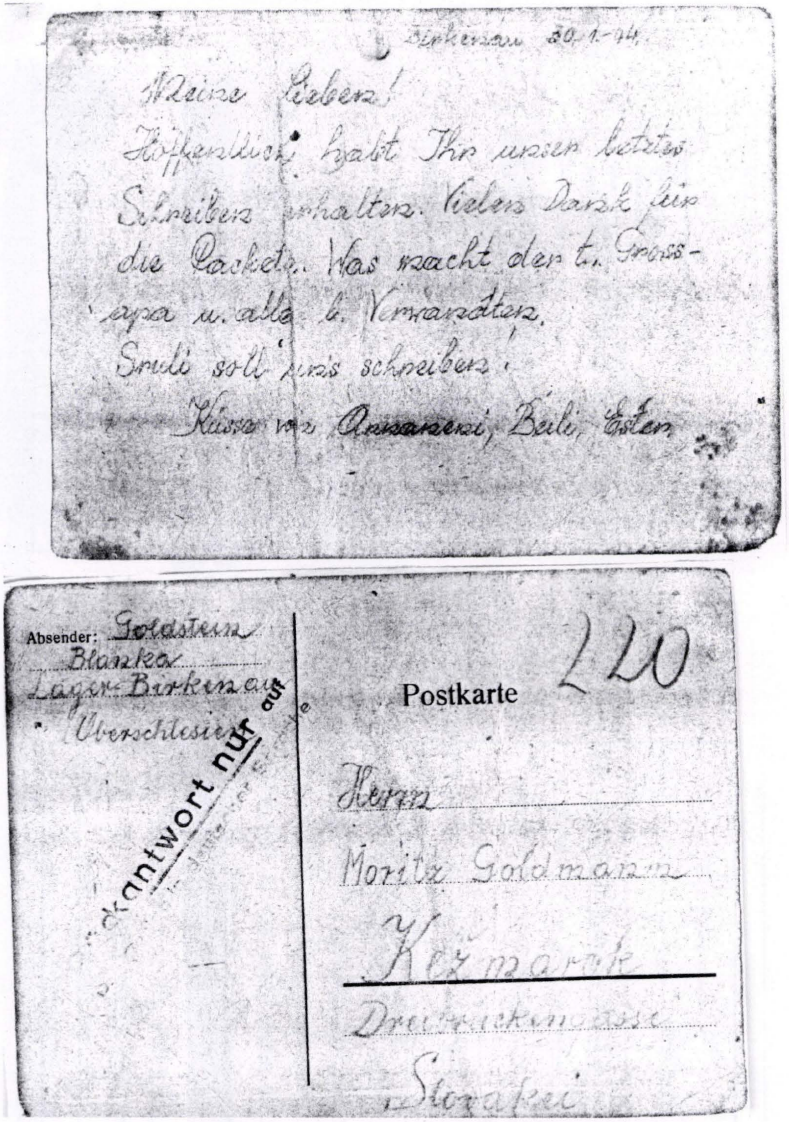
Heral. Gebäude

Habe Ihre von Ihnen wie Ihre lieben. Grüßen Sie den l. Heinrich. Habe Schreiben von meinem l. Bruder u. l. Margitka aus Kassa. Was ein Schreiben von zuhause für uns bedeutet können Sie wohl. Die besten Grüße an alle unsere l. Bekannte. Die herzl. Grüße an Sie v. Ihre Dahte Tom. Sein

20. 8. 43

Liebster Herr Goldmann.

Habe schon lange kein Schreiben von Ihnen erhalten. Will jedoch die Gelegenheit ergreifen Ihnen einige Zeilen zukommen lassen. Die l. Anna, Goldschmiedin Mädels s. d. der B. Laja ist gesund und arbeiten sie fleißig. Die l. Boni ist mit ihnen. Habe Schreiben von der l. Rozika Friedmann u. Reika erhalten. Sie sind G. s. d. Gesund. Bin mit Lisi Heber Helenka, Margit u. Theres, Susi zusammen wir helfen uns gegenseitig. Die Hauptsache, daß wir noch G. s. d. alle Gesund sind. Hoffe

Birkenau 30.1.44

Meine Lieben!

Hoffentlich habt Ihr unsren letzten Schreiben erhalten. Vielen Dank für die Packete. Was macht der t. Grossvapa u. alle b. Verwandten.

Sruli soll uns schreiben.

Küsse wir Amanzeri, Beili, Esten

Absender: Goldstein
Blanka
Lager Birkenau
Oberschlesien

Antwort nur auf

Postkarte

220

Herrn
Moritz Goldmann
Kozmarek
Druckerei
Storapei

מר. מוריץ גולדמן, קז'מרוק, דרייבריקנגסה, סלובקיה
שולח: גודשטיין בלנקה,מחנה בירקנאו שלזיה עליון 30.1.1944

אהובים שלי!
מקווה שקבלתם את המכתב האחרון שלנו. הרבה תודה בעד החבילות, מה עושה סבא היקר ושאר הקרובים.
סרולי יכול לכתוב לנו. נשיקות מאנה ניני, ביילי, אסתר.

Dachau 3K, den 30.7.1943

Meine Lieben!

Eine Karten habe ich erhalten und es freut mich dass Ihr gesund seid. Bei mir ist dasselbe der Fall und das Paga vergaben auch hier zu kalt schnell.

Was mich sehr besorgt ist dass ich von meiner Frau wie von meinen Angehörigen schon langer keine Nachricht habe. Sind Sie krank? Dann schreiben Sie mir doch auch schreiben! Ich war jetzt einige Wochen hier in Dachau auf einem Kollektiv und habe im einigen Tagen zurück nach Lublin wo ich auch weiter in der Werke beschäftigt bleiben.

Mir geht es gut und Ihr brauchst Euch um mir keine Sorgen machen.

Es freut mich sehr dass es Ihnen und Klara gut geht und passt nur auf dass Ihr auch

Absender:
Meine Anschrift: Name: Wilma Lubicka
geboren am: 2. III 1909
Gef.-Nr. 43444 Block 19

Konzentrationslager Dachau 3K

Folgende Anordnungen sind beim Schriftverkehr mit Gefangenen zu beachten:
1.) Jeder Schutzhaftgefangene darf im Monat zwei Briefe oder zwei Karten von seinen Angehörigen empfangen und an sie absenden. Die Briefe an die Gefangenen müssen gut lesbar mit Tinte geschrieben sein und dürfen nur 15 Zeilen auf einer Seite enthalten. Gestattet ist nur ein Briefbogen normaler Größe. Briefumschläge müssen ungefüttert sein. In einem Schreiben dürfen nur 5 Briefmarken zu 10 Pfg. verwendet werden. Alles andere ist verboten und unterliegt der Beschlagnahme. Postkarten haben 10 Zeilen. Lichtbilder dürfen die Postkarten nicht verwandelt werden.
2.) Geldsendungen auf Postanweisungen sind gestattet, doch sind dabei genau Namen und Vornamen, Geburtsdatum und Gefangenennummer anzugeben.
3.) Zeitungen sind gestattet, dürfen aber nur durch die Poststelle des K. L. Dachau 3 K bezogen werden.
4.) Pakete dürfen ebenso, die Post in beschränktem Maße gesandt werden.
5.) Entlassungsgesuche aus der Schutzhaft an die Lagerleitung sind zwecklos.
6.) Sprecherlaubnis und Besuche von Gefangenen im Konzentrations-Lager sind grundsätzlich nicht gestattet.
Alle Post, die diesen Anforderungen nicht entspricht, wird vernichtet.
Der Lagerkommandant.

An
Frau Liza Goldman

Tschenstochau Lubicka 46
Polen

Raum für Zensurstempel:

Kontrollzeichen des Blockführers:

Geöffnet

Geöffnet

קהילות קז'מרוק והסביבה

אברהמובצה	ABRAHAMOVCE
בושובצה	BUSOVCE
גלניצה	GELNICA
גניאזדה	GNIAZDA
האנושובצה	HANUSOVCE
הולומניצה	HOLUMNICA
הונצובצה	HUNCOVCE
הליגובצה	HALIGOVCE
הראבושיצה	HRABUSICE
ולקה–לומניצה	VELKA-LOMNICA
ולקי–ליפניק	VELKY-LIPNIK
יאקוביאני	YAKOBJANY
לבוצ'ה	LEVOCA
לוביצה	LUBICA
מאטיאשובצה	MATIASOVCE
מאלי ליפניק	MALY LIPNIK
מנהרד	MENHARD
סט. לובובנה	ST. LUBOVNA
סטראשקי–נעהרע	STRAZKY
סלובנסקא ווס	SLOVENSKAHVES
סמולניק	SMOLNIK
סף. בלה	SP. BELA
סף. וולאבי	SP. VLACHI
סף. נובה–ווס	ST. NOVA VES
סף. סטארא ווס	SP. STARA VES
סף. פודהרדיה	SP. PODHRADIE
פודולינץ	PODOLINEC
פופרד וולקה	POPRAD-VELKA
קרומפאכי	KROMPACHY
ריכוולד	RICHVALD

קהילות בסביבת קז'מרוק שנכחדו

פלאבץ	PLAVEZ
הורלוב	HORLOV
פלאבניצה	PLAVNICE
קמיונקה	KAMYUNCA
פולברק	POLBERAC
הוסקובינה	HOSKOBINA
רלופ	RELOP

מפתח אישים

אבלס ארנסט – 131
אדמיצה – 73
אורן – 83
אלטמן ברנרד – 25, 32, 190
אמדר – 91
אנגלנדר – 136
אנגלנדר שמעון – 88, 89
אנגלנדר יחזקאל – 54, 125, 137
אנטול ולדום – 28, 174
אנטול הנקה – 150, 152, 197
אנטול וולדימיר – 149, 150, 151, 164, 197,
אסטרייכר – 190, 191
ארנסט לאה – 192
ארנסט מרים – 192
באואר יהודה – 2, 196, 219
באלה יוליס – 186
באלקו יאן.(ד"ר) – 131
בודגה – 190
בודמן (רופא) – 106
בונביט גרדה – 57, 99, 100
בטינה – 85
ביכלר יהושע – 5, 194, 219
בירנבאום דב – 191
בלומנשטוק צבי – 73, 137, 139, 145, 146,
בלומנשטוק צבי 169, 176, 190, 197, 198, 220
בן חורין – 65
ד"ר בנש א. – 46, 181
בראנד יואל – 180
ברגמן – 61, 163
ברגר ("הקונסול") – 54, 125, 139, 140, 141,
157, 158, 198
ברודי אברהם – 84
ברודמן – 52, 190
ברוינפלד יוסף – 29
בריל (ד"ר) – 152
ברמן ארי – 144
ברקאני (אדריכל) – 192
ג'יאל – 153
גבריהו ש.ד – 85, 187, 129
גודלמן מוריץ – 10, 23, 28, 29, 54, 56, 86,
89, 110, 132, 170
גולדברג י.(ד"ר) – 112, 195
גולדברגר מיכאל – 191
גולדמן טרודה – 110, 123
גולדמן דודו – 126
גולדמן חנה – 190
גולדמן משה – 173, 147, 190
גולדמן ארתור – 89

גולדמן עליזה הלק – 86, 178, 190, 191, 194, 197, 199, 220
גולדמן רבקה – 221
גולדמן רז'י – 147
גולדפינגר – 139
גולדשטיין אסתר – 83, 109, 110, 190, 193
גולדשטיין ביילי – 109, 110, 193
גולדשטיין שמואל – 191
גולה טיאופיל – 55, 56, 67, 121, 127, 126, 132, 133, 135, 136, 145, 147, 153, 154, 155, 158, 159, 161, 165, 170, 181, 185, 186, 190, 192, 196, 197, 198
גורודנצ'יק רינת (רובינסון) – 197
גינדל – 72
גלוק (רוזנצוויג) איבי – 155, 161, 165, 170, 172, 178, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 220
גלוק יוליוס – 178
גלוק לילי – 164
גליק ישראל (רב) – 2, 32
גליק חיה – 222
גליקסמן (עו"ד) – 191
גליקסמן יוסף (עו"ד) – 32
גסנר שאול – 88, 89, 100, 128, 179, 190, 191, 194, 195, 199, 220
גראוס – 125
גרהרט – 190
גרונסקי אדית – 171, 178
גרונסקי ברטה – 171, 178
גרונסקי שלמה – 27, 73, 153, 178, 190, 193, 197, 199, 220
גרוס – 55
גרוס לדיסלב – 32, 63, 192, 220
גרוס (תופרת) – 52
גרוס איבי – 173, 185, 195
גרוס באצ'י – 32
גרוס משה – 186, 189, 190, 191, 192, 193, 199, 222
גרוסברג בכנר מגרגיט – 32, 38, 84, 86, 100, 102, 109, 97, 98, 114, 116, 139, 171, 174, 185, 194, 199, 220
גרוס אחים – 196, 197
גרוסברג חיים – 102, 103
גרוסברג יוז'י – 125
גרוסברג סטלה – 193
גרוסברג תרז – 171, 185
גריזינגר – 152, 176
גרין לנקה – 109
גרין מיקי – 107
גרין אריה – 220
גרין עליס – – 99, 98, 106, 107, 109, 170, 194, 195, 198, 220
גרינבאום וולטר – 191
גרינבורג (רבנית) – 23
גרינבורג אברהם (רב) – 17, 18, 184
גרינבורג נתן שמחה (רב) – 18, 21, 25, 32, 37, 49, 56, 83, 121, 125, 129, 157, 184, 190
גרינוולד מיצי אפרים – 125
גרינוולד שרלוטה – 28, 140, 141, 165, 177, 197, 198, 220
גרינשפן – 191
גרסגרין (המכונה ז'ובק) – 136
דודינסקי (כומר) – 28, 73, 148, 149, 164, 192
דויטש בלה – 109
דומרצקה אלזי (עליזה קליינהנדלר) – 165, 196
דאלאדיה – 45
האוברזון גריזה – 170, 171
הולצר ארמין – 108
האי אריה – 193, 197, 220
האי חנוך – 143
הברפלד – 50, 51
הברפלד ש. – 193
הויכהויזר ברנ – 190, 178
הויכהויזר גיזה – 190, 178
הוכברג קארל – 194
הולנדר – 55, 56, 133, 136, 139, 191, 196
הולצר גיזי – 100, 108
הולצר ארמין – 108
הולצר רשקה – 126, 176
הופמן טיבי – 134, 196
היטלר אדולף – 45, 47, 53, 132
הורטי – 47
הלטמן ברנרד
הלטמן יצחק – 25
המרשלג – 56, 127, 129, 180
המרשלג פיליפ – 192
הניג דב – 179
הניג – 169, 170
הניג מרים – 86, 108, 195, 221
הניג שמעון – 144, 164, 179, 197, 198, 199, 221
הרבסט – 52
הרבסט גיזי – 85, 94, 98, 99, 100, 115, 192,

171, 116
הרבסט הרמן – 64
הרטמן – 18
הרץ רודולף – 21, 190
הרצברג תושיה – 109, 197
הרצוק אברהם (צוקר ברג) – 153, 165, 174,
177, 220
הרשקוביץ – 21
ווזאר – 74
ווינר מלווינה – 140
וויס (עו"ד) – 32, 88
וויס וויט – 32
וויסמנדל מיכאל דב.(רב) – 131, 214
וינגרטן רגינה – 192
וינטרשטיין וויטך – 131
ויסליצני דיטר – 53
ז'ילנר – 155, 156
ז'בוטינסקי זאב – 65
זולטן אריה – 21, 25
זיינביל אריה – 190, 192, 199, 220
זיינביל לומק – 192, 220, 199
זיינבל מלכה אסתר – 147
זיינבל – 147, 192
זיינבל איציק – 198
זילברשטיין בדריך – 191
זילברשטיין ד"ר ליאופולד – 191
זילברשטיין רודי – 191
זינגר ישראל – 32
זינגר קופל – 21, 144
טופלר לילי – 110, 109, 111, 194
טוקה – 53
טוקטלי רחל – 5
ד"ר טייכנר ליאופולד – 28, 32
טיסו יוזף – 45, 46, 53, 58, 71, 86, 191
טננבאום שני – 143
ינוביץ – 192
ילינק ישעיהו – 191, 220, 218
ינוביץ ארטור – 25
ינוביץ ליאופולד – 32
כהן אדולף – 191
כוכבא ברוך – 25, 65
כץ מרטין (מורה) – 51, 153, 191
כץ – 192
לאופר אדוארד – 55, 127, 155, 181, 196, 222
לב נפתלי (רב) – 138, 139, 141, 197, 190
לוי יוסף – 191
לורכר אדית – 89
לזר בומי – 95, 186, 221
ליוש אלכסנדר – 21
ליטמן א – 32
ליטמן יזידור – 191
ליכטיג (ד"ר) – 129
לנדאו אליעזר (רב) – 138
לנדאו בנימין – 138, 195
מאוסקופף – 55
מאך – 53, 131
מאליונה לויג'י (חשמן) – 58
מורגנבסר (ד"ר) – 140
מורגנשטרן איזידור – 191
מושקוביץ מיכאל (עו"ד) – 32, 191
מושקוביץ בלהה – 125, 162, 164
מילגרום ויקטור – 137
מילגרום פבל – 138, 137
מילר – 100, 114
מינרבי מאיר – 5
מאירי מינרבי חיה – 2, 1
מליור וואלטר – 181, 162
מלץ יוז'ק – 137, 138, 139
מנגל לינדה – 153
מנגלה (ד"ר) – 109
מנדל – 54
מנדלוביץ – 136
מנדלוביץ פרשל (המכונה "קוצ'שיאן") – 136,
132, 147, 156, 159, 160
מנדלסון משה – 17
מסניק רוט אסתר – 46
מצנר אדולף – 124
מצנר היינריך – 129, 132, 133, 136, 137, 155,
156, 196
מצנר הניוק – 172
מרצ'ק – 86, 88
מרקוביץ יאנוש – 32
מתיסובסקי (פון) אירינקה – 125
נגלר ויקטור – 57
נויגרשל לזר – 21, 28, 29, 190, 222
נוימן אוסקר – 25, 141, 143, 131, 132, 218
נוימן ינו – 144
ניר עקיבא – 147, 193, 218, 219
נירנברגר פאולה – 139, 141, 199
נירנברגר פטר – 139
נירנברגר קארל – 139, 140, 141
סולה גיטה – 180
סולה חיים – 180
סולה יהודית – 180

סולה מרגלית – 180
סיבאק – 131, 132
סירובי – 46
סלע חביבה לבית גולדמן – 165, 178, 191, 192, 197, 199, 221
סנטו א.(עו"ד) – 32
סנטו יגנציו (ד"ר) – 192
סנטו מרק – 192
סצאבו יורי – 32
סרבשי הרבסט ב'גי – 122, 177, 179, 190, 222
סרבשי לאצי – 122, 177, 179
פוגלמן יהודית (מסד) – 124, 180, 221
פוגלמן ישראל – 124
פוגלמן משה – 89
פוז'ימסקי יוז'י – 81, 108, 113, 195, 221
פולהורה – 74
פוקס אברהם – 190, 218, 219
פורשר אדולף – 21, 191
פורשר יוסף – 21
פורשר אוטו – 32, 189, 191, 192
פורשר ברונו – 189
פורשר אנטה – 191
פורשר מגדה – 32, 185
פז'יטני (ד"ר) – 55
פטר יואן (כומר) – 192
פטרן גילה – 5, 54, 189, 192, 194, 196, 197, 218, 219
פיקסלר – 191, 192
פיקריש חיים – 189
פירסט ווילו – 131
פישגרונר שמואל אלכס – 191
פישר (רופא) – 106
פלג (פרקש) אטה – 194, 195, 221
פליישמן גיזי – 4, 131, 135, 196
פליקס אוגו – 171
פליקס גינה – 171
פלך אלכס – 219
פלנצ'ר רודולף – 84
פנסטר ארמין – 86
פנסטר גזה – 86
פנסטר לאצי – 54, 56, 64, 85, 89, 124, 129, 134, 153, 156, 189, 199
פנסטר מקס – 21
פסטרנק (גולדמן) טרודה – 175, 176, 179, 190, 198, 199, 221
פצ'ק (אחים) – 29, 88
פרוינד אדית – 85, 107, 109, 171
פריד מאיר – 23, 89
פרידיגר – 212, 172
פרידמן מור – 191
פרידמן הילדה – 110
פרידמן ליאו (טולו) – 178
פרידמן בז'ה – 162
פרידר אברהם אבא (רב) – 131, 218
פרידר עמנואל – 218
פרייליך מקס – 46
פרלרוט מקשה – 36, 56, 123, 125, 139, 163, 192, 196, 198
פרלרוט אלקה – 123
פרלרוט ארמין – 190, 191
פרלרוט דוד – 123, 196, 198, 199, 221,
פרלרוט מגדה – 123, 147
פרקש – 145
צ'מברליין – 45, 49
צולמן גרטה – 99, 109
צולמן דוד – 100
צולמן וויצה – 147, 194
צולמן אליעזר – 114
צולמן לאה – 147, 197
צולמן ליוש – 85, 94, 98, 100, 101, 106, 108, 112, 173, 185, 190, 194, 195, 198
צולמן שמואל – 100
צוקרברג – 66, 88
צוקרברג אברהם – 153, 174, 194, 220
ציגלר – 190
צינסלר – 28
קאבט ונדל – 55
קאלף בן ציון – 83, 191
קאראבאש אימריך – 131, 132
קדיאן יהודית – 113
קהאן לילי – 113
קובץ אינגר – 191
קובץ טיבור – 131
קובץ ליאו – 181
קובץ רשקה – 176, 181
קוהן גרטה – 123
קוירשפלד אנטון – 51
קונפינו ברוך (ד"ר) – 64
קורח זולי – 137, 139, 171, 196, 221
קורח סאליק – 198
קורנגולד דוד – 124, 175, 185, 198, 199
קורנהאוזר דיזידר – 21
קינסלינגר – 192
קיש (ד"ר) – 28

קליין אנטה – 99, 101
קליין גיטה – 201
קליין ארג'י – 152
קליין ארמין – 32
קליין ד'ורי – 85, 86, 193
קליין ינו – 54, 152
קליין פריצ'י – 152
קליינברגר (רופא) – 191
קליינהנדלר דז'ו – 113
קליינהנדלר מרגיט – 88
קליינהנדלר פובי – 125, 126, 165, 189, 190, 220
קנוט (ד"ר) – 112
קסטנר ישראל – 128, 180
קצ'יר בבי – 106,105
קראוס – 28, 37, 191, 192
קרמסין פרנס – 53
רבי מבלז – 4, 135, 138, 218
רוזנבאום עליס (בלח) – 192
רוזנבליט (חייט) – 162
רוזנצוויג אלכסנדר שאול – 178
רוזנצוויג הירש משה – 157, 191
רוזנצוויג – 55, 124, 178, 198
רוזנצוויג הדי – 164
רוטמן – 123
רוטקירכן ליוויה – 5,4, 189, 191, 193, 194, 196, 218
רייזקוף – 162
רימר – 110
רכנובסקה וורה – 100
שבשטין ארפד – 53
שוורץ (קומנדנט) – 110
שוורץ א – 191
שוורץ הנריך – 54
שולץ אוסקר – 145
שולץ יוליוס – 145
שון ז'ינד – 32
שור – 192
שטורך הוניה (הכט) – 103, 177, 195, 220
שטורך אנושקה – 154
שטורך זיאנקה – 154
שטורך נפתלי ווילהלם – 25, 66, 190, 192
שטורך רבקה – 25, 65
דר' שכטר–שטורך שושנה – 25, 197
שטורק – 65, 67, 189, 190
שטיינר אנדרה – 131
שטיינר מיכאל – 191
שטערבאק יעקב – 148
שטרן – 189, 190
שטרן יוסף – 191
שטרן שלמה – 139
שטרנבוך – 138
שטרנברג הנזי – 100
שטרנברג מלי – 100
שיבר – 190
שיין מאיר – 192
שיינפלד – 147
שיינפלד הינדה – 147
שיינפלד טולי – 190, 197
שיינפלד משה – 139
שיינפלד נתן – 198
שיינפלד פייגה – 147
שילון (העגלון) – 155, 156, 157, 158, 159, 160, 165, 170
שכטר אמיל – 67, 84, 141, 142, 143, 149, 197, 221
שכטר תרזה – 148
שלוס – 29, 189, 190
שלוס גיזי – 84, 85, 100, 106, 108, 109, 110, 114–116
שלוס חיים – 56
שלוס שני – 55, 70, 99, 152, 165, 173, 175, 176, 189, 190, 192, 195, 197, 198, 199, 201
שלזינגר שרגא – 144
שנדורפי יאנוש – 172
שפירא מאיר – 153, 154

ביבליוגרפיה

1) Cavalli Fiorella, La Santa Sede contro deportazioni degli ebreiDpÀ dalla Slovacchia durante la seconda guerra mondiale, La Civiltà cattolica, 112 (1961), Z3, s 3-18.

2) Black Book of localities whose Jewish population was exterminated by the Nazis. Jerusalem 1965

3) Ladislav Lipscher, Die Juden im slovakischen Staat 1939-1945, Vienna 1980.

4) Yeshayahu Jelinek, The Parish Republic: Hlinka's Slovak People's Party, 1939-1945, New York 1976.

5) Yeshayahu Jelinek, The Lust of Power: Nationalism, Slovakia and the Comunists 1918-1948, Boulder, Colorado 1983.

6) D.R.: La Slovacchia e gli ebrei. Relazioni Internazionali 8 (1942), nr. 34.

7) Lore Shelley, Auschwitz. The Nazi Civilization, vol. 1, University Press of America, 1992.

8) Izaak Goldberg, M.D., The Miracles versus Tyranny, Philosophical Library, New York, 1978.

9) A. Kulka, The Jews of Czechoslovakia, Historical studies and survieys, Philadelphia, 1982.

10) Hans Gunter Adler, Die Tschechoslowakischen Juden von 1938 bis 1945, New York 1959.

11) Buecler Yehosua, "The Jews of Slovakia: some historical and social aspects" Rewiew of the Society for the history of Czechoslovk Jews, vol.1, New York, 1987.

12) D. Gross, Die Juden in der Slovakei.

13) H. Hoffmann, Zum sozialen Problem der Tschechoslowakishen Juden, vol. 6, Berlin.

14) Statisticki Lexicon Obei republike, Praha, 1936.

15) Boehmen und Mahrer, Bericht ueber die Lage der Juden in der Tschechoslovakei, Teil 1, Paris, 1939.

16) Chytiluv Upuy Adresar Republiky Ceskoslovenske. Svazek V., Praha-Smichov 1921.

17) Fasisticke Represalie na Slovensku, Vydavatelstvo obzor, Bratislava 1990.

18) Tragedia Slovensky Zidov - Materialy z medzinarodneho sympozia Banska Bystrica 25.-27. marca 1992, Banska Bystrica 1992.

19) Zidovske Nabozenske obce na Slovensku

20) Rudolf Iltis, Die aussaeen unter Traenen, mit Jubel werden sie ernten, Prag, Zentral-Kirchenverlag, 1959.

21) Adolf Burger, Unternehmen Bernhard, Edition Hentrich, 1992.

22) Vlasti vedny Slovnik obce na Slovensku, M. Kropilák (Ed), Bratislava, 1977.

1) ישעיהו ילינק, "לוחמים יהודים במחנה נובאקי", ילקוט מורשת 1963, עמ' 47.

2) יהדות צ'כוסלובקיה. גשר רבעון לבעיות האומה, ספטמבר 1969, 3–2.

3) עקיבא ניר, שבילים במעגל האש מרחביה 1967.

4) עקיבה ניר, "מחנות עבודה בסלובאקיה בשנים 1944–1942", פרקים בקורות שואת יהודי סלובאקיה, גבעת חביבה 1988.

5) ליוויה רוטקירכן, חורבן יהדות סלובקיה – תיאור היסטורי בתעודות "יד ושם", ירושלים, תשכ"א.

6) אדוורד לאופר, "מעשי הצלה בזהות ארית מושאלת (חלק א'), ילקות מורשת 1994, עמ' 128–107; (חלק ב'), ילקוט מורשת 1995,עמ' 214–185.

7) יהושע הלוי, הביתה..!, ועד עולי "פנצ'ו" בישראל, אייר תש"י.

8) משה יחזקאלי, הצלת הרבי מבלז מגיא ההריגה בפולין, הוצאת ישורון ירושלים 1960.

9) גילה פטרן, האם מאבק על הישרדות.הנהגת יהודי סלובקיה בשואה 1944–1938 "מורשת", מכון ליהדות זמננו, 1992.

10) גילה פטרן, נסיונות הצלה בסלובקיה בתקופת השואה, אוניברסיטת ת"א 1982.

11) דב מיכאל ויסמאנדל, מן המיצר, ניו יורק, תש"ך.

12) אוסקר נוימן, בצל המוות, תל–אביב תשי"ח.

13) אברהם פוקס, ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבנן, כרך II, ירושלים תשמ"ז.

14) עמנואל א. פרידר, להציל נפשם,יומני אחיו הרב פרידר, "יד ושם" תשמ"ו.

15) יהודה באואר, "תכנית אירופה", פרקים בקורות שואת יהודי סלובאקיה, גבעת חביבה 1988.

16) אלכסנדר פלח, "גדוד העבודה השישי", פרקים בקורות שואת יהודי סלובאקיה, גבעת חביבה 1988.

17) חיים פיקרש, "3 דורות של רבנים בקעזמארוק", הצופה כז' ניסן תשל"ט – 79/ 4/ 24, עמ' 3.

18) שמואל ד. גבריהו–גוטמן, תולדות יהודי קזמארוק והסביבה, ירושלים 1992.

19) אריך קולקה, היהודי בצבא סוובודה בברית–המועצות, ירושלים תשל"ז.

20) דליה עופר, דרך בים עליה ב' בתקופת השואה, הוצאת יד יצחק בן–צבי, ירושלים 1988.

21) יהושע ביכלר, "גירוש יהודי סלובקיה למחוז לובלין בשנת 1942", ילקוט מורשת אפריל 1991, עמ' 119.

22) יהושע ביכלר, "הראשונים בגיא ההריגה – נשים יהודיות מסלובקיה באושוויץ ב–1942", ילקוט מורשת, ספטמבר 1994, עמ' 19–50.

23) עקיבה ניר, "הגדוד השישי גדוד עבודה יהודי בצבא הסלובקי", ילקוט מורשת, ספטמבר 1994, עמ' 51–62.

24) גילה פטרן, "גירושי היהודים מסלובקיה בשנים 1944–1945", ילקוט מורשת, ספטמבר 1994, עמ' 63–81.

25) ישעיהו ילינק, "הרב וויסמנדל ו'תוכנית הרבנים': מזימה אנטי–ציונית?", ילקוט מורשת, ספטמבר 1994, עמ' 83–91.

26) זלטיצה זורובה–לשקובה, "תרומת היהודים למאבק האנטי–נאצי ולמרד הסלובקי", ילקוט מורשת, ספטמבר 1994, עמ' 93–103.

29) יהודה באואר, תגובות בעת השואה, נסיונות עמידה, התנגדות, הצלה, תל–אביב תשמ"ג.

30) חנה טרק–יבלונקה, תוכנית אירופה, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית 1984.

31) אברהם פוקס, קראתי ואין עונה, ירושלים תשמ"ה.

32) רוברט רוזן, "מפולין להונגריה: ניסיונות הצלה 1943–1944", קובץ יד ושם כ"ד, עמ' 131–144.

33) ישראל גוטמן, בעלטה ובמאבק. פרקי עיון בשואה ובהתנגדות היהודית, ירושלים 1985.

אנציקלופדיות

אנציקלופדיה יודאיקה,

כרך 5, עמ' 1188– 1204 ערך "Czechoslovakia"

כרך 8, עמ' 851, ערך "Holocuaust"

עמ' 915, ערך "Holocaust and the Christian Churches"

כרך 13, עמ' 147, ערך "Partisans"

כרך 14, עמ' 54, ערך "Reik Havivah"

האנציקלופדיה של השואה,

כרך א, עמ' 41–56, ערך "אושוויץ"

כרך ד, עמ' 862–867, ערך "סלובקיה"

עדויות

המספור של העדויות הוא בהתאם לקיטלוגן בארכיון המכון ליהדות זמננו

עדויות שנגבו על–ידי המחברת

אפשטיין ד"ר שרלוטה לבית גרינוולד	218/45
בלומנשטוק צבי	218/22
גלוק איבי (לבית רוזנצוויג)	218/40
גסנר שאול	218/7
גרונסקי–גרינוולד שלמה	218/19
גרוס לדיסלב	218/36
גרוסברג מלכה (מרגיט) לבית בכנר	218/16
גרין אריה	218/28
גרין עליזה	218/1
האי אריה	218/34
הכט הוניה לבית שטורך (תירגום מאנגלית)	218/25
הלק–גולדמן עליזה לבית פריד	218/10
הרצוק ד"ר אברהם (צוקרברג)	218/39
זיינבל לייבק ולומק	218/37
ילינק ישעיהו (דווחים מקז'מרוק)	218/29
לב הרב אליעזר	218/43

לב הרב נפתלי	218/42
לזר בומי	218/2
מנדלוביץ צבי	218/26
מסד יהודית לבית פוגלמן	218/38
סלע חביבה לבית גולדמן	218/11
פוז'ימסקי איבי לבית גרוס	218/46
פוז'ימסקי יוז'י – חסיד אומות העולם (תירגום מאנגלית)	218/27
פורשר ברונו	218/31
פלג אטה	218/41
פנסטר לאצי	218/21
פסטרנק טרודה לבית גולדמן	218/6
פרלרוט דוד	218/3
צולמן אליעזר (ליוש)	218/15
קורח זולי	218/8
קלינהנדלר פובי	218/5
שכטר אמיל	218/20
שינפלד תולי	218/4
שלוס שני	218/17

עדויות שנגבו על-ידי צבי שריד

גולדמן רבקה	218/13
הוראק רחל	218/12
הניג מרים	218/18
הניג שמעון	218/23
שלוס זהבה	218/14

עדויות בארכיונים

<u>בארכיון "יד ושם"</u>

גליק רות	03/2676
מנדלוביץ צבי	03/2870
פנסטר משה (לאצי)	03/2765
נויגרשל ישראל	03/3020

אוסף עדויות ומסמכים על חלקם של יהודי צ'כוסלובקיה במאבק בגרמניה הנאצית – עדות לאופר, אדוארד 53–0

דווח קהילת קז'מרוק להסתדרות הציונית בברטיסלבה מאביב 48' M5/124

מכתב קהילת קז'מרוק מ–23.8.42 ל–U.Z. בברטיסלבה M5/82

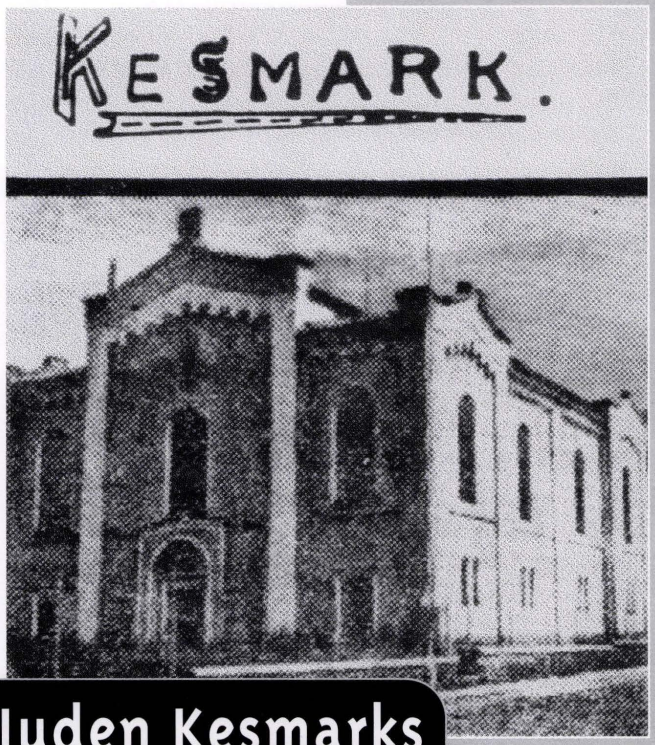
רשימת יהודי סלובקיה של בעלי מלאכה ותחומי התמחות M48/18
תיק 2–65–604

<u>ארכיון בית לוחמי הגטאות</u>
ארכיון קושטה: תיקי ארץ ישראל, תיקי הונגריה, תיקי סלובקיה, תיקי פולין, תיקי שוויץ.

יומנים

<u>ארכיון מכון יהדות זמננו</u>

בז'י סרבשי לבית הרבסט, <u>אימא שלי</u>	218/9
אדה מניטרה – אדארד לאופר	218/24
משה גרוס – <u>זכרונותי</u>	218/30

Die Juden Kesmarks und seiner Umgebung zur Zeit der Schoah

Die Juden Kesmarks und seiner Umgebung zur Zeit der Schoah

Einleitung: Kesmark

Die Kleinstadt Kaesmark, Kesmark-Käsemarkt befindet sich in dem Agrarstaat Zips in der Ost-Slowakei zu Füssen der Tatra.

Die Bevölkerung Kesmarks bestand zu 45% aus Deutschen, zu 35% aus Slowaken, zu 10% Ungarn und zu 10% aus Juden. Die Bewohner sprachen deutsch, ungarisch und slowakisch. Der grösste Teil der Bevölkerung war Lutheranisch, darunter befand sich ein jüdischer Kern; die meisten waren fromme Juden.

Zu Beginn des 19. Jahrhunderts verhinderten die slowakischen Behörden mit grausamen Mitteln, dass die Juden in den Städten wohnten. Sie hatten daher keine and andar are Wahl, als ihre Häuser in den Dörfern in der Nähe von Städten zu errichten; auf diese Weise entstanden auch in der Umgebung von Kesmark Siedlungen, die grösstenteils von Juden bewohnt wurden, die ihren Unterhalt in Kesmark verdienten.

Geschichte der Stadt: die Jüdische Bevölkerung

Der Erste Weltkrieg drückte der jüdischen und der nichtjüdischen Bevölkerung Kesmarks seinen Stempel auf, da der grösste Teil eingezogen wurde. Es gab Kranke, Gefallene, Verwundete, und viele liessen ihre Familien ohne Hab und Gut zurück. Jüdische Flüchtlinge kamen aus den Nachbarländern nach Kesmark. Arbeitslosigkeit, Inflation und ein stillgelegter Handel wirkten sich nachteilig auf die Gemeinde aus. Einige Juden Kesmarks wanderten auf der

Suche nach Beschäftigung nach Übersee aus; aber sie bewahrten engen Kontakt zu ihrer Heimatstadt - Kesmark.
1918 wurde die Tschechoslowakei gegründet, und in einem langsamen Prozess wurde die deutsche Enklave und ihre Kultur ausgelöscht. Dies löste Feindseligkeiten gegen die jüdische Minderheit deutscher Sprache aus, was sich vor allem während dem Zweiten Weltkrieg zeigte, als die Verfolgung durch die Nazis einsetzte.

Das religiöse und soziale Leben der Juden in Kesmark

Die jüdische Erziehung entwickelte sich hauptsächlich seit 1877, als der Rabbiner Abraham Grünburg aus Ungarn zum Oberrabbiner ernannt wurde. Er setzte sich mit den Schülern Moses Mendelosshns auseinander, die sich als "Deutsche mosaischen Glaubens" betrachteten und unternahm drastische Schritte gegen alle, die Reformen einführen wollten. Er pflegte die Religion, und intensivierte den Kontakt zu den Juden der Umgebung. Rabbiner Grünburg errichtete eine Jeschiva, erweiterte die Synagoge und errichtete eine Mikve. Sein Sohn, Rabbiner Simcha Nathan Grünburg, führte das Werk des Vaters fort, und es gelang ihm die Verbindung zwischen Orthodoxen und Assimilierten, zwischen den Gegnern des Chassidismus und den Befürwortern, zwischen Juden und Nichtjuden; kultivierte gegenseitige Toleranz.
Die Jüdische Gemeinde war gut organisiert; es gab Synagogen, Lehrhäuser, eine Mikve, eine Matze-Bäckerei, eine Chevrat-Kaddischa, Wohltätigkeitsorganisationen, einen Gemeindevorstand, Schlachthäuser, koschere Restaurants, Krankenhäuser u.v.a.

Die jüdischen zionistisch-politischen Bewegungen

Mit dem Aufkommen des slowakischen Nationalismus Ende des 19. Jahrhunderts, entstanden in den grossen solwakischen Städten Bratislawa, Nitra, Presov, Kosice, Dolni, Kubin, Banska, Bistriza und in Kesmark acht Zentren der zionistischen Bewegung. 1930 wurde in Kesmark die zionistische Organisation "Achej Zion" ("Brüder Zion") gegründet. Ausserdem gab es die "Zionistische Bewegung", "die neue revionistische zionistische Bewegung", "Aggudat Jisrael", "Ha-Misrachi", "Ha-Schomer-ha-Zaïr", "Betar", "Wizo-Frauen". Bereits 1898 wurde ein Vertreter der Gemeinde kesmark zum Zionistenkongress nach Basel entsandt.
Die Vereinigungen "Ha-Misrachi" und seine Jugenorganisation "Bnej Akkiva" waren seit 1922 sehr aktiv. Es gab eine "Hachschara" - (Berufsausbildung), in der junge Juden unterschiedliche Berufe erlernten, vor allem aber Landwirtschaft. In anliegenden Städtchen bereiteten die jungen Leute sich durch die Hachschara auf ihre Alija, die Einwanderung in das Land Israel vorund informierten sich über das Land. Sie wanderten einzeln in das Land ein und siedelten sich in verschiedenen Siedlungen an.

Die Wirtschaft der Gemeinde Kesmark

Die Juden Kesmarks waren in das Wirtschaftsleben des Gebietes eingebunden. Sie übten verschiedene Berufe aus und waren in der Industrie, im Handwerk und im Handel tätig. Es gab kaum Regierungsbeamte oder Landwirte unter ihnen. Die jüdischen Betriebe galten als verlässlich. Die Jungen besuchten nach Schulabschluss sehr gute Berufsschulen, wo sie sich nach drei Lehrjahren in zwei weiteren Jahren zu Facharbeitern ausbilden Liessen um nach einer Abschlussprüfung entsprechende Facharbeiterdiplome zu erwerben. Die freie Berufswahl ermöglichte es den Söhnen vermögender Familien, an den Universitäten der Grossstädte weiter zu studieren, um Arzte oder Rechtsanwälte zu werden, bzw. anderen freien Berufen nachzugehen. Diese Juden standen sich wirtschaftlich gut und gehörten nicht der orthodoxen jüdischen Gemeinde an, sondern nahmen am Leben der nichtjüdischen Intellektuellen teil.

Nicht wenige Familien waren in der Holz-Branche tätig oder handelten mit Weizen, Käse sowie Agrarprodukten; daneben gab es die Schuh - und Bekleidungsindustrie (Damen, Kinder, Herrenkonfektion) usw. In diesen Fabriken wurden Angestellte, Buchhalter, Verkäufer und anderes Personal beschäftigt.

Kesmar als Jüdisch-soziales Zentrum

Die Bevölkerung verhielt sich gegen die jüdische Minderheit im allgemeinen tolerant, so dass sich die Juden in der Stadt akklimatisierten, sich wirtschaftlich konsolidierten und gesellschaftlich entwickelten.

Die Gemeindevertreter wurden stets von respektablen Persönlichkeiten gewählt, im allgemeinen von den Ältesten des Ortes. Die Gemeinde zeichnete sich durch gegenseitige Hilfsbereitchaft, Wohltätigkeit und Unterstützung Bedürftiger aus.

Kesmar als Zentrum der Haskala

Die überwiegend deutsche Bevölkerung beeinflusste die Juden, so dass sie sich die deutsche Sprache und Kultur zu eigen machten. Slowakisch lernten sie von den Ansässigen. Die Juden konnten ungehindert lernen, Kindergärten, Schulen, Gymnasien sowie die Universitäten in Prag oder Bratislawa standen ihnen offen. Juden aus Ungarn kamen zum Schulbesuch nach Kesmar und lernten mit den ansässigen Jungen und Mädchen oder in jüdischen Institutionen, z.b. im "Cheder" (Kleinkinder) oder in der "Jeschiva".

Das Verhältnis zwischen den Juden und ihren Nachbarn

Die Juden waren eine gleichberechtigte Bevölkerungsgruppe und wohnten unter Nichtjuden. Das nachbarliche Verhältnis war im allgemeinen gut. Der hauptsächliche kontakt war im Bereich der Arbeit: die Juden wurden wegen ihrer Rechtsehaffenheit und ihres Fleisses sehr geachtet.

In der Ratsversammlung von Kesmark hatten die Juden gleiches Wahlrecht, und von 12 Ratsmitgiedern wurden vier Juden gewählt; aber gesellschaftliche Kontakte zwischen Juden und Nichtjuden gab es nur unter Intellektuellen.
Das Verhältnis zwischen den Juden und der umliegenden Dorfbevölkerung war korrekt. Auch als die Slowaken unter deutschem Einfluss antisemitische Propaganda machten, änderte sich bis 1938 nichts daran. Diese korrekte Beziehung unterschied Kesmar vom Rest der Slowakei, wo es immer Antisemitismus gab.

Der Anfang des Krieges - die Organisierung der Gemeinde

Als 1933 Hitler in Deutschland die Macht übernahm, begann auch in der Slowakei eine neue Epoche: Wie oben erwähnt, stellte Kesmar eine deutsche Enklave in der Slowakei dar, besiedelt von den deutschsprachigen "deitsche Zips", die sich mit Nazi-Deutschland identifizierten.
Bis 1938 verlief der antisemitische Prozess stufenweise. Nicht alle begriffen, wie zerstörerisch sich die Änderungen des Regimes auf die Juden auswirken würden. Diese gingen ihrem Alltag nach, als wäre nichts geschehen - ausser wenigen, den Angehörigen der zionistischen Jugenbewegungen, die nach Eretz-Israel auswanderten.
Im August 1938 wurde die nationalsozialistische Partei von der tschechoslowakischen Regierung gesetzlich verboten; gleichzeitig mobilisierte die Tschechoslowakei ihre Armee an den Grenzen, um einen Einmarsch der Deutschen zu verhindern und in der Hoffnung, dass ihre Bundesgenossen Jugoslawien, die Sowjetunion, Frankreich und England zu Hilfe kämen. Im Münchner Abkommen vom 29.9.38 verzichteten jedoch der britische Premierminister A.N. Chamberlain und der französische Ministerpräsident E. Daladier auf die Verteidigung der Tschechoslowakei und tolerierten Hitlers Anschluss der Sudeten an Deutschland. Die Sudentendeutschen forderten die "Heimkehr" ins Dritte Reich und erhielten die Unterstützung Chamberlains, der auf diese Weise scheinbar den "Frieden retten" wollte.
Auch die Ungarn der Tschechoslowakei wollten in ihre Heimat zurückkehren. Deshalb wurden Gebiete im Süden der Slowakei von Ungarn annektiert. Die Slowaken forderten weitgehend Autonomie und erhielten sie. Man gab den Juden die Schuld daran, dass slowakische Gebiete von den Ungarn anneketiert wurden, und der Antisemitismus wuchs. Die Situation verschlechterte sich vor allen in den Gebieten, wo Deutsche wohnten.
Die Juden in den Sudeten mussten flüchten, ein Teil von ihnen gelangte nach Kesmark. Sie wurden freundlich aufgenommen, wie alle anderen jüdischen Flüchtlinge, die in die Stadt kamen.
Am 5. Oktober 1938 trat der Staatspräsident der Republik, Dr. Eduard Benes, zurück, und die neue Regierung versuchte alles, um sich den neuen Bedingungen anzupassen und die Deutschen nicht zu verärgern.
Am 6. Oktober 38 erlangte die Slowakei infolge des Münchner Abkommens

Autonomie im Rahmen der zweiten techechoslowakischen Republik. Die demokratischen Parteien und die kommunistische Partei wurden gesetzlich verboten. Erlaubt waren nur die nationalen slowakischen Organisationen. Der zum Ministerpräsidenten der autonomen Slowakei ernannte Dr. Josef Tiso proklamierte am 14.3.1939 Unabhängigkeit.

Am folgenden Tag besetzten die Deutschen die Tschechei und errichteten das Protektorat Böhmen und Mähren; die Slowakei war bereits "Schutzstaat". Dort herrschte das totalitäre Regime der Slowakischen Volkspartei, die radikal-nationalistisch und katholisch Konservativ ausgerichtet, und daher extrem gegen die kommunisten eingestellt war. Das Regime stellte sich an die Seite der deutschen Nazis und ermöglichte ihnen, in die inneren Angelegenheiten der Slowakei einzugreifen und ihre Aussenpolitik zu diktieren. Zwei Parteien kämpften um die Herrschaft, deren Bestreben es war, diskriminierende Gesetze gegen die Juden zu erlassen, und die Juden begannen den Wechsel zu spüren: die guten nachbarschaftlichen Beziehungen wurden erschüttert.

Mit der Errichtung der autonomen Slowakei innerhalb der zweiten tschechoslowakischen Republik und der Abtretung reicher Gebiete mit fruchtbarem Boden an Ungarn, begannen offene Ausschreitungen gegen die Juden: Kampfgruppen der "Hlinka-Garde" ("Hlinkowa Garda") und Einheiten der halb-militärischen Kampft - und Verteidigungsorganisation der Volksddeutschen griffen Juden auf der Strasse an, plünderten sie aus und vertrieben sie ins Niemandsland zwischen der Slowakei und Ungarn.

Am Schabbat des 5. November 1938 trieben die Slowaken aufs grausamste alle Juden aus den Synagogen Kesmarks und Umgebung und teilten ihnen mit, dass sie vertrieben werden. 30 Familien wurden auf Lastwagen an die Grenze zwischen der Slowakei und Ungarn transportiert und blieben zwei Wochen lang unter freiem Himmel, während beide Seiten mit der Vertreibung beschäftigt waren. Nur nach einigen Bemühungen wurde ihre Rückkehr gestattet, ihre Häuser und ihren Besitz fanden sie jedoch in fremden Händen.

Das Gefühl des Unrechts liess in einem Teil der Juden den Entschluss reifen, nach Eretz-Israel auszuwandern - sogar im Rahmen der illegalen Einwanderung.

Propaganda-Agenten der Nazis schürten den Antisemitismus und veröffentlichten in der deutschen Zeitung "Karpatenpost" verleumderische Artikel gegen die Juden. Jegliche zionistische Aktion war verboten. Der Antisemitismus drang auch in die Schulen, nachdem die Schulleiter durch deutsche Nazis ausgewechselt worden waren.

Von Zeit zu Zeit überfielen deutsche und slowakische Hitlerjugengruppen Juden, aber trotzdem führten die meisten Juden ihre Geschäfte und Studien wie gewöhnlich fort, in der Annahme, dass die schwere Zeit sich in kürze ändern werde.

Die "Selbständigkeit" der Slowakei und ihr Einfluss auf das Leben der Gemeinde.

Am 14. Marz 39 wurde die Slowakei (unter deutschem Schutz) "selbständig" und die tschechische Polizei durch slowakische Offiziere ersetzt. Die Gruppen der Hlinka-Garde erhielten einen offiziellen Status, und in aller Öffentlicheit setzten die Demonstrationen gegen die Juden ein. Auf die Demonstrationen folgte die Zerstörung jüdischen Eigentums, und an die Häuserwände im Zentrum Kesmarks wurden verleumderische Plakate gegen die Juden geklebt. Zu jener Zeit organisierte sich eine Gruppe junger jüdischer Männer, die in der teschechischen Armee dienten. Sie beabsichtigten, mit der Hilfe des britischen Konsuls über Krakow nach England zu gelangen, um sich dort der tschechischen Legion anzuschliessen. 20 junge Juden kamen aus Kesmark. Aber nur zwei von ihnen gelang es, den Plan zu verwirklichen; die anderen kehrten in ihre Stadt zurück.

Am 1. September 1939 erklärte Nazi-Deutschland Polen den Krieg. Das deutsche Heer zog auch durch Kesmark, rührte aber zu diesem Zeitpunkt die Juden der Stadt nicht an.

Im November 39 erliess die slowakische Regierung Ordern gegen die jüdische Bevölkerung: Es war den Juden verboten, zwischen 18 Uhr abends und acht Uhr morgens ihre Häuser zu verlassen; sie durften nicht mehr auf den Gehsteigen gehen; Einkäufe mussten zwischen 10-12 Uhr Vormittags getätigt werden; Juden durften keine Wohnungen zur Front eines Gebäudes bewohnen und keine öffentlichen Veranstaltungen mehr besuchen. Die Bevölkerung wurde mittels der öffentlichen Medien einer Gehirnwäsche unterzogen, und Hetz-Plakate gegen die Juden an öffentlichen Gebäuden taten das ihre.

Zu diesem Zeitpunkt verstanden immer mehr Juden den Ernst der Lage und machten sich zur Auswanderung in verschiedene Länder und zur Alija Nach Erehz-Israel bereit. Damit waren viele Schwierigkeiten verbunden: Das britische "Weissbuch" schränkte die Juden durch Verbote ein, und andere Länder verschlossen ihre Tore vor ihnen. So blieb nichts anderes übrig, als die Flüchtenden auf illegalem Wege nach Eretz=Israel zu bringen, und zwar im Rahmen der Alija "B".

Inzwischen wurde in den Schulen für jüdische Schüler ein-Schulverbot erlassen. Aus den Schulen gewiesene jüdische Schüler und Lehrer, denen gekündigt wurde, eröffenten im Gemeindehaus eine Schule.

Die Juden blieben in ihren Häusern, verliessen sie kaum noch.

Einstige Freunde der Juden wurden über Nacht zu Feinden; die Furcht war gross. Auch im wirtschaftlichen Bereich begann die Gemeinde Mangel zu fühlen, und die Situation drohte sich zu verschlechtern.

Arisierung, Umschulung Berufswechsel

Im August 1939 wurde Dieter Wislitzni zum Regierungsrat für jüdische Fragen ernannt, um die antijüdische Gesetzgebung zu beschleunigen.

Die neue slowakische Regierung beschloss gemeinsam mit Nazi-Deutschland, die slowakischen Juden zu enteignen, ihren Besitz und ihre Betriebe zu konfiszieren, sie aus freien Berufen und aus hohen Stellungen zu drängen und

alles in mustergültiger Ordnung Slowaken zu übereignen. Dieser Prozess wurde "Arisierung" genannt. Das Hauptwirtschafts-Ministerium, Abt. 14, wurde errichtet, um die "Arisierung" zu überwachen. Der Wert des jüdischen Besitzes wurde auf über drei Milliarden slowakische Kronen geschätzt, und die Abt.14 vollendete innerhalb eines Jahres den Prozess der Arisierung. Die enteigeneten Juden wurden gezwungen, weiterhin als Anleiter und Arbeiter der Slowaken, die jetzt die Besitzer waren, in ihren Betrieben zu arbeiten. Die jüdischen Arbeiter mussten unter Beweis stellen, dass sie ökonomisch wichtig waren. Am 26. September 1940 wurde eine Order hinsichtlich der Errichtung eines "Judenzentrums" in der Slowakei erlassen, dessen Aufgabe u.a. die Umschulung der Juden zu körperlicher Arbeit und die Beschleunigung ihrer Auswanderung aus der Slowakei war. Die Juden mussten ihre Pässe, Führerscheine, Entlassungspapiere vom Militär, Schmuck, Gold und Silber, Sportkleidung und ausrüstungen, Radioapparate, Fotoapparate, Autos und Geld den Behörden übergeben. Männer zwischen 18 und 50 Jahren wurden zur Arbeit eingezogen.

Die von den Quellen ihres Lebensunterhalts und ihres Eigentums enteigeneten Juden wurden für ein geringes Entgeld zur Arbeit als Schienenleger gezwungen. Ehemals freiberuflich Tätige erhielten Berufsverbot. Zu jener Zeit erschien in Kesmark ein fremder Jude, genannt "Gula" ("Fremder") der sich als (nichtjüdischer!) Angehöriger der Hlinka-Garde ausgab. Diese Machtposition ermöglichte es "Gula", viele Juden zu retten. Er wurde zu einer wirklichen "Institution" und konnte Juden retten, verstecken und ihnen Informationen zukommen lassen. Es muss erwähnt werden, dass die Juden Kesmarks ihre bedürftigen Mitbrüder unterstützten, so dass in der Zeit der Bedrängnis keine Familie preisgegeben wurde. Auch hinzukommende Flüchtlinge wurden versorgt.

Infolge der schweren Beschränkungen kehrten auch Assimilierte in die Gemeinde zurück. Hier und dort wurden auch Nichtjuden bekannt, die ihre jüdischen Nachbarn unter Lebensgefahr retteten, es waren die sogenennten. "Gerechten unter den Völkern".

Umgehung des Gesetzes und Erhaltung des Rahmens

Ein grosser Teil der Juden wurde zur Zwangsarbeit gezwungen; dies wurde durch anti-jüdische Hetz-Propaganda so gerechtfertigt: Die Juden verwischen durch das Eindringen der ungarischen Sprache und Kultur das Image der katholischen Slowakei; sie helfen den Ungarn auf Kosten der Slowaken; jetzt müssen sie den Slowaken das Gestohlene zurückgeben.

Im September 1940 wurden Helfer und Berater in die Slowakei geschickt, um die Verbote zu vollstrecken. Es wurden deutsche antisemitische Filme gezeigt, und neben dem Rathaus von Kesmark wurde eine Säule errichtet, an welcher das Hetz-Blatt "Der Stürmer" ausgehängt wurde. Trotzdem gelang es den meisten Juden Kesmarks bis zum Herbst 1940, innerhalb dieser schweren

Beschränkungen zu leben. Am 9.9.41 wurde im slowakischen Parlament der "Juden-Kodex" verabschiedet, dessen 270 Paragraphen auf den Grundsätzen der Nazis basierten: Die Juden seien eine korrupte Rasse, deshalb müssen sie aus dem nationalsozialistischen christlich-slowakischen Volk ausgestossen werden. Der Kodex stellt eine Bearbeitung der Nürnberger Gesetze dar.
Die Mitglieder der katholischen, evangelischen und lutheranischen Gemeinden protestierten gegen den kodex, der auch die zum Christentum übergetretenen Juden betraf. Abgesehen von dieser überlegung geschah nichts zur Verteidigung der Juden, abgesehen davon, dass sich vereinzelte Nichjuden human gegen sie verhielten.
Dem Kodex entsprechend mussten die Juden einen gelben Stern am Rockaufschlag tragen. Von Sonnenuntergang an hatten sie Ausgangssperre; öffentliche Fahrzeuge durften nur mit einer besonderen Genehmigung benutzt werden. Wohlhabende konnten noch immer von Präsident Tiso Ausweise mit dem Vermerk "wirtschaftlich sehr wichtig für die Slowakei" - "Winimka", erwerben; sie blieben auch von der Zwangsarbeit verschont.
Deutsche und slowakische Rohlinge provozierten die Juden Tag und Nacht, schlugen und verspotteten sie, untersuchten Ausweise und belästigten sie.
Im Sommer 1941 drangen gewalttätige Nazis in die grosse Synagoge ein, zerschlugen das Mobilar, zerrissen den Vorhang des Thora-Schreins und besudelten die Wände mit Schmähschriften. Die Gemeindeältesten protestierten beim Bürgermeister, appelierten an den slowakischen Stolz und erhielten die Erlaubnis, die Synagoge zu renovieren. Es wurde eine jüdische Wache für die Hohen Feiertage organisiert so dass die Juden dort beten konnten. Aber kurz darauf organisierten deutsche und slowakische Jugendliche und Gruppen von der Hlinka-Garde einen Gewalt-Aufmarsch, die prächtige Synagoge wurde gänzlich zerstört, und die Gebetbücher beschmutzt.

Vorbereitung zur Alija

Der grösste Teil der Kesmarer Juden waren Zionisten, jedoch wegen ihrer guten wirtschaftlichen Lage bot ihnen die Auswanderung keinen Anreiz. Erst nachdem die Nazis in Deutschland das Regime übernommen hatten, begannen die jungen Leute, ihre Alija entweder gruppenweise oder allein zu organisieren, teilweise legal, teilweise im Rahmen der illegalen Alija.
Mit den Vorbereitungen zur illegalen Einwanderung waren Leute der Organisationen "Betar" und 'Ha-Misrachi" beschäftigt. Im Dezember 1939 verliess von Bratislawa aus ein Schiff mit illegalen Einwanderern das Land. Nach einer beschwerlichen Seereise mit Stürmen, Mangel an Wasser und Nahrungsmitteln, erreichte das Schiff mit 520 Männern, Frauen und Kindern den Hafen von Haifa.
Die nächste Gruppe bestand aus 350 Olim (Einwanderern) aus der Slowakei, unter ihnen befanden sich elf Leute aus Kesmark, die von "Betar" in Prag organisiert worden waren. Das Schiff wurde im Ägäischen Meer gesprengt, die Flüchtlige fanden jedoch auf einer öden Insel Zuflucht, Von dort wurden sie auf

einem italienischen Schiff in das Konzentrationslager Ferramonti in Süditalien gebracht, aus dem sie im Oktober 1943 entlassen wurden. Sie kamen über Alexandria auf dem Flughafen Lud bei Tel Aviv an.
Dennoch gab es Juden, die trotz aller schwerer Beschränkungen nicht an eine Alija dachten und nicht einmal erwogen, Kesmark zu verlassen.
Von den Olim meldeten sich einige zum Militärdienst in der Jüdischen Brigade, andere in der britischen Armee; wieder andere schlossen sich der tschechichen Exil-Armee in London an.

Das Arbeitslager

Ab 1939 setzten die Slowaken ihren Plan, die Juden zur Zwangsarbeit einzusetzen, in die Tat um. Die jüdischen Soldaten im slowakischen Heer wurden in den Arbeitslagern eingesetzt. Die Jahrgänge 1919-1921 wurden zur jüdischen Kompanie der slowakischen Armee eingezogen. Von 1940 an wurden die Juden zur Zwangsarbeit in Militärlagern verpflichtet. Auch die jüdische Bevölkerung Kesmarks und Umgebung wurde in diese Lager verschickt. Es sei aber ausdrücklich erwähnt, dass sie trotz der erniedrigenden Bedingungen ihres Dienstes, von Seiten der Behörden vor dem Transport in die polnischen Todeslager geschützt wurden.
Die Bedingungen, unter denen die Eingezogenen dienten, wurden zunehmend schwerer. Zur Zwanzusarbeit gehörte die Erweiterung des Flussbettes der Donau; dazu mussten sie pro Tag bis acht Wagen mit Erde beladen, u.a. Entwässerungskanäle anlegen, beim Strassenbau arbeiten und die Grundarbeiten für einen Militär-Flughafen leisten.
Es gab sogar eine Einheit, die zur Mehrheit aus frommen Juden bestand, die darauf achteten, die Gebote zu halten. Diese Einheit hiess "Ha-jechida-hakschera" ("die koschere Einheit"); sie sorgte mittels gefälschter Papier für einen dienstfreien Sabbat.
Im Arbeitslager arbeiteten diemänner in der Tischlerei, in der Konfektion, bei der Produktion von Netzen, Spielzeug, in der Schlosserei, in der Schmiede, bei der Herstellung von Rohren, auf dem Bau usw.
Die Arbeitslager verwalteten sich finanziell völlig autonom, so dass sie wirtschaftlich sehr erfolgreich waren. So entstand im Laufe der Zeit die groteske Situation, dass die Juden aus dem Arbeitslager in einem Staat, in dem es ihnen verboten war, einem Brotberuf nachzugehen, arischen Firmen ihre Waren verkauften.
Parallel zur Produktion pflegten die Juden im Arbeitslager soziale Aktivitäten, ja sie hielten sogar die Verbindung zu Jugendverbänden aufrecht, die im Untergrund wirkten. Trotzdem war das Leben der Juden im Arbeitslager nicht leicht: Sie waren den Launen der Kommandanten ausgeliefert, die teilweise sadistisch waren und die Insassen missbrauchten. Auch war der Schutz vor dem Transport in die Vernichtungslager nicht abslolut gewährleistet. So wurden z.b. am Versöhnunstag 1942 etwa 300 Zwangsarbeiter aus den Lagern Sered und Nowaki in die Lager verschickt.

Als im August 1944 der grosse slowakische Aufstand begann, flüchteten alle jüdischen Insassen aus den Arbeitslagern und schlossen sich zum grössten Teil den Partisanen an. 85 der Flüchtigen fielen bei den Kämpfen des Aufstands, einige bezogen Verstecke in Kesmark, andere fielen der Gestapo in die Hände und wurden in die Vernichtungslager gebracht.

Zusammenfassung

Das Verhältnis der slowakischen Regierung gegen die Juden war ambivalent: einerseits nahmen sie auf sie Rücksicht, respektierten ihre Religion und schützten sie vor dem Transport in die Vernichtsungslager; andererseits gab es offenen Judenhass und Antisemitismus. Offenkundig kam den Slowaken die billige Zwangsarbeit gelegen, da sie zur wirtschaftlichen Entwicklung des Staates ausgenutzt werden konnte.

Auschwitz

Das Vernichtungslager Auschwitz wurde von den Nazis 1940 in der Nähe der polnischen Stadt Oswiecim errichtet, etwa 200 km nördlich von Kesmark. Zunächst wurden vor allem polnische politische Gefangene dorthin gebracht. Später kam Auschwitz II oder Birkenau als eigentliches Vernichtungslager hinzu, in dem sich Gaskammern und Verbrennungsöfen befanden. Im Laufe der Zeit wurden weitere Aussenlager, darunter Auschwitz III, errichtet, insgesamt wuchs die Zahl auf 45, in die Gefangenen zur Zwangsarbeit abkommandiert wurden. Im März 1942 wurde das Frauenlager Auschwitzc I errichtet. Unter der ersten Gruppe der Verschickten befanden sich auch junge Frauen aus Kesmark.
Die Slowakei war einer der ersten Anhängerstaaten des Reichs, die die Erwartungen der deutschen Regierung in der "Endlösung der Judenfrage" erfüllte. Am 10.2.42 mussten sich alle Juden auflisten.
In Kesmark fand die Auflistung in der Kultusgemeinde statt. Im selben Winter wurde alle Winterkleidung der Juden in der Stadt beschlagnahmt: Bekleidung aus Wolle, Pelz, gefütterte Kleidungsstücke, Schmuckstücke, goldene Uhren, Ziergegenstände, Wertpapiere und ausländische Münzen. Vielen war es gelungen, ihren Besitz noch rechtzeitig zu verstecken, um ihn in Notzeiten verfügbar zu machen.

Die ersten Transporte

Im Februar 1942 breitete sich das Gerücht aus, junge Kesmarer Juden seien deportiert worden. Allgemein herrschte die Meinung, die jungen Männer seien in Arbeitslager gebracht oder nach Polen umgesiedelt worden. Gleichzeitig vestärkten sich die Gerüchte über Greueltaten der Nazis an den Juden in Polen. Diese Gerüchte wurden jedoch von den Gemeindeältesten dementiert.
Am 19. März 42 hielten die Juden Kesmarks einen Fasttag, um das Übel von sich abzuwenden. Zwei Tage später wurden 50 junge Jüdinnen zum Transport nach Auschwitz abgeholt. Wer es noch schaffte, ging in den Untergrund. Für den zweiten Transport wurden ausser jungen Frauen Männer zwischen 16 und 45

Jahren genommen, (ein Teil weg von der "Seder" - Tafel), und in Viehwagen nach Auschwitz deportiert.
Deportationen junger Männer und Frauen fanden vom April bis Anfang Juni wöchtenlich statt. Darauf folgten Deportationen ganzer Familien. Juden und Nichtjuden führten sie durch - unter anderen Dori Klein und Macek. Von der grossen Deportation, die am 30.5.42 begann, wurden die meisten Juden des Städtchens erfasst. In Kesmark blieben etwa 50-60 Familien zurück, die von Präsident Tiso einen Sonderausweis mit dem Vermerk "Präsidium-Wnimika" erhalten hatten, sowie einige wenige Juden, deren Weiterarbeit in den Fabriken wirtschaftlich wichtig war. Hinzu kamen diejenigen, die sich in Kesmark und Umgebung versteckt hielten. Während der Monate August-September-Oktober 1942 nahmen die Leute von der Hlinka-Garde weitere Juden in ihren Verstecken fest und deportierten sie. Einer geringen Anzahl von Juden gelang es, als wirtschaftlich nützliche Juden - "Wnimaka" - zu bleiben, aber auch sie waren nicht davor sicher, schliesslich deportiert zu werden.

Der Schock in Auschwitz

Nach einer langen Fahrt in Güterwaggons kamen die Deportierten im Vernichtungslager Auschwitz - mit der Aufschrift "Arbeit macht frei" über dem Haupttor - an. Von hier aus wurden die Frauen in die "Sauna" geführt, wo sie sich vollständig ausziehen mubten und ihnen die Haare abgeschnitten wurden, was sie völlig veränderte. Auch die männlichen Juden mussten sich ausziehen, wurden in den Keller gebracht und dort von SS-Leuten brutal geprügelt. Anschliessend erhielten sie Uniformen von ermordeten russischen Kriegsgefangenen. Am Tage nach ihrer Ankunft wurden sie nach Birkenau überstellt, wo sie desinfiziert und in Pferdeställe gebracht wurden, wo Betten in drei Etagen erstellt worden waren. Die SS-Leute verlangten, dass die Männer einen freiwilligen Ordnungsdienst einführten, zur Erhaltung der Ordnung und zur Zählung der Inhaftierten. Ein Teil der gesunden und kräftigen Häftlinge wurde zur Arbeit in Auschwitz und in Buna abkommandiert, wo sie barfuss arbeiteten.
Eine zusätzliche Arbeit, die von den Häftlingen in Birkenau verrichtet werden mussbte, war in den Gaskammern im Rahmen des "Sonderkommandos". Im Dezember 1942 erfuhren sie, dass auch sie liquidiert werden sollten. Sie versuchten sich zu widersetzen, doch mit leeren Händen war jeder Widerstand vergeblich, und sie wurden alle von der SS-Mannschaft erschossen.

Die schweren Lebensbedingungen im Lager

1. Strafen und Krankheiten

Einer der schrecklichsten Orte in Auschwitz war das Lager Birkenau, dort befand sich der Strafbunker: Eine unterirdische Zelle, 2m hoch, 1m Fläche, ohne Fenster oder Luft. In dieser Zelle wurden vier Männer 24 Stunden ohne Nahrung gehalten.
Aus dem Strafblock zogen die Inhaftierten vor Morgengrauen zur Zwangsarbeit, um als letzte bei Dämmerung zurückzukehren. Die Frauen vom Strafblock

arbeiteten bei der Trockenlegung der Sümpfe oder gruben Kanäle; wenn sie das festgesetzte Tagespensum nicht schafften, kehrten sie am folgenden Tag in das Schlammwasser zurück.
Im "Revier", dem Häftlingskrankenbau, war die "Behandlung" der Kranken nicht besser als die der Gesunden. Der Arzt war von der SS, er war grausam und sah die Kranken nicht einmal an. Zum Glück der Kranken befanden sich unter den Inhaftierten Ärzte, die sich hingebungsvoll den Kranken widmeten; auch rettete sie ihre physische Widerstandsfähigkeit.

2. Familien - Begegnungen in Auschwitz
Wenn sich in Auschwitz Familien begegneten, so hatte das eine weit tiefere seelische Dimension als anderswo. Allein die Tatsache, inmitten Tausender Inhaftierter ohne Identität, Angehörige zu finden und das Entdecken, dass auch sie lebten, stärkte den Willen zum Überleben der Familienangehörigen und den Glauben und die Hoffnung auf das Wunder, der Auschwitz-Hölle zu entkommen. Dies motivierte auch die Bereitschaft, einander zu helfen; zuweilen gefährdeten sich die Insassen auf waghalsige Art und Weise und fanden dabei den Tod. Doch die Freude über die Begegnung musste in den meisten Fällen dem Schmerz und vor Angst der Trennung weichen, denn die Menschen im Lager wussten ja nicht, was ihnen die nächste Stunde bringen würde. Diese plötzlichen Trennungen gehörten zu den schlimmsten Erfahrungen, und die Überlebenden müssen sich mit dem Schuldgefühl auseinandersetzen: Wie ist es möglich, dass ich gerettet wurde und sie - nicht?

3. Gegenseitige Hilfe, Freund - und Kameradschaft, Menschlichkeit, seelische Kraft und Heldentun in der Gemeinschaft und in der Gemeinde
All den in der Überschrift genannten Eigenschaften kommt im Vernichtungslager grosse Bedeutung zu, denn sie entfachten im Schatten des Todes den Lebenswillen; sie wuchsen vor allem aus dem Bewusstsein, einer Gemeinschaft, einer Gemeinde anzugehören. Wer eine zusätzliche Portion Essen aufgetrieben hatte, teilte sie mit den Kameraden; auch wurde Sorge zur Verbesserung der Arbeitsbedingungen für diejenigen getragen, die die Zwangsarbeit nicht mehr leisten konnten.
Menschlichkeit, seelische Kraft und Heldentum retteten viele vor der Vernichtung.
Die Menschlichkeit des Juden Lajosch Zulman ragte besonders hervor.
Er gefährdete sich selbst viele Male, um andere zu retten.

4. Hilfe und Rettung von Nichtjuden in Auschwitz
Nicht nur Juden halfen ihren Brüdern unter Gefährdung des eigenen Lebens, auch Nichtjuden setzten sich für Juden ein. Unter ihnen ragte besonders der polnische politische Häftling Joszi Pozimaski heraus, der sich mit dem Leid der jüdischen Mithäftlinge identifizierte und auch Juden aus Kesmark im Lager verschiedene Funktionen zukommen liess und dadurch zu ihrer Rettung beitrug.

Joszi Pozimaski wurde von der Holocaust-Gedenkstätte "Jad-Va-schem" mit einer Medalle und dem Titel "Gerechter unter den Völkern" ausgezeichnet.

5. Hilfe und Rettung durch Nazis

Hier und dort geschah es in Auschwitz, dass vereinzelte Angehörige der SS-Mannschaft sich gegen die Häftlinge menschlich verhielten. Sie benahmen sich nicht nur anständig, sondern halfen auch Kranken. Bekannt ist der Fall des SS-Mannes Müller, der einer kranken Jüdin Tee und Mineralwasser brachte.

Der Todesmarsch und weitere Lager

Auch der Augenblick der Befreiung war nicht leicht: Auf dem berüchtigten Todesmarsch starben viele Häftlinge. Viele der Überlebenden aus Auschwitz sahen ihre Häuser nicht wieder, sondern wurden in verschiedene Gegenden und Lager verstreut.

Die Räumung des Lagers begann am 17.1.1945, als den Inhaftierten bein Wecken mitgeteilt wurde, dass die Rote Armee im Anmarsch sei. Sie mussten Kolonnen bilden und - ohne Wasser oder Proviant - den Marsch nach Westen antreten. Wer umfiel, wurde von der SS durch Kopfschuss getötet, der Schnee rötete sich von ihrem Blut. Der Todesmarsch dauerte einige Tage, bis die Marschierenden andere Lager erreichten, u.a. Bergen-Belsen und Buchenwald (Deutschland) oder Mauthausen in Österreich.

Zusammenfassung

Bei Kriegsende war von der Gemeinde Kesmark nur ein Schatten übriggeblieben, Überlebende aus den Vernichtungslagern, die dort von März 1942 bis Mai 1945 inhaftiert waren. Das Überleben war - wie bereits gesagt - deshalb möglich gewesen, weil Kesmark eine deutsche Enklave innerhalb der Slowakei war und die Juden dort deutschsprachig waren. Deutschkenntnisse halfen den Jungen unter den Überlebenden, Büroarbeiten für die Nazis auszuführen, die ihnen bessere Bedingungen verschafften und die Möglichkeit der Hilfe für ihre Familienangehörigen und Kameraden, Sie boten aber auch die Gelegenheit, mit, anderen Inhaftierten Verbindung aufzunehmen. (Die ausgezeichnete Bildung in kesmark, die ausser der deutschen Sprache auch sportliche Erziehung vermittelte, entwickelte körperliche und geistige Kräfte. Die verschiedenen Berufe wurden auf fachlich hohem Niveau gelehrt, und auch die dafür hinzugezogenen Fachkräfte erfreuten sich besserer Bedingungen).

Rettung und Versteck der Verbliebenen in Kesmark

Als im März 1942 die Deportationen der Juden nach Auschwitz begannen, veränderte sich die Gemeinde in Kesmark völlig. Die Jungen der Gemeinde waren bereits in Arbeitslager geschickt worden, so dass ihre Familien sich in einem Zustand der Auflösung befanden. Ein Teil der jungen Jüdinnen und Juden waren nach Ungarn gebracht worden; die in der Stadt Verbliebenen versorgten sich mit speziellen Bescheinigungen: "Präsidums-Wnmika" oder

"Wirtschafts-Wnmika". Oder sie versuchten, sich im Rahmen der Arisierung, als Leiter der jüdischen Betriebe, die verstaatlicht worden waren. Andere versuchten, bei Nichtjuden gegen Bezahlung ein Versteck zu finden. Während der Monate Mai, Juni und Juli 1942 wurden die meisten Familien in die Vernichtungslager deportiert; nur vereinzelte Familien blieben in der Stadt zurück; unter ihnen befand sich auch der Rabbiner Nathan Simcha Grünburg, der die kleine Gemeinde weiter leitete.

Die Flucht nach Ungarn

Der einzige Weg des Entkommens war die ungesetzliche Grenzüberschreitung nach Ungarn. Die Grenze war relativ nahe, und die meisten Juden in Kesmark und Umgebung hatten Verwandte in Ungarn.
Vielen gelang es, auf diesem Weg zu entkommen, wenn sie über Geld und Sprachkenntnisse verfügten. Auch die Inhaber von "Wnmika" waren nicht sicher: auch aus ihren Reihen wurden in die Lager deportiert, andere suchten Verstecke in Kesmark und Umgebung, um bei Gelegenheit nach Ungarn zu entkommen. Gelegentlich kamen ihnen Slowaken, Deutsche und Ungarn zu Hilfe. In den Jahren 1942 und 1943, ja sogar noch Anfang 1944 gelang manchen die Flucht. Ein Teil der Flüchtlinge kam in Ungarn um, als es von den Nazis erobert wurde. Vereinzelte Kesmarer Juden wurden durch den Kastner-Zug gerettet.

Die Gestalt Eduard Laufers, genannt Theophil Gula

Über die Flucht nach Ungarn unterrichtet uns das Tagebuch von Eduard Elijahu Laufer. Um sich aktiv für die Rettung seiner jüdischen Brüder einsetzen zu können, gab er sich als Nazi aus und nahm den Namen Ieophil Gula an. Während der Jahre 1942 bis 1945 wirkte er in Kesmark. Nachdem er einen Soldaten der Hlinka-Garde getötet hatte. gelang er in eine kleine stadt bei Kesmark. Dort erhielt er eine Arbeitserlaubnis, wurde vorübergehend Leiter eines Betriebs für Alteisen und trat der Slowakischen Volkspartei bei, so dass er jüdische Häuser aufsuchen konnte, ohne irgendeinen Verdacht zu erregen. Nur vier Juden in Kesmark wussten, wer er wiklich war. Er warnte Juden, die zur Deportation bestimmt waren, so dass sie schnell die Stadt verlassen und sich verstecken konnten.
Die doppelte Identität ermöglichte Laufer, Juden zu retten, wobei er sich in grosse Gefahr begab. Er sorgte für Verstecke, Nahrungsmittel und Sicherheit. Über hundert Menschen verdanken Eduard Laufer ihr Leben.

Vorübergehende Unterbrechung der Transporte nach Polen von September 1942 bis September 1944

Während der in der Überschrift genannten Zeit fanden keine massiven Transporte aus der Slowakei und Zips statt, aber die Angst davor hielt an.
In den slowakischen Regierungskreisen gab es in der Judenfrage

Meinungsverschiedenheiten: Premierminister Tucka und Innenminister Mach, Führer der Linke-Gruppen und der Volkspartei, identifizierten sich mit den Nazis. Bereits vor dem Winter 1943 begnügten sie sich nicht mit der Enteignung der Juden und ihrer Vertreibung bis auf den letzten Mann.
Demgegenüber traten die "Gemässigten", der Kultusminister. der Präsident der Nationalbank und Mitglied des Staatsrates, für den Einsatz der enteigneten Juden zu verschiedenen Arbeiten und für Arbeitslager in der Slowakei, anstatt der Vertreibung, ein.
Im Frühling 1942 organisierte sich ein jüdisches Komitee, das auch unter dem Namen "Arbeitsgruppe" bekannt ist, dessen Ziel es war, so viele Juden wie möglich zu retten. Es konnte die Verwirklichung des für Frühling 1943 geplanten Arbeitsprogramms verhindern, nicht zuletzt auch wegen der Niederlage der Deutschen in Stalingrad und ihrer Kapitulation in Nordafrika. Die Exil-Sendungen des tschechoslowakischen Rundfunks in London warnten, dass die Judenmörder mit aller Strenge des Gesetzes zur Verantwortung gezogen würden. Inzwischen forderten die Deutschen 500 Mark für die Vertreibung aller Juden aus der Slowakei und erpressten auf diese Weise die verschiedensten Güter für Kriegszwecke. Nachdem die Slowakei sich den jüdischen Besitz angeeignet hatte, fand sie sich jetzt von den Deutschen ausgeraubt. Slowakische Soldaten berichteten von Greueltaten der Deutschen an Juden, die Mitglieder des Jüdischen Rettungskomitees berichteten darüber den gemässigten Regierungskreisen in der Slowakei.
Hier sei erwähnt, dass die Arbeitslager einiges zum Aufschub der Transporte beitrugen. In diesen Lagern arbeiteten Juden im wehrpflichtigen Alter und standen unter dem Schutz des Verteidigungsministers, der sie bis August 1944 vor der Deportation schützte. Die Leute der "Arbeitsgruppe" bereiteten sich auf die Alija nach Eretz-Israel vor.

Kesmark als Durchgangszentrum zur Flucht poinischer Juden 1943 und während der ersten Hälfte 1944

Kesmark spielte bei der Rettung Hunderter jüdischer Flüchtlinge aus Polen eine wichtige Rolle. Diese Rettung erreichte zur Zeit der Zerstörung des Warschauer Ghettos, 1943, ihren Höhepunkt. Die "Arbeitsgruppe", setzte sich bei diesem Vorhaben selbst der Gefahr aus. Gelder zur Finanzierung dieses Projekts kamen von jüdischen Organisationen aus der freien Welt, sogar vom "Joint" in Bratislawa, der im Untergrund wirkte und mit der Arbeitsgruppe in geheimer Verbindung stand. Slowakische Fluchthelfer erwarteten die Flüchlingean der Grenze und brachten sie in die Städte, wo sie Zuflucht fanden, bevor sie nach Ungarn gingen. Zwischen den Flüchtlingen gingen Kindergruppen und Reste aus den Ghettos aus der Umgebung von Buchina und Krakau, Gruppen von Chaluzzim ("Pionieren") aus Bandin und Sassnowitz und sogar der Admor (Chassidischer Rabbi) von Belz. Wer es bis dahin noch nicht wusste. begriff es

jetzt: die Juden wurden nicht in Arbeitslager geschickt, sondern in Todeslager! Auf diese Weise wurden alle Juden gewarnt, die noch nicht auf Transport geschickt worden waren.
Je weiter die deutsche Armee im Rückzug begriffen war, desto grösser war die Gefahr für die in Kesmark verbliebenen Juden. Von Zeit zu Zeit tauchte ein örtlicher Gendarm in ihren Häusern auf und forderte ein Schweigegeld, das sie vor der Deportation bewahren sollte. Die Transporte nach Polen wurden zwar von September 1942 bis August 1944 unterbrochen, aber die Juden wussten nichts davon und zahlten weiter für die Aushändigung von "Wnmika" und Schweigegelder an Erpresser.
Dabei halfen die Reichen den Armen. Allmählich versickerten die Gekdquellen, und es blieb nichts übrig als Verstecke zu finden. Die fanden sich im Krankenhaus, beim Priester und bei nichtjüdischen "Gerechten unter den Völkern".

Die Gemeinde Kesmark nach der Unterdrückung des grossen slowakischen Aufstandes

Schon im Jahr 1942 bildete sich in der Slowakei eine Partisanen-Bewegung zum Kampf gegen die Hlinka-Garde und gegen Deutschland, der sich einige Juden, Kommunisten sowohl wie Zionisten anschlossen. Der Anlas dieser Untergrund-Aktivitäten war der Einmarsch deutscher Truppenteile in die Slowakei im August 1944, der einen organisierten Aufstand auslöste. Fünfzig-bis sechzigtausend rebellierende Soldaten und über zehntausend Partisanen führten einen organisierten Krieg, bis der Aufstand am 28.10.1944 zusammenbrach. Unter den zehntausend Partisanen befanden sich 1,566 Juden (1397 Männer und 169 Frauen). 269 fielen insgesamt im Kampf oder starben später infolge ihrer Verletzungen. 166 erhielter Auszeichnungen vom slowakischen Volksaufstand.
Es gab auch Juden aus Kesmark, die zu den polnischen Partisanen gestossen waren und in der Nähe der polnisch-slowakischen Grenze kämpften. Einige gaben sich als slowakische Deserteure aus und hüteten sich, ihre jüdische Identität aufzudecken; andere hatten sich auch den russischen Partisanen angeschlossen, die im Gebirge konzentriert waren und ihre Ausrüstung, Waffen und Verpflegung von russischen Flugzeugen erhielten. Informationen über die deutschen Kampfhandlungen übermittelten sie über Sender in das Partisanen-Zentrum, das sich in Kiew befand.
Nach dem Ausbruch des slowakischen Partisanen-Auftands im August 1944 im Zentrum der Slowakei, verschlechterte sich die Lage der dort verbliebenen Juden. In Kesmark war eine starke deutsche Truppe stationiert. Es war verboten, nachts die Haustüren abzuschliessen, und die Deutschen durchsuchten die Häuser nach Partisanen und Juden.
Das Auffinden von Verstecken auf Dachböden, in Bunkern, Lagerräumen und

Kellern Kesmarks sowie in Wäldern, Bergen und in den umliegenden Dörfern konnte ohne die aktive Mithilfe der Nichtjuden nicht gelingen. So bleibt die Frage: Was veranlaste die nichtjüdische Bevölkerung, die sich zwei Jahre vorher so grausam gegen ihre jüdischen Nachbarn verhalten hatte, im Sommer/Herbst 1942 ihre Einstellong zu ändern?
Eine Erklärung für diese Veränderung ist teilweise in der Entwicklung des Krieges zu finden. Im Februar 1943 fiel Stalingrad - der Beginn der deutschen Niederlage. Im Herbst 1944 wurde der slowakischen Aufstand von den Deutschen niedergeschlagen, die die slowakische Städte besetzten - darunter auch Kesmark. Die Deutschen eroberten die Slowakei als Feindesland. Beide Ereignisse und die Gerüchte von den Greueltaten in den Vernichtungslagern lösten anscheinend bei einem Teil der Slowaken Angstvorstellungen aus.
Daneben gab es auch Christen und Anti-Faschisten, deren Gewissen es ihnen gebot, den Juden zu helfen.

Rettungsaktionen

1. Rettung gegen Bezahlung
Die Zahl der Gemeindemitglieder in Kesmark verringerte sich zusehends. Sechzehn Menschen verbargen sich im Bunker; dessen Besitzer, ein Kommunisten, hielt eine hohe Bezahlung für Versteck und Proviant. Die Versteckten überlebten bis Januar 1945, als Kesmark von den Russen befreit wurde.

2. Unentgeldliche Rettung
a) Der Priester Dudinski
Unter der slowakischen Priesterschaft, die grösstenteils keine Liebe für die Juden übrig hatte, ragte der Priester Dudinski heraus. Dudinski wohnte in einem Dorf nahe bei Kesmark. Als sich die Verordnungen gegen die Juden verschäften, bot er einigen seine Hilfe an. Er fand Verstecke für sie und besorgte ihnen Konversions-Papiere.

b) Vladimir Anatol aus Maslowanska Wes
Anatol war Lehrer, Christ, der seinen Freund Dr. Goldman und dessen Familie versteckte. Er baute einen unterirdischen Durchgang zum Bunker aus, um die Familie dort zu verbergen. Soldaten der Gestapo wohnten buchstäblich über den Köpfen der Versteckten, ohne etwas zu hören. Die Kälte war entsetzlich, die Bedingungen waren sehr schwer, aber Familie Goldman erlebte die Befreiung am 27.1.45.
Diese Christen halfen den Juden, ohne Bezahlung dafür zu verlangen, einzig und allein aus Menschenliebe.

c) Andere Verstecke bei Nichtjuden

Manche versteckten Juden, bis die Gestapo bekanntgab, dass jeder, bei dem Juden gefunden würden, erschossen werde; dann lieferten sie die Versteckten aus. Auch Juden mit "arischer" Identität lebten bei Nichtjuden, die nicht wussten, dass sie tatsächlich Juden versteck hielten. Diese "arisierten" Juden erlebten auch den Tag der Befreiiung.

d) Gula hilft und rettet

Nach dem misslungenen slowakischen Aufstand verschlechterte sich die Lage der Juden derart, dass Gula bei nichtjüdischen Kameraden Hilfe suchte. Auf diese Weise kam er an den Fuhrmann Schilon, der sich und seine Familie in Gefahr brachte. um Gula bei der Rettung von Juden zu helfen.
Gulas Tür war ständig offen, damit jeder Flüchtige eintreten, Versteck und Nahrung finden könne. Er wusste, dass er sich stets an Schilon um Hilfe wenden konnte. Schilon entschloss sich schliesslich, seine Familie "für alle Fälle" aus Kesmark zu evakuieren. In Gulas Tagebuch finden sich viele Schilderungen von Rettungs-Aktionen.
Die Spannung und die Verstellung übten ihren Einfluss auf Gula aus, so dass er fast zusammengebrochen wäre. Da er wusste, dass seine wahre Identität jeden Augenblick entdeckt werden könnte, beschlob er, sich in den Bergen zu verstecken. Schilon blieb in Kesmark und setzte die Rettungsaktion fort. Als Gula seinen Bunker verliess, um die letzten Vorbereitungen zu seiner Flucht abzuschliessen, wurde er festgenommen und der Gestapo vorgeführt. Wie sich herausstellte, wussten die Nazis nicht, dass er Jude war, sondern seine Festnahme war erfolgt, weil er Partisanen versteckt hatte. Er wurde geprügelt, gefoltert und in eine Zelle gesperrt. Dort gelang es ihm, durch den Schornstein in eine Holzfäller-Hütte zu entkommen. Diese Hütte hatte Gula seinerzeit selbst für Juden, die sich im Wald versteckten vorbereitet; jetzt tarnte er sie mit einem Weihnachtsbaum und Heiligenbildern. Als die Gestapo dorthin kam, war sie überzeugt, dass dort wirklich ein einfacher frommer christlicher Holzfäller lebte. Gula gelang es auf diese Weise, die Zeit sicher zu überleben.
Bei der Befreiung eilte Gula sofort zu den "Juden-Verstecken", um allen mitzuteilen: "In einigen wenigen Tagen seid ihr frei! Die Russen sind bald hier!"

e) Rettung Kesmarker Juden durch SS-Scharführer Walter Melchior

Walter Melchior bildete eine grossa Ausnahme unter der SS-Mannschaft, die im Herbst 1944 zur Unterdrückung des slowakischen Aufstandes und auf Juden-Jagd entsandt wurde. Er verhielt sich gegen die Häftlinge korrekt, als sorgte er sich im Falle einer Niederlage des Dritten Reichs um gute Aussagen. Vielleicht waren seine Motive utilitaristisch. Vielleicht hatte er andere Gründe? Es gibt keine klare Antwort für sein Verhalten.

f) Die Flucht von Ungarn nach Kesmark 1944, Versteck und letzte Transporte

Wie oben erwähnt, schickten die nach den 1942er Transporten in Kesmark verbliebenen jüdischen Familien ihre Söhne nach Ungarn, das als sicherer galt.

Aber dort hatte sich die Lage für die Juden aufgrund der Rassengesetze, die die ungarische Regierung 1941 erlassen hatte, verschlechtert, vor allem aber nach der Eroberung durch die Deutschen (März 1944). Die Juden wurden in die Ghettos gesperrt - es traf sie ganz unvorbereitet. Da die Transporte in der Slowakei aufgehört hatten, kehrten die Juden aus Ungarn nach Kesmark zurück.

Zusammenfassung

Wie wir sahen, zeigten die Juden angesichts der Verschlechterung ihrer Lage Umsicht und Hilfsbereitschaft. Die einen kämpften an der Seite der Partisanen in den Wäldern, die anderen suchten ihre Rettung in der Flucht oder sie versteckten sich, wobei ihnen manchmal Nichtjuden unter Gefährung des eigenen Lebens halfen. Einige taten es gegen Bezahlung, doch auch sie riskierten dabei ihr Leben und das ihrer Familienangehörigen.
Offenbar gab es in Kesmark nicht nur ein gutes Verhältnis zwischen der jüdischen Gemeinde und ihren nichtjüdischen Nachbarn, sondern auch gute Verbindungen untereindander. Auberssem gab es hervorragende Persönlichkeiten, z.b. den Priester Dudinski (?), Valdimir Anatol und den Juden Eduard Laufer, der sich unter dem Namen Theophil Güla als Nazi ausgab, um andere Juden zu retten; nach Zeugenaussagen war er eine aussergewöhnliche Erscheinung.
Augenscheinlich ermöglichten all diese Menschen einer Anzahl ihrer Mitbürger in Kesmark das Überleben.

Die Befreiung

Alle Juden hofften auf Befreiung, als jedoch der ersehnte Augenblick kam, war die Freude gemischt: Das schwere Unglück, das die geretteten Familien, die Gemeinde und das gesamte Volk getroffen hatte, versetzte die Überlebenden in einen Schock und erschwerte ihre Rückkehr in ein normales Leben.
Die Juden Kesmarks und seiner Umgebung, die sich im Umkreis versteckt hatten, waren die ersten unter den Juden in der Slowakei, die im Mai 1945 von der Roten Armee befreit wurden. Ein Teil der Juden fürchtete sich, die Verstecke zu verlassen, vor allem nachdem sie von einem Fahrer gehört hatten, der jüdische Häuser aufsucht und die Bewohner umbringt. Teilweise wussten die in den Vernichtungslagern inhaftierten Juden nicht, dass die Stunde der Befreiung gekommen und sie frei waren.
Die Überlebenden kehrten nach Kesmark und Umgebung zurück und versuchten, ihre Verwandten ausfinding zu machen. Aber nur allzu oft wurde die Hoffnung auf ein Wiedersehnen der Familien zerstört, weil viele Familienangehörige in der Schoah umgekommen waren.

Die Neuorganisation der Gemeinde

Im Januar 1945 begann sich das Leben der Kesmarker Gemeinde neu zu organisieren. In der kleinen Synagoge wurde wieder gebetet, und vor dem Pessach-Fest wurde die Bäckerei gereinigt, damit dort Mazzot gebacken

werden konnten. Koscheres Fleisch war noch nicht zu haben. Die Juden des Städtchens halfen jedem Juden, der ankam, auch wenn er kein Angehöriger war.
Langsam wurde Kesmark wieder zu einer kleinen Gemeinde.
"Reste einer Gemeinde".
Die Überlebenden begannen Arbeit zu suchen. Wenigen gelang es, die Arbeit wieder aufzunehmen, die sie vor dem Krieg ausgeführt hatten. Kranke und Schwache unter den Überlebenden wurden nach Skandinavien in Erholungsheime geschickt. Jungen Leuten, die vor dem Krieg kein Abitur gemacht hatten, wurden jetzt Schnellkurse und die Immatrikualtion an Universitäten ermöglicht.
Einige Überlebende versuchten, die Nazi-Verbrecher zu finden. um sie ihrer Bestrafung zuzuführen. Ende des Jahres 1945 organisierte sich eine Gruppe Überlebender des Vernichtungslagers Auschwitz. Sie hatten Waffen, Bescheinigungen und grüne Polizisten-Uniformen; während ihrer kurzen Tätigkeit spürten sie einige Kollaborateure der Nazis auf und töteten sie.
Alle Deutschen und Sudetendeutschen wurden aus Kesmark ausgewiesen und nach Deutschland zurückgeschickt.

Die Alija nach Eretz-Israel

Die überlebenden Juden aus Kesmark beeilten sich nicht mit der Einwanderung in das Land Israel - Palästina. Sie waren in ihre Stadt zurückgekehrt, und die Slowaken hatten sie freundlich empfangen, ihnen Fabriken, Positionen und Häuser zurückgegeben.
Jeder Überlebende versuchte nach der Befreiung auf seine Weise, sein Leben wieder ins rechte Gleis zu bringen. Ein Teil versuchte es in Kesmark, ein Teil in Ungarn oder Jugoslawien, andere versuchten ihr Glück in den Vereinigten Staaten oder in Kanada.
Unter kommunistischem Regime änderte sich das Leben der Juden in der Slowakei völlig und viele begriffen, dass die Zukunft der Juden nicht mehr dort, sondern im Land Israel sei. fiel dort die Ankunft vieler Juden in den Unabhängigkeitskrieg: So kam auch Theophil Gula am 31. Dezember 1948 mit 1000 Kameraden der "Haganah" und Waffen in Haifa an.
Da er bereits 53 Jahre alt war, liess man ihn nicht mehr mitkämpfen.

Zusammenfassung

Heute leben nur noch drei Juden in Kesmark. Nur die alten Grabsteine auf dem jüdischen Friedhof erzählen die Geschichte der Gemeinde, die dort einmal bestanden hatte.
Der in der Schoah ermordeten Gemeindemitglieder gedenkt ein Mahnmal, das Überlebende der Gemeinde Kesmark auf dem Friedhof in Holon errichteten.

Resümee der Forschungsarbeit

Bei der Wahl des Themas "Die jüdische Gemeinde in Kesmark und Umgebung"

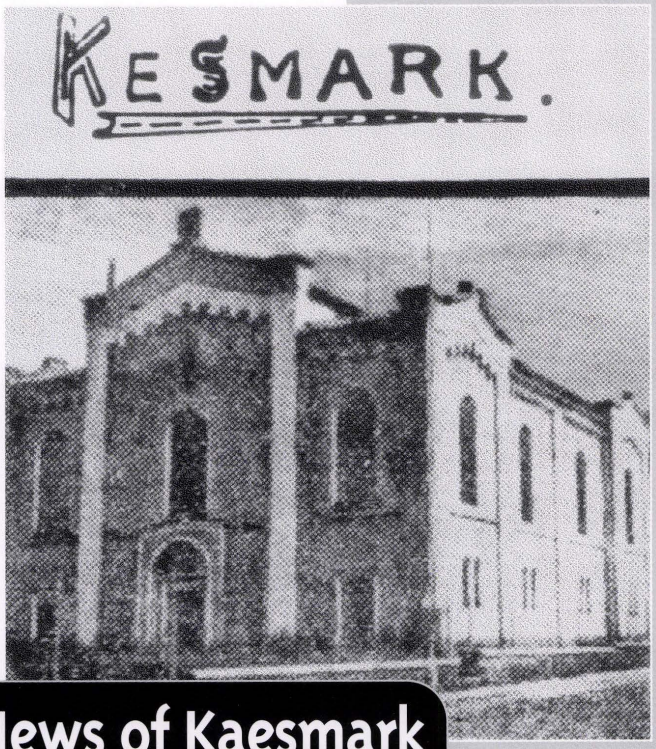
wurde ich häufig gefragt, was denn an dieser Gemeinde das Besondere gewesen sei, das diese Themenwahl rechtfertige, Ich gestehe, ich selbst wurde in Kesmark geboren. Zwar verliess ich die Stadt, als ich zweieinhalb Jahre war, aber meine Eltern, ihre Freunde, Kinder und Bekannte und die häusliche Atmosphäre trugen zu meiner Darstellung der Gemeindemitglieder in diesem faszinierenden menschlichen Mosaik dieser schönen, gebildeten, kultivierten sowie angenehmen und - und vor allem gutherzigen - Menschen bei. Es war eine Reise zu meinen Wurzeln, eine Analyse zum Verständnis der Lebens - und Überlebens - Dynamik der Kesmarker während des II. Weltkrieges.
Je intensiver meine Untersuchungen vorankamen, desto stärker überzeugte ich mich davon, dab diese Dynamik nicht zufällig war, sondern sich aus den im folgenden angeführten Gründen entwickelte:
Die geographischen Bedingungen waren zwar eine sekundäre Komponente in ihrem Einfluss auf die Ansässigen, aber man darf nicht an ihnen vorbeigehen: Kesmark liegt inmitten eines grünen und ruhigen Agrarlandes, im Hintergrund erheben sich die Gipfel der Hohen Tatra.
Die Inspiration der gelassenen Schönheit des Ortes auf den Charakter seiner Bewohner, Juden wie Nichtjuden, ergibt sich von selbst.
Eine wichtigere Komponente war die ethniscke Zuammensetzung der Bevölkerung: Slowaken und Deutsche, Ungar und Polen, Karpato-Russen und Ruthenen entwickelten gegeneinander Toleranz und Offenheit, eine Atmosphäre der Mässigung und eine Koexistenz in Respekt. Diese Atmosphäre herrschte unter den Juden und Nichtjuden des Ortes gleichermassen.
Der Seelenadel der Juden der Gemeinde spiegelte sich in der Organisation der Dienstleistungen der Gemeinde für ihre Mitglieder und auch für die Juden wider, die ihr nicht angehörten. Für die wenigen Armen der Gemeinde standen Darlehen zu günstigen Bedingungen bereit und anonyme Hilfsleistungen, um die Bedürftigen nicht zu beschämen. Bettler, die von Fern kamen, erhielten ein monatliches Almosen, um ihnen das Betteln an den Türen zu ersparen.
Allgemein war das Verhältnis zwischen orthodoxen und assimilierten Juden korrekt, und sie halfen einander während der Zeit der Transporte und des Verstecks.
Die wichtigste Komponente aber war, meiner Ansicht nach das Niveau des Bildungswesens in der Stadt. Obwohl kesmark eine kleine Stadt war, stellte sie das Bildungszentrum für die Bewohner des Gebietes und entfernter gelegener Orte: Es gab eine grosse Zahl von Schulen, ein reiches Angebot an Bildungsgängen und ein hohes Niveau des Unterrichts. Dies zusammen vermittelte den Bewohnern ein ehrenvolles Berufsleben, Selbstssewubtsein und seelische Ruhe.
Alle diese Faktoren zusammen einigten die Gemeinde Kesmark.
Selbstverständlich soll dieses Thema weder mit einer ideologisierenden Aureole umgeben werden noch soll eine solche produziert werden.
Infolge des korrekten Zusammenlebens mit den Slowaken, entstand in diesem Gebiet ein einzigartiges Phänomen, das sich auch in Ungarn fand: Die

Arbeitslager. Die Arbeitslager zeichneten sich durch akzentuierte Ambivalenz aus - die slowakische Einstellung zum "Judenproblem". Es war bequem für die Slowaken, zur Entwicklung ihrer Wirtschaft die Juden als billige Arbeitskraft zu benutzen. Aus diesem Grund wurden die Juden beschützt. Auf diese Weise lässt sich moglicherweise auch erklären, weshalib auch die antisemtischsten Slowaken davon absahen, die extreme "Endlösung" durchzuführen.
Sogar in Auschwitz zeichnete sich die jüdische Jugendgruppe aus Kesmark durch ihre Überlebensfähigkeit aus. Dieser Gruppe gelang es, drei Jahre durchzuhalten und zu übeleben. Im folgenden möchte ich die Faktoren untersuchen, die es dieser Gruppe, meiner Ansicht nach, ermöglicht hatte, zu überleben:
1. Die ausgezeichnete Kenntnis der deutschen Sprache ermöglichte es den Juden, wichtige Büroarbeiten für die Nazis auszuführen. Aufgrunddessen hatten sie eine wichtige Position inne, so dass sie auch ihren Kameraden helfen konnten. Die Kenntnis der deutschen Sprache half bei der Verständigung zwischen Häftlingen und Aufsichtspersonal und verschaffte den Häftlingen Vergünstigungen.
2. Die körperliche Festigkeit: Die Jugend in Kesmark trieb Sport: das half dieser Gruppe, den körperlichen und seelischen Anstrengungen standzuhalten.
3. Die ausgezeichnete Berufsschulung, die die Jugendlichen in den Schulen Kesmarks in Fächern wie Nähen, Kochen, Tischiner usw. erworben hatten, wies die Absolventen als Fachleute für die Zweige aus, die in Auschwitz vonnöten waren. Fachleute waren unter besseren Bedingungen inhaftiert und konnten ihren Familien und Kameraden helfen.
4. Haltung und Selbstbewusstsein der Juden Kesmarks waren eine Folge der angenehmen und ruhigen Lebensbedingungen, die die Gemeinde bot, die Jahrzehnte hindurch keine Verfolgungen gekannt hatte. Sie halfen bei der Herausbildung eines Selbstbewusstseins und einer positiven Ausstrahlung auf die Umwelt und fanden in ihrer stolzen Haltung gegenüber den Nazis ihren Ausdruck. Der Widerspruch zwischen dem jüdischen Stereotyp, das die Nazis kannten, und ihnen, zwang die Nazis, den Wert dieser Häftlinge, die so anders waren, anzuerkennen und ihnen menschlicher zu begegnen.
5. Ein wesentlicher Faktor war auch die gegenseitige Hilfsbereitschaft, die unter Einsatz des eigenen Lebens erfolgte.

Vor dem Hintergrund dieser Fakten ist es verständlich, weshalb eine Handvoll Juden aus Kesmark 1943-1944 polnischen Flüchtlingen Hilfe leistete. Die Juden in kesmark Kannten die Fluchtwege nach Ungarn gut, denn einige schickten ihre Kinder dorthin. Hier stellt sich die Frage, weshalb nicht auch sie ungesetzlich die Grenze nach Ungarn überschritten? Weshalb blieben sie bis zum Einmarsch der Deutschen im August 1944 in Kesmark? Denn zu diesem Zeitpunkt konnten sie nicht mehr hinaus, möglichereise gab es noch Verstecke. Eine Antwort lässt sich, meiner Ansicht nach, im Glauben der Juden finden, dass die schwere Zeit von 1942 nicht zurückkehre. Vielleicht half ihnen auch die legendäre Gestalt

Gulas, an ihre Rettung zu glauben.
Das Schicksal der Juden der Gemeinde Kesmark während der Schoah und anschliessend daran verlief etwas anders als das Schicksal der Juden anderer Gemeinden Osteuropas. Die überwiegende Mehrheit der Kesmarker Juden ist zwar während der Schoah umgekommen, aber ein kleiner Teil Überlebender - etwa hundert - ist aus den Lagern nach Kesmark zurückgekehrt und baute ein neues Gemeindeleben auf. Ihnen schlossen sich jüdische Flüchtlinge aus Polen an.
Nachdem die Überlebenden nach kesmark zurückgekehrt waren, earstatteten ihnen die Behördenn ihren Besitz und ihre Betriebe zurück und stellten alle Kollaborateure mit den Nazis vor Gericht. Erst das kommunistische Regime veranlasste die Juden zur Alija oder zur Auswanderung in die Vereinigten Staaten. Das legt die Vermutung nahe, dass die ansässigen Juden mit den Einwohnern des Ortes in Frieden lebten.
Die Häftlinge in den Lagern schöpften Mut und Kraft aus dem Gedanken, dass ihre Angehörigen und Kameraden lebten: dieser Glauben erhielt ihren Lebensmut und ihre Hoffnung. Sie korrespondierten mit ihren Angehörigen, und wenn sie keine Antwort erhielten, schrieben sie ihren Freunden oder ihren nichtjüdischen Nachbarn. Ich habe Bündel solcher Briefe erhalten und mit Rührung gelesen,
Einige Nichtjuden in Kesmark haben wirklichen Heldenmut bewiesen, als sie Juden verteckten, sie zählen zu den "Gerechten unter den Völkern".
Die Überlebenden aus Kesmark blieben mit ihren in alle Welt verstreuten Bekannten in Verbindung. Diejenigen, die in Israel eingewandert sind, haben hier ihr Heim errichtet und versucht, ein neues Leben aufzubauen. Sie gründeten ein Komitee zur Verewigung des Gedenkens an die Juden von Kesmark und halten alljährlich Gedenkfeiern ab. Die Verbindung mit Kesmark wird zusätzlich durch eine Begegnung ehemaliger Kesmarker und Bewohner der Umgebung gefördert, die ich kürzlich initiierte, und die von den meisten besucht wurde.
Heute leben nur noch drei Juden in Kesmark. Der jüdische Friedhof dort und seine Grabsteine sind die einzigen Zeugen, die die Geschichte der ehemaligen Gemeinde erzählen können.

Übersetzt von Magali Zibaso

The Jews of Kaesmark and the Vicinity In the Holocaust Period

The Jews of Kaesmark
and the Vicinity in
the Holocaust Period

The Jews of Kaesmark and the Vicinity in the Holocaust Period

INTRODUCTION: KAESMARK

Kaesmark stands for "Cheese market". The town is located in an agricultural area named Sips in eastern Slovak on the foothills of the Tatra Mountains. The population at Kaesmark was divided into 45% Germans, 35% Slovaki, 10% Hungarians, and 10% Jews. The people spoke German, Hungarian, and Slovaki. The population was mostly Lutheran, and among the Jews there was an orthodox core.

At the beginning of the 19th Century, the Slovaki authorities prevented the Jews from living in the central cities. With no other alternative, the Jews began to build their homes in villages near the cities. This is the way settlements were built around Kaesmark, in which there was a Jewish majority, that found its main livelihood in Kaesmark.

THE CITY'S HISTORY: THE JEWISH SETTLEMENT

The first world war put its mark on Kaesmark's population and on its Jews, as many of them were enlisted into the war. There were those who became ill, fell in battle, or were injured; and thus left their families unsupported. Jewish refugees emigrating from the neighboring countries were added to Kaesmark's population. Unemployment, inflation, and frozen trade all negatively influenced the communityís development. Among the Jews of Kaesmark Jews there were

those immigrating overseas in search of work. Even they kept a strong contact with the mother town -- Kaesmark.

In 1918, the state of Czechoslovakia was founded and the slow process to eliminate the German enclave and culture began. This caused hostility towards the German speaking Jewish minority, especially pronounced during WWII and the Nazi persecution.

RELIGIOUS AND SOCIAL LIFE OF THE JEWS OF KAESMARK

Jewish education in the town of Kaesmark developed mainly from 1877 after the Hungarian Rabbi Abraham Greenborg was appointed Chief Rabbi. He confronted Moshe Mendlesonís students, who saw themselves as "German Sons of Mosaic Law," and was willing to take extreme steps against people who tried to introduce reform into the religion. He nurtured the religion and strengthened the ties with surrounding Jews. He founded a Yeshiva, expanded the synagogue, and built a purification mikve. His son, Rabbi Simcha Nathan Greenborg, continued in his fatherís steps, and genteelly succeeded to bridge between the orthodox and the assimilators, between the Mitnagdim and the Hassidim, and between the non-Jews and the Jews. He nurtured mutual tolerance.

The Jewish community was well organized and included, synagogues, seminaries, a purification Mikve, a Matzo bakery, Hevra Kadisha (burial group), Gemilut Hassadim (philanthropy), Hachnassat Kalah (brideís wedding fund), Shas group (study group), Vaad Kehila (the committee of the Jewish community), butcheries, kosher restaurants, patient visitations, womenís help, etc.

JEWISH POLITICAL AND ZIONIST MOVEMENTS

With the rise of Slovak Nationalism at the end of the 19th century, eight Zionist Movement centers were raised in Slovakiaís larger cities - Bretislavia, Nitra, Pershov, Kushicha, Dolni Kubin, Babanska, Bistritza, and Kaesmark. The Zionist Institute "Achei Zionî was founded in 1903. The following movements were active in it: "Hatnua Hazionitî, "Hatnua Hazionit Hachadasha Harabizionistitî, "Agudat Israelî, "Hamizrachiî, "Hashomer Hatzairî, "Beitarî, And "Neshot Wizoî. A representative from the community was sent to Bazel in 1898 to the Zionist Congress.

The "Mizrahiî and itís youth organization, "Bnei Akivaî, were very active from 1922. Bnei Akiva had their own training unit, in which young Jews learned different vocations, especially agriculture. In the surrounding towns, the local youth underwent training for Aliyah to Palestine - "hachsharaî. They learned about Palestine and acquired the needed vocations. This youth immigrated to Palestine as individuals and settled in different settlements.

THE ECONOMY IN KAESMARK

The Jews in Kaesmark were very well involved in the regionís economy. They engaged in different occupations in manufacturing, petty craftsmanship, and trade. There were almost no governmental clerks or farmers among them. The Jewish factories were known for their reliability. The boys would go on to excellent vocational schools at the end of their general studies, and after three years of studies, they would have to specialize for two more years, and pass a qualification test to receive a certificate from the organization they chose. The freedom and non-restrictiveness in choosing a vocation enabled the sons of well-to-do families to continue their studies at the universities in the large cities and choose free vocations such as doctors, lawyers, etc. These Jews established themselves economically and did not belong to the Jewish orthodox community. They were assimilated with the Gentile Intelligentsia.

A significant number of families dealt in wood, wheat trade, cheese, and other agricultural products, as well as textile industry for women, men, and children, in shoes, etc. These families employed clerks, bookkeepers, salespersons, etc.

KAESMARK AS A SOCIAL JEWISH CENTER

The local population usually held moderate attitudes towards the Jewish minority, thereby enabling the Jewsí acclimatization in the town, and their economical and social establishment. Community leaders were always chosen from among the most reverent, and usually from among the seniors. The community was characterized by its mutual aid, philanthropy, and support of the needy.

KAESMARK AS A NEIGHBORHOOD EDUCATIONAL CENTER

Under the influence of the mostly German population, the Jews acquired the German culture and language. They learned the Slovakian language from the locals. The Jews were able to unrestrictedly learn from kindergarten up to high school, college, and even universities in Praag or Bratislava. Jews from Hungary came to learn in mixed classes with the locals, or in Jewish establishments such the "Hederî and the "Yeshivaî.

RECIPROCAL RELATIONS BETWEEN THE JEWS AND THEIR NEIGHBORS

The Jews were a population of equal value to the other populations and lived among the gentiles. The relations were usually good. The main contact was work related as the Jews were highly appreciated for their integrity and diligence. Jews had equal rights in the elections to the Kaesmarkís Council, and four out of twelve council members were Jews. However, apart from the Jewish Intelligentsia, there were almost no social relations between Jews and gentiles.

The relations between the Jews and the villagesí residents were in order, and even the anti-Semitic propaganda, directed by some of the Slovakians under German inspiration, did not succeed to ruin them, until 1938. This relation made Kaesmark unique as compared to the rest of Slovak, in which anti-Semitism was always prevalent.

START OF THE WAR-THE COMMUNITY GETS ORGANAZIED

In 1933, with Hitlerís rise to power in Germany, a new era began in Slovak as well: as mentioned, Kaesmark was a German enclave in a Slovakian country, inhabited by the "Deutche Zipsî who identified with Nazi Germany. The anti-Semitic process was gradual up to 1938/ Not everyone understood the destructive ramifications the changes in the regime would bring upon the attitude towards the Jews. They continued with their lives as if nothing happened, with the exception of a few students of the Zionist youth movements, who immigrated to Palestine.

In August of 1938, the government Czechoslovakia outlawed the Nazi Party, and simultaneously enlisted its whole army to the borders in order to spot the German invasion. It hoped that itís allies: Yugoslavia, The Soviet Union, France, and England, would stand by it. However, in the Munich Agreement, signed on September 30, 1938, Chamberlain, Great Britain's Prime Minister, and DíAldia, Franceís Prime Minister, gave up Czech's defense, and allowed Hitler to annex the Sudatian Region to Germany. The Germans in Sudatia demanded to return "homeî, to the Third Reich. Chamberlain mediated between them, all of this, so to speak, for the sake of "saving the peace.î

The Hungarians in Czechoslovakia also aspired to return to their origin. Territories were therefore annexed from southern Slovak to Hungary. The Slovakians asked for a far reaching autonomy, and achieved their goal. The Jews were blamed for the annexation of Slovakian territories to Hungary, causing anti-Semitism to grow. The Jewsí situation, especially in areas inhabited by Germans, worsened. The Sudatian Jews were forced to run, some reaching Kaesmark. They were warmly received, as were other Jewish refugees having arrived to the town.

On October 5, 1938, The President of the Republic, Dr. A. Banesh quit, and the new government tried to adapt itself to new conditions, in order not to awaken the Germansí rage.

On October 6, 1938, following the Munich Convention, Slovak attained autonomy in the structure of the Second Czechoslovakian Republic. The democratic parties and the communist party were outlawed. Only national Slovakian organizations were allowed. Dr. Yozef Tisso was appointed prime minister of the Slovakian Autonomy. He declared independence on March 14, 1939. The following day the Germans conquered Czech (Bohemia and Moravia) and established a protectorate there. Actually, Slovak was also a German patronage state. A totalitarian regime prevailed in Slovak, controlled by the

"Nationís Slovakian Party of Linkaî, (the Ludakim) who stood behind extreme nationalistic values with a social order based on the Catholic religion, authority, and radical anti-communism. The regime backed Nazi Germany, and allowed it to intervene in the internal affairs of Slovak and to dictate its foreign policies.
Two factions competed for the reign. Their obligation was to legislate discrimination laws against the Jews. At this time, the Jews began to notice the change: the nice neighborly relationship was undermined.
With the rise of autonomic Slovak in the Second Czechoslovakian Autonomy, and with the surrender of prosperous and rich lands to Hungary, open actions against the Jews began: Helinkaís Guard's ("Helinkova Gradaî) storm squads and defense volunteers - a Folksduetsche semi-military organization - attacked Jews in the streets, pillaged their property, and deported them to the area between Slovak and Hungary. On Saturday, November 5, 1938, the Slovaks removed all the Jews not holding a Slovakian citizenship out of the synagogues in Kaesmark and the surrounding area and notified them that they were being deported. Thirty families were expelled in trucks to the Slovak and Hungarian border. For two weeks they remained outdoors, while both sides were discussing the deportation back and forth. Only after great efforts, their return was allowed, however upon their return to Kaesmark they found their homes occupied and their assets confiscated. Because of their feelings of injustice, the decision to immigrate to Palestine, even by means of illegal methods, developed in some.
The situation of those who returned was never the same. Nazi Propaganda agents fanned the anti-Semitism, and anti-Jewish hate articles were published in the local German newspaper "Kraftenfaustî. All the Zionist movement activities were forbidden. Anti-Semitism began to penetrate the schools, after the school principals were replaced by German-Nazi principals.
German youth squads - pro-Hitler and Slovak, periodically attacked the Jews. Nonetheless, most of the Jews continued to run their businesses and studies as usual, in hope that this difficult period would soon pass.

SLOVAK'S "INDEPENDENCE" AND ITS INFLUENCE ON THE COMMUNITY

On March 14, 1939, Slovak declared its "independence" . The Slovak police replaced its Czech officers with Slovak officers. The Helinkova Guarda groups received official status, and the demonstrations against the Jews were now out in the open. From demonstrations, they progressed to mutilation of Jewish property. Hate posters were pasted on the walls of Jewish homes in central Kaesmark. During this period, a group of Jewish young men who had served in the Czech army got together. Its plan was to reach Krakow, from there to England (with the help of the British Consul) and there join the Czech legion. Twenty Jewish men left Kaesmark. Most of them, with the exception of two, failed their mission and returned to their city.
On September 1, 1939, Nazi Germany declared war against Poland. German

armies passed through Kaesmark. At this stage, they still did not hurt Kaesmark's Jews.
In November of 1939, the Slovak government publicized decrees against the Jews. The Jews were forbidden to leave their homes from six o'clock in the evening to eight o'clock in the morning; they were forbidden to walk on sidewalks; they were allowed to shop between ten o'clock in the morning to twelve at noon; they were forbidden from living in frontal apartments and from appearing in public places. The media brain washed the public and anti-Jew incitement notices were pasted in public places.
Meanwhile, the number of Jews who understood the period's hardships increased, and they began to get ready to immigrate to different countries or make Aliyah to Palestine. There were many hardships involved: the British "White Book" decrees, and the closed gates of other countries to Jews. There was no alternative but to immigrate to Palestine illegally - Aliah ëBeit'.
The schools decided not to Jewish students. The Jewish students who were expelled and the teachers who were discharged, assembled and opened a school in the community center.
Socially, the Jews shut themselves in their homes and almost completely avoided leaving them. Yesterday's friends turned into enemies and the fear was eminent. The community began to feel the economical lack, and the situation was destined to further worsen.

THE ARIZATION , RETRAINING, AND AID

In August of 1940, Dieter Vislintzi was sent as an advisor of Jewish affairs with a purpose of accelerating the anti-Jewish legislation.
The new Slovak rulers, in conjunction with Nazi Germany, decided to dispossess Slovak's Jews of their properties and businesses, to push them out of their free lance occupations and senior positions, and to transfer everything, in an orderly fashion, to the Slovaks. This action was called Arization. The central office of economics, department 14, was established to supervise the Arization. The Jew's assets were estimated at more than three billion Slovak Kronas. Within a year, department 14 completed the Arization process. The dispossessed Jews were compelled to work in their factories as instructors and workers for the Slovaks, who became the owners of the factories. The Jewish workers had to prove their worth.
On September 26, 1940, a decree regarding the establishment of a "Jewish Center" was issued in Slovak, whose purposes included the retraining of Jews for physical work and the acceleration of their emigration from Slovak. The Jews were ordered to give the authorities their passports, drivers' licenses, army veterans' certificates, jewelry, silver and gold, sport clothing and instruments, radios, cameras, automobiles, and financial assets. Men between the ages of eighteen to fifty were mobilized for work.
The Jews who were dispossessed of their source of income and possessions, were compelled to work, for a meager pay, as steel track layers. Free lance

professionals were prohibited from working in their field. During those difficult days, a foreign Jew appeared in Kaesmark, nicknamed Gola, who changed his Jewish identity and impersonated a Helinkova Guarda member. From this stronghold, Gola succeeded in saving many Jews. He turned into an actual rescue operation "institution", as well as a hiding place and intelligence source for the Jews. Kaesmark's Jews supported the needy and no family was deserted in times of distress. They also took care of the livelihood of the arriving refugees.

Due the harsh decrees, even the assimilators returned to the community. Non-Jews who saved their neighbors while risking their lives occasionally appeared. These are the "Righteous gentiles."

LAW ENFORCEMENT AND LIMIT KEEPING

The majority of the Jews were compelled to work in forced public labor. This was justified by anti-Jewish propaganda, inciting and claiming: Jews blur Catholic Slovak distinction by bringing in the Hungarian language and culture; they help the Hungarians and Czechs take control of Slovak; and become rich on account of the Slovaks. Therefore, Slovak must recover the theft.

In September of 1940, aids and advisors were sent to Slovak, to execute the decrees against the Jews. Anti-Semitic movies were shown, and a post was erected next to Kaesmark, on which the virulent newspaper, "Der Schtirmer", was posted.

Nevertheless, until the fall of 1941, most of Kaesmark's Jews were able to live with the harsh decrees. On September 9, 1941, the Slovak Parliament passed the "Jewish Codex". It contained 270 clauses, based on the Nazi principle: the nature of the Jew' is his corrupt race, therefore he must be banished from the Christian - Nationalistic - Socialistic -Slovak nation. The compilation is an adaptation of the Nuremberg laws.

Members of the Catholic, Evangelist, and Lutheran communities protested against the codex since it also hurt the converted. They did not defend the Jews beyond this consideration, except individual gentiles who showed humane treatment towards them.

According to the Codex, the Jews were forced to wear a yellow patch, in the shape of the Star of David, on the lapel of their clothing. A curfew was imposed on them from sundown, and they were prohibited from driving between settlements, except with a special permit. The wealthy could still purchase documents bestowing upon them the title of "Very Important to the Slovak Economy" - "Winimaka" and allowing them not to be included among those sent to work camps.

Slovak and German thugs would provoke the Jews day and night. They would beat them, rob them, repeatedly inspect various documents, and harass them. During the summer of 1941, Nazi thugs entered the "Beit Haknesset Hagadol" and broke furniture, tore the curtains, and soiled the walls with profanity. The

community leaders protested to the mayor, played on the Slovak pride, and received permission to repair the synagogue. A Jewish watch guard began there and during the High Holidays, Jews were able to pray there again. However, shortly following, the German youth and the Helinkova Guarda organized a wild march, completely destroyed the magnificent synagogue, and desecrated the Holy Scriptures.

GETTING ORGANIZED FOR ALIYAH

Most of Kaesmark's Jews were Zionist, but their good economical situation did not constitute a good incentive to immigrate to Palestine. Only after the rise of the Nazi party to rule, the young Jews began to prepare for Aliyah, as mentioned, individually, or in groups; some legally and some illegally. "Beitar" and the "Mizrahi" organized the illegal immigration.

In December of 1939, a boat of illegal immigrants (Maapilim) sailed from Bratislava. After many hardships, storms, and lack of food and water, the boat reached the port of Haifa with 520 men, women, and children.

Another immigration attempt was made by 320 immigrants from Slovak; among them 11 from Kaesmark, organized by "Beitar" in Praag. The ship was smashed in the Aegean Sea. The fugitives found shelter on a deserted island. From there, they were transferred upon an Italian ship to a concentration camp named Pramonti in southern Italy. They were released on October 1, 1943, and reached Lod through Alexandria.

Among the immigrants, there were individuals who enlisted in the Jewish Brigade, and others enlisted in the British Army and the Czech Army based in London.

In contrast, there were Jews, who in spite of all the decrees and hardships, could not even imagine leaving Kaesmark and immigrating to Palestine.

WORK CAMPS

Beginning in 1939, the Slovaks put together a plan to exploit the Jews for work and improved efficiency. The Jewish soldiers in the Slovak Army were annexed as soldiers in the work camps. Those born between 1919-1920 became the Jewish division of the Slovak Army. From 1940, the Jews were compelled into forced labor within the structure of the military camps. The Jews from Kaesmark and the vicinity were also enlisted into these camps. Despite the degrading conditions under which they served, they were protected by the authorities from being sent to the death camps in Poland.

The conditions under which the enlisted Jews served increasingly worsened. Forced laborers widened the Tzona river channel, and were forced to dig and fill 8-9 carts of soil a day. They also dug drainage ditches, paved roads, prepared grounds for a military airport, and more.

There was even a unit composed mainly of young religious men who strictly kept Mitzvot. This unit was named the "Kosher Unit". They received Sabbath vacations made possible by illegal permits organized by the young men.

In the work camps, the young men worked in carpentry, confection, screen and toy making, locksmithing and blacksmithing, and in the production of piping, construction, etc. The work camps received full autonomy in managing their economical affairs and their economy was successful indeed. Eventually, a strange situation began to occur. In a country in which Jews were not permitted to engage in any work for money, Jews from work camps were being sent to sell their commodities to Aryan companies. Parallel to manufacturing in work camps, the Jews also sustained social activities, and even kept contacts with the underground youth organizations' leadership. However, the Jews' lives in the work camps were not easy. They were subject to their commanders' moods, part of whom were sadists and abused the Jewish laborers. Not even protection from being sent to death camps was absolute. For example, on Yom Kippur, 1942, about 300 laborers from Srad Camp and Novaki Camp were sent to death camps.

In august of 1944, as the great Slovak rebellion began, all the Jews fled from the work camps and most joined the partisans. Eighty-five of them died in the rebellion. Some of them moved to hiding places in Kaesmark, and some fell in the hands of the Gestapo and were taken to death camps

SUMMARY

A noticeable ambivalence existed in the Slovak Authorities' attitude towards the Jews: on the one hand, they showed consideration for them and for their religion and protected them from being sent to death camps; and on the other hand they showed clear hatred and anti-Semitism. Apparently, it was convenient to use cheap and efficient labor and therefore worthwhile to use it for the country's economical development.

AUSCHWITZ

Auschwitz Camp was built by the Nazis in 1940, adjacent to the city Auschwantzim in Poland, about 200 Km north of Kaesmark. On March 1, 1941, prisoners were first brought into the camp -- mainly Polish political ones. Later, an additional camp was built, Auschwitz II or Birknau, which was a concentration and death camp, where gas and incinerators were used. In addition Auschwitz III was built and then another 45 sub-camps, in which prisoners worked in servitude until exhaustion. In March of 1942, a women's wing was built in Auschwitz I. Young women from Kaesmark were among the first women's groups.

Slovak was the first among satellite countries to fulfill the German Government's expectations for the "solving the Jewish problem". On February 10, 1942, Slovak forced all the Jews to register their full complete personal details. The registration in Kaesmark was held in the community house. During the same winter, wool clothing, furs, linings, jewelry, gold watches, securities and foreign currencies were confiscated. However, many Jews managed to conceal their valuables just in time, so that it may be used when the need arises.

THE FIRST TRANSPORTS

In February of 1942, rumors were heard that young Jews were being expelled from Kaesmark. The widespread opinion was that the expelled would be transferred to work camps or to new settlements in Poland. At the same time, rumors of the Nazi's abuse of the Jews in Poland were heard. But these rumors were rebutted by the community leaders.

On March 19, 1942, Kaesmark's Jews proclaimed a fast to remove the decree's evil. Two days later, 50 young Jewish women were imprisoned for transport action to Auschwitz. Some went into the underground.

In the second transport, more young women and men between the ages of 16-45 were arrested, and transported in cattle cars to Auschwitz.

After these transports, further transports of young men and women were carried out on a virtually once-a-week basis between April and the beginning of June. Then began transports of whole families. A Jew and a gentile, Tzuri Klein and Marchek, organized the transports.

During the great deportation on May 30, 1942, most of the town's Jews were expelled. There were only 50-60 families left in Kaesmark, those holding the special document, the "Presidential Winimaka", given by president Tisso, and a few Jews whose work in the factories was essential. In addition to these, there were a number of Jews who hid in Kaesmark and the vicinity.

In August-September-October, 1942, the Helinkova Guardia continued to arrest Jews in hiding and to transport them. A small number of Jews were allowed to live, according to the law, as economically useful - holding "winimakas". But even these were not assured against expulsion.

THE SHOCK IN AUSCHWITZ

After the long journey in freight trains, the expelled arrived to Auschwitz Camp. The words "Arbeit Macht Frei" - "Work Liberates" were written over Auschwitz's gates. Here, the girls were taken to a "sauna" - a pool in which they stripped, their hair was cut, and their appearance changed completely. The Jewish men were stripped, led into the basement, and were severely beaten by the SS men. Later they were given uniforms of Russian war prisoners who had died. The next day, they were transported to Birknau. There, they were disinfected and led to horse stables where three levels of beds were set up. The SS soldiers demanded that prisoners volunteer to be responsible for order, cleanliness, and counting of the prisoners. Some of the strong young men were transferred barefooted to work in Auschwitz and in Bon.

Another type of work that was carried out by the Jewish prisoners in Birknau was "Zonderkomando". This was work in the gas chambers. In December of 1942, the Jews received notice that they were going to be killed, as well, and tried to resist. But they were unarmed and they were all shot by the SS.

How could the Jews generally, and the Jews of Kaesmark specifically, survive in this Nazi period? Their physical and mental strength; the cultural background they brought with them; knowledge of the German language; excellent

vocational training they had received as doctors, medical assistants, cooks, tailors, seamstresses, secretaries, etc.; the resourcefulness they showed in time of trouble; their ability to conform and withstand suffering; in addition to the mutual help that was widespread among them - all these were available to them and saved some of them. And that is why, perhaps, they survived.

HARSH LIVING STANDARDS IN THE CAMPS

Punishments and Sicknesses.

One of the dreadful places in Auschwitz - Birknau - was the punishment bunker. This was an underground dungeon; its height 2 meters and its area 1 meter with no window and no air. Four people were placed in this dungeon for 24 hours with no food. Prisoners from the punishment block went to work in hard labor at sunrise and would return last, with sundown. The women in this block worked in swamp drainage and dug ditches. If they did not cover their daily quota, they would be returned to the swampy waters the next day. At Revier - a quasi-hospital, the sick did not get better "treatment" than the healthy. The doctor was a cruel SS soldier who barely looked in on the sick. Luckily for the ailing, there were doctors among the prisoners and they took care of them with devotion. Their physical strength also helped them survive.

Family Rendezvous in Auschwitz.

Family meetings in Auschwitz were felt on a deeper emotional level than meetings in other places. Just the essence of finding relatives among tens of thousands of prisoners with no identity, and the discovery that they were also alive, fanned a will to survive among family members while giving mutual aid, hope, and faith that a miracle was going to happen: a way out of the Auschwitz inferno. Here is where they got the willingness to lend a helping hand; sometimes through life threatening and daring actions. However, happiness from the chance of meeting was quickly replaced, most of the time by feelings of pain and fear of separation, since no one at the camps knew what could happen at any given moment. These sudden separations were certainly difficult, and one of the most painful perceptions that developed was the one of guilt: how could it be that I survived and they - did not?

Mutual Help, Friendship, Humaness, Elation, and Heroism in the Group and Community.

All of these had a special meaning in the death camps. The revelation of these qualities fanned a will to live, even in the constant shadow of death. They resulted mainly from the awareness of being part of a group and a community. Those who gained special food rations, shared them with their friends. And there was evident will to improve work conditions for those who could not continue with the backbreaking work.

Humane deeds, elation and heroism saved many from death. Layush Tzulman was a Jew who stood out in such situations. He put himself in danger many

times for the sake of helping others.

Aid and Salvation from Gentiles in Auschwitz

Not only Jews lent a helping hand as daring enterprises for their brothers. Non-Jewish prisoners also risked their lives to save Jews from death. Among the gentiles who risked their lives, Yoji Pojmaski stood out; the Polish prisoner who identified himself with the Jews' suffering. He placed Jews, some of whom were Jews from Kaesmark, into different positions in the camp. Yoji Pojmaski won a medal and the title of "Righteous Gentile."

Aid and Salvation by the Nazis

In some individual instances, SS soldiers were seen as capable of showing humane sentiment to prisoners in Auschwitz or of treating them with courtesy and even helping a sick prisoner - as was the case of SS soldier Miller, who brought tea and mineral water to a sick Jew.

THE DEATH MARCH AND OTHER CAMPS

Even the moment of liberation was not easy. The death march killed many of the marchers. Many of those who left Auschwitz did not get to see their homes and had to split up into different destinations and camps.

Evacuation of the camp began on January 18, 1945. Early in the morning, in freezing temperatures, the prisoners were arisen and notified that the Red Army was nearing. They were ordered to group up in groups of five and to walk, with no food or water. Those who stumbled, were shot by the SS. The white snow turned red with blood. The death march went on for some days, until the surviving marchers reached different camps such as Bergen-Belsen, Buchenwald in Germany, Mauthausen in Austria, etc.

SUMMARY

At the end of the war, there were some survivors who were rescued from the Kaesmark community; remnants of whom lived in the death camps for more than three years ñ from March of 1942 to May of 1945. As mentioned, they most probably survived because Kaesmark was a German enclave inside Slovak, whose Jews were mostly German speaking. Knowledge of the German language helped the surviving youth carry out office jobs for the Nazi's (jobs that granted relatively comfortable working conditions and the ability to help family members and friends), and to communicate with their jailers. And as mentioned, the excellent educational system in Kaesmark took care to teach the German language to the students, and nurtured physical education, strengthening them physically and mentally. The vocational teachers in Kaesmark also taught their students various vocations on a high professional level, while the expert professionals enjoyed favored conditions as well.

In addition, the upright nature and self confidence of the Jewish population in Kaesmark were pronounced by their proud stance opposite the Nazis. The gap

between the Jewish Stereotype and Kaesmark's Jews, made even the Nazis notice these prisoners' worth, and to provide them with more humane conditions than others.
Moreover, the mutual help that Jews from Kaesmark's and the vicinity gave each other, also helped them survive. They helped each other even when it meant their lives would be endangered.

SALVATION AND HIDING FOR THE REMAINING IN KAESMARK

In March of 1942, when the Jewish transports to Auschwitz began, the Kaesmark community completely changed. The community's youth had been sent long ago to labor camps, and their families began to crumble. Some of the young people had been discretely sent to Hungary. The Jews remaining in the city, took care to get special permits such as "Presidential Winimaka's" or "Economical's", or to gain the protection of the Arization, by running factories taken from the Jews. Others tried to find hiding places with gentiles, in exchange for money. In May, June, and July of 1942, most of the families were sent to death camps and only a few families remained in the city. Among the remaining Jews, was Rabbi Nathan Simcha Greenborg, who continued to lead the small community.

ESCAPE TO HUNGARY

The only escape route at that time was by way of sneaking over the boarder into Hungary. The boarder was relatively close, and most of Kaesmark's Jews had relatives there. Many succeeded to escape, as long as they had money and spoke Hungarian. Even the "Winimaka" holders were not safe as some of them were taken to the camps, and others searched for hiding places in Kaesmark and the area; and when they had the chance, they too escaped to Hungary. At times, there was help from the Slovaks, Germans, and Hungarians. The escapes occurred in 1942, 1943, and even at the beginning of 1944. Some of the escapees were killed in Hungary when it was conquered by the Nazis. Some individuals, indigenous to Kaesmark, were saved on the Kestner Train.

THE IMAGE OF EDWARD LAUFER - NAMED "THEOPHIL GOLA"

One can learn about the escape attempts to Hungary from the diary of Edward Eliyahu Laufer -- a Jew who posed as a Nazi named Theophil Gola. He acted to save Jews in Kaesmark between 1942-1945. He arrived to a town close to Kaesmark after he had killed a Helinkova Guarda soldier. He received a worker's permit and was appointed manager of a junk collecting factory. He joined the National Slovak Party, and thus was able to visit Jewish homes unfearingly. His identity was revealed before four Jews in Kaesmark. He

warned Jews who were marked for expulsion, and urged them to leave the city and hide.
Gola's double identity gave him the ability to save Jews, while greatly endangering his life. He cared for hiding places, food, and security for the Jews. Evidently, Gola saved more than 100 people and for this his name and deeds must be spoken of.

A PAUSE IN THE TRANSPORTATIONS TO POLAND FROM SEPTEMBER 1942 TO SEPTEMBER 1944

During this period, there was a pause in the massive Jewish expulsions from Slovak and Tzips, but the Jews' fear did not let up.
There were disagreements in the Slovak ruling circles regarding Jewish affairs. The extremists -- Prime Minister Toka, The Ministry of the Interior, Mach, and the Linka and Nationalist Party squadron leaders - identified with the Nazis. They were not satisfied with dispossessing the Jews of their assets and sought to exile the last one of them yet before the winter of 1943.
On the other end, the "moderates" ñ Minister of Education, Governor of the National Bank, and member of the National Council ñ supported the idea of enlisting the dispossessed Jews to different jobs and to labor camps instead of deporting them.
In spring of 1942, the Jewish Salvation Committee, known also as the "Labor Group" set forth to save as many Jews as possible. They succeeded to prevent the implementation of the work plan intended for spring, 1943. The German defeat in Stalingrad and the German weakness in North Africa helped this come about.
The Czech radio from London warned that murders of Jews would be punished severely. Meanwhile, the Germans asked for DM500 each to deport Jews from Slovak, and also thus extorted merchandise for the war. Slovak, after robbing the Jews' assets, was now being robbed by the Germans. Slovak soldiers reported of the atrocities by Germans on Jews, and the Jewish Salvation Committee reported this to the "moderate" authorities in Slovak.
The labor camps must be mentioned here as they greatly helped in pausing the transportations. Jews of enlistment age served in these camps, and the Minister of War protected them from deportation until August of 1944.
The "Labor Group" trained Jews for Aliyah to Palestine.

KAESMARK AS A CENTER FOR THE ESCAPE OF POLISH JEWS IN 1943 AND FIRST HALF OF 1945

Kaesmark played an important role in the rescue of hundreds of Jewish fugitives from Poland. This rescue reached its peak in 1943, at the time the Ghettos were eliminated there. Members of the Labor Group, youth movements, and even the

remnants of other communities, endangered their lives in the process. The funds came from Jewish organizations in the free world, even from the underground organization, "Joint" in Bratislava, with which the Labor Group kept secret contact. Slovak escape activists waited for escapees at the boarder, brought them to absorption cities, and from there sneaked them to Hungary. Among the escapees passed children's groups, Ghetto survivors from the Bochnia area and Karaaka, pioneers from Bendin and Sosnovitz, and even the Admor from Belz. Those who had known before, realized then that the Jews were not being sent to labor camps but rather to death camps. They were cautioned not to report to the transports.

The more the German Army's retreat continued, so hovered increasing peril over the Jews in Kaesmark. From time to time, local military groups would enter their homes and demand money in exchange for a promise of not being deported. The transports to Poland stopped from September 1942 to August 1944, but the Jews in Kaesmark did not know that and continued to pay money to the extortionists and to receive "Winimakas". The rich helped the poor. Slowly, the funds were exhausted and the only alternative was to find hiding in places such as at the hospital, with the priest, and Righteous Gentiles.

KAESMARK'S COMMUNITY LIFE AFTER THE OPPRESSION OF THE LARGE SLOVAK REBELLION

Already in 1942, a partisan underground was established to war against the Helinkova Guarda and the Germans. Some Jews joined the underground, amongst them some communists and some Zionists. The underground's activities were the motive for the German Army's invasion of Slovak in August of 1944. This invasion served as a signal to burst into an organized rebellion. 50,000-60,000 rebellious soldiers and more than 10,000 partisans conducted a continuous war until October 28, 1944 when the rebellion broke. Out of the 10,000 partisans there were 1566 Jews (1397 men and 169 women). 269 Jewish men and women were killed in the battle or later from their wounds. 166 Jews received merit awards for the National Slovak Rebellion.

Jews from Kaesmark and the vicinity also joined the Polish partisans and fought close to the Polish-Slovak boarder. Some of them declared that they were Slovak deserters and were careful not reveal their Jewish identity. There were also those who joined the Russian partisans whose center of operation was in the Rogech Mountains. They received equipment, ammunition, and food from Russian planes. The information they gathered about the goings-on of the Nazis, they would transmit to the Partisan Center of Operations in Kiev, Russia.

After the outset of the unsuccessful rebellion of the Slovak partisans in central Slovak in 1944, the remaining Jews' situation worsened. A large German force settled in Kaesmark. Jews were forbidden from closing their home gates at night and Germans conducted searches in Jewish homes, looking for Jewish

Partisans. The finding of hiding places in attics, bunkers, warehouses and cellars, forests, nearby mountains and villages would not have been possible without the active help of the gentiles. The question is asked: what caused the gentile population, after having behaved in such a cruel manner two years ago (in the summer and fall of 1942), to change its behavior towards the Jews?
The change is explained in part by the progression of the war. In February of 1943, Stalingrad fell, symbolizing the start of Germany's defeat. In the fall of 1944, the Slovak rebellion was oppressed by the Germans who entered Slovak's cities, including Kaesmark, and conquered Slovak as an enemy country. These two events, in addition to the rumors of the atrocities of the death camps, probably gave rise to thoughts of fear and regret among some of the Slovaks. There were also moderate, conscientious Germans, humane Christians, and anti-fascists, who tried to help Jews motivated by moral reasons.

ACTS OF SALVATION

Salvation in Exchange for Payment:
Kaesmark's community dwindled. Sixteen people hid in a bunker. The bunker's owner, a communist, received a large amount of money from the hiding Jews in exchange for the hiding place and food. The hiding Jews survived until January 1945, when Kaesmark was liberated by the Russians.

2. Salvation Not in Exchange of Reward.
Priest Dodinsky: was distinguished as an exception among the Slovak priesthood, most of whom were not known for their love towards Jews. Dodinsky lived in a village near Kaesmark, and already with the escalation of the laws against the Jews, offered his help to a number of them. He found hiding places, and arranged certificates attesting their conversion to Christianity.

Vladimir Anatol from Slovanska Woss: was a Christian teacher who offered hiding to his friend Dr. Goldman and his family. He repaired an underground passage to a bunker where the family hid. Gestapo soldiers lived veritably above them and the Goldmans had to be careful not make a sound. The cold was dreadful and the conditions difficult, but the Goldman family survived until the liberation on January 27, 1945.

The above Christians helped the Jews for free simply out of love towards mankind.

Hiding at other Christians': There were Jews who hid with other Christians. And when the Gestapo declared and warned that those caught hiding Jews would be shot, these Jews were turned in. There were also Jews who lived under an Aryan identity with Christian who did not know of their Jewish identity, and survived until the liberation.

Gola Helps and Saves: After the downfall of the Slovak rebellion, the Jews' conditions worsened so much that Gola looked for additional help among his non-Jewish friends. He chose the wagon-driver, Shilon, who endangered his life and his family's life in helping Gola save Jews.

Gola's door was always open so that any escapee could enter and find hiding and food. He knew that he could always turn to Shilon for help. Eventually, even Shilon decided to move his family out of Kaesmark, "just in case". Descriptions of many rescues are written in Gola's diary.

The stress and impersonation affected Gola and he neared breakdown. He knew that his real identity could be discovered at any time and decided to flee and hide in the mountains. Shilon remained in Kaesmark and continued his rescue work. When Gola exited his Bunker to make final preparations for his escape, he was stopped and taken to the Gestapo. It became apparent that the Nazis did not know anything about his Jewish identity and that he was stopped for the crime of hiding partisans. He was hit, tortured and placed in a dungeon. He succeeded to climb through the chimney and reach a wood-cutter's cabin. He arranged the cabin that was intended for fleeing Jews with fir trees and holy Christian pictures. When the Gestapo reached the cabin, they were convinced that he was a simple wood-cutter.

Immediately with the liberation, Gola hurried and advised the Jews he hid: "in a few days you will go free, the Russians are nearing!"

Salvation of the Jews by the SS Scherfurer , Malchiur: The SS Scherfurer, Walter Malchiur, was exceptional among the SS who were sent to Slovak in the fall of 1944 to oppress the rebellion and to hunt for Jews. He treated the Jewish prisoners in a reasonable manner. He may have intended to prepare positive evidence for himself with the fall of the Third Reich. Or his intentions may have been beneficial. His intentions may have been different, he answer to this is not clear.

The Escape Back From Hungary to Kaesmark in 1944, Hiding and the Last Transports: as we have seen, the Jewish families remaining in Kaesmark, after the transports in 1942, sent their sons to Hungary, considered safer then. However, the Jews' conditions deteriorated there as well, due to the race laws passed by the Hungarian Government (1941), and mostly because of the German occupation (March, 1944). The Jews were then concentrated in Ghettos, coming as a surprise to them. Because the transports in Slovak were paused, a return of Jews from Hungary to Kaesmark began.

SUMMARY

As seen, the Jews revealed resourcefulness and mutual aid when faced with the worst. Some fought with the Partisans in the forests, and others ran or hid to be saved, at times with the help of local gentiles, part of whom revealed real

heroism. There were gentiles who helped the Jews in exchange for money, but these also endangered their lives and the lives of their family members.
There was probably a combination of good relations and ties in the community and with a part of the Gentile population in Kaesmark. In addition, there were exceptional figures such as Priest Dodinsky and the teacher Vladimir Antol. There was also the Jew, Edward Laufer, who impersonated a Nazi named Theophil Gola and was an extraordinary personality according to testimonies. All of these together were probably the reasons for the survival of a number of Kaesmark's Jews.

THE LIBERATION

The hope for liberation was the Jews' heart's desire. However, when the yearned-for moment arrived, the happiness was diluted by great sadness: the magnitude of the disaster that haunted the survivors' families, their community, and themselves, shocked them and made it difficult for them to return to a normal life.
The Jews of Kaesmark and the surrounding area who hid in the vicinity, were the first among Slovak's Jews to be liberated by the Red Army in May of 1945. Some of the Jews feared to exit their hiding places, especially after it became known that a gentile driver wondered between the Jews' homes and killed them. At times it was not known to the Jews who were detained in death camps that the liberation came and that they were free.
The Jews who survived returned to Kaesmark and the vicinity in an attempt to locate their close ones. Frequently, the dream of a family reunion burst, since many of the family members were exterminated in the Holocaust.

THE ORGANIZATION OF THE COMMUNITY

Between January and February of 1945, Kaesmark's community life began to organize itself again: The Small Synagogue began to function again, and the bakeries were made Kosher for baking Matzos for Passover. There was no kosher meat yet. Kaesmark's Jews helped every Jew who came to town and who had no relatives. Slowly, Kaesmark became a little community again, "a memory of a community".
The survivors began to search for work. A few were able to return to their work from before the war. Some of the survivors, sick and weak, were sent to convalescent homes in Scandinavia. The youth that had not finished their matriculation exams before the war were allowed to study in accelerated courses and to even enter the universities.
There were Jews who survived and felt the need to search the Nazi criminals and to punish them. At the end of 1945, a group from those in Auschwitz got together. They were armed, had certificates and green police uniforms, and in their short operative period, found and killed a number of Nazi cooperators.
It should be noted that all the Germans from Kaesmark were deported to

Germany together with the Germans from the Sudatians.

THE ALIYAH

The surviving Kaesmark Jews were in no hurry to immigrate to Palestine. Most returned to their city. The Slovaks in Kaesmark accepted them with great hospitality. Their factories, jobs, and homes were returned to them.

In the attempt to rehabilitate their lives after the liberation, each one of the survivors tried to find his way, some in Kaesmark and some in Hungary or Yugoslavia. There were even those who looked for their luck in Canada and the USA.

With the rise of the communist party to rule, a change for the worst began in the Jews' lives in Slovak and most decided that the only place for Jews is Israel. Some of them arrived for the War of Independence. Theophil Gola arrived on December 31, 1948, together with 1000 members of the "Hagana" ,and armament, to the port of Haifa. But because he was fifty-three years old, he was not permitted to join the battles.

SUMMARY

Today, only three Jews live in Kaesmark. The Jewish Cemetery is the only place in which the Jewish tombstones tell the history of a community that was and is no more.

The memory of the community members of Kaesmark, who were killed in the Holocaust, was commemorated by a monument that the community's survivors erected in the Cemetery in Holon.

PROJECT SUMMARY

When I chose the subject "the Jewish community in Kaesmark and vicinity", I was asked more than once, what is it that is so special about this community that my research is justified. Well, I was born in Kaesmark. Even though I left the city when I was one and a half years old, my parents, friends, friends' children, acquaintances, and the atmosphere at home, contributed to the perception of the community members in my eyes as a spellbinding human mosaic of beautiful, educated, cultured, genteel, and mostly kindhearted people. I was compelled to take a journey to my roots, and to analyze and understand the life's dynamics and survival of Kaesmark's members during WWII. As I researched deeper and deeper, the idea was shaped in me that these dynamics were not random, but developed because of the following circumstances.

The geographical conditions were indeed a secondary factor as to the effect on the inhabitants of the area, but it is not possible to ignore them. Kaesmark is lodged in the heart of a green and peaceful agricultural plane, with the Taatra mountains in the background. The beautiful and peaceful inspiration on the place's citizens, Jews and non-Jews, was self evident.

A more important component was the ethnic make-up of the population: Slovaks

and Germans, Hungarians and Polish, Carpatio-Russians and Rotans , developed tolerance and mutual openness, a relaxed atmosphere, moderation, and coexistence in dignity. This was the atmosphere among the gentiles, and between them and the Jews of the place.
The noble spirit of the community's Jews was reflected in the organization of the community's services for its members and for Jews who were not enumerated among them. They arranged for loans with comfortable terms for the few poor people in the community, and gave them secret aid so to not embarrass them . Beggars who came from afar, received a monthly ration, to spare them the need to beg from door to door.
Correct relations were usually kept between the orthodox and assimilators, and they helped each other during the time of the transports and hiding.
But the most important component, in my opinion, was the level of education in the city. Even though Kaesmark was a small city, it was the center of education for the area's citizens and even for citizens of more distant places. Many schools, a variety of courses of study, and a high level of education, prepared the citizens for a dignified professional life and bestowed upon them self confidence and inner peace.
These components joined together to unify Kaesmark's community. Of course, one should not deduct or create an idealization around the subject.
Due to the proper symbiosis with the gentiles in Slovak, a unique phenomenon arose in the field, which was also apparent in Hungary: labor camps. An emphasized ambivalence characterized the labor camps - the Slovak's approach to the "Jewish Problem". It was convenient for the Slovaks to use the Jews as a cheap labor force in order to promote the economy. For this reason, it may be possible to explain why even the most anti-Semetic Slovaks abstained from completely fulfilling the "Final Solution" doctrine.
In Auschwitz as well, stood out the survival ability of a group of young Jewish women from Kaesmark who survived for about three years. What were the factors, in my opinion, that combined and helped this group survive?

They fluently knew the German language, helping the Jews efficiently carry out important clerical jobs for the Nazis. Because of this, they benefited from a stronghold enabling them to help others. The knowledge of the German language helped the communication between the prisoners and jailers, and helped the prisoners receive better treatment.

Physical strength: the affinity of Kaesmark's youth to sports, shaped them and helped them stand the physical and emotional hardships.

The excellent vocational training received in the vocational schools in sewing, cooking, woodworking, etc., turned the graduates into experts in vocations necessary in Auschwitz. These professionals received better terms and were able to help their friends and family members.

Pride and self confidence of Kaesmark's Jews, stemming from the calm and comfortable living conditions of the community, who for decades knew naught persecutions, helped them acquire an awareness for their worth and affinity to their surroundings. All of these were evident in their proud stance opposite the Nazis.

SPIŠSKÁ ST. VES
Rez. lešný
Matiašovce
Veľké osturňanské jaz.
Osturňa
Veľ. Franková
Spišské Hanušovce
Malá Franková
Havka
Haligovce
Veľ. Lesná
Zálesie
Veľ. Lipník
Stráňany
Litmanová
Veterný vrch
1112
1022
Kamienka
Jarabina
Jarabinský prielom
STARÁ ĽUBOV
Vyš. Ružbachy
Travertínové jaz. Kráter
Kráter
Niž. Ružbachy
Lacková
Hniezdne
Ľubovnianský hrad
Forbasy
Ružbašská Miláva
Nová Ľubovňa
Kotník
889
PODOLÍNEC
Kolačkov
Toporec
Vojňany
Jezerské jaz.
1157
Ždiar
Bachledova dolina
Belianska j.
Lendak
937
Tatranská Kotlina
Výborná
Podhorany
Slovenská Ves
Holumnica
Lomnička
Jakubany
Repisko
1251
Bušovce
Kežmarské Žľaby
Rakúsy
SPIŠSKÁ BELÁ
Križová Ves
Jurské
Stotince
Ihla
1281
Tatranská Lomnica
Stráne p. Tatrami
Mlynčeky
Strážky
Majerka
Eurocamp FICC
Tatranec
James
KEŽMAROK
Malý Slavkov
Bellevue
Stará Lesná
Športcamp
N. Lesná
Veľká Lomnica
Javorina
1225
1105
Tatracamp
Gerlachov
Mlynica
Huncovce
Križový v.
1080
Torysky
Žakovce
Vrbov
Tvarožná
Veľ. Slavkov
SPIŠSKÁ SOBOTA
Matejovce
Levočská Dolina
Levočské kúpele
Vyš. Repaše
Levkovce
Vlková
Hradisko
Závada
Vlkovce
949
792
Pikovce
Bukovinka
Dlhé Stráže
Uloža
LEVOČA
Spišská Teplica
POPRAD
Hozelec
Švábovce
Abrahámovce
Gánovce
Gánovské travertíny
Ondrej
Jánovce
Čenčice
Hôrka
Machalovce
Dravce
Primlyne
Spišský Štvrtok
Roškovce
Nemešany
Spišský Štiavnik
Primovce
Vydrník
Kurimany
Spišské Bystré
Hranovnica
Betlanovce
Iliašovce
Arnutovce
Letanovce
Spišský Hrhov
Klčov
Odorica
Hrabušice
Hadušovce
Podlesok
Smižany
SPIŠSKÁ N. VES
Harichovce
Domaňovce
Spišské Tomášovce
Prielom Hornádu
Kláštorisko
Džurkovce
Danišovce
Jamník
j. Čiertova diera
Hornád
Poprad
Belá
Ľubica
Slovenské Rudohorie
Spišská Magura
Levočské vrchy
Pieniny
Nízke Tatry
Slovenský raj
Spišská Nová Ves
Kežmarská kotlina
Tatranský národný park
Tatry
Spišská Kotlina
Slovenské rudohorie
Levočské vrchy
Pieniny
Nízke Tatry
Slovenský raj
Spišská Nová Ves
Kežmarská kotlina
Tatranský národný park
Tatry
Spišská Kotlina

